Tanja Brešan Ančić

O JEZIKU U KRALJEVINI DALMACIJI

Tanja Brešan Ančić

O JEZIKU U KRALJEVINI DALMACIJI

Nakladnik
Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet
Poljička cesta 35, Split, Hrvatska

Za nakladnika
dr. sc. Gloria Vickov, red. prof.

Recenzentice
dr. sc. Diana Stolac, prof. emer.
dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin, izv. prof.

Lektura i korektura
Petra Božanić, mag. educ. philol. croat. et paed.

Grafička priprema
Neven Marin

Slika na ovitku
Fulvio Juričić, Dijalozi, 2011., ručno rađeni papir, 200 x 200 cm

ISBN (Tisak) 978-953-352-083-4
ISBN (Online) 978-953-352-160-2

Tiskano izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta u Splitu odlukom od 18. svibnja 2022.
Online izdanje odobrilo Vijeće Filozofskog fakulteta odlukom od 17. lipnja 2026.

CC BY

Objavljivanje je novčano potpomoglo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.

Tanja Brešan Ančić

O JEZIKU U KRALJEVINI DALMACIJI

Filozofski fakultet u Splitu
Split, 2026.

Žarki, Igoru i Sibi

Sadržaj

Predgovor 11

1. Uvod 13
1.1. Objašnjenje korpusa i vremenskoga okvira 16
1.2. Kraljevina Dalmacija od 1867. do 1918. godine 20
1.3. Jezične prilike u Kraljevini Dalmaciji u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća 26
1.4. Jezični priručnici i rasprave o jeziku u Kraljevini Dalmaciji 34
1.4.1. Gramatike 37
1.4.2. Rječnici i pravopisi 40

2. Slovopis i pravopis 43
2.1. Slovopis 43
2.2. Pravopis 47
2.2.1. Sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi 48
2.2.2. Refleks jata 50
2.2.3. Realizacija slogotvornog *ŗ* 56
2.2.4. Međusamoglasnički *j* 57
2.2.5. Fonem *h* 58
2.2.6. Glasovne promjene 60
2.2.6.1. Asimilacija po zvučnosti 60
2.2.6.2. Ispadanje suglasnika 62
2.2.6.3. Provođenje sibilarizacije i jotacije u pismu 63

3. Morfologija 67
3.1. Metodološke napomene 67
3.2. Imenice 69
3.2.1. Rod 69
3.2.2. Broj 70
3.2.3. Sklonidba 71
3.2.3.1. Posebnosti sklonidbe a vrste muškoga roda 72

3.2.3.2. Posebnosti sklonidbe a vrste srednjega roda 84
3.2.3.3. Posebnosti sklonidbe e vrste ženskoga roda 89
3.2.3.4. Posebnosti sklonidbe i vrste ženskoga roda 95
3.3. Zamjenice 98
3.3.1. Imeničke zamjenice 100
3.3.1.1. Lične zamjenice 100
3.3.1.2. Povratna zamjenica sebe/se 104
3.3.2. Pridjevske zamjenice 104
3.3.2.1. Upotreba sažetih i nesažetih oblika pridjevskih zamjenica 104
3.3.2.2. Sklonidba pridjevskih zamjenica 106
3.4. Pridjevi 119
3.4.1. Nekoliko napomena o vidskoj opreci 119
3.4.2. Sklonidba pridjeva muškoga i srednjega roda 120
3.4.2.1. Nekoliko napomena o sklonidbi neodređenih pridjeva 120
3.4.2.2. Sklonidba određenih pridjeva muškoga i srednjega roda 122
3.4.3. Sklonidba pridjeva ženskoga roda 131
3.4.4. Komparacija pridjeva 134
3.5. Brojevi 135
3.5.1. Glavni brojevi 135
3.5.1.1. Sklonidba broja jedan 136
3.5.1.2. Sklonidba brojeva dva (dvije)/tri/četiri/oba 136
3.5.2. Redni brojevi 138
3.5.3. Brojevne imenice i brojevni pridjevi 140
3.6. Glagoli 141
3.6.1. Vrste i razredi glagola 141
3.6.2. Glagolski vid 145
3.6.3. Prijelaznost glagola 146
3.6.4. Glagolski oblici 147
3.6.4.1. Jednostavni oblici 147
3.6.4.2. Složeni oblici 153
3.7. Prilozi 156
3.7.1. Podrijetlo priloga 156
3.8. Prijedlozi 158
3.8.1. Podrijetlo prijedloga 158
3.8.2. Značenje prijedloga 158
3.9. Veznici 166

4. Sintaksa 167
4.1. Kategorija načina 168
4.2. Kategorija stanja 172
4.3. Slaganje 172
4.3. Sintaksa padeža 173
4.3.1. Nominativ 173
4.3.2. Genitiv 173
4.3.3. Dativ 178
4.3.4. Akuzativ 179
4.3.5. Vokativ 179
4.3.6. Lokativ 179
4.3.7. Instrumental 180
4.4. Vrste rečenica 181
4.4.1. Nezavisnosložene rečenice 181
4.4.2. Zavisnosložene rečenice 182
4.4.2.1. Vrste zavisnosloženih rečenica i vezna sredstva 183
4.5. Redoslijed rečeničnih članova i surečenica 186
4.5.1. Redoslijed rečeničnih članova 186
4.5.1.1. Položaj nenaglasnica 187
4.5.1.2. Položaj atributa *188*
4.5.1.3. Položaj glagola 189
4.5.2. Redoslijed surečenica 191

5. Zaključak 195

6. Popis kratica 201

7. Literatura 210

1. Predgovor

Jezik je, povijest uči, žilava tvorevina, nije ga lako pokoriti. Svjedočili smo i u bliskoj povijesti kako ga nije jednostavno prisiliti. Jezik kao složena društvena i kulturna pojava nije sklon popuštanju, ponajmanje ako mu se što nameće silom, dekretima, mimo vlastitih logika i potreba. Ima srećom svoj memorijski kod, unutarnji život, egzistencijalna pravila, razvojne ortove. Zbog toga ga treba poštovati, naprosto pustiti da živi i raste na svoj način, diše punim plućima. Konačno, da se ne inati onima koji su ga netom držali u apsu, kalemili cjepovima sorti koje ne daju ploda. Jeziku istina treba udovoljavati, narod će ponuđeno selektirati, podržati svoj generacijski i genetski kod, ali je moguće očekivati kako će i usvojiti mutacijske finese prema preporuci inteligencije, struke.

Bavimo se prošlim da bismo bolje razumjeli sadašnjost, pronašli odgovore zašto je nešto baš tako trebalo biti, zašto se „konsenzusom" trebalo potvrditi jučer za danas. Sve bogatstvo nasljeđa, kada dubinski proučimo, nudi rješenja i za buduće dvojbe. Uči nas ako ne drugomu, onda načinu promišljanja, oblikovanju, kodeksu, kako sačuvati obrambeni sustav prema tuđinskim utjecajima, ali i odoljeti hermetizaciji pod izlikom nacionalnoga imperativa. I, ma koliko se god rasprava *O jeziku u Kraljevini Dalmaciji* naoko činila neatraktivnom problematikom i nezanimljivom materijom s ovako postavljenim okvirom, uvjerena sam, ima smisla činеći se nadasve razložnom i, u konačnici, opravdanom i edukativnom. Treba je prvotno prihvatiti analitički, znanost je ovdje da konzultira povijest te pronađe odgovarajuća tumačenja za nešto što nam se danas već čini logičnim i opravdanim.

Knjiga *O jeziku u Kraljevini Dalmaciji* na tragu je mojega doktorskog rada pod nazivom *Jezik službeno-upravnih novina u Kraljevini Dalmaciji u periodu od 1867. do 1903. godine* obranjenoga u studenome 2012. godine na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu: akad. Marko Samardžija, red. prof., dr. sc. Krešimir Mićanović, red. prof. i dr. sc. Marija Znika. Kako je naslov nastajao u etapama, tako su se u njega postupno dodavali novi dokumenti i spoznaje koje su u konačnici trebale doprinijeti opisu jezika koji se koristio u Kraljevini Dalmaciji.

Period druge polovice 19. i početka 20. stoljeća u jezikoslovnoj je literaturi opisan u mnogim radovima i monografijama. Burni povijesni događaji koji su se preslikali na jezično stanje, bili su, i još su uvijek, nepresušnim izvorom za svakoga jezikoslovca čiji je fokus usmjeren na početna standardizacijska nastojanja. Ipak, važni događaji u normiranju i kodifikaciji jezika koji su se odvijali mahom na sjeveru Hrvatske dijelom su u drugi plan potisnuli jednako zanimljiva nastojanja u Kraljevini Dalmaciji. Stoga istraživanje ima namjeru doprinijeti postavljanju Dalmacije na jezičnu mapu te valorizirati nastojanja dalmatinskih jezikoslovaca, ali i prevoditelja, odnosno urednika službenih dokumenata koji su nezasluženo ostajali na marginama jezikoslovnih istraživanja.

Željela bih zahvaliti ljudima koji su svojim marom uvelike doprinijeli nastanku ove knjige, prvenstveno mentoru akademiku Marku Samardžiji, red. prof, koji je prepoznao moj interes za lokalnu jezičnu povijest te ga nesebično i s puno pažnje njegovao. Također bih zahvalila dr. sc. Mariji Zniki na njezinim savjetima u pristupu sintaksi. Zahvalnost dugujem i recenzenticama knjige, dr. sc. Diani Stolac, prof. emer. i dr. sc. Marijani Tomelić Ćurlin, izv. prof. koje su me pratile ne samo tijekom pisanja već i u cjelokupnome znanstvenom i nastavničkom radu.

Za kraj posveta ide mojoj obitelji, majci Žarki i ocu Igoru te suprugu Branimiru i mojoj Miji. Ovo djelo bilo bi i dalje neostvareno da nije njihove ljubavi te podrške i strpljenja na čemu sam im beskrajno zahvalna.

1. Uvod

Razdoblje druge polovice 19. i početka 20. stoljeća od iznimne je važnosti u hrvatskome jezikoslovlju. O tome svjedoče mnoge monografije i radovi posvećeni upravo ovomu periodizacijskom odsječku u kojemu se smjenjuju jezične koncepcije, afirmiraju i nestaju čitavi jezični pravci, a splet političkih utjecaja i jezičnoga razvoja rezultira ustavljivanjem i formiranjem službenoga jezika, stoga ne iznenađuje velik broj iscrpnih analiza koje su mu posvećene. Ipak, unatoč velikomu broju radova tematom usko vezanim uz spomenuto razdoblje, ne možemo se otrgnuti dojmu kako na začelju interesa ostaje južni prostor kroatističkih jezikoslovnih interesa – Kraljevina Dalmacija. Njezin položaj, politička i kulturna odvojenost od ostatka Hrvatske te višestoljetni inozemni utjecaji na neki su način stvorili pasivnoga promatrača, a ne svjesnoga aktera jezikoslovnih zbivanja druge polovice 19. stoljeća. Stoga je jedan od ciljeva ove knjige duboko proniknuti ne samo u sliku jezika korištena u javne svrhe već i rekonstruirati okolnosti u kojima se taj jezik našao.

Jezično i povijesno druga polovica 19. stoljeća odredila je smjer u kojemu će se hrvatski jezik razvijati i ustavljivati. Svaka je od različitih jezičnih koncepcija vrlo iscrpno teorijski istražena tijekom prethodnoga stoljeća, a ni podrobne analize ondašnjih gramatika nisu izostale. Stoga iznenađuje što strogo jezični aspekt, odnosno jezične analize različitih funkcionalnih tekstova nisu bile u fokusu istraživača. Vrlo bogatoj izdavačkoj djelatnosti koja je znanstveno popratila povijesni aspekt dalmatinske borbe za ujedinjenje, pa čak i filološku stranu te borbe u Vinceovoj monografiji o filološkim školama i mnogim člancima, nedostaje djelo koje bi rekonstruiralo normativne napore onodobnih gramatičara i opisalo jezik koji se koristio u službene svrhe u Kraljevini Dalmaciji.

Namjera nam je posvjedočiti o jezičnoj praksi druge polovice 19. i početka 20. stoljeća u Dalmaciji na korpusu koji bi po svim svojim odlikama trebao biti primjer ispravnoga i stručnoga korištenja hrvatskoga jezika te bi trebao nužno slijediti tadašnje normativne značajke. Stoga se istraživanje formira oko nekoliko pitanja: koliko se jezik proučavanoga korpusa razlikuje ili sliči normi analiziranoga perioda, što se uopće može smatrati normom u vremenu obilježenome sukobima na filološkoj sceni, kakvi se sve utjecaji dadu iščitati iz analiziranoga jezika te kakve se sve promjene zbivaju u periodu duljem od pola stoljeća.

Naravno, u svakome se istraživanju kreće s određenim pretpostavkama. Tako se i ovdje očekuje potvrda nekih prethodno uvriježenih stajališta, eventualno i sličnost s pravopisnim i jezičnim razvojem javnih dokumenata izašlim na području Banske Hrvatske, no očekuje se i regionalni upliv, manifestiran mogućim ostatcima dalmatinske grafije, kao i jaču upotrebu ikavice u starijim godištima.

Namjera nam je usredotočiti se prvenstveno na ona jezična mjesta koja se u onodobnim normativnim okolnostima smatraju prijelomnima. Naravno, uvažavajući vremenski raspon o kojemu se govori riječ je o refleksu jata, bilježenju asimilacija, sklonidbenim nastavcima, ali i mnogim drugim pitanjima koja su obilježila analizirani korpus.

Pretpostavlja se kako će se iz korpusa moći uočiti smjerovi razvoja jezika na određenome prostoru te moguće vremenske odrednice koje će nas uputiti na to kada se i s koliko otpora određena promjena počela uvoditi. Također će se, posebno u sintaksi, pokušati uočiti i stranojezični utjecaji s obzirom na to da je riječ o prijevodnim dokumentima.

Analiza je usmjerena na jezični aspekt dokumenata te ne zadire u povijesni, kulturološki ili društveni sadržaj pojedinoga dokumenta. U radu je korištena deskriptivna metoda te kontrastivni pristup koji je služio u identifikaciji onih jezičnih elemenata koje se moglo dovesti u vezu s tadašnjom normom, dijalektom ili nekim stranim jezikom, najčešće njemačkim. Na taj ćemo način steći uvid u stanje i formirati sinkronijsku sliku jezika u Dalmaciji, korištena u službene svrhe. Zatečeno stanje usporedit će se s onim normativnim priručnicima koji su obilježili ovo razdoblje. Prvenstveno se to odnosi na predstavnike zagrebačke filološke škole poput Babukića i njegove *Ilirske slovnice* iz 1854., kao i predstavnike vukovske jezične doktrine, Maretića i njegove *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* iz 1899. te Broza i njegova *Hrvatskog pravopisa* iz 1892. Uvažavajući mogućnost postojanja razlika u normiranju pojedinih jezičnih razina, a koje bi mogle ovisiti o regionalnome određenju, u istraživanje će se uvrstiti i osvrt na gramatike izdane na dalmatinskome području poput dviju Danilovih (1855. i 1873.) i Parčićeve gramatike (1873.), kao i gramatike koje su imale snažan utjecaj na dalmatinskome području poput Budmanijeve gramatike iz 1867. godine. Usporedba jezičnoga stanja korpusa s navedenim djelima omogućit će nam uvid u jezične pravce, kao i rasvijetliti smjerove razvoja jezika u Dalmaciji.

Ovo istraživanje slijedi tradicionalnu gramatiku s time što su se uobičajenim poglavljima fonologiji, morfologiji i sintaksi pridodala i poglavlja o slovopisu

i pravopisu. Istraživanje se usmjerilo na ona mjesta koja su mogla sugerirati opredjeljenje među jezičnim koncepcijama te tako pokazati kojim smjerom ide razvoj jezika u Dalmaciji nevezano za rasprave među jezikoslovcima. Ono zabilježeno u dokumentima slika je jezika koja je dolazila do najširih slojeva publike. Iz nje se učilo i ona zaista predstavlja jasan prikaz jezika koji je trebao biti korišten u Dalmaciji.

Knjiga počinje uvodom u kojemu se daje pregled povijesnih zbivanja u drugoj polovici 19. i početku 20. stoljeća, sve do kraja I. svjetskoga rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije. Povijesni se dio nije zadržao samo na opisu dalmatinskih prilika već se, s obirom na višestoljetnu želju za ujedinjenjem Kraljevinu Dalmaciju, pokušalo staviti u isti kontekst sa sjeverom Hrvatske. Uz povijesni pregled objašnjena su i turbulentna zbivanja vezana za jezično kodificiranje i normiranje te se uputilo na različite jezične koncepcije koje su se tada upravo nadmetale u kodifikacijskim nastojanjima.

Središnji dio rada obuhvaća slovopisnu, pravopisnu i jezičnu analizu dokumenata iz dvaju službeno-upravnih listova koji su donosili zakonske akte važeće za Kraljevinu Dalmaciju. Jezična analiza obogaćena je slovopisnim i pravopisnim aspektom dokumenata s time da je najveća važnost posvećena nekima od meritornih pitanja tadašnje normativistike. Riječ je o refleksu jata koji je obilježio razdoblje druge polovice 19. stoljeća, a posebno je zanimljiv jer se zbog neprijepornoga autoriteta Ante Kuzmanića, tada najvažnijega dalmatinskog jezikoslovca, može očekivati više utjecaja ikavice. Uz ovakve se pretpostavke nameće sljedeće pitanje, hoće li dalmatinska tradicija i to poglavito ikavica ostvariti snažniji utjecaj, uzmemo li u obzir da su se dokumenti prevodili u Zadru ili će se refleks jata bilježiti u skladu s tadašnjim kodifikacijskim intencijama, koje su, vidjet će se kasnije, bile poprilično nestalne. Uz detaljnu razradu refleksa jata po vremenskim odsječcima posebna će se pozornost posvetiti drugomu važnom pitanju tadašnje normativistike, a to je bilježenje asimilacije po zvučnosti. Pitanje etimološkoga, odnosno fonološkoga pravopisa u tome je trenutku predstavljalo opredjeljenje na granici jezičnoga i političkoga. Hrvatski jezik u Dalmaciji pokazat će kako je prelazak na fonološki tip pisanja nailazio na velik otpor, pa je asimilacija po zvučnosti sve do početka 20. stoljeća u pismu predstavljala iznimku, a ne pravilo. Morfološki uvjetovane alternacije bile su otprije poznate hrvatskoj gramatici, pa su sibilarizacija i palatalizacija dosljedno provedene cijelim korpusom. Jotacija je predstavljala više slovopisni nego morfonološki problem s obzirom na to da su jotirani glasovi različito bilježeni.

Iako je pažnja posvećena svim jezičnim razinama, i slovopisnoj i pravopisnoj, kao i sintaktičkoj, one su ipak manje zastupljene od morfološke razine. Ovo je istraživanje prvotno zamišljenjo kao morfološka analiza temeljena na imeničkoj sklonidbi, no određene fenomene nije moguće opisati bez utjecaja drugih disciplina tako da se ovdje bavimo svim gramatičkim razinama, ali ona morfološka ipak ostaje dominantna, a i najopsežnija. Početna je hipoteza pretpostavljala kako će, promatrajući neke druge jezične razine poput uvida u bilježenje asimilacije koja dobro čuva starije stanje u jeziku, sklonidbeni sustav hrvatskoga jezika u Dalmaciji duže čuvati ilirske nastavke. Zabilježeno jezično stanje pak pokazuje da se novoštokavske inovacije, barem što se morfologije tiče, prihvaćaju bez većega otpora.

U prikazu glagola posebno će se obraditi oblici u prezentu koji imaju dubletne likove. Također će se usporediti sustav vrsta i razreda glagola s obzirom na tadašnju normu.

Ondašnja je gramatologija malo pozornosti poklanjala nepromjenjivim vrstama riječi. Posebno se to odnosi na Maretićevu gramatiku koja ih uopće i ne spominje osim u sintaktičkome kontekstu gdje tematizira red riječi ili odnose prijedložnih izraza i sl., a s morfološkoga ih stajališta ne obrađuje. U ovome će se radu među nepromjenjivim vrstama riječi najviše izdvojiti prijedlozi zbog njihove veze s padežima. Veznici će biti prikazani unutar poglavlja o sintaksi.

Sintaktička analiza uključuje sintaksu padeža, rečenične članove te vrste rečenica i njihov redoslijed, a posebna će se pozornost usmjeriti na specifične rečenične konstrukcije koje se može povezati s uobličavanjem pravila za stvaranje administrativnoga funkcionalnog stila.

Svim je primjerima pridodan nadnevak zakona iz kojega su izvučeni te kratica novine (npr. 29. 12. 1871. PL).

1.1. Objašnjenje korpusa i vremenskoga okvira

U istraživanju su korištena dva izvora. Riječ je o službeno-upravnim novinama/listovima[1] *Prevodi ilirski zakonah i naredbah kriepostnih* i *Pokrajinski list.* Novine su izlazile na hrvatskome (ilirskome), talijanskome i njemačkome jeziku. Analizirani su, podrazumijeva se, samo tekstovi na hrvatskome jeziku.

[1] Klasifikacija novina preuzeta je od Vjekoslava Maštrovića (Maštrović, 1954: 19, 23). Prema njegovim su podatcima od 1867. do 1901. godine izlazila samo dva službeno-upravna lista: *Prevodi ilirski zakonah i naredbah ilirskih* i *Pokrajinski list*.

Prevodi ilirski

ZAKONAH I NAREDBAH

Kriepostnih za Dalmaciju

Obnarodovanih sredstvom Lista dèržavnih zakonah razdanih godine 1867.

U Zadru
Vladina Knjigotiskarnica.

POKRAJINSKI LIST

ZAKONA I NAREDABA

ZA DALMACIJU

GODINA 1880.

BOLLETTINO PROVINCIALE

DELLE LEGGI E DELLE ORDINANZE

PER LA DALMAZIA

ANNO 1880.

U ZADRU
Brzotiskom „Narodnoga Lista“.

Prevodi ilirski zakonah i naredbah kriepostnih za Dalmaciju obnarodovanih sredstvom Deržavnoga lista Zakonah (tal. *Traduzioni italiane delle leggi e delle ordinanze valevoli per la Dalmazia, estratte dal Bolletino delle Leggi dell'Impero*) tiskani su u zadarskoj Vladinoj knjigotiskarnici. Izdavalo ih je Namjesništvo za Dalmaciju. Izlazili su od 30. travnja 1860. do 31. prosinca 1869. godine i služili su obznanjivanju zakona i naredbi općinama na „zemaljskom jeziku, koi je gdie u običaju" (Maštrović, 1954: 23). Namjesništvo u Zadru nadziralo je tiskanje.

Pokrajinski list (talijanski se naziv mijenjao tijekom godina: od 1853. do 1868.: *Bollettino provinciale degli atti ufficiali per la Dalmazia,* od 1868. do 1890. *Bollettino provinciale delle leggi e delle ordinanze per la Dalmazia*, od 1890. do kraja istraživanog razdoblja talijanski prijevod glasi *Bolletino provinciale delle leggi e delle ordinanze per il Regno di Dalmata*.) izlazio je od 1853. godine do 1920. godine te ga je također izdavalo Namjesništvo Dalmacije u zadarskoj Vladinoj tiskarnici. Kao i *Prevodi ilirski zakona i naredbah kriepostnih* izlazili su na talijanskome, njemačkome i jezicima „koji su obični u dotičnom deržavnom području" (Maštrović, 1954: 20), a donosili su zakone i naredbe za područja na kojima je taj list izlazio. Kao i kod *Prevoda ilirskih zakona i naredbah kriepostnih za Dalmaciju*, odredbe, naredbe i zakoni preuzimani su iz *Državne liste zakona* izdavane u Beču, ali su prevođeni i uređivani u Kraljevini na koju su se odnosili: „U misto pokrajinskih Listovah zakonah i spisah Vlade, dosad obstojećih, u napridak za jednu ili više krunovinah stupiti će jedan pokrajinski list koi izdavati će se pod nadgledanjem i upravljanjem političke Vlasti one krunovine u kojoj izdaje se, a to u dva posebna dila" (27. 12. 1852. PL).

Iako bi podatak o jeziku s kojega su dokumenti bili prevođeni u jezičnoj analizi bio iznimno važan, pouzdanu potvrdu tomu nije moguće pronaći. Naime, Državna lista zakona bila je tiskana na „dostovirnom", odnosno njemačkome jeziku te je u tome obliku dostavljana Vladinoj tiskarnici u Zadru gdje su dokumenti prevođeni na „jezike upotribljavane u različitim pokrajinama" (Maštrović, 1954: 19, PL, 1853: 1–2, 5–7). S obzirom na to da podatci o prevoditeljima ne postoje, ne može se sa sigurnošću potvrditi je li ista osoba prevodila s njemačkoga na talijanski i hrvatski ili se možda prevodilo s njemačkoga na talijanski te zatim na hrvatski. Mišljenja smo ipak da su dokumenti prevođeni izravno s njemačkoga te da talijanski prijevod nije imao utjecaja na hrvatski tekst jer se u prvome broju *Pokrajinskoga lista* navodi da „sumnje koje bi se navele u obziru privodah u druge jezike različnih zemaljah Cesarovine, vazda raspravit će se po nimačkom tekstu" (Maštrović, 1954: 19, PL, 1853: 1–2, 5–7).

Korpus je ograničen na dokumente koji su vezani za rad Ministarstva za bogoštovje i nastavu, a relevantan je upravo zato jer je jezik zakona i naredaba ovih dokumenata najlakše mogao biti primijenjen u školstvu, a kako je riječ o prijevodima zakona koje je donosio car, oni su ujedno i valjan dokument pravoga stanja u jeziku te prikaz veće ili manje primjenljivosti donesenih pravila.

Za istraživanje je od velike važnosti i činjenica kako je riječ o objavljenim dokumentima. Na taj je način jezik korišten u korpusu mogao doprijeti do javnosti.

Proučavani su dokumenti bili izravno upućivani ravnateljima i učiteljima škola na području Dalmacije i vezuju se za popis obveznih predmeta, načine upisivanja ocjena, propise o izostancima iz škole i slično. Dakle, riječ je o naputcima po kojima su se učitelji nahodili. Upravo su zato ovi dokumenti jezično zanimljivi jer su bili izravno upućeni dalmatinskomu stanovništvu.

Vremenski je okvir istraživanomu razdoblju zadan dvama nadnevcima značajnima za politički život i jezičnopolitičku praksu. Riječ je o 1867. godini i ulasku Kraljevine Dalmacije u austrijski dio Austro-Ugarske Monarhije te 1918. godini i nestanku Kraljevine Dalmacije.

1.2. Kraljevina Dalmacija od 1867. do 1918. godine

Tijekom zadnjih četrdesetak godina 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj i Dalmaciji dolazi do novoga poretka u političkome i kulturnome životu. Padom Bachova apsolutizma 1859. godine Hrvatskoj i Slavoniji vraćen je ustav. Početkom 1860-ih godina ključnim se pitanjem nameće nemogućnost rješavanja odnosa prema Ugarskoj, koja je u Hrvatskoj otvorila prostor za stranački pluralizam. S jedne se strane razvija Narodna stranka koja ujedinjenje s Ugarskom uvjetuje priznanjem neovisnosti Trojednice i svih područja koja joj pripadaju prema povijesnome pravu, a oporbu narodnjacima čini Unionistička stranka vođena ilircem Mirkom Bogovićem čiji program pretpostavlja bezuvjetno ujedinjenje s Ugarskom. Iako Hrvatski sabor izglasava neulazak Trojednice u Ugarski sabor, 1866. godine dolaskom Fridricha Beusta u poziciju odlučivanja o vanjskoj politici ta se odluka zanemaruje, pa se 1867. godine, stvaranjem Austro-Ugarske Monarhije, hrvatski teritoriji još više udaljavaju, Dalmacija dobiva austrijski predznak, a Banska Hrvatska i Slavonija ugarski. Nastankom Monarhije zagovornici ujedinjenja Dalmacije i Hrvatske moraju priznati poraz od kojega se ipak oporavljaju pobjedama u Dalmatinskome i Hrvatskome saboru 1870. i

1873. godine iako dobivaju novoga oponenta uzletom Stranke prava čiji se članovi snažno opiru politici Beča, ali i priznanju srpskoga imena i individualnosti (Šidak-Gross, 1968: 49). Iako je Stranka prava nakon bune u Rakovici 1871. doživjela težak poraz, njihove se ideje unatoč svemu šire među mladima, doduše, s ponešto blažim stavom prema slavenstvu i Srbima.

Posebno teške prilike za sjever Hrvatske nastaju jačanjem mađarizacije i dolaskom Károlya Khuena Héderváryja za bana, u prosincu 1883. godine. Želeći ojačati Ugarsku u okviru Monarhije, ban Khuen Héderváry sustavno provodi mađarizaciju, uvodi dvojezične grbove te nastoji, ne birajući sredstva, onemogućiti ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Oporba koju čine Stranka prava, Neodvisna narodna stranka i Narodna stranka nema većih uspjeha. Pojačana mađarizacija i nestabilnost unutar Austro-Ugarske Monarhije, koja se sve više oslanja na njemačku pomoć, dovodi do jačanja omladinskih grupa koje se neformalno počinju formirati u opoziciju. Grupe mladih protivnika dualizma, mahom obrazovanih na bečkom i praškom sveučilištu, 1902. godine i formalno se ujedinjuju u *Hrvatsku opoziciju,* a slične političke prilike u Srbiji, nakon sukoba hrvatske i srpske buržoazije, početkom stoljeća otvaraju plodno tlo za ujedinjenje.

U Dalmaciji se još i prije osnutka Dalmatinskoga sabora 1861. godine[2] osjeća snažna želja za sjedinjenjem sa zemljom maticom, od koje je bila odvojena više od četiriju stoljeća. Još 1848. godine, poslije Jelačićeva imenovanja dalmatinskim guvernerom, počinje zagovaranje ujedinjenja Hrvatske. U Dubrovniku inte-

[2] Pokušaji realizacije davne želje za sjedinjenjem postoje i od ranije. Još 21. ožujka 1848. godine Hrvati iz Varaždina šalju „reprezentaciju" kralju sa željom da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj, četiri dana poslije toga u Zagrebu su iznesena „Zahtěvanja naroda" u kojima se traži sjedinjenje (Novak, 2004: 99), 25. rujna 1860. biskup Josip Juraj Strossmayer, zastupnik Slavonije i Ambroz Vraniczany, zastupnik Hrvatske postavljaju pitanje ujedinjenja na dnevni red Proširenoga carevinskog vijeća (Beroš, 1972: 101). Raste broj članaka i brošura koje veličaju „slavjanski duh". Međutim, jasno je kako prepreka ujedinjenju nisu samo Talijani i Austrijanci već i razjedinjenost dalmatinskih općina koje su imale relativnu sposobnost samostalnoga odlučivanja, ali su u njima mahom sjedili činovnici obrazovani u talijanskim školama, a nerijetko i talijanskoga podrijetla. Naime, u pomanjkanju domaćega kadra austrijska je vlada dovodila kadar iz talijanskih pokrajina Venecije i Lombardije, što navodi na zaključak kako je upravo Austrija imala odlučujuću ulogu u talijanizaciji dalmatinskoga društva u 19. stoljeću (Zelić-Bučan, 1972: 37). Problem je tadašnjega dalmatinskoga društva i u razjedinjenosti staleža na više slojeve društva koji se solidariziraju s liberalnim slavenskim pokretom u Pragu, zatim na konzervativno plemstvo i srednji sloj koji se okreće Mletačkoj Republici te seljaštvo koje je odano Austriji (Vrandečić, 2000: 80). Svijetlu je točku predstavljao Dubrovnik koji je od samoga početka iskazivao veliku podršku zagovornicima sjedinjenja.

gralisti oko glasila *L'Avvenire* zagovaraju federativnu Monarhiju, pridruženje pokrajine te sveslavensko bratstvo, a Ante Kuzmanić i „Društvo slavenske lipe" traže uvođenje narodnoga jezika u nastavu. (Trogrlić, Šetić, 2015: 43). Ovakvo ozračje u konačnici rezultira odlukom Ministarstva nastave u ljeto 1849. godine u kojoj se nalaže da se u svim dalmatinskim gimnazijama narodni jezik uči kao obvezan (Trogrlić, Šetić, 2015: 44). Iako Oktroirani ustav privremeno zaustavlja političke pokrete te težnje k ujedinjenju, gospodarski bankrot i poraz u talijanskome ratu bivaju uzrokom političkih reforma koje će uslijediti. Listopadskom diplomom Franjo Josip reformira kraljevinu u savez povijesnih kraljevina i zemalja, svaku sa svojim zemaljskim saborom (Trogrlić, Šetić, 2015: 46–47).

Potaknuti člankom anonimnoga čitatelja koji je u časopisu *La voce Dalmatica* postavio pitanje koji jezik upotrijebiti u vođenju zemljišnih knjiga, a u svjetlu Strossmayerova i Vraniczanyjeva upita Proširenomu Carevinskom vijeću o ujedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, u Dalmaciji se 1861. godine intenzivno raspravlja o njezinu statusu. Specifičan povijesni put, a time i različita mišljenja o njezinu političkome položaju, podijelili su dotada jedinstvenu dalmatinsku političku snagu na *aneksioniste* ili *narodnjake,* okupljene oko Narodne stranke i lista *Il Nazionale* koji su pristajali na sjedinjenje s Hrvatskom te *autonomaše* koji su se zalagali za autonomiju Dalmacije. Unatoč stavovima zastupnika Dalmacije, Borellija koji je u Hrvatskome saboru negativno odgovorio na pitanje ujedinjenja, u Dalmaciji se nije mogao zaustaviti narodni preporod pod utjecajem talijanskoga *rissorgimenta* koji predvode „*aneksionisti* školovani na talijanskim sveučilištima, franjevci Provincije Presvetog Otkupitelja i plemstvo Dubrovnika" (Vrandečić, 2000: 82) vođeni „idejom prirodnog prava naroda na svoju slobodu da se ustroji kao nacija" (Beroš, 1972: 101). Šezdesetih godina 19. stoljeća Dalmatinskim saborom vladaju autonomaši koji, ne oduzimaju Dalmaciji slavenski karakter niti je nacionalno vežu s Italijom, ali kako i sami većinom pripadaju činovnicima,[3] tada najvišemu društvenom sloju u Dalmaciji, opravdano strahuju da bi ujedinjenjem s Hrvatskom izgubili svoje položaje, posebno uvođenjem hrvatskoga jezika koji gotovo i ne poznaju. U potrazi za saveznikom koji bi onemogućio ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom autonomaši se okreću Austriji koja u tome sjedinjenju vidi mogućnost jačanja Ugarske. Stoga Dalmatinski sabor sastavljen od autonomaške većine koju austrijska vlada podržava, na sjednici 19. travnja 1861. godine odbija prijedlog da se odaberu

[3] Upravo u brojnosti birokracije treba tražiti razloge vrlo kasnoj prevlasti narodnjaka u Zadru i Splitu. U Splitu su, naime, narodnjaci došli na vlast tek 1882. godine (Trogrlić, Šetić, 2015: 63–64).

zastupnici koji bi u Reichsratu raspravljali o sjedinjenju sa Zagrebom. Unatoč tomu, narodnjaci samostalno odlučuju otići u Beč gdje ipak bivaju nadvladani. Ipak, djelomičnu pobjedu predstavlja činjenica da na prvome zasjedanju bečkoga parlamenta sjede čak petorica dalmatinskih zastupnika (Trogrlić, Šetić, 2015: 49).

Iako je u ovome razdoblju pitanje ujedinjenja usporeno, unaprjeđenje kulturnoga života Dalmacije ne može se zaustaviti. Osnivaju se čitaonice, u pučkim se školama nastava počinje održavati na materinskome jeziku,[4] osniva se i autonomaški list *Il Dalmata* itd (Trogrlić, Šetić, 2015: 52–53).

Godine 1867. Monarhija se dijeli na austrijski i ugarski dio prilikom čega Dalmacija postaje dijelom Austrije (Cislajtanija), a Hrvatska Ugarske (Translajtanija), što rezultira velikim reformama. Dalmacija je podijeljena na dvanaest političkih kotareva, a politička se borba pretvara u onu stvarnu.[5] Političkim zbivanjima usporena, ali jačanjem liberalizma u Dalmaciji pojačana, želja za ujedinjenjem, a time i nacionalnim preporodom, u Dalmaciji doživljava svoj vrhunac pobjedom Narodne stranke na izborima 4., 7. i 9. srpnja 1870. godine. Na prvome zasjedanju 25. kolovoza 1870. konstituiran je novi Sabor u kojemu su narodnjaci imali većinu od 28 zastupnika (Foretić, 1972: 125).

Dalmacija u sljedećim godinama bilježi snažan gospodarski rast, posebno u području brodarstva i poljoprivrede koji biva zaustavljen Börsenhrachom – slomom bečke burze koji rezultira i političkom nestabilnošću.

Narodna stranka u sljedećemu razdoblju, pod Klaićevim i Pavlinovićevim vodstvom, poklanja veliku pažnju ponarođivanju općina. Unatoč tomu, veliki gradovi, upravo zbog već navedene količine administracije obrazovane u odnarođenome duhu, i dalje ostaju bastioni autonomaštva. Primjerice, 1875. godine još je čak četvrtina općina u rukama autonomaša (Trogrlić, Šetić, 2015: 58).

Već je carev dolazak u Dalmaciju 1875. godine pokazao kako i veliki dalmatinski gradovi dišu u narodnjačkome duhu (Trogrlić, Šetić, 2015: 60–62), a polaganom rasapu automaške stranke pridonijela su i unutarnja neslaganja vezana za odnose zadarske i splitske frakcije. Svoj kraj automaška stranka doživljava 1882. godine kada narodnjaci uz pomoć dovedenih poljičkih glasača osvajaju

---

[4] U školskoj se godini 1867./1868. u 126 škola govorilo hrvatski, u 26 talijanski, a u 65 škola oba pokrajinska jezika (Trogrlić, Šetić, 2015: 52–53).

[5] Narodnjaci su trpjeli mnoge fizičke napade. Vid Morpurgo, u čijoj su se knjižari narodnjaci okupljali, čuvao je metcima izrešetanu hrvatsku zastavu kao obiteljski trofej (Trogrlić, Šetić, 2015: 54).

čak dvadeset i osam vijećnika nasuprot osam automaških u gradu Splitu (Trogrlić, Šetić, 2015: 64). Pobjeda je narodnjaka snažno odjeknula diljem Hrvatske, a tisak blizak ideji ujedinjenja (*Narodni list, Naša Sloga*) slavi ova zbivanja. Narodnjaci nastavljaju svoje prosvjetiteljske djelatnosti te ostvaruju novi kulturni i prosvjetni uzlet cijele Dalmacije, posebno otvaranjem pučkih knjižnica po malim mjestima.

Narodnjačka pobjeda ipak počinje slabjeti pod jakim pritiscima Monarhije koja poslije 1882. dobiva dodatnu snagu nastankom Trojnoga saveza, a čine ga Austro-Ugarska, Italija i Njemačka. Narodna stranka počinje 1880-ih godina voditi provladinu politiku,[6] koja dovodi do uništenja najveće grane gospodarstva u Dalmaciji[7] – vinogradarstva, a posljedično i gubljenja političkoga autoriteta, pa se i u Dalmaciji javlja pravaška ideja, čija se nacionalna koncepcija umnogome razlikuje od one u Hrvatskoj i Slavoniji jer ne isključuje veze Austro-Ugarske s hrvatskim pokrajinama. Predstavnik prve struje pravaštva u Dalmaciji jest Ivo Prodan, a poslije se javlja i druga na čelu s Franom Supilom i Antom Trumbićem u čijemu se programu osjeća otpor prema dualizmu koji pod utjecajem zagrebačkih pravaša sve više ističu hrvatsko državno pravo (Šidak, Gross, 1968: 172). Juraj Biankini pokreće *Hrvatski klub,* treću struju pravaštva snažno uperenu protiv dualizma, ali i srpskoga nacionalnog identiteta u Dalmaciji i Hrvatskoj. Ove se tri struje 1894. godine ujedinjuju u jedinstvenu Stranku prava (Šidak, Gross, 1968: 175). Iako ujedinjeni, doživljavaju poraz na prvim izborima, a na ruku im ne ide ni raskol Stranke prava u Hrvatskoj i Slavoniji. Unatoč svemu, početkom 20. stoljeća Stranka prava u Dalmaciji ipak jača te se sve više ideološki približava Narodnoj stranci te čak na izborima 1901. i surađuju.

Vrlo turbulentna zbivanja na sjeveru Hrvatske, generirana surovim ponašanjem bana Károlya Khuen–Héderváryja imala su odjeka i u Dalmaciji. Nemiri koje je ban svirepo ugušio te odbijanje Beča da primi dalmatinsko izaslanstvo rezultirali su mnogim demonstracijama u dalmatinskim gradovima. *Narodni list*, glasilo narodnjaka, na mnogim se stranicama osvrće na nepravdu počinjenu na sjeveru Hrvatske (članci: *Zagrebački iskazi* 23. 10. 1895. NL, *Osuda* 20. 11. 1895. NL, *Hrvatski narode* 30. 11. 1895. NL), a burnim je reakcijama popraćen i ustanak u Zaprešiću (*Bajamontijev govor* 15. 4. 1903. NL). Protuvladinoj

[6] Na nesukobljavanju s vladom inzistira se zbog straha od ukidanja financijske pomoći.

[7] Do sloma gospodarstva temeljena na izvozu vina došlo je zbog tzv. vinske klauzule iz 1891. po kojoj je snižena carinska stopa na uvoz talijanskih vina, što je posljedično dovelo do snižavanja cijene hrvatskih vina, a za tim je slijedila i pojava filoksere koja je tu gospodarsku granu bacila na koljena (Trogrlić, 2015: 80).

atmosferi pogodovalo je i postavljanje baruna Erasma von Handela na mjesto dalmatinskoga namjesnika koji je svojim otvorenim germanizatorskim postupcima razočarao dio javnosti koji je očekivao više fleksibilnosti od prvoga civilnog namjesnika. Njegova je uloga u kreiranju jezične slike Dalmacije mogla biti odlučna, stoga ćemo u sljedećem poglavlju opisati događaje iz 1903. godine u kojima se *Vladinom osnovom* pokušalo germanizirati dalmatinski javni prostor.

Političko udaljavanje Dalmacije od Monarhije otvorilo je novi politički put Pravaškoj stranci s kojom su se 1905. godine ujedinili i narodnjaci (Trogrlić, Štetić, 2015: 97) te stvorili *Hrvatsku stranku* predvođenu tada još mladim Antom Trumbićem. Protuaustrijska atmosfera te ovo ujedinjenje za posljedicu je imalo okretanje prema ideji južnoslavenskoga ujedinjenja koje se materijalizira dvjema rezolucijama, onom Riječkom iz 1905. godine kojom hrvatski zastupnici iz Dalmacije i oporba Hrvatskoga sabora podupiru Mađare u njihovoj borbi za samostalnost te Zadarskom iz iste godine kada srpski zastupnici podupiru navedenu Riječku rezoluciju. Ove su rezolucije, posebno ona Riječka, u narodnjačkoj javnosti primljene vrlo afirmativno te je smatraju „prvim korakom k oživotorenju konačnih narodnih ciljeva" (9. 10. 1905. NL). Sve to rezultira Hrvatsko-srpskom koalicijom koja krajem 1905. godine predstavlja svoj program oblikovanja nezavisne jugoslavenske države (Trogrlić, Štetić, 2015: 97.).

Predratne godine prolaze u sve jačoj protuaustrijskoj atmosferi koja svoj vrhunac doživljava 1912. godine kada splitsko gradsko vijeće te šibenska općina bivaju raspušteni zbog protuaustrijskih prosvjeda (Trogrlić, Štetić, 2015: 98).

Ovakva politička situacija biva naglo prekinuta atentatom na nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju u Sarajevu koji je postao uvodom u I. svjetski rat. Dalmacija, iako nije bila izravno pogođena ratnom situacijom, trpjela je strašne posljedice rata. Glad, neimaština i nemilosrdna birokracija koja je otežavala bavljenje ribarstvom i poljoprivredom doveli su do goleme stope smrtnosti koju je dodatno pogoršala španjolska gripa 1918. godine (Trogrlić, Štetić, 2015: 101–103).

Nepovoljnu gospodarsku situaciju slijedi i politika pa slučajno otkriće *Londonskoga ugovora* u travnju 1915. godine dovodi do zbližavanja Jugoslavenskoga odbora na čelu s Trumbićem i Kraljevine Srbije koji potpisuju *Krfsku deklaraciju* o stvaranju jugoslavenske države pod dinastijom Karađorđevića. Naime, Londonski je ugovor otkrio velike pretenzije koje je Italija imala prema teritoriju na istočnojadranskoj obali. Zahvaljujući opravdanoj bojazni da bi se veliki dijelovi obale mogli ustupiti Italiji, dalmatinska javnost i tisak ne gledaju blagonaklono na ovaj sporazum te su skloniji stvaranju zajedničke monarhije

Slovenaca, Hrvata i Srba u okviru postojeće Austro-Ugarske Monarhije koju su propagirali potpisnici *Deklaracije* iz svibnja 1917., članovi zastupnika okupljeni oko Jugoslavenskoga kluba bečkoga Carevinskog vijeća (Trogrlić, Štetić, 2015: 105–106).

Želje za ujedinjenjem u zajedničku državu ne jenjavaju ni posljednje ratne godine, no razlika je u tome što se zajednički patronat Austro-Ugarske Monarhije sve manje spominje, a u prvi plan dolazi želja za što jačom nezavisnošću i samostalnošću nove zajedničke države. Situacija kulminira u srpnju 1918. godine kada je održana velika Narodna skupština te je osnovana Narodna organizacija Srba, Hrvata i Slovenaca sastavljena od predstavnika svih političkih stranaka koje su u Dalmaciji postojale prije rata (Trogrlić, Štetić, 2015: 108). Ova organizacija vrlo brzo postaje dijelom većega Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba sa sjedištem u Zagrebu.

U listopadu 1918. godine uspostavlja se Država Slovenaca, Hrvata i Srba koja 2. studenoga imenuje Zemaljsku vladu za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu.

1.3. Jezične prilike u Kraljevini Dalmaciji u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća

Druga polovica 19. stoljeća u Hrvatskoj i Dalmaciji razdoblje je ispunjeno nebrojenim jezikoslovnim raspravama pristaša različitih filoloških škola i pravaca. Prvenstveno, riječ je o zagrebačkoj filološkoj školi koja na čelu s Vjekoslavom Babukićem, Antunom Mažuranićem, Adolfom Veberom Tkalčevićem i Bogoslavom Šulekom nasljeđuje ilirske jezičnonormativne postavke,[8] suzivši njihov opseg na područje hrvatskoga jezika. Drugim putem kreću riječka filološka škola na čelu s Franom Kurelcem, zalažući se za ponešto starija rješenja u hrvatskome jeziku preuzeta većinom iz staroslavenskoga jezika te zadarski filološki krug na čelu s Antom Kuzmanićem koji neuspješno brani dalmatinsku ikavicu i kulturni primat što ga je nekoć imala. Nadmoćna nad ostalima, zagrebačka filološka škola nakon književnoga dogovora u Beču 1850. godine dobiva vrlo jakoga oponenta u Vuku Stefanoviću Karadžiću i njegovim sljedbenicima Đuri Daničiću, Peri Budmaniju, Arminu Pavići, Tomi Maretiću i drugima koji čine najmlađi jezični smjer u Hrvatskoj druge polovice 19. stoljeća – *hrvatske vukovce*. Hrvatski su vukovci, ugledajući se na mladogramatičarsku lingvistiku,

[8] Upravo zato će se na nekim mjestima o ovoj jezičnoj koncepciji govoriti kao o ilirskoj jezičnoj koncepciji.

zagovarali ideju „da jezik ima svoj život i svoje zakone bez obzira na književnost i da se u njoj samo primjenjuje s više ili manje uspjeha“ (Samardžija, 2001: 205), a potkrjepu toj teoriji tražili su Karadžićevim i Daničićevim djelima.[9] Jasno je kako su se početkom 80-ih godina istoga stoljeća suočile dvije gotovo suprotne jezične koncepcije, „jedna zasnovana na jeziku čija je jezgra probrana štokavština (bez provincijalnih i drugih “osebunjakah”), a iz čakavštine i kajkavštine u književni jezik idu sve one pravilne riječi, oblici i fraze koje štokavština ne pozna“ (Samardžija, 2001: 19), a druga pobornica književnog jezika utemeljenog na „novoštokavskom ijekavskom dijalektu, onakvom kakav je zabilježen u djelima Karadžićevim i opisan u djelima Daničićevim“ (Samardžija, 2001: 19).

Iz neravnopravne su borbe kao pobjednici izašli vukovci ne isključivo zbog lingvističkih razloga koliko zbog mnogih nadmetanja unutar zagrebačke filološke škole koja su rezultirala raznim pravopisnim komisijama, ali ne i jedinstvenim pravopisnim priručnikom,[10] te još više zbog političke situacije koja je na vlast dovela unioniste, a među njima vukovce Armina Pavića (revizora koji je odobrio Brozov fonološki pravopis) i Tomu Maretića (zastupnika unionističke mađaronske stranke). Pobjeda hrvatskih vukovaca zaključena je izlaskom *Hrvatskoga pravopisa* Ivana Broza 1892., *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga jezika* Tome Maretića 1899. te *Rječnika hrvatskoga jezika* Franje Ivekovića i Ivana Broza 1901. pa je tako vukovska koncepcija početkom 20. stoljeća jezičnim priručnicima ojačala položaj tada dominantnoga jezičnog pravca u Hrvatskoj.

Iako je Dalmacija bila na marginama jezikoslovnih polemika, pitanje se službenoga jezika u pogodnome trenutku nametnulo kao pitanje nacionalnoga interesa. Zadarski se filološki krug na čelu s Antom Kuzmanićem nije uspio normativno nametnuti, a svaki je pokušaj ozakonjenja korištenja hrvatskoga je-

---

[9] Vukovci su gotovo isključivo upotrebljavali jezik Karadžićevih djela, što Tomo Maretić u predgovoru svojoj gramatici otvoreno i govori: „Svi ljudi, koji o toj stvari mogu pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika. Da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik“ (Samardžija, 2001: 205).

[10] Još 1862. godine Dvorska je kancelarija dvjema naredbama propisala da se u hrvatskim školama mora upotrebljavati jedan pravopis i to onaj “(...) koji se onamo od god. 1836. držao u glavnome za književni (*věra*, *dĕte*; *pèrst*; *bratja*...)“ (Samardžija: 2001: 122). Godine 1877. održala se pravopisna komisija koja je propisala, između ostaloga, jekavski refleks u kratkim i iekavski refleks u dugim slogovima te slogotvornost fonema *r*, no pravi se, jedinstveni pravopisni priručnik javlja tek 1892. godine u vidu fonološkoga Brozova pravopisa nakon što je 1889. godine vlast odlučila „da je od prijeke potrebe za škole jedan pravopis, a taj treba da je osnovan na načelima fonetičkoga pisanja“ (Samardžija, 2001: 123).

zika propao, dijelom i zbog jaka utjecaja Austrije,[11] a dijelom i zbog činovnika obrazovanih na talijanskome jeziku i u tome duhu koji se hrvatskim jezikom nisu najbolje služili. Godine 1862. počinje izlaziti *Il Nazionale,* list Narodne stranke i tjedni *Prilog k Narodnom listu* pisan hrvatskim jezikom, a namijenjen neobrazovanomu puku na selu. List je pisan u početku talijanskim jezikom, a od 1869. godine hrvatskim te je odigrao ključnu ulogu u jačanju narodne svijesti u svim slojevima dalmatinskoga društva. Politički je i jezični razvoj vodio k tomu da 1875. *Il Nazionale* postaje samo dodatkom *Narodnomu listu*, a već iduće godine talijanski dio u potpunosti prestaje izlaziti (Vince, 1972. – 1973.: 152). Jedan od osnivača, Mihovil Pavlinović za prvoga je urednika *Il Nazionalea* postavio Natka Nodila, ujedno i svojega bliskog prijatelja, a Ivana Danila za urednika hrvatskoga dijela. List nakon polemike s Tommaseom postaje ne samo list Narodne stranke već i „njihovo političko i kulturno središte" (Novak, Prošlost Dalmacije II, prema Pavlinović, 1962: 126). Narodnjaci su u početku umjereni, pa ne traže isključivu upotrebu hrvatskoga jezika, već „jedno bilo koje mjesto u sudovima i školama" (Vince, 2002: 510). S obzirom na to da je pobjedom autonomaša na izborima za Dalmatinski sabor mogućnost ujedinjenja s Dalmacijom bila zaustavljena, borba za ujedinjenje premješta se na jezično pitanje. Već na prvoj sjednici Sabora 6. travnja 1861. Mihovil Pavlinović govori hrvatskim jezikom, što daje poticaj Anti Bajamontiju, autonomašu da već na sljedećoj sjednici, 15. travnja postavi pitanje o službenome jeziku Dalmatinskoga sabora. Naravno, u skladu s autonomaškim nastojanjima, Bajamonti predlaže talijanski jezik, no prihvaća se prijedlog Mihovila Pavlinovića da se saborska izvješća moraju tiskati na hrvatskome[12] i talijanskome jeziku (Tonkić, 1999: 44, Bulat, 1900: 44). Također, već se na idućoj sjednici mijenja naziv hrvatskoga jezika te se od sada službeno naziva *slavjansko-dalmatinski* (Tonkić, 1999: 44). Promjena imena hrvatskoga jezika te natječaji Zemaljskoga odbora za izradu rječnika *Vocabolario-italiano-slavo-dalmata i slavo-dalmata-italiano* potaknuli su dalmatinsku javnost na polemike o jezičnome statusu. Iako su na sjednici Dalmatinskoga sabora prihvatili novi naziv za hrvatski jezik, narodnjaci se, prvenstveno Tommaseo i Pavlinović, počinju buniti protiv takva naziva smatrajući ga „trojanskim konjem" postavljenim ne bi li se potajno podrivalo slavensko ujedinjenje (Tonkić, 1999: 45).

Odgovor daje Ante Kuzmanić koji u nizu polemičkih članaka u časopisu *La voce Dalmatica* izražava svoje mišljenje o jezičnim zbivanjima u Dalmaci-

[11] Austrija 1861. izdaje naredbu da ilirski jezik postane nastavni u pučkim školama, čak i javno podržava ideju sjedinjenja, ali je potajno ometa.

[12] U tome govoru on hrvatski jezik naziva ilirskim (Bulat, 1900: 5).

ji. Vrlo se oštro obraća narodnjacima smatrajući njihove ustupke Srbima vrlo problematičnima i smatrajući da je prihvaćanje (i)jekavice nauštrb ikavice samo prvi od ustupaka koje će Hrvati morati napraviti dok „Srbi izdaleka pokazuju svoju zastavu na kojoj piše *Srbi svi i svuda*" (Tonkić, 1999: 48). Stoga se, navodi Kuzmanić, dalmatinska inteligencija može okrenuti ili talijanskomu jeziku, što je nemoguće, ili sve pohrvatiti po dalmatinsku (Tonkić, 1999: 48).

U takvim svojim razmišljanjima Kuzmanić nije ostao sam. Nekoliko godina nakon ovih polemika njegovu se mišljenju priklanja i Pavlinović donedavno njegov veliki oponent o ovome pitanju koji kaže „Ja te nazivne srbo-hrvate niti štujem niti psujem. Ali neka od Hrvata ne pitaju da ovi ne zovu čisto hrvatskim, jezik i narod svoj hrvatski. Hrvatom ne smetaju ničiji nazivi: ali bi im smetale nehrvatske težnje, koje bi sama njihova nesvjestica podupirala, kad bi se dali nasukati na dalje pustolovine" (Tonkić, 1999: 59).

Jezično pitanje u Dalmaciji pravi preokret i poticaj doživaljava 1870. godine pobjedom narodnjaka u Dalmatinskome saboru. Oni rješavaju i pitanje naziva jezika koji je u Dalmaciji varirao od novinskih naziva *hrvatsko-srpski, hrvatski ili srpski, slavodalmatinski, slavjanodalmatinski, dalmatinski, ilirsko-dalmatinski*, a među pukom najčešće *hrvacki jezik, arvacki jezik* (Vince, 2002: 550) i u svome mu programu 1869. godine daju hrvatsko ime. Izborna pobjeda Narodne stranke stvorila je uvjete da već na drugome zasjedanju 14. rujna 1871. Sabor prihvati prijedlog da se: „1.) Podnesci imadu rješavati na jeziku na kojem su pisani; 2.) Hrvatskim jezikom mogu se služiti stranke i njihovi zastupnici; 3.) Grbovi i pečati javnih ureda, osim vojnih, mogu imati samo hrvatski natpis" (Maštrović, 1972: 174).

Bečka je vlada tada zaustavila ove prijedloge obrazlažući svoju odluku time da je jezično pitanje stvar središnje vlade, a ne Sabora. U travnju 1872. godine na snazi je naredba o uvođenju „zemaljskih jezika" u vanjskoj službi političko-upravnih vlasti, sudova i državnih odvjetništava u Dalmaciji (Bulat 1900: 7) prema kojoj hrvatski jezik u Dalmatinskome saboru postaje ravnopravan talijanskome (Samardžija, 2001: 15) te se nastava na obama jezicima (tzv. utrakvizam) zauvijek ukida u školama.[13] Sve većom afirmacijom hrvatskoga jezika u javnome životu raste i nesnošljivost među jezikoslovcima podjednako na hrvatskoj i srpskoj strani. Pobjedom narodnjaka potpuno nestaje mogućnost da ikavica postane baza za nadgradnju hrvatskoga jezika. Pitanje (i)jekavice i ikavice sada postaje i državnopolitičko pitanje. Oni koji se zalažu za ikavicu bore se za

[13] Treba napomenuti kako su se u praksi ovi zakoni vrlo rijetko provodili jer se talijanski obrazovano činovništvo ovakvim odlukama osjetilo izravno pogođeno.

ujedinjenje isključivo hrvatskih krajeva, a oni koji se zalažu za (i)jekavicu traže slogu Hrvata i Srba.

Talijanski jezik 1883. godine prestaje biti službenim u Dalmatinskome saboru i Zemaljskome odboru, pa to postaje „narodni jezik hrvatski i srbski“,[14] a *lex Bulat,* odnosno prijedlog Gaje Bulata, koji propisuje da se pravni zastupnici i stranke moraju služiti jezikom koji je u zemlji običajan, biva prihvaćen. Vlada tijekom 1880-ih godina provodi ponarođenje srednjih škola u Splitu, Dubrovniku i Kotoru.

Devedesetih je godina čitava Dalmacija u rukama narodnjaka, razvija se školstvo i stranački pluralizam, no ostaje otvorenim pitanje službenoga jezika. Iako još 1883. talijanski prestaje biti službenim jezikom Vlada odugovlači s odlukama koje bi hrvatskomu jeziku osigurale status službenoga jezika. S jedne su strane takvi postupci uvjetovani strahom od jačanja i ujedinjenja Kraljevine Dalmacije s ostatkom Hrvatske, a s druge velikim i tromim birokratskim aparatom koji se slabo služio hrvatskim jezikom. *Narodni list* koji se profilirao u najvažnije glasilo narodnjačkoga karaktera mnoge je stranice posvetio upravo pitanjima jezika.[15]

Jezično pitanje u Dalmaciji (iako će o njemu biti govora u sljedećim poglavljima) obilježeno je pripadnošću različitim državno-političkim zajednicama koje su u konačnici odredile i upotrebu službenoga jezika. Višestoljetna usmjerenost Dalmacije prema Italiji onemogućila je hrvatskome jeziku status koji mu pripada, a činjenica da je hrvatski jezik u tome razdoblju već bio dovoljno razvijen da zadovolji sve funkcije koje službeni jezik treba zadovoljiti u dalmatinskoj je javnosti još više poticala nezadovoljstvo. Stoga se pokušaji vladajućih garnitura da se malim koracima nametne njemački kao službeni jezik u dalmatinskoj javnosti dočekuju vrlo negativno. Mnogi članci koji su u dalmatinskim novinama izlazili tijekom tih godina, kao i burne reakcije dalmatinskih zastupnika, među kojima se ističe govor saborskoga zastupnika Trumbića na sjednici Dalmatinskoga sabora na kojoj se oštro obrušio na višegodišnja nastojanja cara i namjesnika da silom nametnu njemački jezik: „Nećemo tuđega jezika! Jeziku njemačkom

[14] U „predlogu“ koji su „častni zastupnik Pavlinović i družina podnieli“ Saboru piše: „Jezik Sabora i Zemaljskog odbora jest narodni jezik hrvatski ili srbski. Hrvatski se razpravlja, pišu saborski zapisnici, glasuju zakoni, predlozi i zaključci, i dopisuje se svakom Vlasti. Uz Sabor, Zemaljski odbor uredjuje unutrenje knjige, sve poslove, rješitbe, oglednice i dopise. Zastupnicim ostaje prosto u Saboru govoriti, podnositi predloge i talijanski“ (Hitropisna izvješća, 1883: 527).

[15] Tijekom 1870-ih i 1880-ih godina gotovo je svaki broj počinjao člancima u kojima se tematizirao problem službenoga jezika.

protivi se pravo naroda, protivi se osjećaj narodni! U Dalmaciji njemački jezik nije državna potreba, već kamen smutnje i uzrok nemira." (*Narodni list*,[16] 11. 11. 1903.), upućuju na to koliko je njemački jezik stran u Kraljevini Dalmaciji.

Ipak, zbog političke pripadnosti Austro-Ugarskoj Monarhiji njemački postaje obvezatan predmet u školama, a saborski zastupnici, pa čak i autonomaš Bajamonti često svoje govore drže na njemačkome jeziku.

Otpor stranome jeziku potenciran je i činjenicom da je Kraljevina Dalmacija jezično vrlo homogena kraljevina. Ankete o jezičnoj pripadnosti stanovništva pokazuju da se čak 96,66 % stanovništva izjašnjava govornicima hrvatskoga jezika (Brešan Ančić, 2015: 24).

1872. godine donosi se *Naredba Ministarstva Unutrašnjih Posala i Pravosudja,* u Dalmaciji vrlo iščekivani dokument kojim se načelno briše dotadašnji status koji je hrvatski jezik imao ulaskom u Austro-Ugarsku Monarhiju te se propisuje da „prilozi koji su jednim od zemaljskih jezika napisani ne potrebuju prevoda" (NL, 18. 5. 1872. NL). Narodnjački orjentirana javnost nije sklona ovakvu rješenju smatrajući ovu naredbu preširoko postavljenom te je ostavljeno mnogo prostora u kojima strani jezici imaju upliva.

Unatoč zakonima i naredbama kojima Vlada u Beču pokušava afirmirati hrvatski jezik barem formalno, u konkretnim primjerima odvijaju se snažni pokušaji germanizacije uvođenjem njemačkoga jezika u pučke škole ili dovođenjem njemačkih činovnika u dalmatinsku upravu (Brešan Ančić, 2015).

Početkom 20. stoljeća talijanski jezik polako gubi svoju ulogu u Dalmaciji te je i najzagriženijim pobornicima talijanizma[17] jasno kako je javna upotreba talijanskoga jezika ostatak nekih davnih vremena koja će više neće javiti.[18] Utjecaj mladih obrazovanih ljudi koji se vraćaju s njemačih sveučilišta nemoguće je zanemariti, a i Austrija u strahu od iredentističkoga vala koristi njemački jezik kao sredstvo razdvajanja Dalmacije od Italije (Brešan Ančić, 2015: 25).

---

[16] Dalje u tekstu označavat će se kraticom NL.

[17] Važno je spomenuti kako i sami Dalmatinci, o čemu svjedoči članak iz *Narodnih novina* od 9. prosinca 1903., ne osporavaju status talijanskoga jezika te smatraju kako ga je još uvijek „u granicama pravednosti koje ne diraju narodni karakter zemlje" potrebno upotrebljavati.

[18] Unatoč tomu što talijanski gubi prestiž i status koji je imao u Dalmaciji, još uvijek se osjeća bojazan jer je dugogodišnje inzistiranje na korištenju talijanskoga jezika kod dijela dalmatinske inteligencije stvorilo uvjerenje da Austrija želi Italiji ustupiti istočnu obalu Jadranskoga mora. Takva stajališta podupiru i „govorkanja" o tajnim klauzulama u ugovorima s Italijom po kojima će svako zemljišno povećanje Austrije imati za posljedicu zemljišno povećanje Italije koje se odnosi upravo na balkanski poluotok (Brešan Ančić, 2015: 25).

Također, problem prestavlja i velik birokratski aparat koji je načelno odgojen u duhu zemalja u kojima su studirali, pa su hrvatski jezik doživljavali stranim.

U ovakvoj atmosferi, potenciranoj stalnim napadima s njemačke i talijanske strane, pitanje službenoga jezika u Dalmaciji početkom 20. stoljeća postaje gorućim problemom. Problem bi trebalo riješiti donošenje *Vladine osnove za rješenje jezičnoga pitanja,* no pretpostavivši da će reakcije na nju biti vrlo burne, namjesnik Handel poziva predsjednike saborskih klubova da izaberu delegate kojima će priopćiti *Osnovu* prije nego dođe u Sabor. S obzirom na to da su se delegati jasno izjasnili protiv takva jezična rješenja, *Vladina osnova* nije nikada javno predstavljena Dalmatinskomu saboru (Brešan Ančić, 2015). Ovdje ćemo ukratko predstaviti *Vladinu osnovu za rješenje jezičnoga pitanja u Dalmaciji.*[19] Objavljena je u javnosti u *Narodnome listu,* 28. listopada 1903. godine te je uključivala četiri temeljna načela:

„1. U svakom uredovnom postupanju za riešenje posala koje stranke (ubrojiv u to kolegijalno viećanje i dopisivanje s drugim državnim oblastima kraljevine Dalmacije) upravne državne oblasti (uredi i organi) upotrebljuju u unutarnjem uredovanju onaj jezik, u kojemu se, po odredbama ministarstvene naredbe 20. aprila 1872. mora izdati riešenje stranci.

2. Sve državne upravne oblasti u Dalmaciji, na dopise, koji im stižu od drugih oblasti i ureda itd. u jednom od dvaju zemaljskih jezika, dužne su odgovoriti onim jezikom, u kojem su dopisi sastavljeni.

3. U pismenom uredovanju, dopisivanju, opravljanju što spada u područje unutarnjeg službovanja i ne tiče se posala stranaka, kad se ne bi po odredbama sadržanim u 2.oj tački imao praviti izuzetak, nastupit će redovito upotrebljavanje hrvatskog ili srpskog jezika. Prelazne ili iznimne odredbe, koje su u tu svrhu potrebite, biti će kasnije navedene, kad bude govor o pojedinim upravnim granama.

4. Na isti način morat će i manipulativna služba kod upravnih oblasti u zemlji malo po malo biti uredjena sasvim u hrvatskom ili srbskom jeziku (zapisnici, registratura, raznovrsni upisnici, predbilježenja, itd.) navedene.“ (Brešan Ančić, 2015).

Problematičnim se pokazao paragraf u kojemu se navodi da se *po naredbi predstojnika ureda ili starije vlasti može odrediti da pojedini izvještaji budu sastavljeni u njemačkom jeziku. I to kada oni budu namijenjeni središnjim oblastima ili vlastima izvan Dalmacije* (28. 10. 1903. NL).

[19] U daljnjemu tekstu *Vladina osnova*.

Vladina osnova za riešenje jezičnog pitanja u Dalmaciji.

Vlada namjerava, u praksi kod upravnih oblasti u Dalmaciji, ponajprije pribaviti moć ovim općenitim temeljnim načelima: 1. U svakom uredovnom postupanju za riešenje posala koje stranke (ubrojiv u to kolegijalno viećanje i dopisivanje s drugim državnim oblastima kraljevine Dalmacije) upravne državne oblasti (uredi i organi) upotrebljuju u unutrnjem uredovanju onaj jezik, u kojemu se, po odredbama ministarstvene naredbe 20 aprila 1872, mora izdati riešenje stranci. 2. Sve državne upravne oblasti u Dalmaciji, na dopise, koji im stižu od drugih oblasti i ureda itd. u jednom od dvaju zemaljskih jezika, dužne su odgovoriti onim jezikom, u kojem su dopisi sastavljeni. 3. U pismenom uredovanju, dopisivanju, opravljanju, što spada u područje unutrnjeg službovanja, i ne tiče se posala stranaka, kad se ne bi po odredbama sadržanim u 2.oj tački imao praviti izuzetak, nastupiti će, redovito, upotrebljavanje hrvatskog ili srbskog jezika. Prielazne ili iznimne odredbe, koje su u tu svrhu potrebite, biti će kasnije navedene, kad bude govor o pojedinim upravnim granama. 4. Na isti način morat će i manipulativna služba kod upravnih oblasti u zemlji malo po malo biti uredjena sasvim u hrvatskom ili srbskom jeziku (zapisnici, registratura, raznovrsni upisnici, predbilježenja itd.). I u tu svrhu nužne prielazne i iznimne odredbe biti će kasnije navedene.

Za ostvarivanje gore naznačenih temeljnih načela, red je prihvatiti u pojedinim upravnim granama različite provedbene odredbe; jer s jedne strane ne obstoje u svakoj grani, ni u svima uredima jedne grane, jednake prilike u pogledu spremnosti osoblja za neposredni prielaz na upotrebljavanje hrvatskog ili srbskog jezika u unutrnjoj službi, s druge se strane imaju u tu svrhu tek stvoriti mnoge stvarne predpostavke, a dopokon jer se u pojedinim područjima mora imati osobita obzira na potrebe jedinstvenog upravljanja administracije sa strane središnjih oblasti, kao i na općenje s oblastima i uredima izvan Dalmacije. Biti će mi dakle prosto, da vam u kratko navedem, kako vlada zamišlja buduće stanje u jezičnom pogledu, i u tu svrhu potrebite prielazne odredbe.

I. Politička uprava.

Temeljna načela, navedena pod br. 1 i 2, mogu, dakako, biti odmah svuda primienjena. Da budu mogla stati na snagu pravila, naznačena pod br. 3 i 4, valjalo bi dopustiti neko prielazno doba od najmanje dvie godine, preko kojih, dakako, fakultativno će se upotrebljavati u konceptnoj službi, u označenim slučajevima, hrvatski ili srbski jezik. Namjestniku je zadržano pravo, da odredi doba, od kada će na zapisniku i registraturi kod pojedinih političkih oblasti početi uredovanje u hrvatskom ili srbskom jeziku, te on može za to i kasnije rok uročiti. U unutrnjoj službi upotrebljavati će se njemački jezik: a) u saobraćaju s vojničkim vlastima, zapovjedništvima i organima, ubrojiv u to i sve unutrnje nuzgredice, kojima je zadatak dopunjenje, očevidnost, i saziv oružane snage ili pribavljanje vojničkih potreba. b) U saobraćaju sa središnjim oblastima i njima pridruženim tehničkim organima, na dalje s oblastima izvan Dalmacije. Moći će se ipak od dosadašnjim običaja, i unapried s oblastima

Popis svih neobhodno potrebitih prievoda iznosi 96 stavaka. Tu ima ne mali broj zakona i propisa, koji obuhvataju na stotine paragrafa; ima i takih, koji po naravi predmeta, kojim se bave, dovoljno su razumljivi tek stručnjacima; pa s toga, da se tačno prevede nije dosta podpuno poznavanje hrvatskog ili srbskog jezika, nego je neobhodno potrebito potanje poznavanje dotične struke u onoj grani financijske službe.

Pri ovakovom stanju stvari, prije neg se bude moglo ni pomisliti na upotrebljavanje, pa i samo fakultativno hrvatskog ili srbskog jezika u unutrnjem službenom saobraćaju, mora se pristupiti k dobrom i vjernom prevodjenju propisâ, o kojima je govor. Vlada namjerava povjeriti ovaj zadatak činovnicima dotičnih grana, koji dobro umiju jezik, uz posebnu nagradu. Ali pošto ovi ne bi smjeli izvršivati ovaj zadatak, zapostavljajuć svoje druge službene dužnosti, ovaj neobično obuhvatljiv rad zahtjevat će svakako dvie do tri godine vremena. Radi jedinstvenosti i pouzdanosti rada, pojedini će prevodioci svoje radnje prikazati jednom redakcionskom odboru, koji će ih izpitati. Odmah pošto bude ovaj rad dovršen, te budu dotični propisi objelodanjeni u hrvatskom ili srbskom jeziku, biti će moguće, malo po malo, prokrčiti put hrvatskom ili srbskom jeziku u unutrnji službeni saobraćaj.

Doba, u koje će se temeljna načela navedena pod 1—4, moći bez izuzetka primieniti i na financijsku službu, ne može se još za sad stavno odrediti. Vlada će nastojati, da što joj više bude moguće pospješi taj rok.

Za upotrebljavanje njemačkog jezika u unutrnjoj službi i u službenom dopisivanju financijske uprave u Dalmaciji primieniti će se prema smislu pravila već navedena pod a), b), d) i e) za političku upravu.

Što se tiče takozvanih državnih obrta (državnih monopola), unutrnja uredba kojih mora se, i u jezičnom pogledu, udesiti prama organizmu, koji obuhvata cielo državno područje, uvedenje hrvatskog ili srbskog jezika na ovo polje kao unutrnji poslovni jezik, ne može se uzeti u obzir. Uredi ove vrsti mogu samo biti obvezani, da obsluže i sa njihove strane pravila navedena pod 2 tačkom.

III. Poštarska i telegrafska služba.

U ovoj službovnoj grani valja razlikovati: a) upravne posle od b) prometne službe.

A.

Što se upravne službe tiče, imalo bi se, pošto to do sad nije učinjeno, odmah narediti primjenjivanje prama smislu, pravila ministarstvene naredbe 20 aprila 1872 na izvanjski službovni saobraćaj. Na unutrnji službovni saobraćaj u administrativnim poslima, mogu se odmah bez izuzetka primieniti temeljna načela već navedena pod 1 i 2. Za ostvarivanje temeljnih načelâ, navedenih pod 3 i 4, imalo bi se (prama onomu, što je kazano za političku upravu) dopustiti i za upravu poštâ i telegrafâ njeko prielazno doba od najmanje 5 godina.

Što se njemačkog jezika tiče, moraju se i na to, prama smislu, primieniti pravila navedena pod a) do e) za političku upravu.

Dopokon u ovoj upravnoj grani potrebuje osobita uredjenja saobraćaj medju upraviteljstvom pošta i telegrafa s jedne strane i poštarskim i telegrafskim neerarijalnim uredima s druge, pošto ovi zadnji nisu

Svega nekoliko dana nakon donošenja jezične osnove klubovi zastupnika šalju namjesniku Handelu i ministru Körbleru svoj odgovor koji se u cijelosti prenosi u *Narodnome listu* iz 7. studenoga 1903., a u kojemu zajednički traže „da uredovni jezik svega poslovanja i medjusobnoga dopisivanja cc.kk. upravnih i sudbenih oblasti u Dalmaciji ima biti hrvatski ili srbski sa jedinim izuzetkom, da podnesci i zapisnici stranaka, sastavljeni talijanski, imaju se riešavati u istome jeziku“ (Brešan Ančić, 2015).

Već iduće godine, ne izravno zbog donošenja Vladine osnove, već namjesničke afere, Handel odstupa s vlasti, a na njegovo će mjesto zasjesti Niko Nardelli (Trogrlić, Šetić, 2015: 97) i to je prvi put da Dalmatinac postaje namjesnikom.

Iako je službeno u Dalmatinski sabor i zemaljski odbor umjesto talijanskoga jezika još 1883. kao uredovni jezik uveden „narodni jezik hrvatski ili srpski“ (Samardžija, 2018: 12) iz svega rečenog vidi se da je trebalo proći još mnogo vremena dok se zakonske odredbe ne počnu provoditi i u praksi. Nakon ovoga pokušaja germanizacije jezično se stanje u Dalmaciji smiruje sve do početka I. svjetskoga rata. U Dalmatinskome se tisku, a pritom se najviše misli na *Narodni list,* vrlo živo pratila situacija na sjeveru Hrvatske, posebno nasilni pokušaji mađarizacije u lipnju 1907. godine.

1.4. Jezični priručnici i rasprave o jeziku u Kraljevini Dalmaciji

Prva polovica 19. i početak 20. stoljeća burno je razdoblje u stvaranju hrvatskoga jezičnog standarda. Poimanju ilirskoga pokreta kao prijelomne točke u stvaranju hrvatskoga standardnog jezika u obliku u kojemu ga danas poznajemo pridonijela je i velika zainteresiranost iliraca za jezično pitanje. Vrijeme narodnoga preporoda iznimno je cijenilo sve oblike kulturnoga i društvenoga djelovanja, pa su se otvarale institucije poput Matice ilirske, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Ilirske čitaonice, revalorizirala se starija hrvatska književnost, nanovo analizirala povijest… Osim toga, ideja zajedničke zemlje za sve južne Slavene – Ilirije – mogla se realizirati tek kada su svi narodi bili jezično ujedinjeni. Upravo su zato pedesete godine 19. stoljeća toliko bogate jezičnim priručnicima ilirskoga karaktera.

Već je spomenuto kako je Dalmacija uvijek nekako bivala izdvojena iz aktualnih zbivanja, posebno što se jezika tiče. Stoljeća političke odvojenosti dovela

su do udaljavanja naroda, podjednako kulturno i socijalno, od matice zemlje, pa se nemali broj puta stanovništvo Dalmacije, osobito intelektualni sloj, osjećalo zanemareno kada se odlučivalo o pitanjima koja su se ticala i južnih krajeva.

Prije pedesetih godina 19. stoljeća o jezičnim reformama na sjeveru Hrvatske u Dalmaciji nije bilo mnogo riječi. *Gazzetta di Zara* u crticama spominje ortografska nastojanja Ljudevita Gaja,[20] a tek u četrdesetima počinje se kritički osvrtati prema nastojanjima iliraca te dalmatinskoj ulozi u tome. Dalmatinsku je filološku scenu u prvome redu zastupao Ante Kuzmanić, prvak zadarskoga filološkog kruga i pokretač *Zore dalmatinske* – časopisa hrvatskoga predznaka u vremenima kada je talijanski duh vladao dalmatinskom javnom sferom. Želeći zaštititi dugu kulturnu i književnu tradiciju Dalmacije, oštro se suprotstavljao Ljudevitu Gaju i ilircima u pokušajima da ikavsku štokavicu zamijene (i)jekavicom,[21] a dalmatinsku grafiju Gajevom iako je na samome početku iz njegovih pisama razvidno da je o tome pitanju mnogo blaži nego što su bili primjerice Šime Starčević ili Stjepan Ivičević. Iako je već pet godina po izlasku prvoga broja *Zora dalmatinska* počela izlaziti pisana ilirskom grafijom, zadarski krug i Ante Kuzmanić nikada nisu odustali od štokavske ikavice smatrajući kako je dugogodišnja dalmatinska književna tradicija,[22] na tada najrasprostranjenijemu dijalektu, nepravedno zanemarena. Upravo se zato godinama kasnije opire nazivu *hrvatsko-srpski* jezik želeći poput Tommasea barem nazivom jezika zaštititi i opravdati posebnosti dalmatinskoga izraza te se zalaže za naziv *slavjansko-dalmatinski* jezik (Vince, 2002: 516).[23] Uostalom, zadarski je književni krug u jednome zastupao stav vrlo sličan Vuku Karadžiću, a taj je da se za književni jezik treba odabrati jedan dijalekt, a ne stvarati umjetni jezik propusan za međudijalektalne utjecaje. Naime, ilirsku bismo doktrinu, a s njome i postavke zagrebačke filološke škole, mogli sažeti Šenoinom rečenicom: „Mi mislimo da je temelj književnoga jezika štokavština, i da ga popunjavati valja rječmi iz kajkavskoga i čakavskoga narječja, ako su te riječi po svom korijenu razumljive štokavcu i ako u štokavštini uopće za koj pojam rječi ne ima, il, samo tuđa riječ ima“ (citat preuzet iz Vince, 2002: 546). Za pitanje odabira između ikavice odnosno (i)jekavice vremensko je

[20] Riječ je o oglasu iz 1834. godine (Vince, 2002: 334).

[21] Namjera je iliraca bila da se u refleksima jata piše tzv. rogato *e* (*ě*), ali Mažuranić napominje da se „u školah“ ima izgovarati kao *ie*, odnosno *je* (Moguš, 1995: 162).

[22] Toj se književnosti jezično trebaju pridodati i djela slavonskih pisaca poput Antuna Kanižlića, Matije Antuna Relkovića, Vida Došena i Matije Petra Katančića pisana ikavicom (Moguš, 1995: 169).

[23] Nešto kasnije, točnije 1864. godine ipak mijenja svoje mišljenje te prihvaća naziv *hrvatski jezik* (Vince, 2002: 518).

određenje iznimno važno pogotovo za Dalmaciju. Naime, štokavska je ikavica, nakon čakavskoga narječja koje je svoju bitku za status osnovice budućega standardnog jezika davno izgubilo, u središnjim godinama 19. stoljeća bila najrasprostranjeniji dijalekt. Njome su pisana sva veća dalmatinska djela te je bila neprekidno sredstvom izražavanja ne samo Dalmatincima već i Slavoncima, Ličanima te dijelu stanovništva u Bosni. Upravo je zato bio tako jak otpor uvođenju (i)jekavice. Osim Đure Augustinovića, većina relevantnih glasova poput onog Tommaseova, Kuzmanićeva ili Starčevićeva zastupala je obranu ikavice kao dominantnoga govora. Jača i želja za upotrebom pučkoga jezika, ali onoga dalmatinskoga, a ne hercegovačkoga. U svemu ne treba zanemariti ni glasine kako se (i)jekavicom želi odvojiti Dalmatince od Katoličke Crkve imajući na umu da njome govore samo dalmatinski pravoslavci (Vince, 2002: 380). Čak i uz tako velike otpore događa se neizbježno, u nastojanju da se južni Slaveni sjedine u istome narječju presudan je bio utjecaj dubrovačke književnosti pisane (i)jekavicom koju su ilirci posebno cijenili. Svim ovim razlozima treba dodati i vremenski, odnosno politički aspekt, jer pedesetih je godina ideja ujedinjenja sa sjevernom Hrvatskom bila još relativno slaba, a ideja Dalmacije, kao kolijevke hrvatske kulture i budućega nositelja društvenoga i kulturnoga života Hrvatske, poprilično jaka. Dvadeset godina postupnoga infiltriranja (i) jekavice u dalmatinski javni govor bilo je mnogo, dovoljno da ikavica izgubi svoj status sedamdesetih godina kada dominantna politička snaga postaju narodnjaci, kojima je osnovni cilj bilo sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. U želji da se sjedine s Hrvatima na sjeveru Dalmatinci, doduše nevoljko, prihvaćaju (i) jekavski govor kao osnovicu budućega zajedničkog hrvatskog standarda.

Rasprave o jeziku najčešće su dolazile iz pera Ante Kuzmanića i Šime Starčevića koji su istupali u dostupnim im dalmatinskim novinama, a najčešće su to bili *Zora dalmatinska*, *Glasnik dalmatinski* ili nešto kasnije *Narodni list*. Ovim se listovima može dodati i zadarski *Pravdonoša,* pravni časopis koji je imao stalnu rubriku *Ilirsko jezikoslovlje* (Vince, 2002: 403), koje je obrađivalo pravnu terminologiju.

O književnome se hrvatskom jeziku u Dalmaciji najčešće raspravljalo u novinama te se ne može oteti dojmu kako je izostala jedinstvena inicijativa stvaranja pravopisnih i gramatičkih priručnika koji bi piscima olakšali upotrebu književnoga jezika, ali i moguće donijeli kakav zajednički stav Dalmacije o jezičnoj opciji za koju su se opredijelili. Diferencirani pogledi na jezik do te su mjere uznemirili dalmatinsku inteligenciju da Mihovil Pavlinović upućuje pismo Vatroslavu Jagiću moleći ga da mu pomogne u odabiru između fonetskoga i

etimološkoga pisanja kazujući kako je njegova „korenjačka sviest uzdrmana“ (Pavlinovićevo pismo iz 1892. prema Vince, 1972. – 1973.: 138).

1.4.1. Gramatike

U razdoblju o kojemu govorimo na području Kraljevine Dalmacije nije izdan velik broj normativnih priručnika. Tomu je pogodovalo nekoliko čimbenika. Upravo činjenica da je Kraljevina Dalmacija bila politički odvojena od ostatka Hrvatske, izdvajala ju je i u kompetitivnome smislu. Naime, jezikoslovni napori i dosezi ipak nisu bili toliko uznapredovali kao na sjeveru Hrvatske. Dok je sjever vrvio jezikoslovnim zbivanjima, sukobima filoloških škola, u Dalmaciji poslije Ante Kuzmanića i Stjepana Ivičevića, koji su dosljedno inzistirali na očuvanju ikavice, nije bilo snažnijega jezikoslovnog autoriteta. Unatoč tomu, na teritoriju Kraljevine Dalmacije izašle su dvije gramatike i to čak iste godine, 1873. Ova je godina s jezičnoga stajališta za Dalmaciju iznimno važna. Naime, istodobni izlazak dviju gramatika sasvim suprotnih jezičnih koncepcija pokazuje koliko je visok stupanj jezičnoga raslojavanja bio u ovome periodu. Stoga ćemo se ovdje podrobnije posvetiti tomu fenomenu.

Riječ je o gramatikama Ivana Danila i Dragutina Parčića (*Grammatica della lingua illirica,* (1855.) i *Slovnica za srednja učilišta* (1873.)). O Dragutinu Parčiću i njegovoj gramatičarskoj djelatnosti postoji pozamašna literatura,[24] no gramatičarsko djelo Ivana Danila dosada nije podrobno objašnjeno, stoga će se ovdje ukratko izložiti osnovne postavke njegovih dviju gramatika.

Ivan Danilo, svećenik, političar i filolog, rodio se 1820. godine u Kaštel Starome. Sustavno je radio na jačanju kulture u Dalmaciji potičući osnutak Narodne knjižnice i Matice dalmatinske. Bio je stalni profesor „iliričkoga jezika“ u zadarskoj gimnaziji te član Narodne stranke i njezin zastupnik u Dalmatinskome saboru, što je uvelike odredilo i njegov filološki rad koji se odlikovao sustavnim otporom talijanizaciji dalmatinskoga društva. Sakupljao je građu za ilirsko-talijansko-njemački rječnik koji nikada nije objelodanjen (Hrvatski biografski leksikon). Umro je u Zadru 1895. godine.

[24] Morić-Mohorovičić, Borana (2015). *Gramatičar Dragutin Antun Parčić*. doktorska disertacija u rukopisu. Rijeka: Filozofski fakultet (mentorica: Diana Stolac), Stolac, Diana; Vlastelić, Anastazija (2005). Sintaksa u Parčićevoj gramatici hrvatskoga jezika iz 1873. godine. *Fluminensia*. 17/1. 1–11., Stolac, Diana; Morić-Mohorovičić, Borana (2014). Pomorsko nazivlje u rječnicima Dragutina Antuna Parčića i Adolfa Bratoljuba Klaića. *Rasprave Instituta za jezik i jezikoslovlje*. 40/2. 381–395.

Za njegov su filološki rad, pak, najznačajnije dvije gramatike, *Grammatica della lingua illirica,* izdana u Zadru 1855., i *Slovnica za srednja učilišta,* izdana u Zadru 1873. godine. Danilove su gramatike jezikoslovcima vrlo zanimljive jer u njima, kako ćemo u nastavku pokazati, drastično mijenja svoje jezične poglede. Naime, prva je Danilova gramatika iz 1855. godine pisana u skladu s jezičnim stavovima zagrebačke filološke škole. U drugoj gramatici iz 1873. godine napušta jezične stavove koje je zastupao u prvoj gramatici te se u potpunosti okreće normi hrvatskih vukovaca. Ipak, još je uvijek naziva *Slovnicom,* kako su gramatike uobičajeno zvali ilirski gramatičari. Smještanje njegovih gramatika u gramatičarski kontekst druge polovice 19. stoljeća važan je i zato što je prva gramatika, izdana 1855. godine, izašla u vrijeme procvata zagrebačke filološke škole, a druga, izdana 1873., na samome početku jezičnoga utjecaja hrvatskih vukovaca u Dalmaciji. Uzmemo li obzir da je šest godina prije nje već izašla Budmanijeva gramatika koja također slijedi vukovska načela, može se pretpostaviti kako su upravo Budmanijeva i druga Danilova gramatika utrle put širenju vukovske jezične doktrine u Dalmaciji.

Dvije se Danilove gramatike razilaze u mnogim pitanjima. Prvenstveno, *Grammatica della lingua illirica* pisana je talijanskim jezikom, a *Slovnica* hrvatskim. Iako obje obuhvaćaju sličan broj stranica (prva ima 174, a druga 175 stranica) i metodološki se uvelike razlikuju jer je njegova druga gramatika mnogo preglednija.

Poput drugih tadašnjih gramatičkih ostvarenja i ove su dvije gramatike izrazito poučnoga karaktera te su namijenjene učiteljima i učenicima srednjih učilišta. Razlika se među njima uočava u pokušaju da se razluče različiti utjecaji koji se iščitavaju u njima. Već u predgovorima Danilo objašnjava koje će pravce slijediti njegove gramatike. U prvoj je gramatici riječ o „gramatikama drugih jezika koji se uče u našim školama" (1855: I), drugu gramatiku uređuje u „dogovoru s prijateljem Budmanom i sliedeći njegove stope" (1873: I).

Pogledamo li samo najvažnija jezikoslovna pitanja druge polovice 19. stoljeća zaključujemo kako se o pitanju refleksa jata u prvoj gramatici priklanja zagrebačkoj filološkoj školi te iako navodi da u različitim dijalektima jat ima različit refleks: *i, e, je, ie, ije* (Danilo, 1855: 5) i ne navodi posebnih pravila o ispravnome pisanju i izgovaranju dvoglasnika, iz primjera koje daje u kasnijim poglavljima gramatike uočava se kako redovito piše *ě*: *dě̌te, nětko, Němac*, osim u slučajevima pokrivenoga *r* kada bilježi ekavski refleks: *korenoslovje, predlog*. U drugoj, pak, gramatici mijenja takve stavove navodeći da se *dvoglasak* treba „pisati kao na jugu, kada je kratko piše se *je*, a kada je dugo piše se *ije*" (Danilo, 1873: 2).

Dihotomija vlada i u pristupu pitanja asimilacije u pismu te ispadanja *t* i *d*. U gramatici iz 1855. godine primjećuje se da asimilaciju po zvučnosti ne provodi u pismu, a u drugoj se gramatici priklanja vukovcima zagovarajući ispadanje glasova *t* i *d* u primjerima poput: *srce, gozba, suče* (vok.) (1873: 9).

U morfološkim je pitanjima također vrlo određen. U gramatici iz 1855. godine još opisuje dvojinu koju naravno izostavlja u drugoj gramatici, a i množinski nastavci slijede u prvoj gramatici ilirske gramatike, no u drugoj prelazi na nastavak *-â* u genitivu množine i sinkretizirane nastavke za D, L i I množine.

Ovim ćemo gramatikama pribrojiti i *Grammatiku della lingua serbo-croata (illirica)* Pietra (Pere) Budmanija koja izlazi 1867. godine. Iako mjestom izdavanja vezana za Beč, ovdje je spominjemo jer je nastala kao plod njegovih predavanja u Dubrovačkoj gimnaziji te je i bila namijenjena dubrovačkim učenicima. Njegova je gramatika načelno prihvaćena kao priručnik vukovskoga jezičnog predznaka. Ipak, teško može zanemariti jezičnu tradiciju područja s kojega je potekao tako da Budmani, unatoč vlastitoj sklonosti hrvatskim vukovcima, u svoju gramatiku uključuje i određena rješenja koja su u praktičnoj jezičnoj upotrebi u Dalmaciji. Pokazuje to i nazivom gramatike nazivajući je srpsko-hrvatskom, ali i ilirskom, kao i specifičnim obličnim rješenjima koje je moguće zabilježiti u njegovoj gramatici (Brešan, Galić, 2014: 3).

Iako u javnosti percipirana kao gramatika vukovsko-daničićevskoga tipa, jer u naslovu nosi naziv srpsko-hrvatski, pisana je fonetskim pravopisom te propisuje novoštokavske nastavke u sklonidbama, ipak je ne treba promatrati samo u tome kontekstu. Budmani u svojoj gramatici ne može zanemariti tradiciju koja živi na ovim prostorima. Gramatika je djelo koje češće opisuje no što propisuje, pa je nužno morao uz novoštokavske inovacije prikazati i jezik koji je zaista u upotrebi. Ne treba zaboraviti, njegova je gramatika izašla u šezdesetim godinama kada utjecaj hrvatskih vukovaca, barem u Dalmaciji, nije na vrhuncu, a razvoj hrvatskoga jezika još je uvijek mogao krenuti u nekome drugom smjeru. Stoga ne čudi kada Budmani svoju gramatiku naziva i *ilirskom* jer je takav naziv bio uobičajen u Dalmaciji (Tafra, 1995: 163). Imeničke sklonidbe određuje prema nastavku u genitivu jednine, zadržava dubletne nastavke za D, L i I množine, kao i razliku između sklonidbe neodređenoga i određenoga pridjeva. Uz takve, načelno morfološke kategorije, Budmani zadržava i digrame *dj* i *gj* za *ǵ* te *tj* za *ć*, kao i iekavski refleks jata te neispadanje glasova *t* i *d* u asimilacijama.[25]

[25] Više se o komparativnoj analizi Budmanijeve gramatike s ilirskom i novoštokavskom normom može pronaći u članku Branke Tafre *O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta*.

Tako osnovni normativni priručnik za Dalmaciju nije u potpunosti definiran s obzirom na njegovu orjentaciju hrvatskoj tradiciji, pogotovo bogatstvu dubrovačkoga izraza kojemu Budmani pripada ili novim težnjama vukovsko-daničićevskoga tipa.

Gramatike izdavane na području Kraljevine Dalmacije svojim su se jezičnim usmjerenjem i koncepcijskom orjentiranošću mogle podijeliti na one koje slijede naputke zagrebačke filološke škole te one kojima su uzor hrvatski vukovci. Odabir jezične koncepcije moguće je uočiti na dvjema razinama, onoj površinskoj koja se uočava na primjerima iz pravopisa (primjerice, pitanje fonologije i etimologije) ili primjerice oblikoslovlja (nastavci u množinskim padežima), ali i na dubinskoj, koja se najbolje može iščitati iz primjera koje su gramatičari upotrebljavali u svojim gramatikama. Upravo je i nedostatak takvih „vukovskih gramatika" u tome što je u njima zanemarivana književna produkcija na hrvatskome književnom jeziku te su se mahom koristili primjeri iz narodne književnosti i narodnoga govora, posebno onoga zabilježenog u djelima Vuka Stefanović Karadžića.

1.4.2. Rječnici i pravopisi

Gotovo u isto vijeme kada i Budmanijeva gramatika nastaje Parčićev *Rječnik talijansko-slovinski /hrvatski/*.[26] Rječnik je nastao na Šulekovim osnovama gramatički slijedeći postavke zagrebačke filološke škole (Samardžija, 2015: 492). Potreba je za leksikografskim djelom poput Parčićeva dvojezičnoga hrvatsko-talijanskog i talijansko-hrvatskoga rječnika bila velika. Većina javnosti, čak i narodnjaka, vrlo se slabo služila hrvatskim jezikom, pa i sam Parčić u predgovoru svojega Rječnika navodi: „Ova i susiedne pokrajine jur odavna osietiše potrebu priručnog riečnika, koi bi uzporedio značenje ilirskih s talianskimi riečmi (...). I u ovih prošastih godinah takva potreba je to jača postala, kad uslied vèrhovnih blagotvornih naredbah uveden biaše naročito ilirski jezik među ine struke javnog predavanja, da rastućoj omladini pokraj raznovèrstnih naukah omili i materinski jezik, tu ga zagèrli i nauči se viešto u njemu pisanju i govorenju" (Parčić, 1858., prema Bolonić, 1872: 426). U njegovu dvojezičnome rječniku zastupljeni su, osim suvremenih riječi koje je preuzimao od tadašnjih pisaca, čak i pravni termini kao i leksemi naslijeđeni iz Mikaljina, Della Bellina ili Stullijeva rječni-

[26] Prethodno je 1858. godine već izdao hrvatsko-talijanski rječnik koji je doživio nekoliko reizdanja: *Rječnik slovinsko-talijanski – Vocabolario slavo-italiano*, Zadar, 1874., *Vocabolario croato-italiano – Rječnik hrvatsko-talijanski*, Zadar, 1901.

ka. Njegov je *Rječnik* sadržavao i gramatiku[27] koju je dalmatinska vlada propisala kao školski udžbenik (Bolonić, 1972: 429).

Osim njegovih rječnika kao jedinih formalnih predstavnika leksikografskih napora toga vremena u Dalmaciji, treba navesti i napore Dalmatinaca koji su svojim prilozima popunjavali rječnički fond. U tome kontekstu važno je spomenuti Mihovila Pavlinovića[28] i njegov doprinos hrvatskomu nazivlju. Naime, kada je JAZU 1866. godine poslao poziv javnosti da sakuplja narodne riječi među prvima se javio upravo Pavlinović s velikim popisom pučkih riječi (4000 do 5000 riječi) koje su kasnije ušle u Dežmanov *Rječnik liječničkog nazivlja* i Šulekov *Rječnik znanstvenog nazivlja,* kao i u Akademijin *Rječnik* (Marković, 2011: 53). Te je riječi u fond svojih rječnika uvrstio i Dragutin Parčić. Prije Parčićevih rječnika također su postojali pokušaji sastavljanja dvojezičnih rječnika. U takav se pothvat upustio i Stjepan Ivičević potaknut idejom sastavljanja rječnika svih slavenskih jezika. Od toga ga je odgovorio Tommaseo, puno upućeniji u leksikografski rad, navodeći ga da svoje želje ograniči samo na hrvatski i talijanski jezik (Vince, 1971: 276). Nepovoljne okolnosti i prevelik opseg rada primorao je Ivičevića da prestane s izradom iako je njegova ideja u Dalmaciji dočekana s velikim oduševljenjem. Uz još neka manja djela koja su u sebi sadržavala više popise riječi nego pravi rječnik,[29] ipak jedini je pravi rječnik napisao Parčić.

Veze među dalmatinskim jezikoslovcima bile su vrlo snažne. Pavlinović i Parčić bili su školski kolege, a međusobno su si pomagali i u leksikografskome radu. U jezičnome su si radu potpomagali i Nodilo i Pavlinović. Ipak, druga polovice 19. stoljeća za Dalmaciju znači pristup jeziku s različitih strana. Parčić u potpunosti prihvaća jezična rješenja zagrebačke filološke škole te svoju gramatiku piše etimološkim pravopisom, doduše, kao i Mihovil Pavlinović koji poput Ante Kuzmanića zagovara upotrebu ikavice. Sličnost se Kuzmanića i Pavlinovića s vukovcima može uočiti u njihovu zagovaranju korištenja narodnoga, gotovo pučkoga jezika (Vince, 1972. – 1973.: 147). Za razliku od Kuzmanića, Pavlinović na kraju prihvaća, doduše nerado, upotrebu (i)jekavice.

---

[27] Parčić, Dragutin, A. (1873). *Grammatika della lingua slava (illirica)*. Zadar: tiskara braće Battara.

[28] Nije samo Pavlinović sakupljao jezično blago. Izvori navode kako je Ante Kuzmanić čak plaćao zatvorenicima iz raznih dijelova Hrvatske da mu otkriju što veći broj pučkih riječi. (Vince, 1972: 273).

[29] Takva je bila praktična knjižica Jerolima Šutine iz 1850. kao i njegov *Vocaboli di prima necessità e dialoghi famigliari* ili rječnički dodatak Danilovoj gramatici. Andrija Stazić, autor *Grammatike della lingua illirica* iz 1850. također se pripremao za stvaranje velikog leksikografskog djela.

O normativnim su se pitanjima izjašnjavali i ostali jezikoslovci. Tako Šime Starčević u *Glasniku dalmatinskom* oštro napada književni dogovor u Beču i odluku da se ne prihvati nastavak -*ah* u genitivu množine (Vince, 1971: 295).

Pri samom kraju 19. stoljeća, 1889. godine u Dubrovniku izlazi *Nauka o prvopisu jezika hrvatckoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom),* pravopis Marcela Kušara, u ono vrijeme prvo sustavno djelo pisano fonološkim, odnosno morfolonološkim pravopisom (Vince, 1991: 97) koje je kao poticaj poslužilo i kasnije nastalomu pravopisu Ivana Broza. Uzevši u obzir pravopisne prilike u Dalmaciji, činjenicu da fonološki pravopis još nije ušao u dalmatinsko školstvo, Kušar prikazuje i etomološki i fonološki način pisanja. Vrlo objektivno i nepristrano prikazuje oba pravopisa, no osjeća se njegovo naginjanje fonološkomu pravopisu pa čak i u radikalnijoj inačici od Karadžića (Vince, 1991: 105).

Osim ovih navedenih normativnih priručnika, u Dalmaciji se sve do Brozova pravopisa 1892. godine i Maretićeve gramatike 1899. godine nije pojavilo veće normativno djelo. Ni ova djela nisu pisali Dalmatinci, a ne slijede ni hrvatsku jezičnu tradiciju, ali su, uz Broz-Ivekovićev rječnik, zatvorili jedno veliko poglavlje ispunjeno mnogim raspravama i neslaganjima te službeno uveli novoštokavsku normu u hrvatsku jezičnu zbilju.

2. SLOVOPIS I PRAVOPIS

2.1. Slovopis

Problemi neujednačenosti slovopisa u Dalmaciji dovode do toga da još 1820. godine namjesnik Tomašić saziva skup stručnjaka s namjerom da korjenito reformiraju dalmatinski slovopis prvenstveno kako bi se olakšale birokratske dužnosti, prevođenje većih zakona i sl. (Vince, 2002: 140). Komisija sastavljena od niza tada uvaženih intelektualaca i profesora jezika[30] osobitu je pozornost poklanjala didaktičkom karakteru poučavanja grafije, pa su mnoge odluke donošene upravo u skladu sa školskim potrebama.[31]

Zajednički zaključci Komisije mogu se sažeti u sljedeće navode: „latinska slova *b, d, e, f, i, j, k, l, m, n, o, p r, t, u, v* u potpunosti odgovaraju glagoljskim i ćirilskim znakovima koji se u tekstu bilježe posebnim slovima" (Vince, 2002: 145) te o njima nisu potrebne veće rasprave. Zaključeno je da se *c* treba zapisivati grafemom *c*, *č* će se pisati s podrednim dijakritičkim znakom – *ç*, *ć* digramom *ch*, *ń* kao *nj*, *ļ* kao *lj*, *š* se piše grafemom *ſ*, *ž* se piše kao *x* (Badurina, 2015: 406). Nakon ovakvih zaključaka Komisije ovim su se pravopisom počele tiskati knjige u Dalmaciji. Ipak, utjecaj Gajeve grafijske reforme, a i želja dalmatinske javnosti da se jezično ujedini sa sjeverom, dovode do velikih jezičnih prilagodaba, a posljedično i određenih „žrtava" koje su morale biti podnesene u korist zajedničke ideje ujedinjenja, pa ideje o korištenju ilirskom reformiranom grafijom postaju sve jače. Treba istaknuti da u tome trenutku postoje dvije vrlo stabilne grafije, dalmatinska i slavonska čiji utjecaj ne treba zanemariti, no unatoč tomu, Ante Kuzmanić, tada najjači dalmatinski jezikoslovni autoritet, iako duboko poštujući tradiciju pisanja dalmatinskom grafijom i ikavicom, ipak pristaje prihvatiti Gajevu grafiju pod uvjetom da ilirci prihvate ikavicu. Za razliku od njega, neki drugi dalmatinski jezikoslovci poput Šime Starčevića zadržavaju puno čvršća stajališta o čuvanju dalmatinske grafije, pa se Kuzmanić ponovno priklanja takvu

[30] Komisiju su sačinjavali poznati gramatičar F. M. Appendini, B. Mihaljević, profesor gramatike, N. Budrović, novinar i prevoditelj, P. K. Miošić, profesor i govornik i M. Bobrowski, svećenik koji se bavio crkvenoslavenskim spomenicima i starim slavenskim literaturama (Vince, 2002: 143).

[31] Vrlo detaljan prikaz rada Pravopisne komisije donosi Vince u monografiji *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (2002).

mišljenju. Dalmatinsku grafiju do zadnjega je branio i Stjepan Ivičević, veliki pristaša ujedinjenja koji je otpor nadiranju ilirske grafije iskazao tek kada je uvidio da više ništa ne može stati na put ujedinjenju (Vince, 2002: 362). Napredovanje ilirske grafije bilo je nemoguće zaustaviti unatoč, kako vidimo, nevoljkom prihvaćanju tada najvećih dalmatinskih jezičnih autoriteta te se 1844. tiskaju *Pisme razlike* F. Vice Vicića i I. F. Jukića, prva knjiga tiskana ilirskom grafijom u Dalmaciji (Vince, 2002: 364). *Zora dalmatinska*[32] nije isprva pristajala uz ilirsku reformiranu grafiju. Nedoumice koje su se javljale oko grafije najbolje se mogu uočiti u člancima koji su u njoj izlazili. Prvi su brojevi, oni iz 1844. pisani dalmatinskom grafijom, koja doduše ne slijedi u potpunosti onu reformiranu Pravopisnom komisijom 1820. godine, ali je na nju nalik. Tako se umjesto *ſ* upotrebljava *š*,[33] na mjestima gdje je *ć* nastalo jotacijom upotrebljava se *tj* (*mladostju, cvitje*), a ne digram *ch* kojim se koristilo za nejotirano *ć* (*Kuzmanich, vochka* 5. 2. 1844. ZD). *Lj* se piše kao *lj* ili rjeđe *li* (*pribavliaju* 5. 2.1844. ZD). Tijekom 1845. grafija se dijelom transfromira. Umjesto digrama uvode se grafemi s dijakritikom, pa se nejotirani *ć* bilježi grafemom *ć* u primjerima *ćer*, *općenu* (5. 1. 1846. ZD), *ž* prestaje biti *x* i postaje *ž*, *č* postaje *č*… Jedino nepromijenjeno ostaje jotirani *ć* kao u primjeru *bratja,* što se zadržava sve do zadnjega broja 1849. godine.

Dakle, u samo pet godine izlaženja *Zora dalmatinska* u potpunosti je promijenila grafiju kojom je tiskana. Prvi brojevi, pisani dominantno dalmatinskom grafijom, postupno ipak prelaze na Gajevu grafiju.

Činjenica je također i da se grafijsko pitanje u Dalmaciji nije ticalo samo lingvističke stvarnosti i odluka tadašnjih najvećih jezikoslovnih autoriteta već i one političke s obzirom na to da je austrijska vlast potajnom afirmacijom dalmatinske grafije usporavala spajanje Kraljevine Dalmacije s ostatkom Hrvatske.

S obzirom na to da se za većinu grafijskih problema rješenje našlo još prije 1850-ih godina, u razdoblju od osnutka Kraljevine Dalmacije vrlo je malo neriješenih grafijskih pitanja. Uzme li se to u obzir, pretpostavka je da će se neujednačenosti ili bolje rečeno specifičnosti različitih grafija bilježiti samo prilikom zapisivanja jotiranoga *ć* te *ʒ́* i *ǯ*. Korpus obuhvaća velik period, stoga se može očekivati da će se u mlađim godištima grafija stabilizirati te da će se grafemi *č*, *ć*, *đ* i *dž* bilježiti češće što zalazimo dublje u 20. stoljeće.

---

[32] *Zora dalmatinska* u daljnjemu će tekstu biti označena kraticom ZD.

[33] Zanimljivo je da u broju iz 1. siječnja 1849. Kuzmanić piše da se *ſ* treba zamijeniti sa *š* iako ga on u *Zori dalmatinskoj* nije upotrebljavao te se najranijih dana koristio *ś*.

Iako je većina grafijskih pitanja barem u teoriji bila riješena do perioda o kojemu govorimo, zanimljivo je osvrnuti se na zapisivanje fonema *ć* i to u slučajevima u kojima je nastao jotacijom. Naime, slavonska i dalmatinska grafija nisu činile razliku između *ć* nastaloga jotacijom i onoga nejotiranog te su se obje inačice označavale digramom *ch*. Razliku između nejotiranoga i jotiranoga *ć* uveo je Gaj te ih je zapisivao dvama grafemima *ć* i *tj́* (Badurina, 2015: 408). Digram, doduše ponešto izmijenjen (s točkom umjesto crtice), bilježimo dosljedno u starijemu dijelu korpusa u svim primjerima u kojima se javlja jotacija: *popratjeno* (23. 11. 1869. PIZN), *stolietje* (8. 8. 1869. PIZN), *pozornostju, obratjati* (11. 7. 1869. PIZN), *obširnostju, tretjega, tretjim, platje, platja, platjati, tretje, posvetjivati, platjaju, tretjih, platjati, obratjanja, obratjale, metju* (14. 5. 1869. PIZN), *primietjuje* (15. 12. 1869. PIZN).

Digram pronalazimo i na nekoliko mjesta u PL-u, međutim jasno je da se takva praksa napušta na samome početku izlaženja, očito pod utjecajem promjene uredništva jer se dva primjera s digramom *platjeni* (18. 7. 1895. PL) i *petoljetje* (5. 12. 1880. PL) bilježe u kasnijim godinama izlaženja.

Već drugi dio korpusa od najranijih godišta svojega izlaženja upotrebljava grafem *ć* za izražavanje jotiranoga *ć*, pa se u većini slučajeva bilježe primjeri poput: *ovlašćenje* (9. 5. 1872. PL), *plaća* (9. 5. 1872. PL), *braće* (22. 1. 1873. PL), *obstojeći* (6. 3. 1887. PL), *plaću* (27. 1. 1891. PL), *ovlašćuje* (23. 12. 1896. PL), *plaćanja* (7. 7. 1897. PL), *upućivanjem* (14. 7. 1898. PL), *plaćaju* (8. 6. 1904. PL), *postojeći* (27. 4. 1909. PL), *plaća* (22. 2. 1911. PL).

Druga je faza Gajeve reforme u teoriji donijela grafeme za *ʒ́*, digrame *dj* i *gj* čija je upotreba ovisila o podrijetlu fonema *ʒ́*, točnije digramom se dalo naslutiti je li nastao prema osnovnome *d* ili *g* (Badurina, 2015: 411). Budmani (1867: 2) u svojoj gramatici izdvaja grafeme *dj* i *gj*[34] navodeći da jednako zvuče.[35] No, govoreći o njihovoj upotrebi, naglašava da „Hrvati upotrebljavaju *gj* samo u stranim riječima poput *angjeo*" te da bi se riječi čiji se „*g* čita kao u riječi *gente*" trebale pisati digramom *dj*. Ipak, potom navodi da se zbog mogućnosti zabune između digrama *dj* i slijeda glasova *d* + *j* sve riječi koje uključuju taj glas trebaju pisati s *gj* (Budmani, 1867: 2).

[34] Budmani evidentira i grafem *dž* (Budmani, 1867: 1).

[35] „*Dj* e *gj* suonano come il *g* in *gente*" (Budmani, 1867: 2).

Zaključci sa Školskoga odbora[36] išli su pak u tom smjeru da se današnji grafem *đ* koji označava novi stopljeni glas (*d* + *j*) označava digramom *dj* (Mrazović, 1877: 218), međutim potvrdu u Dalmaciji za takve primjere nismo našli. Tijekom cijeloga analiziranog perioda pronalazimo dvije inačice zapisivanja navednih glasova, digramom *dj*: *providjen* (6. 9. 1867. PIZN), *uvodjenju* (23. 11. 1869. PIZN), *medjaši* (14. 3. 1870. PL), *dogadja* (5. 6. 1873. PL), *gradjanskim* (31. 12. 1894. PL), *uslijedjuje* (3. 5. 1912. PL), *uredjenja* (4. 1. 1918. PL), ali i *gj*: *odregjujem* (9. 6. 1892. PL), *naregjuje, odregjena* (29. 5. 1895. PL), *pronagjenim, dogje* (14. 7. 1898. PL), *gragjanskim* (31. 3. 1905. PL), *uregjuju* (30. 8. 1908. PL), *naregjujem* (20. 4. 1911. PL).

Praksa pokazuje kako su podjednako zastupljene obje varijante, no izostaje komponenta po kojoj možemo razlikovati podrijetlo nastanka. Naime, oba se digrama upotrebljavaju neovisno o tome je li u etimologiji riječi *d* ili *g*. Razlika se uočava s obzirom na vremensku komponentu. Tijekom 1860-ih i 1870-ih godina češće se bilježi *dj*: *medjaši* (14. 3. 1870. PL), *providjenim* (26. 4. 1874. PL), *naredjujem* (13. 5. 1869. PL), a *gj* se javlja u kasnijim desetljećima: *utvrgjuje* (29. 5. 1895. PL), *dogje* (14. 7. 1898. PL).

Grafem *đ* prvi počinje upotrebljavati Đuro Daničić u Akademijinu rječniku 1878. godine (Broz: 1892), međutim očito se vrlo slabo implementira u javna glasila i to ne samo ova koja su predmetom analize. Naime, uvidi u javna glasila poput *Narodnog lista* također pokazuju da se isključivo upotrebljavaju digrami: *odredjeno* (5. 1. 1918. NL), *medju* (9. 2. 1918. NL), *nemagjarski* (9. 2. 1918. NL). Uzmemo li u obzir podatak spomenut na početku, da se grafemom *đ* koristi još od 1878., može se zaključiti kako je ovo jedna od posljednjih dvojba koje su riješene u dalmatinskome tisku.

Grafem *dž* u našemu je korpusu zabilježen samo jednom u primjeru *budžetnim* (20. 7. 1906. PL).

Grafijski, korpus nije imao više problematičnih mjesta. Grafija je, kako rekosmo, do 1867. godine bila usuglašena, pa su i službeni dokumenti Kraljevine Dalmacije bili u tome pitanju vrlo uređeni. Neujednačenosti u sustavu uočljivije su u pravopisu i oblikoslovlju o čemu će se govoriti u narednim poglavljima.

[36] Zemaljski je školski odbor sazvala vlada ne bi li uredili grafiju i pravopis. U radu odbora sudjelovali su Ivan Kukuljević Sakcinski, Janko Jurković, Adolf Veber, Ladislav Mrazović i drugi jezikoslovci (Pintarić, 1998: 92).

2.2. Pravopis

Pravopisna je problematika bila temeljem većine rasprava druge polovice 19. stoljeća. Pitanje refleksa jata, neujednačenosti oko zapisivanja asimilacija i ispadanja suglasnika riješili su se upravo tijekom toga burnog 19. stoljeća, i na sjeveru Hrvatske i u Dalmaciji, no određena su pitanja svoje rješenje pronašla tek u 20. stoljeću.

Pravopisu te izradi različitih pravopisa poklanjalo se dosta pozornosti. Osim nekoliko pravopisnih komisija, i u Dalmaciji i u sjevernoj Hrvatskoj tiskan je velik broj pravopisnih priručnika različitih pogleda na pojedina pravopisna pitanja. Nažalost, uz nekoliko gramatika i rječnika Dalmacija je u tom periodu dala samo jedan pravopis, onaj Marcela Kušara iz 1889. godine.

Prije nego analiziramo najvažnija pravopisna pitanja u jeziku Kraljevine Dalmacije, potrebno je osvrnuti se na to kako je pravopis izgledao prije 1867. godine i osnivanja Kraljevine Dalmacije. Ilirska je jezična koncepcija, vjerujući u ideju ujedinjenja te određene „jezične i pravopisne žrtve" koju svi moraju podnijeti, a unatoč činjenici da su dva prethodna pravopisa imala umjerenu fonološko-morfonološku koncepciju,[37] odlučila skrenuti pravopisni razvoj u ponešto izrazitijemu morfološkome smjeru (Badurina, 2015: 417). U takvu duhu 1850. godine izlazi Partašev *Pravopis jezika ilirskoga* koji „predstavlja pokušaj rješavanja temeljnih pravopisnih pitanja te se pokušava kodificirati već postojeća ilirska pravopisna praksa" (Badurina, 2015: 418). No, nažalost, s obzirom na to da je ostao bez većega odjeka nije uspio riješiti pravopisni problem koji se u sljedećim desetljećima sve više intenzivira. Upravo su pravopisni prijepori, ponegdje potaknuti i političkim razlozima uzrokom većine vrlo oštrih polemika među sukobljenim jezičnim koncepcijama. Prvenstveno je riječ o pravopisnim stavovima zagrebačke filološke škole i riječke filološke škole, a na koncu i nešto umjerenijega zadarskog filološkog kruga. Poslije Književnoga dogovora u Beču, jačaju i hrvatski vukovci s fonološkim pravopisom i krilaticom „piši kako čitaš", koji na koncu što jezično, a što i političkim putem utvrđuju pravopis u svojem smjeru. Tako Marcel Kušar 1889. godine piše *Nauku o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom),* djelo u kojemu opisuje oba načina pisanja, no nedvojbeno se svrstava uz fonološki „zamjerajući" etimologiji nedosljednost i nedovoljnu razrađenost želeći uvesti reda u hrvatsku pravopisnu

[37] Riječ je o knjižicama iz 1779. godine, objema tiskanima u Budimu: *Kratki navuk za pravopìszanye horvatzko za pòtrebnozt nàrodnih skol* iz 1779. (bez autora) te *Uputjenje k' slavonskómú pravopisánju za pòtrébu nàrodnieh ucsionícah u Kràljestvu Slavónie* Antuna Mandića.

normu (Badurina, 2015: 422). Uostalom, kvalifikacija o površnosti i nedovoljnoj objašnjenosti pravila „pazi na etimologiju dok pišeš" postala je gotovo krilaticom svim protivnicima etimologije. Pravopis Marcela Kušara tako je postao dobar uvod i smjernica Brozovu pravopisu koji izlazi 1892. godine te u potpunosti utvrđuje načela fonološkoga pravopisa.

2.2.1. Sastavljeno i nesastavljeno pisanje riječi

Pravopisno se pitanje sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja riječi vrlo jasno može pokazati na primjeru bilježenja niječne čestice *ne*. Ona se u čitavome korpusu i to duboko i u 20. stoljeću bilježi zajedno s glagolom: koje se *neslažu* (14. 5. 1869. PIZN), ali da *nepovriedi* (11. 7. 1869. PIZN), dok *nebude* inako naredjeno (8. 8. 1869. PIZN), *nespadaju* medju predmete (26. 7. 1868. PIZN), učitelji učione za vježbu *neće* imati (12. 7. 1869. PL), kad koj *nesmie* se nadilaziti (14. 3. 1870. PL), takova služba *neuskraćuje* (5. 12. 1880. PL), *nemogu* da pohadjaju (14. 9. 1881. PL), *nemože* biti niža (6. 3. 1887. PL), *nesmije* biti (13. 11. 1889. PL), pošto dakle nagrada *nebi* odmjerena (12. 5. 1893. PL), *nesmie* se nikada (15. 7. 1895. PL), *nehtjedne* li kandidat, (14. 11. 1907. PL), *nesmije* se nikako produljiti (8. 4. 1908. PL).

Promotrimo li što o tome kažu ondašnji priručnici vidjet ćemo da različito pristupaju ovomu pitanju. Tako Maretić u svojoj gramatici niječnicu uvijek piše odvojeno od glagola, pa čak i u nenaglašenih oblika *ne ću* (1899: 433), a slično stajalište zastupa i Broz-Boranićev pravopis u kojemu se navodi da se čestica *ne* piše zajedno s glagolom jedino ako mu negacija mijenja značenje, no u svim se ostalim primjerima niječnica odvaja (Broz, Boranić, 1904: 47).

Zagrebačka filološka škola niječnicu piše zajedno s glagolom (tako je pisana *Ilirska slovnica* Vjekoslava Babukića iz 1854. kao i Mažuranićeva *Slovnica* iz 1869.), stoga se može zaključiti da se u Kraljevini Dalmaciji u ovome pitanju duže zadržavaju postavke koje propisuju priručnici orjentirani zagrebačkoj filološkoj školi te iako postoje i suprotni primjeri još od 1870-ih godina 19. stoljeća, oni su vrlo rijetki: koji *ne pripadaju* (30. 1. 1873. PL), *ne može* sutjecati (30. 1. 1873. PL), samo da joj uredba *ne sadržava* (5. 6. 1873. PL), da *ne budu* (16. 11. 1877. PL), *ne mogu* se primiti (29. 12. 1871. PL), taj iznos *ne smije* biti manji (3. 2. 1890. PL), ako im *ne pripada* (29. 5. 1895. PL). Ipak, tendencija odvajanja niječnice jača tijekom 20. stoljeća, stoga zaključujemo da se kao i u ostalim jezičnim pitanjima i ovdje jezik približava novoštokavskoj normi: *ne smije* se (26. 9. 1901. PL), *ne odgovaraju* slogu (17. 3. 1905. PL), *ne uzmogne* li, *ne primaju* mjesnog doplatka (24. 12. 1905. PL), *ne prijeći* proračunivost (22. 2. 1911. PL).

Unatoč neujednačenomu pristupu sastavljenomu i nesastavljenomu pisanju niječnice *ne,* u drugih se nenaglasnica određene pravilnosti ipak uočavaju. Naime, niječnica se u tvorbi kondicionala prvog tvorenog oblikom *bi* uvijek piše zajedno: s kojih *nebi* mogle zadovoljiti (23. 11. 1869. PIZN), se *nebi* prekoračio (12. 7. 1869. PL), *nebi* svidilo da je zgodno (14. 3. 1870. PL), a kad ga se *nebi* poslušalo (5. 6. 1873. PL), *nebi* bio sposoban (16. 11. 1877. PL), *nebi* svidilo da je zgodno (29. 12. 1871. PL), kad *nebi* voljeli nagradu (3. 2. 1890. PL), *nebi* slagala (27. 1. 1891. PL), ako se *nebi* slobodno pogodile (14. 11. 1907. PL).[38]

Glagol *imati* također se uvijek piše zajedno s česticom *ne,* čak i u nesažetim oblicima: *nema* tjelesnih betega (12. 7. 1869. PL), gdie jih još *nema* (14. 3. 1870. PL), onda *neima* ničesove razlike (2. 2. 1870. PL), da *neima* tjelesnih betegah (22. 1. 1873. PL), *nema* broja djetce (15. 7. 1895. PL) koja im se *nema* (24. 12. 1905. PL), ako nadomjesnik *nema* ispita (11. 7. 1908. PL), *neima* zakonitih potomaka (22. 2. 1911. PL).

Kada se nijekanje dovodi u svezu s prijedlogom i brojem *jedan* praksa pokazuje kako se do osamdesetih godina niječnica piše zajedno s brojem: *u nijednom* slučaju (30. 1. 1873. PL), *u nijednom* godišnjem tečaju (14. 5. 1869. PIZN), a u osamdesetima se prijedlog počinje umetati, što pokazuje utjecaj novoštokavske norme koja također prijedlogom razdvaja niječnicu od broja (Maretić, 1899: 220): *ni u jednom* zavodu (13. 11. 1889. PL), *ni u jednom* razredu (13. 11. 1889. PL).

Negacija je u priloga zabilježena samo dva puta, oba puta različito i to samo u starijemu dijelu korpusa, pa se ne može donijeti čvrst stav o tome: dokazati *nesamo* slovničku izpravnost (8. 8. 1869. PIZN), ali i dèržan je *ne samo* one poslovne komade (11. 7. 1869. PIZN).

Iako se prilozi nastali sastanjem prijedloga i druge riječi u načelu pišu zajedno, tijekom 20. stoljeća zabilježeni su i primjeri odvojenoga pisanja: da uredi razrede, *za tim* da odmjeri dohotke (22. 10. 1905. PL), što je u običaju, *za tim* širenjem općega (30. 3. 1906. PL).

[38] U istom je dokumentu zabilježeno i: *ne bi moglo* popraviti (14. 11. 1907. PL), stoga se može pretpostaviti da se u tome razdoblju niječnica već počinje pisati odvojeno od nenaglašenoga oblika glagola *biti*. Nažalost, mali broj zabilježenih primjera onemogućuje nam da sa sigurnošću donesemo takav zaključak.

2.2.2. Refleks jata

Odnos prema bilježenju refleksa jata pokazao se kao jedno od temeljnih pitanja druge polovice 19. stoljeća. Naime, na poznatom su se sastanku u Beču 1850. godine Karadžić, Daničić, Kukuljević, Demeter, Ivan Mažuranić i drugi opredijelili za ijekavski refleks jata što je značilo da se dotada upotrebljavano „rogato *e*" (*ě*) piše u dugim slogovima kao *ije,* a u kratkima kao *je*. Doneseni se zaključci nisu u potpunosti provodili, što je u praksi rezultiralo pravopisnim i gramatičkim neslaganjima. Tijekom druge polovice 19. stoljeća, posebno u Dalmaciji koja je cijelo vrijeme na marginama jezikoslovnih rasprava, o ovome je pitanju vladala pravopisna anarhija, a velika kolebanja u pisanju nastaju i kao posljedica vrlo kasnoga ujednačavanja pravopisa tek pojavom Brozova pravopisa 1892. godine.

U Dalmaciji su u tome periodu postojala oprečna mišljenja o upotrebi refleksa jata. Narodnjaci su, naravno, motivirani željom za ujedinjenjem s maticom zemljom aktivno inzistirali na uvođenju (i)jekavice. U tome su prednjačili Tommaseo i Pavlinović s time da u kasnijim godinama Pavlinović ipak počinje sumnjati u ispravnost uvođenja fonetskoga pravopisa općenito navodeći primjere engleskoga i francuskoga etimološkog pisanja (Vince, 1991: 98).

Kuzmanić je, veliki zagovornik ikavice, u početku izlaženja *Zore dalmatinske* zagovarao priličan liberalizam pri odabiru refleksa jata. Svjestan Gajevih napora da uvede rogato *e,* u uvodnome broju *Zore dalmatinske* dovodi u vezu hrvatski i srpski jezik dopuštajući i ikavski i ekavski i ijekavski refleks: „Iz toga jasno se vidi…, da nije ništa protivno jeziku pravome i istome ako se govori i piše *prid, did, vrime, mliko, sino, labut, tumačiti, sutra* misto *pred, ded, vreme, mleko, seno, labud, tumačiti, sjutra*, ali na Dubrovačku *djed, vrjeme, mljeko* itd…" (Vince, 2002: 375). Ipak, zbog duboke ukorijenjenosti dalmatinske ikavice u književnosti i narodnome govoru, Kuzmanić se ipak zalaže za primat ikavice.

Prvi broj *Zore dalmatinske* piše ikavicom, kao i dalmatinskom grafijom, no to se u sljedećim brojevima mijenja. Naime, promjenom uredništva mijenja se i jezična koncepcija, pa je primjerice 1845. godina pisana dijelom iekavicom (*siečnja, ponedieljak*. 6. 1. 1845. ZD), a dijelom „rogatim *e*" (*svěsni, čověk, věku*, 7. 7. 1845. ZD), a urednik je bio Ivan August Kaznačić. Dolaskom Nikole Valenića na uredničko mjesto sredinom 1946. godine ikavica se ponovno vraća u *Zoru dalmatinsku* (*pismam, vridna, pripiva* 9. 11. 1856. ZD). Povratkom Ante Kuzmanića *Zora Dalmatinska* zadržava ikavicu sve do kraja izlaženja (*pridpostavljeni, svitu* 8. 2. 1847. ZD, *misto, htidoše* 23. 10. 1848. ZD, *misto, pridmet, prolitju* 11. 6. 1849. ZD) iako se u posljednjemu broju bilježe i primjeri iekavice (*vriemena,*

napriedka) pa čak i jekavice (*ljepja*). Pitanje refleksa jata u Dalmaciji ne rješava se ni u sljedećim godinama, o čemu će biti više riječi u sljedećim poglavljima.

Kuzmanićeve stavove, u čak rigidnijoj mjeri, dijeli i Šime Starčević podrugljivo nazivajući one koji upotrebljavaju *ě Idiotismusima* (Vince, 2002: 377). Podršku Kuzmaniću u odbijanju pisanja *ě* dao je i Karadžić te, iako potiče Kuzmanića da prihvati ilirsku grafiju i ijekavski govor, smatra da je bolje zadržati ikavicu nego prihvatiti *ě* (Vince, 2002: 377).

Dalmatinske gramatike u tome periodu različito pristupaju ovome problemu. Tako Danilo, primjerice, u svojoj prvoj gramatici iz 1855. godine, a u čemu ga slijedi i Parčić (Ham, 2006: 120), bilježi rogato *e* (*ě*) preporučujući ikavski, ekavski i (i)jekavski te iekavski izgovor (Danilo, 1855: 5), a Budmani propisuje „trojaki refleks jata: za *dialetto orientale* refleks je ekavski, za *dialetto occidentale* (zapadni dijalekt) ikavski, a za *dialetto meridionale* (južni dijalekt) potrebno je razlikovati tri refleksa jata:

a) ako je vokal jat u ostalim dvama dijalektima kratak, refleks je *je* (*vjera*),
b) ako je vokal u druga dva dijalekta dug, refleks je *ije* (*dijete*),[39]
c) ispred vokala *e, a, j, ě* postaje *i*: *dio, sijati,* isti oblik ima i ispred *j, dj* ili *gj* ako je kratak i vokal u ostala dva dijalekta. Npr. *sidjeti* ili *sigjeti* umjesto *sjedjeti ili sjegjeti.* " (Budmani, 1867: 14).

Trajno su rješenje trebali donijeti sastanci Školskoga odbora održani 1877. i 1879. na kojima je zaključeno: „Gdje je slovka duga piši *ie*, a gdje je kratka *je*" (Mrazović, 1877: 218), uz napomenu kako bi trebalo napraviti mali rječnik s popisom riječi koje imaju dugi, a koje kratki slog.

Necjelovitost i nekoherentnost pravopisnoga sustava očito su se prenijele i u praksu. Detaljnim uvidom i razradom korpusa na vremenske odsječke pokazuje se da refleks jata u Dalmaciji varira od iekavskoga do (i)jekavskoga. Ikavica, bitno obilježje dalmatinskih lokalnih idioma zadržava se samo sporadično i to u pojedinim dokumentima, očito zadržana voljom pojedinca, a ne sustavnim pravopisnim promišljanjem ili svjesnim koncepcijskim opredjeljenjem.

Odabir pravopisnoga rješenja varira ovisno o izvoru te naravno o desetljeću o kojemu je riječ, pa je u *Prevodima ilirskim zakonah i naredbah kriepostnih za Dalmaciju* refleks jata dosljedno iekavski i u dugim i u kratkim slogovima:[40]

---

[39] Budmani napominje kako hrvatski autori pišu *ije* bez *j: ie* – „preso gli scrittori croati senza *j: ije*" (Budmani, 1867: 6).

[40] Treba napomenuti kako je taj list izlazio samo do 1869. godine, pa je ujednačenost u realizaciji jata unutar triju godina očekivana.

- dugi: *vieća* (6. 9. 1867.), *zahtievati* (25. 5. 1868.), *vrieme* (26. 7. 1868.), *sliepi* (14. 5. 1869), *primieti* (11. 7. 1869.), *opredieljena* (8. 8. 1869.), *sliedi* (23. 11. 1869.)
- kratki: *vieroizpoviedanja* (6. 9. 1867.), *uvietom* (25. 5. 1868.), *uslied* (26. 7. 1868.), *vidielo* (13. 5. 1869.), *diecu* (14. 5. 1869.), *odsiek* (8. 8. 1869.), *kriepostnih* (23. 11. 1869.), *nieš*to (26. 7. 1868.).

Pored iekavskog refleksa bilježi se i ekavski i to u dugome slogu u riječi *prijedlog* u svim oblicima: *predlozi, predlogu* (23. 11. 1869.), *predloge, predlog* (11. 7. 1869.), *predlogah* (14. 5. 1869.), *predlogu* (27. 7. 1868.) te u riječi *prijevod* i *prijeći*: *prevodi* (8. 12. 1869., 14. 5. 1869.), *preći* (25. 5. 1868.). U riječi *prijedlog* i *prijevod* dosljedno se primijenio ekavski refleks i njih se nije zabilježilo s drugačijim refleksom, čak ni u *Pokrajinskome listu,* a primjer je *preći* pronađen samo jednom, pa nije moguće potvrditi ekavski refleks.

Ikavski je refleks zabilježen samo u primjeru *priklopljen* (23. 11. 1869.).

Drugačija je situacija u *Pokrajinskome listu* koji izlazi u dužem periodu, stoga se na izdvojenim primjerima zaista može uočiti razvoj refleksa jata u Dalmaciji. Također, s obzirom na navedene primjere i evidenirane reflekse mogu se izdvojiti tri veća vremenska odsječka s različitim refleksima jata.

Prvi vremenski odsječak

Prvi vremenski odsječak traje od kraja 60-ih do početka 80-ih godina 19. stoljeća i obilježen je velikom neujednačenošću u upotrebi različitih reflekasa jata. Još uvijek prevladava iekavski refleks i u dugih i u kratkih slogova, no bilježi se i jekavski u kratkih slogova iako još uvijek ne toliko učestalo i pravilno kao što će biti slučaj u drugome vremenskom odsječku.

- iekavski refleks u kratkim slogovima: *miestnih* (14. 3. 1870), *zaprieka* (12. 7. 1870.), *namiestništva* (15. 9. 1870.), *kriepostan* (23. 1. 1871.), *odielaka* (29. 12. 1871.), *uzpieha* (9. 5. 1872.), *uslied* (9. 1. 1878.), *sliedeći* (pridjev) (5. 12. 1880.)
- iekavski refleks u dugim slogovima: *sliedi* (14. 3. 1870), *vrieme* (5. 5. 1870.), *vieće* (15. 1. 1871.), *cielimi* (12. 7. 1870), *rieše* (23. 11. 1871.), *podieliti* (29. 12. 1871.), *diele* (5. 6. 1873.), *udieljena* (26. 4. 1874.), *doprieti* (16. 11. 1877.), *siečnja* (16. 11. 1877.), *podieljena* (15. 4. 1878.), *vriediće* (5. 12. 1880.)
- jekavski refleks u kratkim slogovima: *mjesta* (14. 3. 1870.), *promjenami* (15. 1. 1871.), *nedjelu* (12. 7. 1870.), *namjestništva* (19. 5. 1871.), *djetca* (29. 12. 1871.), *mjeseca* (9. 5. 1872.), *tjelovježba* (5. 6. 1873.), *djetce* (13. 4. 1874.), *uvjeti* (16. 11. 1877.), *tjelesnu* (9. 1. 1878.).

Iako korpus ne sadrži lokalna jezična obilježja, u dokumentima koji izlaze tijekom 1870. i 1871. godine bilježi se isključivo ikavski refleks: *slidi, slideći, priko, uslid, uspihom, razdila, potribe,* (2. 2. 1870.), *uslid, uspihom, gorirečenoj* (22. 2. 1870.), *priko, svidočbah, uspihom* (21. 3. 1870.), *potribe, poslidkom, uslid, upotribljenja* (6. 4. 1870.), *pridsidništva, namisništva, mišovitoga, povireništva, namistničkog, misto, uslid, gori, namistničkoj* (5. 5. 1870.), *namistništva, miseca, priko, svidočbah, priposlanih, privrimeno* (12. 7. 1870.), *gdi, dvi, posli* (23. 11. 1871.), *gori, svidilo, posli, ogrivanje, nesmi, gdi, dvi* (14. 3. 1870.), *svidilo* (12. 7. 1870.), *gorispomenutog* (29. 12. 1871.). Ovakva rješenja sugeriraju da je urednik izdanja *Pokrajinskoga lista* iz tih godišta netko sklon jezičnoj koncepciji Ante Kuzmanića i zadarskoga filološkog kruga.

Iako ne često, ali i u ovome se periodu mogu sporadično zabilježiti primjeri s ekavskim refleksom jata: *prelaz* (21. 3. 1870.), *prelaz* (6. 4. 1870.), *predlog* (26. 4. 1874.), *predlogu* (16. 11. 1877.), *krepost* (23. 11. 1871.), *zenicama* (16. 11. 1874.).

Također, već je u ovome razdoblju zabilježen ijekavski refleks jata u dugome slogu: *vrijedne, povijest* (5. 6. 1873.).

Drugi vremenski odsječak

Drugi vremenski odsječak obuhvaća 1880-e godine do 1892. i izlaska Brozova pravopisa koji barem u teoriji uvodi ujednačenje norme. Ovo razdoblje također obilježava neujednačenost u upotrebi različitih refleksa, ali je vidljiva i stabilizacija norme. Pojačana je i frekventnost jekavskoga refleksa jata u kratkih slogova iako se još uvijek pojavljuje i iekavski.

- iekavski refleks u dugim slogovima: *sliedi* (5. 12. 1880, 20. 1. 1881., 13. 11. 1889., 8. 2. 1892.), *diete* (5. 11. 1881.), *vrieme* (3. 2. 1890.), *siečnja* (27. 1. 1891.), *vieća* (8. 12. 1891.)
- iekavski refleks u kratkim slogovima: *sliedeći* (pridjev) (5. 12. 1880.), *kriepostan* (5. 11. 1881.), *krieposti* (20. 1. 1881.), *podieljenju* (3. 5. 1886.), *kriepostan* (13. 11. 1889.), *kriepostan* (3. 2. 1890.), *opredieljenje* (27. 1. 1891.), *kriepost* (8. 2. 1892.)
- jekavski refleks u kratkim slogovima: *mjesto* (5. 12. 1880.), *vjeroispovjedi* (5. 11. 1881.), *krjeposti* (3. 5. 1886.), *namjesništva* (19. 11. 1887.), *unaprjed* (3. 5. 1886.), *namještene* (13. 11. 1889.), *vjeronauka* (27. 1. 1891.), *vjere* (8. 12. 1891.), *vjerozakonskoga* (8. 2. 1892.)
- ekavski refleks u dugim i kratkim slogovima: *zrelosti* (5. 12. 1880.), *predlog* (5. 12. 1880., 30. 12. 1880., 20. 1. 1881., 5. 11. 1881., 3. 5. 1886., 26. 2. 1888. 3. 2.

1890.), *predlozi* (5. 11. 1881.), *prestupnike, potreba, prekim, posledujem* (5. 11. 1881.), *mnenje* (27. 1. 1891.), *krepost* (8. 12. 1891.).

Ikavski je refleks zabilježen u primjerima: *gdi* (30. 12. 1880.), *dvi* (30. 12. 1880.), *gori* (5. 11. 1881.), *najpotribitije* (5. 11. 1881.), *doli* (3. 5. 1886.), *gorispomenutih* (19. 11. 1887., 27. 1. 1891., 8. 2. 1892.), *providiti* (8. 12. 1891.), *priklopljenom* (8. 12. 1891.).

Od 1881. počinje se primjenjivati ijekavski refleks u dugome slogu, u primjerima *nijesu* (5. 12. 1880.), *nijeste* (5. 11. 1881.) i *vrijede* (6. 3. 1887.), *nesmije* (13. 11. 1889.), *smije* (3. 2. 1890.), *dvije* (8. 2. 1892.).

Uočen je i jekavski refleks u dugim slogovima koji se pojavljuje u primjerima: *nesmje* (30. 12. 1880.), *djete* (5. 11. 1881.), *dodjeli*[41] (5. 11. 1881.), *sljedilo*[42] (6. 3. 1887.).

Treći vremenski odsječak

Treći vremenski odsječak obuhvaća razdoblje od 1893. do 1918. godine. U ovome se razdoblju dosljedno slijedi norma propisana 1892. Brozovim pravopisom:

- ijekavski refleks javlja se u dugim slogovima: *nesmije* (9. 6. 1892.), *siječnja* (12. 5. 1893.), *odijeljenog* (31. 12. 1894.), *dijelu* (29. 5. 1895.), *prije* (18. 7. 1895.), *cijeli* (3. 6. 1896.), *slijedi* (23. 12. 1896.), *slijedilo* (4. 11. 1897.), *mnijenja* (14. 7. 1898.), *vrijedne* (26. 9. 1901.), *vrijeme* (20. 4. 1911.), *slijedi* (3. 5. 1912.), *siječnja* (2. 1. 1918.)
- jekavski refleks u kratkim slogovima: *krjepostan* (9. 6. 1892.), *vjere* (12. 5. 1893.), *nedjelni* (31. 12. 1894.), *djelomično* (29. 5. 1895.), *mjestim* (11. 7. 1895.), *mjestu* (15. 7. 1895.), *uspjehom* (23. 12. 1896.), *prispjele* (4. 11. 1897.), *mjesečnim* (14. 7. 1898.), *nadomjestiti* (26. 9. 1901.), *krjepostan* (20. 4. 1911.), *namješteni* (3. 5. 1912.).

S ovakvom se praksom, pretpostavljamo zbog promjene uredništva, nakratko prekida u dokumentima iz 11. 7. 1895., 15. 7. 1895., 18. 7. 1895. te 7. 7. 1897. u kojima se ponovno počinje dosljedno provoditi iekavski refleks u dugim i nešto rjeđe u kratkim slogovima:

---

41 „*Dodjeli* ti da koje diete preko godine upišeš...“ (5. 11. 1881. PL).

42 „...prevremenog namještenja ako je ovom *sljedilo*, bez prekida, stalno imenovanje.“ (6. 3. 1887. PL)

- iekavski refleks u dugim slogovima: *sliedi, dvie, siečnja,* (11. 7. 1895.), *sliedi, bielenje, uslied, nesmie, vrieme, bielenja* (15. 7 .1895.), *slieditі, diete* (18. 7. 1895.), *siečnja, slieditі, sliedi* (7. 7. 1897.)
- iekavski refleks u kratkim slogovima: *kriepostan* (11. 7. 1895., 15. 7. 1895.), *kriepostan, tielesnih, zaprieka* (18. 7. 1895.), *kriepostan, kriepost* (7. 7. 1897.).

Iekavski se refleks može pronaći, doduše vrlo rijetko, i u 1894. i 1898. godini: *vieća* (31. 12. 1894.), *riešenjem* (14. 7. 1898.).[43]

Ekavski je refleks potvrđen u sljedećim primjerima: *predlog* (9. 6. 1892.), *prevoza* (31. 12. 1894.), *krepost* (29. 5. 1895.), *zrelost, krepostan* (11. 7. 1895.), *predlog* (15. 7. 1895.), *predlog, vremena* (18. 7. 1895.), *krepost* (3. 6. 1896.), *predlog* (7. 7. 1897.), *krepko, preko* (14. 7. 1898.), *predlog* (20. 4. 1911., 3. 5. 1912.), *krepostan*[44] (3. 5. 1912.), *krepost* (11. 7. 1908. PL).

Ikavica u ovome periodu potpuno gubi svoju snagu te se bilježi samo u primjeru *priklopljenom* (12. 5. 1893.).

Nesigurnost u upotrebi pravila o pisanju refleksa jata može se uočiti i u primjeru *tielovježba* (5. 11. 1881. PL), gdje se unutar jedne riječi mogu pronaći dva različita refleksa jata, iekavski i jekavski. Vrlo je čest slučaj da se unutar istoga dokumenta javljaju različiti refleksi jata iste riječi, pa bilježimo: *kriepostan/krepostan, miestno/mjestno, diete/djete*.

Posebno mjesto u analizama refleksa jata zauzimaju imena mjesta koja su u jednome periodu bila ijekavizirana. Tako se imenica Split u nekoliko navrata bilježi u svojemu ijekaviziranome obliku: u *Spljetu* (8. 2. 1892. PL), u učionskom okolišu *Spljeta* (29. 11. 1891. PL). Takva se tendencija (i)jekaviziranja javlja polovicom 19. stoljeća pod sve većim utjecajem vukovaca i prouzročila je u Splitu velik otpor. Povijest naziva ovoga grada pokazuje kako je još davne 892. godine zapisan oblikom *Sp'alatum*. Dalje je *a* zamijenjeno *e* pod utjecajem nastavka *-ī* latinskoga lokativa pa glasi **Speleti*. Sinkopom *e* nastao je oblik **Spelti* koji je metatezom postao **Splēti*. Dugo *ē* prometnulo se u *ě* (**Splět*) od kojega je u 13. stoljeću nastao ikavski oblik koji se i danas upotrebljava: *Split* (Šimunović, 2008: 1). U tome se obliku koristio sve do pojave hrvatskih vukovaca koji i ostale hrvatske gradove „(i)jekaviziraju". Črnomerec postaje Crnomjerac, Tisno postaje Tijesno, Reka Rijeka i dr. Splitska se inteligencija, pogotovo dalmatinski zastu-

[43] Iekavski refleks ovako kasno u 20. stoljeću očito nije izuzetak s obzirom na to da se takvi primjeri pronalaze i u drugim glasilima: *svieta* (5. 1. 1918. NL), *viekova, mienja* (9. 2. 1918. NL).

[44] U istom se dokumentu zabilježio i primjer s ijekavskim refleksom: *krijeposti*.

pnici, pobunila protiv takva nagrđivanja viševjekovne tradicije nazivanja gradova u skladu s lokalnim idiomima te nikada nisu pristali na ovakav oblik imena Split (Šimunović, 2008). Iako literatura navodi da se trajno rješenje ovoga problema pronalazi tek 1921. godine kada Boranić donosi pravilo da „mjesna imena i prezimena u ekavskom i ikavskom području čuvaju *e* i *i*" (Šimunović, 2008:11), tijekom ovoga istraživanja došlo se do drugačijih zaključaka. Naime, obznana namjesnika Škarića iz 30. studenoga 1914. godine pokazuje da je Ministarstvo unutarnjih poslova u dogovoru s Ministarstvom pravde i financija još u travnju 1914. „dozvolilo da hrvatsko ili srpsko označivanje grada o općine Spljet bude preinačeno u „Split" (30. 11. 1914. PL).

Sve navedeno pokazuje kako se usprkos snažnom zalaganju ljudi okupljenih oko zadarskog filološkog kruga ikavica ipak nije nametnula kao dominantni refleks. Postoji, dijelom i kao signal otpora u pojedinim dokumentima, no sustavno se ne provodi. Razvoj refleksa jata prati i ostala normativna pitanja o kojima će kasnije biti riječi. Tako se kroz 1870., ali i 1880. godine vrlo čvrsto zadržava iekavski refleks, no već 1870-ih brojem ne zaostaje ni jekavski refleks u kratkim slogovima. Kroz 1880. i početak 1890-ih sve se više iekavski refleksi zamjenjuju (i)jekavskima, dok od sredine 1890-ih godina iekavski primjeri postaju zaista iznimka.

2.2.3. Realizacija slogotvornoga r̥

Vokalnu je, odnosno konsonantsku narav fonema *r* ondašnja norma u Dalmaciji isključivo opisivala: „ukoliko se *r* nalazi ispred vokaliziranog *o* (npr. umr-o nastalo od umr-l) kod Srba zadržava svoju vokalnu narav, dok se kod Hrvata pretvara u konsonant" (Budmani, 1867:12) iako se napominje kako neki Hrvati pri pisanju dodaju *è* ili *a* s kratkim naglaskom (Budmani, 1867:2). Međutim, ne daju se nikakve pravopisne upute o tome kada koristiti koji od spomenutih samoglasnika.

U sjevernoj je Hrvatskoj, kao i Dalmaciji, ova tema bila izvorom mnogih polemika koja svoje rješenje, barem na sjeveru Hrvatske, dobivaju 1877. i 1879. na sastancima Školskoga odbora na kojima „bude prihvaćen velikom većinom priedlog pododbora da se *r* u početku rieči ili u sredini med dva suglasa piše kao samoglas" (dakle *krst, vrtiti, rt,* itd.) (Mrazović, 1877: 211).

Ta se rješenja, s obzirom na vremenski odmak, nisu primjenjivala u prvome djelu korpusa. Naime, iako Budmani navodi kako Hrvati uobičajeno uz *r* prido-

daju *è*[45] ili *a* (Budmani, 1867: 2), s time da je *a* naslijeđeno iz dalmatinske grafije, takve primjere nismo zabilježili. Stanje u korpusu krajem 60-ih godina 19. stoljeća pokazuje se da se uz *r* uvijek javlja popratno *è* što potvrđuje Budmanijeve navode: *cèrkveno* (6. 9. 1867. PIZN), *dèržavnih* (23. 11. 1869. PIZN), *podvèrći* (8. 3. 1869. PIZN), *dèržati* (8. 8. 1869. PIZN), *potvèrdu* (11. 7. 1869. PIZN), *izvèršiti* (13. 5. 1869. PIZN), *izvèrši* (14. 5. 1869. PIZN), *sadèržani* (15. 12. 1869. PIZN), *miestodèržca* (25. 5. 1869. PIZN), *tèrgovine* (26. 7. 1869. PIZN).

U drugome dijelu korpusa (PL) s ovakvom se praksom prekida, a *r* se dosljedno pojavljuje kao nositelj sloga bez popratnoga samoglasnika: *uzdrži* (12. 7. 1869. PL), *uzdržavanju* (14. 3. 1870. PL), *crkvenu* (15. 9. 1870. PL), *uzdržavanje* (9. 5. 1872. PL), *državnih* (14. 11. 1872. PL), *izvršba* (5. 12. 1880. PL), *uzdržavanju* (26. 2. 1888. PL), *uzdržanje* (13. 11. 1889. PL), *izvršba* (9. 6. 1892. PL), *crkvenih* (12. 5. 1893. PL), *svršetku* (18. 7. 1895. PL), *izvršba* (26. 9. 1901. PL), *uzdržavanju* (24. 12. 1905. PL), *izvršba* (30. 3. 1906. PL), *državnu* (2. 1. 1918. PL).

Ovakvo se bilježenje drastično mijenja u dokumentima iz 1870. godine, uz dominantnu ikavicu ponovno se javlja i popratni samoglasnik uz *r: tèrgovačkoj, svèrhu, dovèršili* (22. 2. 1870. PL), *svèrha, izvèršenje, pèrvi, svèrhu, tèrgovački, sadèrže* (2. 2. 1870. PL), *sadèrže* (5. 5. 1870. PL), *svèrhu, svèršili* (6. 4. 1870. PL), *tèrgovačke* (13. 7. 1870. PL). Ovakve nagle promjene u pravopisnoj upotrebi sugeriraju da je u ovim dokumenatima došlo do promjene uredništva te da ih je prevodio i uređivao netko sklon dalmatinskoj jezičnoj tradiciji (zbog ikavice), ali i zagrebačkoj filološkoj školi (zbog popratnoga samoglasnika uz *r*).

2.2.4. Međusamoglasnički j

Međusamoglasnički *j*, evidentiran u gramatikama druge polovice 19. stoljeća (Budmani, 1867: 13) kao jedan od načina uklanjanja hijata, prisutan je i u proučavanome korpusu. Nepravilnosti u njegovoj upotrebi najčešće se uočavaju u odnosnih zamjenica *koji/-a/-e*.

U PIZN-u, s obzirom na to da je riječ o starijemu dijelu korpusa, u zamjenica *koji/-a/-e* podjednako se javljaju primjeri s hijatskim *j* i bez njega, što signalizira kako je ova problematika i tada u određenim oblicima predstavljala pravopisni problem. Međutim, iako se iz zabilježenih primjera može zaključiti da je riječ o

[45] Popratni je samoglasnik preuzet iz norme zagrebačke filološke škole. Naime, u Babukićevoj se *Slovnici* navodi da će se pisati *è* u primjerima poput *kèrv*, *kèrst* i drugih (Babukić, 1854: 6).

nesustavnome provođenju jasnih pravila, pokazuje se da se hijat zadržava samo u nominativu jednine muškoga roda: za sud *koi* će se unj uverstiti (26. 7. 1868. PIZN), zadobije kadidat takov, *koi* želi biti (8. 8. 1869. PIZN). U ostalim se padežima hijat uklanja umetanjem međusamoglasničkoga *j:* sa *kojega* (…) Sveučilišta (25. 5. 1868. PIZN), iz drugog *kojega* od pomenuta tri jezika (8. 8. 1869. PIZN), *kojem* izpitovniku bude zanjekana (25. 5. 1868. PIZN), ako li imadu razlogah, s kojih ne bi mogle zadovoljiti *predlogu*, na to smierajućemu. (8. 12. 1869. PIZN).

Pokrajinski list vrlo dosljedno uklanja hijat u odnosnim zamjenicama u svim godinama, no određene se neujednačenosti javljaju u drugih vrsta riječi. U brojeva se većinom ne umeće međusamoglasnički *j* pa pronalazimo primjere poput: *dvanaestu, dvanaeste* (5. 11. 1881. PL) *četrnaest* (29. 12. 1871. PL) i *četrnaeste* (14. 5. 1869. PIZN) te *petnaeste* (18. 7. 1895. PL), a samo je jednom zabilježen primjer s umetnutim *j*: *četrnajestu* (5. 11. 1881. PL). U nekih se pridjeva također javljaju neujednačenosti, pa bilježimo: *austrianski* (5. 6. 1873. PL), ali i: *austrijanskoga* (26. 7. 1868. PL) i *austrijansko* (22. 1. 1873. PL).

Riječ stranoga podrijetla obično se zapisuju bez umetnutoga *j*: *ekonomia* i *abiturienta, abituriente* (31. 7. 1872. PL) iako se u 20. stoljeću bilježi *funkcijonar* (30. 3. 1906., 20. 7. 1906. PL).

Iako u cijelome korpusu glagolski pridjev radni muškoga roda u jednini zadržava hijat, samo jednom bilježi se primjer: *je ràzvijo* (26. 7. 1868. PIZN).

Korpus ne obiluje elementima karatkterističnima za čakavsko narječje i ne sadržava jače lokalne obilježenosti, no na nekim se mjestima bilježe primjeri protetskoga *j* koji se mogu promatrati kao signal čakavskoga dijalekta kao „konzervativnog sustava u kojima se proteza zadržava kao zakonitost jezičnog nasljeđa“ (Pliško, 2000: 140, prema Tomelić Ćurlin, 2008: 87–88). Tako bilježimo: *jih* (14. 3. 1870. PL, 23. 11. 1871. PL), *jim* (9. 5. 1872. PL), *jali* (15. 7. 1895. PL), *jali* (20. 1. 1881. PL), *jih* (20. 1. 1881. PL), međutim uz njih su češći primjeri bez proteze: *im* (22. 1. 1873. PL), *ili* (14. 3. 1870., 8. 12. 1891., 18. 7. 1895. PL), *ih* (8. 12. 1869. PIZN).

2.2.5. Fonem h

Iako je suglasnički sustav u Kraljevini Dalmaciji bio poprilično stabilan, zapisivanje fonema *h* stvaralo je određene poteškoće. Onodobna ga norma bilježi u grlene glasove (Budmani, 1867: 4) te ga vukovska norma čuva u pismu. Maretić napominje da je Vuk uveo ovaj glas po uzoru na „Muhamedovce“, Dubrovčane,

Bokelje i Crnogorce te zagovara njegovo korištenje s obzirom na potrebe etimologije (Maretić, 1899: 74).

Fonem *h* javlja se kao sastavni dio suglasničkog inventara ispitivanog korpusa i to većinom u nepromijenjenom obliku. Iako čakavsko narječje čuva *h*, njegova se prisutnost u ovom korpusu ne može dovesti u vezu lokalnim jezičnim obilježjima, već vrlo ranim utjecajem vukovske norme.

U korpusu se fonem *h* može pronaći u nepromijenjenom obliku:

- na početku riječi: *hoda* (29. 12. 1871. PL), *hoće*, *hrvatskog, hitrinu* (31. 7. 1872. PL), *hrdjavog* (22. 1. 1873. PL), *hoćeš, hrvatski* (14. 9. 1881. PL), *higijenski* (20. 7. 1906. PL)
- u sredini riječi: *zahtievom* (12. 7. 1869. PL), *uspihom* (21. 3. 1870. PL), *sverhu* (6. 4. 1870.), *nehajnim* (29. 12. 1871. PL), *prihodci* (5. 6. 1873. PL), *svrhu* (7. 1. 1873. PL), *pohadjanje* (14. 9. 1881. PL), *duhovnog* (31. 12. 1894. PL), *svrha* (22. 10. 1905. PL), *pohagjanje* (22. 1. 1906. PL)
- na kraju riječi: *odmah* (14. 3. 1870. PL)[46], *uspjeh* (5. 6. 1873. PL), *siromah* (14. 9. 1881. PL), *jih* (22. 1. 1870. PL), *valjanih* (5. 6. 1873. PL), *srednjih, danjcih* (7. 1. 1873. PL), *javnih* (30. 1. 1873. PL), *kojih, osnovah* (5. 6. 1873. PL), *posliedicah* (31. 7. 1872. PL), *godinah* (14. 9. 1881. PL), šumskih (19. 11. 1887. PL), *javnih, pučkih* (30. 3. 1906. PL), *nastajnih* (18. 7. 1912. PL).

U nekoliko se primjera *h* mijenja u *k* što bi odgovaralo karakteru štokavske ikavice u „kojoj je /h/ rijedak ili izgubljen ili prelazi u /v/, /j/ i /k/" (Lisac, 2003: 53): *tekničkih, tekničke, politekničke* (2. 2. 1870. PL), *tehnički, siromaka* (14. 3. 1870. PL), *eparkijalne* (15. 9. 1870. PL), *tehnički* (29. 12. 1871. PL), *politehnički* (5. 6. 1873. PL),[47] ali se u kasnijim godinama može pronaći i primjer: *tehnička* (15. 7. 1895. PL).

Pred sam kraj stoljeća i početkom novog, pod očitim utjecajem sve jače novoštokavske norme, javlja se i zamjena *k* > *h* kao u primjerima: mjesečnim izvještajem čisto službena *haraktera* (14. 7. 1898. PL), *hemički* (22. 10. 1905. PL), *hemičkom* (20. 7. 1906. PL).

Uz ove promjene *h* se često umeće i tamo gdje mu etimološki gledano nije mjesto: *lahko, lahkoćom* (12. 7. 1869. PL), *mahna* (14. 3. 1870. PL), *mahna* (29.

[46] Treba navesti da od samoga početka supostoje i oblici u kojima je ispalo dočetno *h*, pa se bilježi: *odma* (7. 1. 1873. PL, 30. 1. 1873. PL i 14. 7. 1989. PL).

[47] Značaj je ovih dokumenata tim jači što se osim ovoga otklona u njima javlja i ikavica, kao i popratni samoglasnik uz *r*. To nam ponovno sugerira da se u nekim dokumentima naglo mijenjala jezična koncepcija kao posljedica promjene uredništva.

12. 1871. PL), koja zbog tielesne ili umne kakve *mahne* nemogu (5. 11. 1881. PL), koja s tjelesne ili s umne kakve *mahne* nahode se (5. 11. 1881. PL), s time da se uz primjer *mahna,* može pronaći i *mana*: po radi *mana* dobavljenih (16. 11. 1877. PL).

Fonem *h* pojavljuje se i u svim oblicima zamjeničkog pridjeva *svekolik/-a/-o*: *svihkolikih* (16. 9. 1867. PIZN), *svihkoliku* (8. 8. 1869. PIZN), *svihkoliki* (11. 7. 1869. PIZN).

2.2.6. Glasovne promjene

2.2.6.1. Asimilacija po zvučnosti

Bilježenje asimilacije po zvučnosti u pismu imalo je posebnu težinu jer je, možda više od drugih pravopisnih pitanja, predstavljalo opredjeljenje između etimologije, koju su zagovarali pristaše zgrebačke škole, i eufonije, koju su proklamirali vukovci. Budmanijeva gramatika propisuje fonološko načelo,[48] što je s obzirom na njegovu usmjerenost Vuku Karadžiću i njegovu učenju i očekivano, no uvažavajući razlike dvaju jezika koje normira,[49] bilježi kako Hrvati zadržavaju etimološko načelo.[50] Takve vrlo općenite napomene upravo su bile uzrokom najsnažnijih kritika koje su upućivali vukovci. Ilirci su, naime, zalažući se za etimološki pravopis, propisivali vrlo općenito da se treba paziti na etimologiju, međutim izostaju podrobnija objašnjenja kako to učiniti. Mažuranić u svojoj *Slovnici Hèrvatskoj* iz 1859. godine navodi kako su „dva načela po kojih se obično u hèrvatskom jeziku opredělјuje pravòpis: blagòglasje i bližnji izvor iliti koren rěči" (Mažuranić, 1859: 26), međutim za oba slučaja daje i prednosti i mane te donosi pravilo: „Piši onako, kako te najlakše mogu razuměti, ako ne svi,

---

[48] „Se nella formazione o nella flessione de' vocaboli vengono a star vicine due consonanti mute l'una media e l'altra tenue, quella che precede si assimila alla seguente, cioe diventa media o tenue, secondo che quest' ultima è media o tenue: per cui, dinanzi a una consonante tenue, *b* si cangia in *p, d,* in *t, g* in *k*, *z* in *s, ž* in *š*, *gj* in *ć, dž* in *č* (a); dinanzi ad una media viceversa *p* si cangia in *b*, *t* in *d*, ecc. (Ako pri tvorbi ili pak fleksiji riječi dođu u dodir dva bezvučna suglasnika, jedan srednji, a drugi napeti, ovaj koji prethodi asimilira se onomu koji slijedi, tj. postaje srednji ili napeti, ovisno o tome je li taj suglasnik koji slijedi srednji ili napeti. Pri tome, dakle, ispred napetoga suglasnika *b* se mijenja u *p*, *d* u *t*, *g* u *k*, *z* u *s*, *ž* u *š*, *gj* u *ć*, *dž* u *č*; ispred srednjega konsonanta *p* se mijenja u *b, t* u *d* itd.) (Budmani, 1867: 9).

[49] Riječ je o srpskom i hrvatskom jeziku.

[50] „I Croati scrivono sempre secondo il principio etimologico (Hrvati uvijek pišu prema etimološkome načelu)*: srbski, sladko, bogca, izkopati, družtvo, žedjca, topdžija, svatba, nikda, sbor, zadušbina, svjedočba, ljudski, ecc.* (Budmani, 1967: 9).

a ono barem većina onih za koje pišeš.“ To bi pravilo značilo da se etimologiju slijedi dok ona olakšava razumijevanje poput primjera koje navodi *ljubko, redko, gospodski,* a fonološko načelo gdje etimologija smeta razumljivosti: *štovati*, *nigda*, *vazda.* Iz ovoga je jasno kako Mažuranić u većini riječi slijedi etimološko načelo.

S obzirom na činjenicu da se onodobne gramatike nisu u potpunosti usuglasile oko ovoga pitanja, a ujednačenje norme došlo je tek smjenom stoljeća i izlaskom triju vukovskih normativnih priručnika, moglo se očekivati da će se u Kraljevini Dalmaciji pronalaziti različiti pristupi ovomu problemu. Također, moglo se pretpostaviti da će se asimilacija po zvučnosti u pismu početi bilježiti prilično kasno.

Ranija godišta ne provode asimilaciju u pismu, pa PIZN bilježi isključivo primjere poput: *vieroizpoviedanja, razposlan, izpit, sviedočbom, augsburžki* (6. 6. 1867.), *razpravlja, sviedočbah, izpitu* (23. 11. 1869.), *francezkoga, englezkoga, izhoditi, izpravnost, izpravno, obsegu, sviedočbi* (8. 8. 1869.), *općenite, saobčiti, razpravah, razpravu, obširno* (11. 7. 1869.), *razposlan, odhranjivati, občina, vieroizpoviedanja* (13. 5. 1869.), *izpit, sbor* (15. 12. 1869.), *gojitbom, odhranjivanjem, odhranilišta, občina, miestoderžca* (25. 5. 1868.), *razpravah, sviedočbu, općenito, izkaz, izklopno, izpitnoj, izpravah* (26. 7. 1868.).

S obzirom na to da je PIZN izlazio samo do 1869. godine te je i u ostalim pitanjima bio skloniji zagrebačkoj filološkoj školi, ovi primjeri pokazuju isključivo činjenicu koliki je stupanj dosljednosti u nebilježenju asimilacije po zvučnosti u pismu. Od puno veće su nam važnosti rezultati prikupljeni iz PL-a. Oni pokazuju da se u pismu asimilacija po zvučnosti često nije bilježila ni početkom 20. stoljeća: *najrazprostranjenije* (12. 7. 1869.), *srbskog* (15. 9. 1870), *podpunom* (15. 1. 1871.), *iztočne* (15. 9. 1870.), *priobćuje* (21. 3. 1870.), *Šlezkoj* (19. 5. 1871.), *potrebštine* (23. 11. 1871.), *obsega* (29. 12. 1871.), *obstoji* (18. 2. 1873.), *podpisanu* (22. 1. 1873.), *občinske* (13. 4. 1874.), *izpitivanju* (16. 11. 1877.), *razposlan* (16. 11. 1877.), *izvršba* (5. 12. 1880.), *uručbe* (14.9.1881.), *izpita* (3. 5. 1886.), *obće* (6. 3. 1887.), *bezplatno* (27. 1. 1891.), *občine* (15. 7. 1895.), *obćeg* (3. 6. 1896.), *obstojećemu* (7. 7. 1897.), *predpostavljena* (14. 7. 1898.), *izpravljanja* (26. 9. 1901.), *obće* (31. 3. 1905. PL), *razposlan* (17. 3. 1905.), *zemljotežtvo* (20. 12. 1906.), *rasglasuje* (20. 12. 1907.), *razposlan* (11. 7. 1912.).

U ovim se postupcima uočava utjecaj pravopisa zagrebačke filološke škole, međutim očit je prodor fonološkoga pravopisa jer je već 1867. zabilježen primjer *općenita.* Bilježenje asimilacije u pismu prisutno je u gotovo svim dokumentima, iako vrlo rijetko: *ispune, ispit* (12. 7. 1869. PIZN), *muške, zgrada* (14. 3. 1870.

PL), *raspust, ispit* (5. 5. 1870. PL), *rasposlan* (19. 5. 1871. PL), *rastave* (29. 12. 1871. PL), *iskazati* (22. 1. 1873. PL), *ispunjuje* (5. 6. 1873. PL), *združenim* (6. 3. 1887. PL), *opstojati* (8. 2. 1892. PL).

Tijekom 1890-ih godina, a nakon izlaska Brozova pravopisa 1892. godine, primjeri koji provode jednačenje po zvučnosti nešto su učestaliji: *otpisa, isključujući, otpadaju, obrascu* (12. 5. 1893. PL), *zgrada* (15. 7. 1895. PL), *ispitna* (29. 5. 1895. PL), *potpunoj, ispita* (3. 6. 1896. PL), *raspravljanje, općenitim, raspravni, saopćenje* (4. 11. 1897. PL), *općinskim* (14. 7. 1989. PL), *općenite* (23. 12. 1896. PL), *opseg* (26. 9. 1901. PL), ali još uvijek nisu u većini. Tek se nakon 1903. godine može smatrati da je asimilacija u pismu u potpunosti zaživjela. Primjeri u kojima se ona ne provodi iznimno su rijetki: *obće* (31. 3. 1905. PL), *združenih* (10. 5. 1906. PL), *svjedočbe* (20. 12. 1907. PL), *razposlan* (11. 7. 1912. PL), no primjeri u kojima se asimilacija u pismu provodi nedvojbeno su učestaliji: *istraživanje* (22. 10. 1905. PL), *srpskog* (31. 3. 1905. PL), *svjedočbom* (24. 12. 1905. PL), *opći* (30. 3. 1906. PL), *općih* (20. 4. 1911. PL), *ispit* (31. 7. 1912. PL), *općinskog* (2. 1. 1918. PL).

Iz svega navedenog jasno je kako se fonološki pravopis intenzivnije koristi u 1890-im godinama, ali dalmatinska se javnost nije tek tada prvi put susrela s time. Pitanje upotrebe etimološkoga ili fonetskoga pravopisa postavlja još 1848. godine Đuro Augustinović vrlo kruto i ekstremno zastupajući fonetski pravopis ne samo u pitanju asimilacija unutar riječi već i u *sandhi-pojavama* ili stezanju suglasnika između dviju riječi (Vince, 2002: 373). Fonetski pravopis zastupa i Danilo i to u objema svojim gramatikama. U prvoj iz 1855. godine koja slijedi ilirske gramatike[51] donosi sljedeće primjere: *razpisati* > *ras-pisati, sbiti* > *zbiti, odkinuti* > *otkinuti* (Danilo, 185: 9), a u *Slovnici* iz 1873. zadržava asimilaciju, ali se i potpuno prilagođava novim jezičnim strujanjima, pa uvodi ispadanje suglasnika, genitiv množine na *-â* te sinkretizirane dativ, lokativ i instrumental (Danilo, 1873: 9–20). Takvi su pokušaji ostali bez većega odjeka u dalmatinskim novinama i javnim spisima koji se i dalje nastavljaju pisati umjereno etimološkim pravopisom.

2.2.6.2. Ispadanje suglasnika

Još je jedno pravopisno pitanje izazivalo velike rasprave. Riječ je o ispadanju suglasnika *d* i *t*. Naime, ilirska norma zadržava *d* i *t,* no Budmani, Danilo i ostali

[51] Danilo u njoj propisuje ilirske nastavke i dual (Danilo, 1855: 14).

gramatičari skloniji vukovskoj jezičnoj koncepciji smatrali su da suglasnici *d* i *t* moraju ispasti pred određenim glasovima, pa tako Budmani navodi da se *d* i *t* ispuštaju ispred *c*, *č*, *ć*, *gj* i *dž* te daje primjere: *srce, oca, oče, suče* i druge (Budmani, 1867: 10), a njega slijedi i Danilo u svojoj drugoj gramatici[52] te zagovara ispadanje glasova *t* i *d* u primjerima poput: *srce, gozba, suče* (vok.) (Danilo, 1873: 9).

Iako već u 1890-im godinama možemo zaključiti da je vukovska norma prilično stabilna po pitanju množinskih nastavaka ili jednačenja po zvučnosti u pismu, u ovom se pitanju etimologija zadržava i u 20. stoljeću.

T i *d* čuvaju se pred određenim sufiksima:[53]

ustmenom (12. 7. 1869. PIZN), *kriepostnih*, *kriepostna* (23. 11. 1869. PIZN), *ustmeno* (8. 8. 1869. PIZN), *ustmenih, ustmenimi, neodvisno, miestnim* (11. 7. 1869. PIZN), *častnici*, *raznoverstna* (26. 7. 1868. PIZN), *djetce, namjestna* (14. 3. 1870. PL), *sa podatci, svetcem, odsudom, zemljištnika* (5. 11. 1881. PL), *mjestnim* (13. 11. 1889. PL), *petdeset* (8. 12. 1891. PL), *vlastništva* (7. 7. 1897. PL), *predsude* (14. 7. 1898. PL), *krijepostan, krijepost* (8. 6. 1904. PL), *krjepostan, doplatci* (24. 12. 1905. PL), *nuždnoj* (30. 6. 1908. PL).

Tek se tijekom 20. stoljeća počinju javljati prvi rijetki primjeri u kojima se bilježi ispadanje glasova: *mjesni* (24. 12. 1905. PL), *srestava, srestvima, presjednik* (14. 11. 1907. PL).

2.2.6.3. Provođenje sibilarizacije i jotacije u pismu

Kada je riječ o glasovnim promjenama, u ovome je slučaju težište stavljeno na njihovu pravopisnu manifestaciju. Naime, onodobna je norma bila usuglašena u pitanju provođenja glasovnih promjena. Problematičnima su ostala pitanja bilježenja nekih glasova, što je već objašnjeno u poglavlju o slovopisu te primjena dijela pravila o provođenju glasovnih promjena. Tako nisu zabilježeni primjeri u kojima se, primjerice, u pismu ne provodi palatalizacija, no pronašli smo nekoliko primjera u kojima sibilarizacija nije zabilježena i to ili kod riječi stranoga podrijetla poput *matematiki, nautiki, stilistiki* (26. 7. 1868. PIZN) ili dvosložnih riječi na *-ha*, *-ka*, *-ga* poput *sverhi* (14. 5. 1869. PIZN), *struki, snagi* (5. 5. 1870. PL), *nauki* (16. 11. 1877. PL), *svrhi* (30. 12. 1880. PL). U kasnijim se godištima sibilarizacija u pismu u potpunosti provodi te se takvi primjeri više ne bilježe:

[52] U svojoj prvoj gramatici uopće ne spominje ispadanje suglasnika, no iz ostatka gramatike može se iščitati da ih zadržava.

[53] Riječ je najčešće o svim oblicima pridjeva koji završavaju sufiksom *-an/-na/-no* te imenice s dočetnim sufiksom *-ak/-ka*.

odlomci, doplatci (24. 12. 1905. PL), *odlomcima* (30. 11. 1906. PL), svrsi (30. 6. 1908. PL).

Bilježenje jotacije u korpusu pokazalo se zanimljivijom pojavom. Primjerice, iako Budmani u definiciji jotacije jasno naglašava da glas *j* u jotaciji „nestaje bez traga“,[54] u korpusu su pronađeni primjeri u kojima se glas *j* zadržava. Ova je pojava zabilježena u komparativima pridjeva: iz područja *višjega* cerkvenoga (16. 9. 1867. PIZN), upisana kod kojega *višjega* učilišta (5. 11. 1881. PL), *pobližje* propise o izpitih (16. 9. 1867. PIZN), za *nižju* školu realnu (8. 8. 1869. PIZN). Međutim, takvi primjeri nisu pravilom i vrlo se često bilježe i komparativi u kojima je glas *j* stopljen: obrazovati *više* nego što ih po sverhi (14. 5. 1869. PIZN), mornaričnoga *višega* liečnika (16. 11. 1877. PL). Treba napomenuti kako se glas *j* pri jotaciji zadržava isključivo u pridjeva. Nije zabilježen niti jedan primjer u kojemu se *j* zadržava u komparativima priloga. O ovoj se pojavi pak više govori u poglavlju o komparaciji pridjeva.

Također je zanimljivo primijetiti kako se, rijetko doduše, bilježe primjeri najnovije jotacije koju suvremena norma[55] vezuje za istočnohercegovačke govore te smatra kako ta pojava nije imala svoju konkretnu realizaciju u hrvatskome jeziku. Ipak, iako zaista područje Dalmacije danas ovakve primjere ne poznaje, u korpusu se pojavljuju nekoliko puta: *srećni* (14. 3. 1870., 29. 12. 1871. PL), *ućerivanje* (26. 4. 1874. PL), *ućeranje* (15. 7. 1895. PL), *ućeranje* (20. 7. 1906. PL), ali je moguće pronaći i primjere: *utjeravaju* (18. 7. 1895. PL), *utjeranje* (7. 7. 1897. PL). O tome Maretićeva gramatika navodi sljedeće: „u izgovaranju *djevojka*, *tjerati* nema ništa fino ni gospodsko, već je to na prosto starije izgovaranje, a time što je starije, ujedno je i pravilnije, pa kad je do danas sačuvato makar i u malom dijelu naroda, njegova mu veća pravilnost daje pravo da uđe u knjigu“ (Maretić, 1899: 7).

Sve do 1886. godine primjeri se s epentezom, odnosno pojavom epentetskog *l* iza labijala *p, b, m, v*, a koju već 1867. propisuje Budmani u svojoj gramatici,[56] ne bilježe dosljedno. U većini se slučajeva epenteza bilježi: *usposobljen, obavljen* (8. 8. 1869. PIZN), *pozivlje, primljen* (12. 7. 1869. PL), *primljenja* (2. 2.

---

[54] „Dietro alle consonanti molli e alla liguida *r* la *j* sparisce senza traccia (ispred dugih konsonanata i likvide *r*, *j* nestaje bez traga)“ (Budmani, 1867:13).

[55] Najnovija jotacija pojava je u kojoj *j* iza refleksa jata jotira i ostale suglasnike (Barić, 2003: 621).

[56] „Dietro alle labiali, a *j* si sostituisce *lj*. Es. дубље *dublje* collett. da дуб *dûb* albero, купљен *kûpljen* comperato, земља *zèmlja* terra, здравље *zdrâvlje* salute invece di *dubje, kupjen, zemja, zdravje*“ (Budmani, 1867: 14).

1870. PL), *ustanovljuju, dobavljanju* (29. 12. 1871. PL), *zemlja, odpravljenim* (9. 5. 1872. PL), *primljenje, vidljivih* (22. 1. 1873. PL), *stavljen* (20. 1. 1881. PL), *usposobljenja, zemlje* (3. 5. 1886. PL), *umirovljenih* (3. 2. 1890. PL), *priklopljenom* (8. 12. 1891. PL), *stavljenja, muževljeve* (18. 7. 1895. PL), *stavljaju, raspravljanje* (7. 7. 1897. PL), *sklopljen, predpostavljena* (14. 7. 1898. PL), *osoblja* (26. 9. 1901. PL), *bogoštovlje* (2. 5. 1904. PL, 22. 1. 1906. PL).

Međutim, zabilježeni su i primjeri u kojima se epenteza ne bilježi: *bogoštovje, bogoslovja* (6. 9. 1867. PIZN), *bogoštovje, poglavje* (13. 5. 1869. PIZN), *likoslovje, prirodoslovje, zdravje* (14. 5. 1869. PIZN), *jezikoslovje* (8. 8. 1869. PIZN), *bogoštovja* (14. 3. 1870. PL), *prirodoslovja* (12. 7. 1869. PL), *bogoštovje* (20. 1. 1881. PL), *bogoštovje, bogoštovja* (30. 12. 1880. PL), *oblikoslovje* (5. 11. 1881. PL), *bogoštovje* (10. 5. 1906., 30. 6. 1908. PL).

3. Morfologija

3.1. Metodološke napomene

Smjena jezičnih koncepcija do koje je došlo na pravopisnom polju preslikala se i na sklonidbene paradigme. Tako osim pravopisa u raspravama o jeziku 19. stoljeća nezaobilaznim mjestom postaju i sklonidbeni obrasci. Iako neka od pitanja danas vezujemo za pravopis,[57] činjenica je da u Dalmaciji druga polovica 19. i početak 20. stoljeća donose preokret i u konačnici stabilizaciju morfološke norme.

U drugoj se polovici 19. stoljeća stabilizacija jezične norme razvijala u nekoliko smjerova. Na početku je tematiziranog perioda zagrebačka filološka škola, umnogome nasljednica ilirskih ideja,[58] unosila određene fonološke, morfološke i sintaktičke elemente koji su posljedično udaljavali jezik od narodnog štokavskog narječja. Ova se jezična struja, zasnovana na ideji „umjetnoga" jezika, prilagođena svim narodima koji su trebali biti dijelom velike Ilirije, konstruirala na uzimanju obilježja iz različitih idioma kako bi postupak prilagodbe novomu jeziku bio što prirodniji i spontaniji. Hrvatski vukovci, s druge strane, uzimaju jednu jedinstvenu osnovu kao polazište zajedničkom jeziku – novoštokavski ističnohercegovački idiom, onakav kakav je moguće zabilježiti u djelima Vuka Karadžića. Među morfološkim obilježjima koncepcije zagrebačke filološke škole posebno su se isticali množinski imenički nastavci, genitivni *-ah*, opravdavan etimološkim razlozima te nesinkretizirani, različiti nastavci za dativ, lokativ i instrumental. S druge su strane hrvatski vukovci, oslanjajući se isključivo na narodni Karadžićev govor zastupali nastavak *-â* za genitiv množine te nastavak *-ima* za dativ, lokativ i instrumental množine. Nasuprot tim dvjema koncepcijama nakratko se javlja Fran Kurelac zalažući se za starije, arhaične oblike, sada

---

[57] Postoje mnogi radovi koji potvrđuju da je dočetno *-h* u ilirskom genitivnom nastavku množine *-ah* označavalo dužinu te se nije izgovaralo (Tafra, 1993: 84).

[58] Zbog činjenice da je zagrebačka filološka škola umnogome nasljednica ilirskih jezičnih ideja, u nastavku teksta će se često bilježiti kao *ilirska* ili *zagrebačka* jezična koncepcija, a koncepcija hrvatskih vukovaca *vukovska* ili *novoštokavska*, pritom ne stavljajući znak jednakosti između ilirske i staroštokavske. Ovo će se primjenjivati i na normu (ilirska/zagrebačka norma), nastavke (ilirski/zagrebački) i druge termine.

već u potpunosti neprilagođene jezičnom standardu.[59] Na ovoj mapi jezičnih zbivanja Dalmacija je slabo zastupljena. Mnogo je redaka utrošeno u obranu ikavice i dalmatinske grafije, no dubljih osvrta na području oblikoslovlja nije ni bilo. No, o tome su indirektno progovarale tadašnje slovnice čiji su dalmatinski predstavnici bili Danilo i Budmani, kao i sklonidbena rješenja u različitim glasilima o kojima će ovdje biti riječi.

Doduše, treba nepomenuti da se Vuk Karadžić jednom obraća Anti Kuzmaniću moleći ga da ne prihvati ilirski genitivni nastavak opravdavajući pritom čak i odabir ikavice (Vince, 2002: 377). Načelno se može zaključiti da su dalmatinske jezikoslovne snage više pozornosti poklanjale pravopisnim i grafijskim pitanjima te tako braneći dalmatinsku grafiju te štokavsku ikavicu, ujedno branili i dalmatinski identitet.

Suprotstavljene je jezične koncepcije moguće razlikovati na nekoliko različitih razina. Na prvi se pogled uvijek kristaliziraju pravopisna pitanja te ona vezana za sklonidbene obrasce, no u pozadini ostaju i drugi jezični elementi kojima je moguće odrediti koncepcijsku usmjerenost. Takvi se jezični elementi prvenstveno tiču primjera koji se upotrebljavaju u gramatikama, stoga će načelno „vukovske gramatike" uvijek odabirati primjere iz narodne književnosti slijedeći tako Vuka Karadžića.

U morfologiji je takvo „latentno" iskazivanje privrženosti pojedinoj jezičnoj koncepciji bilo moguće izraziti i klasifikacijom sklonidbi. U tom su se pitanju dalmatinske gramatike ponešto udaljile od uzusa. Naime, ono što se ovdje podrazumijeva pod dalmatinskim gramatikama dvije su Danilove i Budmanijeva gramatika. Sve su tri napisali dalmatinski jezikoslovci i tiskane su za potrebe dalmatinskoga školstva, laički, korištene su u Dalmaciji. Prva Danilova gramatika (1855.) nasljednica je gramatika zagrebačke filološke škole, a njegova druga (1873.) i Budmanijeva gramatika (1867.) idu u smjeru jezičnih postavka hrvatskih vukovaca. Ipak, iako se takav zaključak općenito može donijeti, u pitanju klasifikacija sklonidbi problematika nije tako jednostavna. Naime, slijedeći nastarije hrvatske gramatike, i gramatičari zagrebačke filološke škole dijelili su sklonidbe s obzirom na nastavak u genitivu jednine, a hrvatski su vukovci sklonidbe dijelili s obzirom na rod. Pritom bi se očekivalo da će i druga Danilova i

[59] O jezičnim je koncepcijama druge polovice 19. stoljeća pisano na mnogim mjestima. Izdvojit ćemo samo neke: Vince, Zlatko (2002). *Putovima hrvatskoga književnog jezika*; Stolac, Diana (2006). *Riječki filološki portreti*; Tafra, Branka (1993). *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*; *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće* (2015). ur. Lisac, Josip, Pranjković, Ivo, Samardžija, Marko.

Budmanijeva gramatika, inače sklonije rješenjima hrvatskih vukovaca, također slijediti sklonidbe s određenjem po rodu, no obje nastavljaju slijediti hrvatsku tradiciju te zadržavaju sklonidbe s obzirom na genitiv jednine.

Takav će se pristup i ovdje primijeniti. Sklonidbe će se svih imeničkih vrsta riječi prikazati trima sklonidbama (*a, e, i*) na temelju nastavaka u genitivu jednine.

3.2. Imenice

3.2.1. Rod

U pitanjima roda, a vidjet će se kasnije i broja, opisivano se jezično stanje, a i ondašnja norma nisu pretjerano razlikovali od roda i broja imenica u suvremenom standardnom jeziku. Ponegdje je moguć utjecaj stranoga jezika (eventualno iz latinskoga) doveo do poremećaja u rodovskom određenju kao u primjeru imenice *gimnazija* koja se u ranijim godinama bilježila u muškome rodu. Tako pronalazimo: u kom se *gimnazij* nahodi, izpite zrielosti na *gimnazijih* imade rukovoditi, nadzornikom za struke humanistične podčinjeni su poglavito *gimnaziji*, u realnih učevnih predmetih na *gimnaziju* (11. 7. 1869. PIZN).

Već se promjenom korpusa i zadiranjem u „suvremeniji" dio korpusa situacija mijenja te se rabi samo ženski rod te imenice: c.k. Ravnateljstvu *Gimnazije* (14. 11. 1872. PL), nižu realnu *gimnaziju* (14. 11. 1907. PL).

Zanimljivo je da se imenica *dob,* koju ondašnji rječnici evidentiraju kao imenicu ženskoga roda *i* sklonidbe (Parčić, 1874: 89; Broz–Iveković, 1901: 223), u korpusu javlja kao imenica ženskoga roda *e* sklonidbe: možeš upisati ili redom *dobe* njihova rođenja (14. 9. 1881. PL), koja je neposredno minula prije one *dobe,* gdie se kandidat (26. 7. 1868. PIZN).

Imenica *doba,* koju ondašnja norma bilježi kao imenicu srednjega roda (Parčić, 1874: 89; Broz–Iveković, 1901: 223), vjerojatno se analogijom s imenicom *dob* sklanjala kao imenica ženskoga roda *e* vrste: treba obzir uzeti na *dobu* od početka 17. stolietja (8. 8. 1869. PIZN), a za jezik englezki na *dobu* od sredine 16. stolietja (8. 8. 1869. PIZN), za *dobe* saobćiti i prihvatiti (11. 7. 1869. PIZN), ali i u srednjem rodu: i ako su od ono *doba* na javnih učilištih učili se (26. 7. 1868. PIZN), imade u isto *doba* (8. 8. 1869. PIZN), u najgore *doba* (29. 12. 1871. PL).

Imenica *kazna* u korpusu se bilježi kao imenica ženskoga roda, no mijenja vrstu sklonidbe. Naime, češće je zabilježena kao imenica *i* sklonidbe: neće li da podpanu pod *kazni* ustanovljene (5. 11. 1881. PL), pri udaranju ove *kazni* na

prestupnike (26. 2. 1888. PL), podpašće pod istu *kazan* i tvorničari, obrtnici (26. 2. 1888. PL), podpašće pod iste one *kazni* koje su (26. 2. 1888. PL), *kazni* naznačene u §17, 20, 23, 26 udarat će u prvom (26. 2. 1888. PL), upravo onako kako je i bilježi ondašnja norma: *kazan*, *kazni*, f. (Broz–Iveković, 1901: 520) te se jednom javlja kao imenica *e* vrste deklinacije: inače popadoste pod *kazne* ustanovljene (14. 9. 1881. PL).

U neskladu su s onodobnom normom i sljedeće imenice muškoga roda: *dokaz* (Parčić, 1874: 94), *predatak* (Parčić, 1974: 592) i *prokaz* (Parčić, 1874: 644) koje se u korpusu pojavljuju u ženskom rodu: s točnom *dokazom* pripravnih nauka (9. 5. 1872. PL), s *predatkom* prostom od biljega (9. 5. 1872. PL), stečeno (…) nepravom *prokazom* (9. 5. 1872. PL). Određenju roda pomaže sročan pridjev.

3.2.2. Broj

Podjele, spomenute na početku ovoga poglavlja, uočavaju se i u kategoriji broja. Naime, gramatike zagrebačke filološke škole njegovale su dvojinu iako je već u tom trenutku ona i u književnom i u pučkom jeziku bila relikt. Odgovor na pitanje zašto su ondašnji gramatičari njegovali taj jezični rudiment nudi nam Tafra (1993: 88) koja smatra da je Babukić, a kasnije po njemu i Mažuranić, oblicima za dvojinu pokušao opravdati upotrebu zastarjelih nastavaka za množinu. Kako je jedan od najvećih „strahova" ilirskih gramatičara bila jezična monotonija, tako se dvojinom i starim nastavcima osiguravalo bogatstvo sklonidbenog sustava hrvatskoga jezika, kao i gramatički doprinos svih triju hrvatskih narječja.

U 19. je stoljeću i u Dalmaciji, osim u gramatikama ilirskoga predznaka, rijetkost pronaći zasebne oblike za dvojinu.[60] Budmani tako u svojoj Gramatici spominje samo dva broja: *singolare e plurale,*[61] ali napominje da Hrvati i Srbi čuvaju dvojinu[62]. Babukić, slijedeći ilirsku fascinaciju mnoštvom oblika, navodi dvojstveni broj ili *dualis numerus*[63] (dvojina). Njemu se zaključcima pridružuje i Danilo koji u gramatici iz 1855. godine izdvaja oblike dvojine (Danilo, 1855: 14). Ipak, iako u tablici nastavaka izdvaja nastavak za genitiv i lokativ *a* i *e* sklonidbe (*-uh*), u paradigmama pojašnjava da se u *a* sklonidbi zamjenjuje geniti-

[60] Makar i površnim uvidom u neke od novina, npr. *Narodni list*, uočava se da se dvojina nigdje ne bilježi.

[61] „jedninu i množinu" (Budmani,1867: 18).

[62] „I Croati vi aggiungono per nome il *duale* o numero *del due*, del quale conservano tracce anche i Serbi" (Hrvati tu dodaju za imenicu *dual* ili broj *od dva*, čiji trag čuvaju i Srbi) (Budmani,1867: 18).

[63] Mažuranić u svojoj *Slovnici* ovu pojavu zove dvobrojem (Mažuranić, 1859: 39).

vom plurala (Danilo, 1855: 20), dok u *e* sklonidbi bilježi vrlo specifična pravila. Naime, navodi da se oblici za dvojinu koji završavaju na *-uh* rabe u imenica koje označavaju uparene dijelove tijela poput *noga* ili *ruka* (Danilo, 1855: 23).

Jedino u *i* sklonidbi dvojinu postavlja ravnopravno jednini i množini bez zasebnih napomena (Danilo, 1855: 23).

Pravi se nastavak za dvojinu (*-uh*) bilježi u muškom i ženskom rodu brojeva o čemu će kasnije biti više riječi.

Određena odstupanja u tvorbi množine muškoga roda zabilježena su pri sklonidbi imenica koje množinu tvore umetkom *-ov* ili *-ev*. Iako se češće mogu pronaći primjeri duge množine, ni kratka nije rijetkost: svi *člani* izpitnog povjerenstva (9. 5. 1872. PL), mora se izpit u svim svojim *dielima* ponavljati (9. 5. 1872. PL), toliko *dielâ*[64] koliko zastupa učiteljskih strukâ (9. 5. 1872. PL), na jednake *dijele* (25. 5. 1895. PL), u različitih godišnjih *tečajih* (14. 5. 1869. PIZN), različitih godišnjih *tečajih* javne pučke učionice (14. 5. 1869. PIZN), pri posebnim naukovnim *tečajim* (6. 3. 1887. PL), dèrže produžni *tečaji* za roditelje, (11. 7. 1869. PIZN.), posebne naukovne *tečaje* (6. 3. 1887. PL), pri posebnim naukovnim *tečajim* (31. 3. 1905. PL), u obim *slučajima* (14. 11. 1907. PL), svaki član ima oblast podverći potresanju *posle* (12. 7. 1869. PL).

Istu je imenicu moguće uočiti i s množinskim umetkom: će *poslove* (…) obavljati (14. 3. 1870. PL), pri naukovnim *tečajevima* (30. 3. 1906. PL), od stručnih *tečajeva* (13. 8. 1908. PL).

3.2.3. Sklonidba

Analiza sklonidbenih paradigma u gramatikama 19. stoljeća, pa i onima nastalima na dalmatinskom tlu, upućuje na duboka neslaganja. Dihotomije jezičnih koncepcija problematizirane u prethodnom poglavlju, preslikale su se i na oblikoslovlje. Posebno je to vidljivo u pristupu množinskim oblicima. Mnogo je već radova posvećeno pristupu različitih filoloških škola množinskim padežima, posebno onima za genitiv, iako Dalmacija u tim raspravama nije bila u fokusu istraživača. Utjecaj je Ante Kuzmanića i zadarskog filološkog kruga u pitanjima grafije i refleksa jata bio vrlo snažan, no u području oblikoslovlja dalmatinska je inicijativa izostala. To ne znači da Dalmacija nije dala velikih gramatičara, jest, ali su se načelno svojim normativnim odabirima svrstavali uz neku od već ponuđenih jezičnih koncepcija, a načelno su se te koncepcije uvelike razlikovale. Već

[64] Riječ je o imenicama muškoga roda: *dio* – *dijela*.

smo spomenuli kako je Danilo napravio drastičan zaokret u manje od 20 godina svoje gramatičarske djelatnosti pa se gramatika iz 1855. godine može smatrati uzornom nasljednicom ideja zagrebačke filološke škole, dok gramatika iz 1873. godine u velikoj mjeri promovira ideje hrvatskih vukovaca. U gramatikama se slijede i isti obrasci kada su u pitanju sklonidbe. Iako, ponegdje su tradicija i jezično nasljeđe ipak prevagnuli u svoju korist, pa se u nekim pitanjima ne slijede uvijek novi putovi. Tako Danilo usprkos načelnom vukovskom afinitetu zadržava klasifikaciju sklonidbi na temelju genitivnog nastavka (Danilo, 1873: 16), a ne na rodu što je obilježje vukovskih gramatika, a isto čini Budmani (1867: 22).

Promotrimo li sklonidbene paradigme, primijetit ćemo da su normativni priručnici, pa i oni na dalmatinskome tlu, podijeljeni. Danilo dvojinu navodi ravnopravno s jedninom i množinom,[65] genitivu množine pridružuje nastavak *-ah*, zatim stare nastavke *-ov/-ev*, (Danilo, 1855: 14), a dativ, lokativ i instrumental nisu sinkretizirani. Budmanijeva *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* propisuje supostojanje dvojakih oblika (ilirskih i novoštokavskih) te se, bez obzira na prefiks vukovske gramatike koji je prati, ne opredjeljuje dosljedno prema toj jezičnoj strani. U sklonidbenim paradigmama Budmanijeva gramatika propisuje novoštokavske nastavke u množinskim padežima, međutim, ipak ostavlja mogućnost da se upotrebljavaju i ilirski. Doduše, Budmanija jedan postupak ipak koncepcijski određuje. Ilirske nastavke dopušta u dativu, lokativu i instrumentalu, no genitivu množine pridružuje samo novoštokavski nastavak *-ā* i time se *de facto* svrstava uz novoštokavce. Danilo pišući svoju drugu gramatiku, dijelom mijenja stavove te evidentno slijedeći Budmanija, u genitivu dužinu označuje oznakom iznad grafema *-â*, ali dopušta i stare nastavke *-ov/-ev*. U dativu, lokativu i instrumentalu navodi novoštokavski sinkretizirani nastavak *-ima* u muškom i srednjem rodu, odnosno *-ama* u ženskom rodu te ilirske nastavke koje dopušta onima „koji se služe korenitim pravopisom" (Danilo, 1873: 18).

Ovakva je dihotomija u gramatikama, jasno, morala ostaviti posljedice i na jezik u cjelini pa tako i na službene dokumente Kraljevine Dalmacije.

3.2.3.1. Posebnosti sklonidbe a vrste muškoga roda

Suprotstavljene jezične koncepcije druge polovice 19. stoljeća uz različite su stavove o sklonidbenim oblicima njegovale i različite stavove o određivanju sklonidbi. Tako su gramatičari zagrebačke filološke škole sklonidbe klasificirali s obzirom na nastavak u genitivu jednine, pa su sukladno tomu propisivali „tri

[65] Uz već spomenute napomene u poglavlju o kategoriji broja.

sklonjenja, pèrvo u koja spadaju svakolika mužka i srédnja imena, na drugo spadaju svakoliko ženska i mužka imena i na tretje spadaju svakolika imena ženska koja izlaze u nominativu jd. broja na suglasnik“ (Babukić, 1854: 170). Ovo slijedi i Danilo u svojoj prvoj gramatici: „Le declinazioni dei nomi illirici sono tre, e si distinguono della desinenza del genitivo singolare...” (Danilo, 1855: 13). Danilo je gramatičar koji svoju jezičnu koncepciju drastično mijenja u svojoj drugoj gramatici te se koncepcijski okreće vukovcima. Ipak, zadržava podjelu sklonidbi s obzirom na nastavak u genitivu jednine (Danilo, 1873: 16). Isto čini i Budmani (1867: 22) čiju se gramatiku načelno percipira vukovskom iako se ponegdje od te koncepcije vrlo razlikuje. Klasifikaciju po rodu donosi krajem stoljeća Maretić iako u tom pitanju nailazi na određeni otpor (Jagić, prema Brlobaš, 2015: 455).

Ovdje će se slijediti tradicija hrvatskih gramatika te pristup sklonidbama s obzirom na genitivni nastavak, a nastavci će biti prikazani tablično.

Tablica 1. *Paradigma sklonidbe imenica a vrste muškoga roda*[66]

	jednina	**množina**
N	*-ø* *-o/-l*	*-i*
G	*-a*	*-ah/ -â/ -a/* *-ih/* -î/-i
D	*-u*	*-om /-em/ -ima/ -im/*
A	*-a/ -ø*	*-e*
V	*/*	*/*
L	*-u*	*-ih/ -ima/ -im*
I	*-om/ -em*	*-i/ -im/ -ima*

Jednina

Sklonidbeni sustav imenica u jednini stabilan je i nije podlijegao tolikim raspravama kao sustav množinskih nastavaka. U svojoj se biti i tijekom povijesti slabije mijenjao, pa ga i u ovom periodu obilježava stabilnost i usklađenost s normom. Ipak, određuju ga morfonološke posebnosti na koje ćemo se ovdje osvrnuti.

Tako se primjerice nominativ jednine izdvaja nultim nastavkom, ali i nastavkom *-o* nastalim vokalizacijom kao u primjeru: za taj teoretički *dio* (29. 12. 1871. PL). Vokalizaciju bilježe svi onodobni normativni priručnici, no unatoč tomu ponegdje se u početnim godinama mogu primijetiti i određena odstupa-

[66] U tablicama će biti navedeni samo nastavci zabilježeni u analiziranom korpusu.

nja: *razdiel* prvi (14. 3. 1870. PL), *razdiel* drugi (29. 12. 1871. PL), biva *diel* (14. 3. 1870., 29. 12. 1871. PL).

Od ostalih posebnosti možemo navesti pojavu nepostojanog *-a* koje se u kosim padežima gubi: *iznosak* treba podmiriti (14. 3. 1870. PL), iz *iznoska* (30. 1. 1873. PL), takovi je *prinesak* razmjeran (29. 12. 1871. PL), glede takvog *prineska*, općine sudjeluju *prineskom* (29. 12. 1871. PL), za svrhe *doprineska* (22. 1. 1906. PL), glede *ispravka* (12. 9. 1912. PL).

Genitiv jednine završava nastavkom *-a*: glede uredjenja unutrašnjeg *poslovnika* (15. 9. 1870. PL), ako je unutar gorispomenutog *obsega* (29. 12. 1871. PL), putem *zavoda* za odgajanje (13. 11. 1889. PL), periodično bielenja (…) učiteljskog *stana* (15. 7. 1895. PL), sadržaj hrvatskoga ili srpskog *teksta* (31. 3. 1905. PL), na predlog *Sabora* (20. 4. 1911. PL), glede pobiranja općinskog *prireza* (2. 1. 1918. PL).

U dativu je zabilježen nastavak *-u*: ako li imadu razlogah, s kojih ne bi mogle zadovoljiti *predlogu*, na to smierajućemu (8. 12. 1869. PIZN), predložiti učiteljskom *sastanku* (12. 7. 1869. PL), kad bi se takvom *učitelju* vjere udijelilo (1. 6. 1893. PL), pripada onomu *obrtniku* (29. 5. 1895. PL), ostaje pridržano slobodnome *sporazumu* (11. 7. 1895. PL), koje su tom *porezu* podložne (2. 1. 1918. PL), prvom *razredu* pripadaju (22. 1. 1906. PL).

Razliku u nastavcima za živo i neživo u akuzativu bilježe sve tadašnje gramatike tako da su i primjeri u korpusu dosljedni, pa je nastavak za živo *-a*: zamieniti koga *učitelja* (12. 7. 1896. PL), a za neživo je izjednačen s nominativnim: da su izučili jedan višji *Gjinazij* (6. 4. 1870. PL), pobirati učionski *danak* (30. 1. 1873. PL), ispunjuje jedan godišnji *tečaj* (5. 6. 1873. PL), na *predlog* (5. 11. 1881., 3. 2. 1890. PL), naredjujem na *predlog* (31. 3. 1905. PL), da odobri *zaključak* (2. 1. 1918. PL), na stručni *tečaj* (30. 3. 1906. PL), odredbina na *uvoz* (2. 1. 1918. PL).

Lokativ se nastavkom izjednačava s dativom: u posebnu *štatutu* (16. 9. 1867. PIZN), riešavati da li je izpitanik obastao na *izpitu* (26. 7. 1868. PIZN), po miestnom učionskom *Vieću* (14. 9. 1881. PL), u prvom *stupnju* (5. 11. 1881. PL), o *uredjenju*, (3. 5. 1886. PL), pri *dolazku* (1. 6. 1893. PL), u godišnjem *iznosu* (1. 1. 1895. PL), u *dogovoru* (29. 5. 1895. PL), po *zakonu* (15. 7. 1895. PL), u dosadašnjem njegovom *slogu* (18. 7. 1912. PL), u *dogovoru* (5. 12. 1914. PL), objelodanjenog u *komadu* (31. 3. 1905. PL), u sadašnjem njihovom *slogu* (24. 12. 1905 PL).

Sve ondašnje gramatike razlikuju nepčanu i nenepčanu narav završetka osnove stoga izdvajaju zasebne sklonidbe takvih imenica. Babukić raspoznaje

„sklonjenje s tvèrdim okončanjem“ (1854: 174) i „mekanim okončanjem“ (1854: 176). Drugu terminologiju upotrebljava Maretić navodeći nenepčane i nepčane suglasnike, no također razdvaja sklonidbe (Maretić, 1899: 133).

Slijedeći jasne normativne propise, i u korpusu se različito manifestiraju instrumentalni nastavci nepčanih i nenepčanih završetaka: primierenim *načinom*, osviedočiti se (14. 5. 1869. PIZN), kako se natjecatelj bavio *obrtom* (16. 11. 1877. PL), s' dobrim *uspihom* (2. 2. 1870. PL), suglasno sa *Saborom* (5. 6. 1873. PL), sa zemaljskim *odborom* (1. 6. 1893. PL), s *ispitom* (18. 7. 1912. PL), ali: s' jednim (…) *Učilištem* (6. 4. 1870. PL), nastavi se pred *ravnateljem* promični ispit (5. 6. 1873. PL), sa naročitim *izvještajem* (1. 6. 1893., 1. 1. 1895. PL), *otpisom* (…) dozvolilo je (5. 12. 1914. PL), zajedno sa *zakonom* (22. 1. 1906. PL), zadovoljavajući svojim *radom* (24. 12. 1905. PL).

Imenica *put,* koja nastavak u instrumentalu određuje s obzirom na značenje, zabilježena je samo dva puta i to oba slučaja u istome kontekstu s nastavkom *-em*: utjeratćese (!) ta globa prijekim upravničkim *putem* (14. 9. 1881. PL), bićete porubani prekim upravničkim *putem* (14. 9. 1881. PL). Maretić razlikuje nastavke *-om* i *-em* te ih vezuje za uporabu prijedloga napominjući kako je oblik *putem* (koji se ne rabi s prijedlogom) stariji oblik sačuvan iz *i* deklinacije po kojoj se danas sklanjaju samo imenice *i* vrste (Maretić,1899: 147). Takvu podjelu podržava i Budmanijeva gramatika, a ilirska norma nastavak *-em* smatra običnijim ne dovodeći ga u vezu s prijedlogom (Babukić, 1854: 186).

Množina

Množinskim će se padežima posvetiti više prostora jer se u njih promjene zbivaju mnogo intenzivnije negoli u jednini.

Nominativ

Nominativni je nastavak u svim slučajevima *-i*: *Prevodi* ilirski zakonah i naredbah (8. 12. 1869. PIZN), učevni *predmeti* (5. 6. 1873. PL), bit će nagradjeni samo oni *sati* (8. 12. 1891. PL), (…) imaju plaćati *natjecatelji* (29. 5. 1895. PL), vriede *propisi* (15. 7. 1895. PL), učiteljski *kandidati* primaju (18. 7. 1912. PL), kojim se preinačuju *propisi* (12. 9. 1912. PL).

U nominativu množine dosljedno se bilježi sibilarizacija: *u*čenici iz zemaljah (…) mogu u pravilu (8. 3. 1868. PIZN), *podnesci* ove vèrste upisivat će (11. 7. 1869. PIZN), *predlozi* (...) imdu se podnositi (8. 12. 1869. PIZN), doznačuju se

i *zapisci* (14. 3. 1870. PL), upraviteljima mogu služiti samo austrianski *državnici* (5. 6. 1873. PL), *zakladnici* (…) uzimaju na dužnost (22. 1. 1873. PL), neka mu se razjasne i dokažu *razlozi* (14. 9. 1881. PL) te se ne bilježi ispadanje suglasnika o čemu je već bilo riječi u poglavlju o fonologiji: *nedostatci* (11. 7. 1869. PIZN), dokažu, ako *dohodci* (…) nisu (…) dovoljni (14. 3. 1870. PL).

Genitiv

Problematiziranje i analiza množinskog genitivnog nastavka može se smatrati jednim od zanimljivijih poglavlja hrvatske jezične povijesti. Naime, uz pravopis upravo je pitanje množinskih nastavaka, među njima posebno genitiva predstavljalo kamen spoticanja različitih jezičnih koncepcija. Doduše, s obzirom na činjenicu da se *h* u ilirskome nastavku *-ah* nije čitao, već je samo označavao dužinu, možemo ga dijelom smatrati pravopisnim pitanjem.

Ako izuzmemo nastojanja riječke filološke škole i pokušaje da se uvede stari nastavak *-ov*, dvojba se vodila između dvaju nastavaka: *-ah* koji su promovirali nasljednici ilirskih ideje, predvodnici zagrebačke filološke škole te nastavka *-â* koji je zabilježen u Maretića (1899: 133).

Ondašnji normativni priručnici također dvojako pristupaju tematici. Naravno, Babukić, Mažuranić i Veber u skladu s nastojanjima vlastita filološkog kruga zalažu se za ilirski nastavak *-ah*.[67]

O završnome *h* u ahavskome genitivu već se raspravljalo u jezikoslovnoj literaturi te se navodi da je ono imalo ulogu označivača dužine sloga koji se razvio iz slavonskog pravopisa (Tafra, 1993: 84). Međutim, postanak glasa *h* u Dalmaciji neki istraživači povezuju s analogijom. Naime, Vince je sklon stajalištu da je u Dalmaciji *h* u nastavku najvjerojatnije došao analogijom s pridjevskom deklinacijom, najprije u imenica koje imaju *-i* u nastavku, a od početka 19. stoljeća nalazimo u novinama nastavke koji označavaju duljinu zadnjeg sloga: *-ah*, *-aa*, ili čak *-aaa*: u kripost *Viraa*, u čuvanju *pasaaa*... (Vince, 1971: 296).

Iako Vince navodi da se udvajanje glasova javlja od početka 19. stoljeća, tragove udvajanju možemo pronaći i ranije. Malo poznata gramatika fra Gašpara

[67] Nastavak *-ah* kao predznak ilirske jezične koncepcije rabi se samo zbog tradicije da se pripadnike zagrebačke filološke škole naziva *ahavcima*. U stvarnosti je kamen smutnje bilo završno *h* koje se pojavljivalo u nastavcima *-ah* za *a* i *e* deklinaciju, *-ih* za *i* deklinaciju te *-uh* za primjere dvojine. Mnogim je raspravama dokazano kako je ono imalo ulogu označivača dužine sloga koji se razvio iz slavonskog pravopisa (Tafra, 1993: 84).

Vinjalića[68] udvaja nastavke u genitivu množine i to ne samo za imenice *a* vrste. On taj postupak nasljeduje iz Della Belline gramatike koji pak to preuzima iz dubrovačke književnosti (Ham, 2013: 387).

Također, udvajanje samoglasnika nije služilo samo za iskazivanje dužine nastavka već i u sredini riječ. U *Kraljskom* se *Dalmatinu* s početka 19. stoljeća mogu pronaći mnogi primjeri u kojima se udvajanjem samoglasnika iskazuje duljina sloga: *raad glasovitih diila*, *varhu Vooda i puuta* (26. 7. 1806. KD).

Budmanijeva gramatika problematici genitivnog nastavka u množini pristupa vrlo odlučno te se jasno koncepcijski određuje, krenemo li sa stajališta kako je upravo to pitanje sukus jezičnih rasprava druge polovice 19. stoljeća. On u poglavlju o oblikoslovlju zagovara nastavak *-â*[69] (Budmani, 1867: 22) koji propisuje novoštokavska norma.

Slijedeći i ostale normativne postavke zagrebačke filološke škole, u PIZN se upotrebljava samo nastavak *-ah*: izpitu evangeličkih *bogoslovacah* (16. 9. 1867. PIZN), od pèrvih *početakah* (8. 8. 1869. PIZN), učenici iz *zemaljah* (8. 3. 1869. PIZN), Prevodi ilirski *zakonah* (8. 12. 1869. PIZN).

U ostatku analiziranog korpusa bilježimo različite nastavke te se može primijetiti svojevrstan blagi prijelaz k novoštokavskoj normi. Tijekom početka 1870-ih godina rabi se nastavak *-ah*: za primanje *dobrovoljacah* (2. 2. 1870. PL), od cc.kk. *Ministarstvah* zemlje (22. 2. 1870. PL), za jednu godinu *danah* (21. 3. 1870. PL), glede prava *učenikah* (19. 5. 1871. PL), da neima tjelesnih *betegah* (22. 1. 1873. PL).

Nakon 1873. godine više ga ne pronalazimo. Paralelno s nastavkom *-ah* upotrebljava se i novoštokavsko *-â* te je njegova uporaba puno duža: pri nadziranju *gojenacâ* (12. 7. 1869. PL), uvedjenju *zemljištnikâ* (14. 9. 1881. PL), odnošaja

---

[68] Riječ je o rukopisnoj gramatici fra Gašpara Vinjalića *Principi della grammatica* koju je napisao u razdoblju između 1766. i 1770. godine. Iako je jezik franjevaca vrlo detaljno istražen, njegovo je djelo ostalo neistraženo, u rukopisu čuvanome u arhivu Svetišta i Župe Gospe Sinjske. Prema autoričinu saznanju, u posljednje je vrijeme ipak došao u interes jezikoslovaca, te su tijekom 2020. izašla čak dva rada posvećena njegovoj gramatici (Brešan Ančić, Božanić (2020). *Imenički sklonidbeni sustav u Vinjalićevoj gramatici Principi della grammatica* i Kramarić (2020). *Prilog istraživanju hrvatske sastavnice rukopisne gramatike Principi della Grammatica [...] grammatica prima in lingua Slava, Italiana et Latina Gašpara Vinjalića*).

[69] U ovom će se radu Budmanijevim genitivnim nastavkom smatrati *-â* koji je prikazan u prikazu sklonidbi različitih rodova jer se može dovesti u suodnos s ilirskim nastavkom *-ah,* a i propisuju ga ostali jezični priručnici vukovskog karaktera (Maretić, 1899: 133, Daničić, 1869: 3). U paradigmi pak bilježi nastavak *-ā*.

učiteljâ (6. 3. 1887. PL), glede (…) ograničenja *kotarâ* (8. 2. 1892. PL), pokrajinskog zakona *zakonâ* i naredbâ (31. 3. 1905. PL), plaće *učiteljâ* (22. 1. 1906. PL), sposobnosti *namještenikâ* (20. 7. 1906. PL).

Jednako se često može zabilježiti i nastavak *-a*, jednak nastavku u genitivu jednine. Iako je dijakritik na nastavku *-â* služio da bi se naglasila opreka u broju, u dokumentima to nije pravilo: uzdržavanje onih *mladića* (16. 11. 1877. PL), sastavit će izvadak neopravdanih odsutnosti *učenika* (5. 11. 1881. PL), na pravo *graditelja* (29. 5. 1895. PL), o uregjenju pravnih *odnošaja* (12. 9. 1912. PL), neki od postojećih zakonskih *propisa* (24. 12. 1905. PL), plaća *učitelja* (19. 7. 1912. PL).

Iako se na prvu čini da su gramatike usuglašene oko pitanja sklonidbe imenica tipa *sat, gost, prst* i sl. i ovdje se može uočiti duboka podjela u koncepcijama koja se prenosi i na jezik u praksi. Naime, imenici *sat* gramatike pristupaju vrlo različito. Norma zagrebačke filološke škole imenici *sat* dodaje nastavak *-ih* (Babukić, 1854: 182) koji se bilježi i u korpusu: 12 *satih* (12. 7. 1896. PL).

Većinom se ipak nekoherentnost sustava prenosi i u praksu, pa se najčešće bilježi s nastavkom *-a*: 20 nedjelnih *sata*, broj predpomenutih *sata*, po koliko nedjelnih *sata* (20. 3. 1891. PL), broj onih *sata*, do 26 *sata* (8. 12. 1891. PL), prema broju *sata* (8. 12. 1891., 1. 6. 1893. PL) iako onodobna norma, čak ni novoštokavska, nije sklona takvu nastavku. Novoštokavska norma propagira turcizam *sahat* (Budmani, 1867: 29, Maretić, 1899: 149) vezujući ga s nastavkom *-i*, odnosno *-î* ili *-â* (Maretić, 1899: 149).

Budmani navodi da ova imenica ima nastavak *-i*, no iako za sve ostale imenice daje primjer, za ovu imenicu to ne čini (Budmani, 1867: 29).

Većim je dijelom korpusa zabilježen nastavak *-a* (jednak genitivu jednine), a u dokumentima se iz 1901. nekoliko puta ponavlja oblik *sahata,* očit utjecaj Maretićeve gramatike kao i oblik s nastavkom *-ih*: 12 *satih* (12. 7. 1896. PL), nastao pod utjecajem novoštokavskih inovacija jer nastavak *-ih* ilirska norma, u muškome rodu, dopušta samo za sljedeće riječi: *cèrv-ih, hvât-ih, ljûd-ih, mrâv-ih*, te rjeđe za imenicu *měsec-ih* (Mažuranić, 1859: 41). Za imenicu *mjesec* vrlo se rano bilježi i nastavak *-î*, dio Maretićeve norme (Maretić, 1899: 149) i to u dvama primjerima: izvan učevnih *satî* i šest *mjesecî* (12. 7. 1869. PL). U kasnijim godištima imenica *mjesec* dobija nastavak *-a*: manje od pet *mjeseca* (11. 7. 1908. PL).

Nastavak *-i* zabilježen je samo u imenice *mjesec*. Izbor se ovoga nastavka može opravdati činjenicom kako imenice koje znače količinu imaju češće na-

stavak *-i* (Lovrić Jović, 2008: 222): preko šest *mjeseci* (12. 7. 1896. PL), rok od 6 *mjeseci* (22. 1. 1873. PL).

Nigdje se u korpusu ne bilježi nastavak *-ov*, prisutan u onodobnoj normi.[70]

Raznolikost množinskih genitivnih nastavaka u ovom je periodu očekivana i jasno je kako situacija 1860-ih i 1870-ih godina naginje rješenjima zagrebačke filološke škole koja postupno bivaju zamijenjena onima hrvatskih vukovaca. Krajem stoljeća, a posebno početkom 20. stoljeća situacija s genitivnim nastavcima u potpunosti je ustavljena. Rabe se samo nastavci *-a* i *-â* te *-i* i *-î* za imenice koje označavaju količinu.

Tadašnje pravopisne dileme između vukovaca koji zagovaraju nastavak *-â* (Budmani, doduše, ima u gramatici nastavak *-ā* koji u korpusu nije niti jednom zabilježen) i iliraca s nastavkom *-ah*, ostavljaju traga i na prevodioce ovoga korpusa, pa nije rijetkost pronaći različite genitivne nastavke u istom[71] dokumentu. Primjer tomu može biti dokument iz 19. 5. 1871. objavljen u *Pokrajinskom listu* u kojem se nalazi genitivni oblik *razredâ*, ali i *razreda*.

Od ostalih obilježja navodimo nepostojani *a* koji se javlja sukladno pravilima onodobne norme, neovisno o nastavku koji slijedi: članovi su učiteljskî *sastanakâ* (12. 7. 1869. PL), po mjeri *palaca* (22. 1. 1873. PL).

Dativ

Stari nesinkretizirani nastavci za dativ množine *-om/-em* jedini su zabilježeni u PIZN-u. Ovo također potvrđuje činjenicu da taj dio korpusa u potpunosti čuva starije jezično stanje: zemaljska školska oblast predat će naukovne tekstove što ih je primila pretresa radi, *strukovnjakom* neka ih prosude (8. 12. 1869. PIZN), sud o tom ima komisija pismeno sastaviti i priklopiti k *spisom* izpitnim (26. 7. 1868. PIZN), ako je zadovoljio *zahtievom*, stavljenim u §. 4, i pobliže razloženim u §§. 5 i 6. (26. 7. 1868. PIZN), pripada *mužkarcem* (14. 5. 1869. PIZN).

Inzistiranje na starim nastavcima te izbjegavanje sinkretizma množinskih padeža bilo je osnaženo ideološkim razlozima te strahom od siromašenja padežnog sustava, kao i stavom kako različiti nastavci omogućuju „uzaimno porazumljenje gornjih i dolnjih Ilirah tj. slovenskih i hèrvatsko-sèrbskih plemenah (kajkavacah, čakavacah i štokavacah)“ (Babukić, 1854: 183). Lingvističke bi razloge ovakvu odabiru nastavaka trebalo tražiti u kategoriji dvojine koju su

[70] Bilježi ga Danilo u svojoj drugoj gramatici.

[71] Ovakve su nepravilnosti obilježje svih padeža, a ne samo genitiva.

ilirci poznavali, a koji su u D, L, i I glasili *-ama/-ima* te se tako razlikovali od množinskih padeža (Tafra, 1993: 86).

Maretić, iako vrlo opširan u drugim pitanjima, nesinkretiziranim množinskim padežima poklanja jako malo prostora isključivo ih definirajući kao starinske oblike (Maretić, 1899: 150).

Nešto se rjeđe ilirski nastavci bilježe i u PL-u i to mahom pri početku korpusa: moraće zadovoljiti sljedećim *zahtievom* (12. 7. 1869. PL), da li stanje zgradâ (…) odgovara zahtjevim nauka i zdravstvenim *obzirom* (29. 12. 1871. PL), dozvoljiti (!) odpust odsutnosti *učiteljem* (12. 7. 1869. PL), a primjer iz 1886. svjedoči kako se utjecaj ilirske koncepcije, iako već poprilično oslabljen, ne gubi ni u vremenu potpune novoštokavske dominacije: i pristojati će *učiteljem* i *podučiteljem* (3. 5. 1886. PL).

Ostatkom korpusa dominira novoštokavski nastavak *-ima*, koji se javlja već 1870-ih godina. Babukića posebno smeta monotonija koju taj nastavak uvodi te mogućnost osiromašenja padežnih oblika, a nesinkretizam pravda činjenicom da su i stari gramatičari njegovali različite nastavke u množinskim padežima (Babukić, 1854: 183–184).

Novoštokavski je nastavak u dativu češći te se kontinuirano pojavljuje cijelim korpusom: da se doskoči *poslovima*, taksu spustiti *roditeljima* (14. 3. 1870. PL), da je (…) *učenicima* (…) dozvoljeno pravo (21. 3. 1870. PL), da *učenicima* (…) dopušta se (6. 4. 1870. PL), ukoliko se ne protive postojećim *zakonima* (29. 12. 1871. PL), koje bi pod istim ugovorim *učiteljima* pristojale. (29. 12. 1871. PL), kad bi (…) svojim *srodnicima* odaslan bio, ja se dragovoljno podlažem (…) *rednicima* (22. 1. 1873. PL), koji ne pripadaju ni (…) *nasliednicima* (…) ni *supruzima* (30. 1. 1873. PL), naknada (…) *vjeroučiteljima* (8. 12. 1891. PL), *ravnateljima* (…) pripada (11. 7. 1895. PL), prama *propisima* (22. 1. 1906. PL), bî pučkim *učiteljima* doznačena (24. 12. 1905 PL).

Nastavak *-im* zabilježen je u mnogim primjerima: *nadzornicim* pripada naslov (23. 11. 1871. PL), da li stanje zgradâ (…) odgovara *zahtjevim* (29. 12. 1871. PL), drugim *učiteljim* i *podučiteljim* ne pristoji pravo na stan (29. 12. 1871. PL), o izmjerenju naknade na pokućtvo pripadajuće *učiteljim* i *ravnateljim* (14. 11. 1872. PL), stalnim *članovim* učiteljstva (20. 1. 1881. PL), *ravnateljim* građanskih učiona pripada (30. 12. 1880. PL), podložni su *propisim* (13. 11. 1889. PL), posebnim *vjeroučiteljim* (….) ne može nikako biti (…) smanjena njihova sadašnja plaća (20. 3. 1891. PL), ako joj se to svidi korisno *probitcim* (30. 6. 1908. PL) i to u svim godištima iako mu ondašnje gramatike ne posvećuju dovoljno

prostora. U dativu množine muškoga roda nasljeđuje se još iz Della Belline gramatike (Ham, 2013: 387), a Maretić njegovu uporabu objašnjava stilskom razlozima (Maretić, 1899: 150) ili ga povezuje s nekim dalmatinskim piscima poput Kačića Miošića (Maretić, 1915: 215). Babukić ga pak smatra provincijalizmom (Babukić, 1854: 183).[72] Zaključno, ovaj nastavak niti jedna jezična koncepcija ne smatra dominantnim nastavkom osim Danila, koji u svojoj prvoj gramatici nastavak *-im* navodi kao jedini nastavak za dativ množine (Danilo, 1855: 16) te se tako udaljava od norme zagrebačke filološke škole koja podržava nastavke *-om*/*-em*. U opisu dvojine navodi da ponekad dativ može imati i nastavak *-ima* te se onda izjednačava s dvojinom (Danilo, 1855: 18) što je još jedan prilog tezi koju je iznijela Branka Tafra u kojoj tvrdi da su upravo nesinkretiziranim nastavcima *-om*/*-em* ilirci činili razliku od oblika za dvojinu (Tafra, 1993). Sve ovo sugerira kako nije riječ o potpuno nevažnom nastavku u dalmatinskoj jezičnoj praksi druge polovice 19. stoljeća. Iako Danilova prva gramatika nije imala odjeka u ostatku Hrvatske, jasno je da opisuje jezičnu stvarnost vezanu za Dalmaciju. Stoga se njegovi zaključci i inzistiranje na ovome nastavku mogu smatrati puno jačim signalom jezičnoga razvoja Dalmacije.

Akuzativ

Nastavak za akuzativ na svim je mjestima *-e*: imenuje *ravnatelje* (5. 6. 1873. PL), uz sliedeće *uvjete* (13. 11. 1889. PL), za posebne *vjeroučitelje* (20. 3. 1891. PL), za one *židove* (8. 2. 1892. PL), za *natjecatelje* (29. 5. 1895. PL), za posebne *tečaje* (15. 7. 1895. PL), izragjivati te *pokuse* (22. 10. 1905. PL), doplate za *učitelje* (18. 7. 1912. PL).

Lokativ

Sličnost nastavka za genitiv i lokativ uočava se još od najstarijih gramatika koje su sadržavale ablativ. Proučavajući povijesnu gramatiku, dolazi se do zaključka kako se nastavak *-ih* provlači u paradigmama sve do zaokreta koji čine hrvatski vukovci uvodeći sinkretizam množinskih padeža te nastavak *-ima* intenzivirajući tako nesklad dviju jezičnih struja. Blaži sljedbenici Karadžića, poput Budmanija, dozvoljavaju stare nastavke u paradigmi (Budmani, 1867: 25), svjesni kako su oni još duboko ukorijenjeni u narodu.

---

[72] U provincijalizme ubraja i nastavak *-ima*.

Stariji dio korpusa bilježi samo nastavak *-ih*: pobližje propise o *izpitih* (16. 9. 1867. PIZN), imadu se na *učilištih* zemaljah (8. 3. 1868. PIZN), u *poslovih* školskih (11. 7. 1869. PIZN).

Pokrajinski list bilježi raznovrsne nastavke, tako se i nastavak *-ih* može pronaći do 1871. godine: o *predmetih* (12. 7. 1869. PL), u *gradovih* (23. 11. 1871. PL), po *podatcih* (29. 12. 1871. PL), a nakon toga ga u potpunosti smjenjuje novoštokavski *-ima*: o *prometima* (14. 3. 1870. PL) po rečenim *naucima* (5. 6. 1873. PL), u polugodišnjim naknadnim *obrocima* (8. 12. 1891. PL), u *gradovima* (11. 7. 1895. PL), koje se nalaze u *gradovima* (22. 1. 1906. PL), pri naukovnim *tečajevima* (30. 3. 1906. PL).

Nastavak *-im* bilježi još samo Maretić u starijoj dalmatinskoj pisanoj tradiciji (Maretić, 1915: 216) te Danilo koji navodi da se *h* u nastavku ponekad zamjenjuje s *m* te se tako izjednačava s dativom i instrumentalom dvojine (Danilo, 1855: 14).

U korpusu se taj nastavak sporadično bilježi u različitim godištima: pri posebnim naukovnim *tečajim*, pri inim strukovnim *zavodim* (6. 3. 1887. PL), po *propisim* (29. 12. 1871., 3. 2. 1890., 20. 3. 1891. PL), o *zavodim* (13. 1. 1889. PL), po *dušobrižnicim* (20. 3. 1891. PL), po *propisim* (11. 7. 1895. PL), u *slučajevim* (15. 7. 1895. PL), pri posebnim naukovnim *tečajim* (31. 3. 1905. PL), za poučavanjem u *predmetim* (31. 3. 1905. PL, 30. 3. 1906. PL), pri inim strukovnim *zavodim* (30. 3. 1906. PL), u *slučajevim* (30. 6. 1908. PL).

U prilog tezi kako je nesklad među nastavcima u normativnim priručnicima uzrokovao i nesklad pri njihovoj uporabi idu i primjeri u kojima se različiti oblici mogu pronaći i u istoj rečenici: po *dušobriznicim* i svjetovnjačkim *učiteljima* (20. 3. 1891. PL).

Instrumental

U instrumentalu se javljaju ilirski nastavak *-i* te novoštokavski *-ima*. Naravno, zastupljenost je starog nastavka *-i* puno učestalija u PIZN-u gdje je on jedini zabilježeni nastavak: sa svojimi *predlozi* (8. 12. 1869. PIZN), ni s *parobrodi* (11. 7. 1869. PIZN), usilnimi *sredstvi* (14. 5. 1869. PIZN), a u PL-u javlja se iznimno: upravljati učiteljskimi *sastanci*, s cielimi *brojevi* običnimi i desetičnimi *slomci*, *omjeri* i *razmiri* (12. 7. 1869. PL), sa svojimi *predlozi* (14. 9. 1881. PL).

Najzastupljeniji je nastavak novoštokavski sinkretizirani *-ima* koji se počinje javljati već od 1870-ih godina: pod (…) *uslovjima* (22. 2. 1870. PL), pod sta-

novitim *uslovima* (13. 7. 1870. PL), sa službenim *propisima*, s onim malim *mornarima* (22. 1. 1873. PL), s obstojećim *zakonima*, mogu biti imenovani stalnim *učiteljima* (5. 6. 1873. PL), preinačen pokr. *zakonima* (3. 5. 1886. PL), pod istim *uvjetima* (24.12.1905. PL), stručno upravljati svim *pokusima* (22. 10. 1905. PL), pod istim *uvjetima* (18. 7. 1912. PL).

I nastavak *-im*, već spomenut kod dativa i lokativa, pronalazimo u svim godištima: podučitelji postavši *učiteljim* (3. 5. 1886. PL), s dotičnim dugovnim *iznosim* (29. 12. 1871. PL), sa odnosnim *nacrtim* i *trebovnicim* (15. 7. 1895. PL, 30. 6. 1908. PL).

Sklonidba imenice dan

Posebnost je korpusa i sklonidba imenice *dan*. Dvostruku deklinaciju poznaju i ilirska i vukovska norma (Babukić, 1854: 186, Mažuranić, 1859: 42, Danilo, 1855: 21,[73] Maretić, 1899: 142). Čak i Maretić u svojoj gramatici govori kako „nema ni jedne riječi, koja bi imala toliko različnijeh oblika koliko ih ima riječ *dân*" (Maretić, 1899: 142). Po novoštokavskoj normi imenica *dan* ima tri osnove: *dan-, dnev-* i *dn-* (Maretić, 1915: 213), a tako je i ovdje.

Zabilježeni primjeri pokazuju kako su se podjednako koristili svi oblici, svaki sa svojom sklonidbom.

Imenica *dan* u ovom se svojem obliku najčešće upotrebljava uz glavni ili redni broj: za osam *dana* (12. 7. 1869. PL), preko osam *danâ* (12. 7. 1869. PL), za trideset *danah* (15. 9. 1870. PL), za prvih četrnaest *danâ* (29. 12. 1871. PL), na osam *dana* (14. 9. 1881. PL), osam *dana* prije (3. 6. 1896. PL). Upravo su zato svi ovi oblici u genitivu množine. Samo se jednom bilježi u genitivu jednine: 15. *dana* svakoga mjeseca (14. 7. 1898. PL).

Genitivom je imenica *dan* izražena i kada je u svojstvu imeničkog atributa: da se barem svake tri godine *danah* (11. 7. 2869. PIZN), na godinu *dana* (24. 1. 1870. PL), za jednu godinu *danah* (2. 2. 1870. PL, 12. 5. 1870. PL, 13. 7. 1870. PL, 25. 9. 1869. PL), za godinu *danah* (6. 4. 1870. PL), kroz nedjelju *dana* (14. 3. 1870. PL), na godinu *dana* službe (16. 11. 1877. PL), preko nedjelje *dana* (30. 12. 1880. PL), na godinu *dana* (11. 7. 1908. PL).

---

[73] Danilo u svojoj drugoj gramatici iz 1873. godine drastično mijenja svoju jezičnu koncepciju pa i o pitanju sklonidbe imenice *dan*. U prvoj, ilirskoj, bilježi nastavke u genitivu jednake ilirskima, uključujući i zasebne oblike za dvojinu, a u gramatici iz 1873. počinje upotrebljavati novoštokavske oblike koji u genitivu množine više ne glase: *danah/danih/dnevih* kao u prvoj (Danilo, 1855: 21), već *danâ i dnevâ* (Danilo, 1873: 34).

U ostalim se padežima rjeđe bilježi, najčešće u instrumentalu ili dativu: stupiti u kriepost *danom* svoga proglašenja (23. 11. 1871. PL), u službi *danom* u koji se svrši (29. 12. 1871. PL), susljedna *danu* kad je učitelj (29. 12. 1871. PL), započimlje s *danom* (22. 1. 1873. PL), ovaj zakon postaje krepostan *danom* kojim bude (30. 12. 1880. PL), stupa u krepost *danom* (7. 7. 1897. PL), više od mjesec *dana* (11. 7. 1908. PL).

U akuzativu je zabilježen samo jednom i to u obliku *dan*: predavati (...) *dan* u jednom mjestu, a *dan* u drugom (14. 3. 1870. PL, 29. 12. 1871. PL).

Kako se imenica *dan* najčešće upotrebljava u, za administrativni stil već uvriježenim, frazama o datumima kada su određeni dokumenti izdani, tada se podjednako rabe oblici *dne/dneva* čija su osnove *dn-/dnev-* te se javljaju na početku ili kraju svakog dokumenta: izdan i razposlan *dne* 18. kolovoza (8. 8. 1869. PIZN), zemaljskog zakone *dne* 8. veljače (23. 11. 1871. PL), *dneva* 29. prosinca (29. 12. 1871. PL), zakon (...) *dneva* 5. prosinca (5. 12. 1880. PL), zakona *dne* 7. jula (4. 11. 1897. PL), razdan i razposlan *dne* 30. rujna (14. 7. 1898. PL), razdan i razposlan *dne* 7. studenog (26. 9. 1901. PL), *dneva* 24. prosinca (22. 1. 1906. PL), *dneva* 30. ožujka (30. 3. 1906. PL), *dneva* 22. veljače (20. 4. 1911. PL).

3.2.3.2. Posebnosti sklonidbe a vrste srednjega roda

Sklonidba imenica *a* vrste srednjega roda uputila je na duboku povezanost sa sklonidbom imenica *a* vrste muškoga roda. To znači da je u jednini sustav vrlo stabilan, obilježava ga razlika u nepčanim i nenepčanim završetcima osnove koja se manifestira u nominativu, akuzativu i instrumentalu jednine, a u množinskim se padežima ponovno uočavaju velike raslojenosti u odabiru pojedinih nastavaka.

Tablica 2. *Paradigma sklonidbe imenica a vrste srednjega roda*

	jednina	**množina**
N	*-o/ -e*	*-a*
G	*-a*	*-ah/ -a/ -â/*
D	*-u*	*-om/ -em*
A	*-o/ -e*	*-a*
V	*/*	*/*
L	*-u*	*-ih/ -ima/ -im*
I	*-om/ -em*	*-i/ -ima/ -im*

Jednina

Nominativ

Nominativ jednine obilježavaju nastavci *-o* i *-e* koji se dodaju nenepčanim, odnosno nepčanim osnovama. U načelu nema otklona od ovih pravila, uostalom i norma je također jednoglasna o tom pitanju: *gradivo* učevno (14. 5. 1869. PIZN), sve odlučne okolnosti (…) ima jedno *povjerenstvo* (14. 3. 1870. PL), *vieće*, sastavit će knjigu (5. 11. 1881. PL), učeni predmeti u realkama jesu: *siloslovje* (5. 6. 1875. PL), *predavanje* vjeronauka (…) ostavlja se (8. 12. 1891. PL), stan ima biti pristojno *prebivalište*, (15. 7. 1895. PL), *uskraćivanje* (…) ograničeno je (18. 7. 1912. PL).

Genitiv

Nejednakosložne imenice srednjega roda iznimno su rijetke. Riječ je o imenicama koje ili imaju dvije alomorfne osnove pa ispred nastavka u kosim padežima umeću *-n-*, (*ime – imena*) ili imaju umetak *-es-*, *-et-* (*dijete – djeteta*, *drvo – drveta*) (Barić, 2003: 144). Takve su imenice poznate gramatikama 19. stoljeća. Budmani u tom pitanju slijedi Daničića i njegovu definiciju kako se imenice poput *ime, pleme, tele, tane* „od ostalijeh imena srednjega roda samo tijem što u prvom pad. jed. i u padežima koji su s njim jednaki, a to je četvrti i peti, nemaju nastavka, nego im se još i sama osnova krnji ne imajući uza se nastavka“ (Daničić, 1863: 16). Iz takve se definicije može iščitati kako se osnova tim imenicama nalazi u drugim padežima. Korpus bilježi i imenice s umetkom poput: premještaj koga *djeteta* (14. 3. 1870. PL) i one s dvije (alo)osnove (Barić, 2003: 144): prije *vremena* (29. 12. 1871. PL). Obje vrste nejednakosložnih imenica sklanjaju se po današnjoj paradigmi. Imenice s umetkom *-es-* nisu zabilježene. Takve imenice, a i druge srednjega roda u genitivu jednine imaju nastavak *-a*: naredba Ministarstva (…) i *Bogoštovja*, na koncu onog školskog *ljeta* (9. 5. 1873. PL), u deset uračunivih godina *učiteljevanja* (3. 2. 1890. PL), odlukom *opredieljenja* (20. 3. 1891. PL), glede *uredjenja* (8. 2. 1892. PL), putem (…) *Poglavarstva* (29. 5. 1895. PL), prije *umirovljenja* (24. 12. 1905 PL), rok *dozrijevanja* (18. 7. 1912 PL), obznana *Namjesništva* (5. 12. 1914. PL), glede *pobiranja* (2. 1. 1918. PL).

Dativ

Dativu jednine svojstven je nastavak *-u*: budućem svomu *zvanju* (9. 1. 1878. PL), kotarskomu *Vieću* (5. 11. 1881. PL), *učiteljevanju* (20. 1. 1881. PL), dostaviti (…) *Popečiteljstvu* (*Ministarstvu*) (12. 7. 1869. PL), kao stanovište jednom

ispitnom *povjerenstvu* (15. 1. 1871. PL), c.k. *Ravnateljstvu* Gimnazije (14. 11. 1872. PL), treba odmah dojaviti to *Zapovjedništvu*, pripadajuće *pomorstvu* (22. 1. 1873. PL), providiti njihovu *uzdržanju* (15. 7. 1895. PL, 30. 6. 1908. PL), upravit će tražbu općinskome *upraviteljstvu* (30. 6. 1906. PL).

Akuzativ

U akuzativu su nastavci izjednačeni s nominativnim, pa je tako preslikana i razlika u nastavima za nenepčane i nepčane završetke osnova: kod nepčanih osnova nastavak je *-e*: za *podučavanje* i za *vježbanje* (14. 5. 1869. PIZN), za *utemeljenje* (29. 12. 1871. PL), za *odgajanje* i *poučavanje* (13. 11. 1889. PL), za *pripuštanje* (29. 5. 1895. PL), a kod nenepčanih *-o*: na *pučanstvo* (14. 5. 1869. PL), posjeduje *državljanstvo* (22. 1. 1873. PL).

Lokativ

U lokativu jednine srednjega roda javlja se, bez iznimke, jedinstveni nastavak *-u*: o *podučavanju*, odlučivat će (14. 5. 1869. PIZN), prinesak o *utemeljenju, uzdržavanju i polaženju* (15. 4. 1874. PL), nemaju se primati, u *načelu* (16. 11. 1877. PL), odredjuje se pri svakom *namještenju* (6. 3. 1887. PL), putovati po *kopnu* (12. 5. 1893. PL), zakon o *utemeljenju* (24. 12. 1905. PL).

Instrumental

Dihotomija nastavaka na nepčanu i nenepčanu osnovu preslikava i kod instrumentala jednine pa je nastavak kod nenepčanih osnova nastavak *-om*: s' uzvišenim c.k. *Ministarstvom* (6. 4. 1870. PL), vojenim *prevozilom* odpraviti (22. 1. 1873. PL), bit će *mjerilom* (8. 12. 1891. PL), a kod nepčanih *-em*: s' jednim višjim realnim *Učilištem* (6. 4. 1870. PL), sa svojim *mnienjem* (29. 12. 1871. PL), s naročitim *izvješćem* (8. 12. 1891. PL), sa *zemljištem* (15. 7. 1895. PL), na javno *znanje* (31. 3. 1905. PL), okolina za *pobiranje* (22. 1. 1906. PL), za *upravljanje* (20. 4. 1911. PL).

Množina

Imenice srednjega roda u množini se sklanjaju slično kao i imenice muškoga roda. Pokazuje da se u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu postupno smjenjuju nastavci. U genitivu se iz *-ah* prelazi u *-a*, odnosno *-â*, a u lokativu i instrumentalu nastavci *-ih* i *-i* prelaze u sinkretizirani *-ima*. Malen broj primjera

dativa množine srednjega roda onemogućava ikakve ozbiljnije zaključke o distribuciji nastavaka.

Nominativ

U nominativu je zabilježen jedinstveni nastavak *-a*: na koliko raspoloživa *sredstva* dopuštaju (14. 3. 1870. PL), teknička *sveučilišta* (…) mogu (9. 5. 1872. PL), *pravila* (…) treba da dobiju (13. 11. 1889. PL), ako sva *nastojanja* (…) ostanu bezuspješna (15. 7. 1895. PL), da se nabave učionska *pomješća* (30. 6. 1908. PL), pripadaju im *beriva* (11. 7. 1908. PL).

Genitiv

Raznolikost genitivnih nastavaka množine koja je obilježila sklonidbu imenica muškoga roda obilježje je i sklonidbe srednjega roda. Praćenje jezičnih norma zagrebačke filološke škole, kojima je PIZN tradicionalno sklon, nastavlja se i u srednjem rodu pa se dosljedno rabi nastavak *-ah*: poznavanje *svojstvah* (8. 8. 1869. PIZN), javnih i privatnih *učilištah* (11. 7. 1869. PIZN), službenih *miestah* (13. 5. 1869. PIZN), *viećah* (13. 5. 1869. PIZN).

Taj se nastavak samo jednom bilježi u PL-u i to odmah na početku izlaženja u primjeru *obrazovalištah* (15. 1. 1871. PL), no takva se praksa vrlo brzo prekida te se počinju podjednako koristiti nastavci *-a*: 40 % njihovih *beriva* (5. 12. 1880. PL), posebnih *sredstva* (6. 3. 1887. PL) iz *sredstava* (13. 11. 1889. PL), u više *mjesta* (19. 5. 1871. PL), iz njegova *proglašenja* (13. 11. 1889. PL), izključujući sate *predavanja* (8. 12. 1891. PL), škole onih *mjesta* (22. 1. 1906. PL), i *-â*: uvedenje novih naukovnih *sredstvâ*, triju prirodnih *carstvâ* (12. 7. 1869. PL), realnih *učilištâ* (19. 5. 1871. PL), više *mjestâ* (29. 12. 1871. PL), obadvaju *polugodištâ*, vrsta *sučanstvâ* (9. 5. 1872. PL), za toliko *obdobjâ* (22. 1. 1983. PL).

Tijekom 1880-ih godina napušta se i nastavak *-â* i potpuno zamjenjuje nastavkom *-a*.

Dativ

Nedostatak većeg broja primjera za dativ onemogućuje donošenje ikakvih zaključaka o čestotnosti uporabe pojedinih nastavaka. U oba zabilježena primjera riječ je o nastavcima karakterističnima za zagrebačku filološku školu: gdjeno je sjedište kotarskim političkim *poglavarstvom* (30. 12. 1880. PL), prema *sveučilištem* (28. 9. 1868. PIZN).

Akuzativ

Nastavak u akuzativu množine izjednačen je s nominativom: ili ako nebi znao *slova* (9. 1. 1878. PL), za njihova *beriva* (5. 12. 1880. PL), *slova* (16. 11. 1878. PL), koji prose zaistna *mista* (5. 5. 1870. PL), ima sljedeća *prava* i dužnosti, (12. 7. 1869. PL), u višja realna *učilišta* (15. 1. 1871. PL), da preuzmu obdobna *nadziranja* (23. 11. 1871. PL), za učiteljska *mjesta* (29. 12. 1871. PL), da posjeduje potrebita *znanja* (5. 6. 1875. PL), *svjedočanstva* (…) imadu potpisati (9. 5. 1872. PL).

Lokativ

S obzirom na to da se može primijetiti kako se u lokativu većinom javljaju svi nastavci i rijetko se s upotrebom nekoga naglo prekida, zanimljivo je primijetiti kako se s normom zagrebačke filološke škole, barem što se množinskih sklonidbenih nastavaka tiče prekida relativno rano. Naime, već početkom 1870-ih nestaju u muškome rodu ilirski *-ah*, kao i dativni *-om*/*-em* te lokativni *-ih*, te se postupno prelazi na nastavke karakteristične za novoštokavsku normu. I iako se novoštokavski nastavci protežu cijelim periodom poneki rudiment „zaluta" i u 1880-e. Takav je slučaj i sa starijim nastavkom *-ih* u lokativu srednjeg roda koji se javlja do 1880. godine: na *učilištih* zemaljskih (8. 3. 1868. PIZN), u ostalih *sredstvih* učevnih (11. 7. 1869. PIZN), u ženskih ručnih *dielih* (14. 5. 1869. PIZN), na *mjestih* (14. 3. 1870. PL), u *gradovih* (23. 11. 1871. PL), o *berivih* (5. 12. 1880. PL).

Tijekom 1880-ih počinje se javljati nastavak *-ima* te ostaje dominantom sve do kraja istraživanja: u *mjestima*, koja se zabavljaju u *shraništima* (14. 3. 1870. PL), u *učilištima* (19. 5. 1871. PL), u onim *mjestima* (22. 1. 1906. PL).

Uz nastavak *-ima* u kasnijim se godinama javlja i nastavak *-im*: u *mjestim* do kojih (15. 7. 1895. PL), o *pravilim* (8. 4. 1908. PL).

Instrumental

Početkom 1870-ih prestaje se s praksom korištenja nastavka *-i* koji evidentira norma zagrebačke filološke škole: usilnimi *sredstvi* (14. 5. 1869. PIZN), s *učiteljstvi* (11. 7. 1869. PIZN), a trošak (…) izdrži se obćinskimi *sredstvi* (23. 11. 1871. PL) te se počinje koristiti novoštokavski *-ima*: s kraljevskim *Ministarstvima* (6. 4. 1870. PL), pred (…) *povjerenstvima* (5. 6. 1875. PL), u koliko bi se imalo sudjelovati (…) *sredstvima* (13. 11. 1889. PL), sa *berivima* (8. 12. 1891. PL), služili nedopuštenim *srestvima* (14. 11. 1907. PL).

Nešto rjeđe se bilježi nastavak *-im*: s (…) *mjestim*, stalnim *mjestim* spojene (29. 12. 1871. PL), sa *mjestim* (11. 7. 1895. PL), sa učionskim *pomješćim* (30. 6. 1908. PL).

3.2.3.3. Posebnosti sklonidbe e vrste ženskoga roda

Tablica 3. *Sklonidba imenica e vrste*

	jednina	**množina**
N	*-a*	*-e*
G	*-e*	*-ah/ -â/ -a*
D	*-i*	*-am/ -ama/-ami*
A	*-u*	*-e*
V	*/*	*/*
L	*-i*	*-ah/ -â/ -ama/ am/ -ami/*
I	*-om*	*-ami/ -ama/* *-am*

Nastavci imenica *e* vrste u jednini gotovo se u potpunosti slažu s onodobnom normom. Razlika se javlja u množinskim padežima, u genitivu, dativu, lokativu i instrumentalu.

Poimeničeni pridjevi najčešće predstavljaju imena pokrajina i zemalja te su sintaktički imenice, ali se sklanjaju kao pridjevi: u *Moravskoj* (6. 4. 1870. PL), u Gornjoj Austriji i *Koruškoj*, u Štajerskoj, u *Kranjskoj* i *Tirolskoj* (9. 5. 1872. PL).

Jednina

Nominativ

U nominativu jednine sve imenice *e* sklonidbe imaju nastavak *-a*: *osnova* učevna (14. 5. 1869. PIZN), kojim se ukida nasljedna *odredbina* (30. 1. 1873. PL), obstoji ista *polakšica* (18. 2. 1873. PL), se podieli (…) *zakasnina* (22. 1. 1873. PL), naložena je *izvršba* (13. 11. 1889. PL), udielit će se *nagrada*, (1. 6. 1893. PL), samo *Obznana* c.k. dalmatinskog Namjestništva (29. 5. 1895. PL).

Iako toj sklonidbi pripadaju i imenice koje označavaju muške osobe poput *vojvoda, sluga* i druge te ih spominju i ondašnje gramatike (Maretić, 1899: 161), one nisu zabilježene u ovim tekstovima.

S obzirom na to da ostali padeži u jednini nisu pokazali veće posebnosti u odnosu na ondašnju, pa ni današnju normu te da su u ovom pitanju izjednačene,

u nastavku će se samo prikazati nekoliko primjera za svaki padež kako bi se stekao opći uvid u jedninsku sklonidbenu paradigmu.

Genitiv

U genitivu jednine zabilježen je samo nastavak *-e*: druge koje *struke* (8. 8. 1869. PIZN), sa aritmetičke i geometrične joj *strane* (26. 7. 1869. PIZN), poznavati površinu zemaljske *kruglje* (12. 7. 1869. PL), ne primi položene *opravde* (5. 11. 1881. PL), od *države* (5. 6. 1985. PL), odobrenje nastavne *osnove* (13. 11. 1889. PL), predavanje nauka *vjere* (1. 1. 1895. PL), u smislu *stavke* (1. 6. 1893. PL), iz nadzemne *gragjevine* (29. 5. 1895. PL), nepriznavanje petogodišnje *doplate* (18. 7. 1912. PL), sadržaj (…) prve *stavke* (31. 3. 1905. PL), kod koje javne škole (20. 4. 1911. PL).

Dativ

Dativ jednine obilježen je nastavkom *-i*: zadovoljavati *zadaći* svojoj (11. 7. 1869. PIZN), k školskoj *zakladi* (14. 5. 1869. PIZN), budućoj ratnoj *službi* (16. 11. 1878. PL), podložan vojenoj *obvezi* (22. 1. 1983. PL), pridržano posebnoj *naredbi* (1. 1. 1895. PL), podvrženih vojničkoj *službi* (3. 2. 1890. PL), moći će *občini* (…) biti udieljena (15. 7. 1895. PL), dužne da plaćaju zemaljskoj školskoj *zakladi* (22. 1. 1906. PL).

Dativ kao i lokativ čuva sibilarizirane oblike: na uprosnike pripadajuće *struci* (19. 11. 1887. PL), u drugoj *stavci* (5. 11. 1881. PL), *odluci* (15. 4. 1878. PL), u ovoj *nauci* (13. 11. 1889. PL). Ponegdje je moguće zabilježiti primjere u kojima se sibilarizacija ne provodi: *struki, snagi* (5. 5. 1870. PL), *nauki* (16. 11. 1877. PL) i *svrhi* (30. 12. 1880. PL).

Akuzativ

U akuzativu je zabilježen nastavak *-u*: za *službu* duhovničku (16. 9. 1867. PIZN), za svekoliku *školu* realnu (8. 8. 1869. PIZN), za *Dalmaciju* (13. 4. 1874. PIZN), primaju godišnju *nagradu* (13. 11. 1889. PL), na *obskrbu*, (3. 2. 1890. PL), podastrijeti (…) *izkaznicu* (1. 1. 1895. PL), da plate ispitnu *taksu* (29. 5. 1895. PL), za *Kraljevinu Dalmaciju* (12. 9. 1912. PL), glede prireza na *poštarinu* (2. 1. 1918. PL), dokazuju (…) opću *obrazovanost* (30. 3. 1906. PL).

Lokativ

U lokativu se koristi nastavak *-i*: po ovoj *razdielitbi* (11. 7. 1869. PIZN), po *prostoriji* (14. 3. 1870. PL), u *Kraljevini Dalmaciji* (13. 4. 1874. PL), u novoj *ustanovi* (16. 11. 1878. PL), u drugoj *stavci* (5. 11. 1881. PL), u ovoj *nauci* (13. 11. 1889. PL), u (…) *okolini* (11. 7. 1895. PL), u toj *tražbi* (15. 7. 1895. PL), po *mjeri* (20. 3. 1891. PL), po (…) *odredbi* (29. 5. 1895. PL), u *općini* zadarskoj (2. 1. 1918. PL), u dotičnoj *struci* (30. 3. 1906. PL).

Instrumental

Nastavak *-om* jedini je zabilježen u instrumentalu jednine: u svezi s *poviestnicom* (11. 7. 1869. PIZN), ima se zamieniti drugom *učionom* (14. 3. 1870. PL), sa *obvezom* (8. 12. 1891. PL), sa *svjedočbom* (11. 7. 1895. PL), propisana ministerijelnom *naredbom* (29. 5. 1895. PL), previšnjom *odlukom* udostojilo se (2. 1. 1918. PL), sa javnom pučkom *učionom* (31. 3. 1905. PL), sa *svjedočbom* (24. 12. 1905 PL), sa javnom pučkom *školom* (30. 3. 1906. PL).

Množina

Nominativ

U nominativu sve imenice *e* deklinacije imaju nastavak *-e*: da se dopuste vierozakonske koje *knjige* (8. 12. 1869. PIZN), kojom se oznanjuju *naredbe* (19. 5. 1871. PL), kano (…) *učiteljice* mogu biti namještene (13. 11. 1889. PL), ove *nagrade* bit će doznačene (1. 1. 1895. PL), postojeće *pogodbe* (…) ostaju (15. 7. 1895. PL), pomenute *stavke* imaju da glase (31. 3. 1905. PL), kojom se uvadjaju nove *odredbe* (22. 1. 1906. PL).

Genitiv

Činjenica da su se u genitivu množine *e* deklinacije paralelno upotrebljavali različiti nastavci poslužit će nam da prikažemo vremenske odnose u korištenju pojedinog nastavka. Tako se može vidjeti, a potvrđuju to i svi primjeri množinskog genitiva *a* sklonidbe, da ilirski *-ah* nestaje tijekom ranih 1870-ih godina. U prvom je dijelu korpusa on jedini zabilježeni nastavak, no u PL-u već nakon nekoliko godina gubi zamah: obih bečkih *diecezah* (16. 9. 1867. PIZN), glede *sviedočbah* (8. 3. 1868. PIZN), prije nego će dati *naputah* kakovih (11. 7. 1869. PIZN), rastavljenje ovih dvijuh *strukah* (5. 5. 1870. PL), priko *svidočbah* (13. 7. 1870. PL), na temelju učitelskih *osnovah* (9. 5. 1872. PL).

Nastavak *-a* bilježi se vrlo često, i zanimljivo je, prvi se put u PIZN-u javlja nastavak koji ne pripada normi zagrebačke filološke škole: uzderžavati *učionica* (25. 5. 1868. PIZN), toliko *godina* (16. 11. 1878. PL), iz primorskih *strana* (16. 11. 1878. PL), župničkih *matica* (5. 11. 1881. PL), kod javnih pučkih *učiona* (5. 12. 1880. PL), putem osobitih *ustanova* (13. 11. 1889. PL), 10 uračunivih *godina* (3. 2. 1890. PL), bielenje učionskih *dvorana* (15. 7. 1895. PL), ne bi obstajalo posebnih *glavnica* (20. 3. 1891. PL), glede ustanovljenja školskih *okolina* (22. 1. 1906. PL), lista zakona i *naredaba* (12. 9. 1912. PL), glede samostalnih općinskih *odredbina* (2. 1. 1918. PL).

Osim ovih dvaju nastavaka, u genitivu se javlja i novoštokavski nastavak *-â*: da li stanje *zgradâ* (29. 12. 1871. PL), 4 ili više (…) *radnjâ* (9. 5. 1872. PL), 30 *zakladninâ* (22. 1. 1873. PL), izdavanje *svjedočnicâ* (5. 6. 1875. PL), o podieljenju petogodišnjih *doplatâ* (3. 5. 1886. PL), pokrajinskog lista zakonâ i *naredbâ* (31. 3. 1905. PL), pokrajinski list zakonâ i *naredabâ* (11. 7. 1908. PL), glavari pokusnih *stanicâ* (20. 7. 1906. PL), no ipak se može zaključiti kako je nastavak *-a* najčešći sve do kraja proučavanog korpusa.

Nepostojani se *a* vrlo često bilježi u imenica *e* sklonidbe te ne ovisi o nastavku: sviju *naredaba* (29. 12. 1871. PL), „80 % onih *brojaka*“ (29. 12. 1871. PL), sa strane *družaba* (1. 1. 1895. PL), utanačenje *odredaba* (1. 6. 1893. PL), krepost (…) *uredaba* (8. 12. 1891. PL), pokrajinski list zakonâ i *naredabâ* (11. 7. 1908. PL), lista zakona i *naredaba* (12. 9. 1912. PL).

Vrlo su rijetki, gotovo iznimni primjeri u kojima se nepostojani *a* ne bilježi: opredieljenje prelaznih *odredba* (5. 6. 1875. PL), na realkam kraljevina i *zemlja* zastupanih (29. 12. 1871. PL), pokrajinskog lista zakonâ i *naredbâ* (31. 3. 1905. PL). Nije zabilježeno da takve imenice umjesto nepostojanog *a* uzimaju nastavak *-i* (npr. *naredba–naredbi*).

Dativ

Razvoj množinskih nastavaka *a* sklonidbe muškoga i srednjega roda pokazuje da su 1870-e godine bile prijelomne za sklonidbene obrasce. Naime, tada se prestaje s korištenjem ilirskih nastavaka te se prelazi na novoštokavske. Sporadično ih se može pronaći i u 1880-im godinama, no toliko su rijetki da ih ne možemo smatrati relevantnima. Kod sklonidbe ženskoga roda situacija je nešto drugačija. Naime, ilirski nastavak *-am* javlja se i tijekom 1890-ih godine, pa čak i u 20. stoljeću i to ne toliko rijetko da bismo tu činjenicu mogli zanemariti: nedostatkom i *nepodopštinam* (11. 7. 1869. PIZN), jednake *svjedočbam* (15. 1. 1871. PL), ne pripada *učionicam* (29. 12. 1871. PL), k *činitbam* (9. 5. 1872. PL),

prestaje krepost (...) svim *naredbam* (30. 1. 1873. PL), proti *odsudam* (14. 9. 1881. PL), pripadaju pučkim *učionam* (13. 11. 1889. PL), u pogledu obskrbe *udovicam* (3. 2. 1890. PL), pripadajuća učiteljskim *osobam* (15. 7. 1892. PL), bez obraćati se *općinam*, dužnosti koje se nalaže *općinam* (30. 6. 1908. PL).

Novoštokavski je nastavak prisutan već od 1870-ih godina: temelj daljnim *odlukama*, nepripada (!) *učionicama* (14. 3. 1870. PL), uzprkos (…) *pedepsama* (29. 12. 1871. PL), priobćiti svim (…) *realkama* (9. 5. 1872. PL), ostavlja se (…) *družbama* (8. 12. 1891. PL).

Nastavak *-ami* u dativu bilježi se samo jednom, kao i u lokativu i vjerojatno je u ta dva padeža došao analogijom s instrumentalnim nastavkom: protiv[74] *odlukami* (14. 3. 1870. PL). Potvrdu tomu nastavku u dativu i lokativu može se pronaći u starijih dalmatinskih pisaca i nekim službenim dokumentima.[75]

Akuzativ

U akuzativu množine bilježi se samo nastavak *-e*: za ispitne *struke* (8. 8. 1869. PIZN), *prošnje*, u kojih se traži (8. 12. 1869. PIZN), dade potrebite ustmene *naputе* (11. 7. 1869. PIZN), za *nauke* (2. 2. 1870. PL), na strojne *mane* (16. 11. 1878. PL), za *realke* (9. 5. 1872. PL), na *ostavštine* (30. 1. 1873. PL), imao (…) *ospice* (22. 1. 1983. PL), potrebuje *potvrde* (5. 6. 1873. PL), na obične *cijene* (1. 1. 1895. PL), podastrieti (…) putne *izkaznice* (8. 12. 1891. PL), ima podmiriti sve stvarne *potrebe* (15. 7. 1895. PL), uz *nagrade* (20. 3. 1891. PL), za obće pučke *učione* (31. 3. 1905. PL), za školske *okoline* (22. 1. 1906. PL).

Lokativ

Najveća se raznolikost nastavaka vidi upravo u lokativu množine ženskoga roda. Naime, osim očekivanoga nastavka *-ah* koji se javlja tijekom 1860-ih i 1870-ih godina kada i nestaje, primjerice: imade se u *kraljevinah* i *zemljah* (14. 5. 1869. PIZN) ili u *okolinah* (29. 12. 1871. PL) i novoštokavskoga *-ama*: o *odredbama* (16. 11. 1878. PL), po mjestnim *okolovštinama* (13. 11. 1889. PL), u *okolinama* (8. 12. 1891. PL), koji redovito služe u gradjanskim *školama* (22. 1. 1906. PL), sprovedene u javnim pučkim *školama* (20. 4. 1911. PL) u većoj ili manjoj mjeri javljaju se i neki nastavci koji nisu svojstveni ni ilirskoj ni novoštokavskoj normi. Pritom se prvenstveno misli na dativni nastavak *-am* koji se javlja cijelim

---

[74] Prijedlog *protiv* vezuje se za dativ o čemu će više riječi biti u poglavlju o prijedlozima.

[75] O uporabi tog nastavka govorili su Maretić (Maretić, 1915: 223) i Lovrić Jović (Lovrić Jović, 2008: 222).

korpusom čak i u 20. stoljeću: u kraljevinami i *zemljam* (19. 5. 1871. PL), u *poselicam* (29. 12. 1871. PL), na *realkam* (9. 5. 1872. PL), pri javnim pučkim *učionam* (6. 3. 1887. PL), u *okolinam* (3. 5. 1886. Pl), o *okolinam* (11. 7. 1895. PL), ako se radi o *sgradam* (15. 7. 1895. PL), koji se na javnim pučkim *učionam* (31. 3. 1905. PL), na javnim pučkim *školam* (30. 3. 1906. PL), zakon o *zamjenam* i *nagradam* (11. 7. 1908. PL).

Ostali su nastavci ipak rjeđi. Tako se još u 1860-im i 1870-im godinama, kada se osjeća snažna dominacija ilirskih nastavaka, javlja nastavak *-â* kod kojega se dijakritik kojim se naglašava dužina vjerojatno preuzima analogijom po genitivnom: na pučkih ili glavnih *učionâ* (15. 1. 1871. PL), razredjene po *godinâ* (12. 7. 1869. PL).

Nastavak *-ami* analogijom se nasljeđuje iz instrumentala, a taj je postupak zabilježen i u dativu: *u kraljevinami i* zemljam (19. 5. 1871. PL).

Instrumental

PIZN vrlo vjerno slijedi ilirsku normu i u instrumentalu, pa se bilježi samo nastavak *-ami*: ustmenimi *naputami* (11. 7. 1869. PIZN), oskèrbljivati ih znanostmi i *vještinami* (14. 5. 1869. PIZN), sa *ustanovami* (14. 5. 1869. PIZN).

Promjenom korpusa i ulaskom u 1870-e godine prelazi se na novoštokavsku normu i nastavak *-ama*: *zenicama* pravilno otvorenim (16. 11. 1878. PL), sa *udovicama* (5. 12. 1880. PL), sa sljedećim *promjenama* (6. 3. 1887. PL), zamjenjene (...) *učionicama* (29. 12. 1871. PL), sa svim *odredbama* (22. 1. 1873. PL), sa gradjanskim *učionama* (30. 3. 1906. PL) iako se rjeđe, tijekom 1870-ih godina može pronaći i ilirski nastavak *-ami*: s *djevojčicami* (14. 3. 1870. PL), s (...) *promjenami* (15. 1. 1871. PL), s jednom ili više *nepoznanicami* (9. 5. 1872. PL).

Dativni nastavak *-am* često prodire u instrumental: sa gradjanskim *učionam* (6. 3. 1887. PL), nad *učionicam* (14. 3. 1870. PL), ima biti temeljem *odlukam*, sa (...) *podporam* (29. 12. 1871. PL), s (...) *brojkam*, s *naukam* (9. 5. 1872. PL), sa *učionam*, obraćati sa *Občinam* (15. 7. 1895. PL), združenih s građanskim *učionam* (31. 3. 1905 PL), sa javnim pučkim *školam* (30. 3. 1906. PL). Iako se iz korpusa ne može zaključiti da je postojao jezični utjecaj regije, na ovom bi se mjestu moglo govoriti o utjecaju tradicije dalmatinskih prostora. Naime, ovakvo dometanje dativnoga nastavka obilježje je dalmatinskih pisaca stoga je moguće da je analogijom prenesen i na instrumental, a o čemu nešto govori i Maretić (1915: 220).

3.2.3.4. Posebnosti sklonidbe i vrste ženskoga roda

U ovu vrstu, osim imenica ženskog roda koje završavaju konsonantom, pripadaju i imenice ženskog roda s nepostojanim *a* i završnim samoglasnikom nastalim vokalizacijom *l* > *o*: *mîsao, pȍgībao, prȉmīsao, zȁmīsao* (Babić, Brozović, 2007: 409). Samo je jedan takav primjer zabilježen u korpusu: u *pogibi* (29. 12. 1871. PL). Ilirska norma, kao ni Maretić u svojim gramatikama ne izdvajaju zasebno ove oblike, može ih se zabilježiti samo u Budmanija koji propisuje oblik *misao-mísli* (Budmani, 1867: 36).

Tablica 4. *Sklonidba imenica i vrste*

S obzirom na malen broj zabilježenih primjera, kao i činjenicu da se sklonidbene posebnosti u jednini mogu uočiti samo u instrumentalu, ovdje će samo o njemu i biti riječi. U *Tablici 4.* doneseni su svi nastavci.

	jednina	**množina**
N	*-ø*	*-i*
G	*-i*	*-ih/ -i*
D	*-i*	*-im/ -ima*
A	*ø*	*-i*
V	*/*	*/*
L	*-i*	*-ih/ -i/ -im/ -ima*
I	*-i*	*-im/ -mi/ -ima/*

Jednina

Instrumental

Nažalost, rijetki primjeri instrumentala nisu dopustili donošenje čvršćih zaključaka o učestalosti nastavaka, a s tim u svezi i potkrjepljenje usmjerenosti k određenoj jezičnoj koncepciji. Maretić je primjetio da se u dalmatinskih pisaca češće koristi nastavak *-ju* (Maretić, 1915: 225), iako Budmani, primjerice, u svojoj gramatici na prvom mjestu navodi nastavak *-i* (Budmani, 1867: 36). Babukić pak izdvaja uporabni kriterij za razlikovanje nastavaka te tvrdi da nastavak *-ju* „najradje upotrěbljuju pisci, a narod *-i*" (Babukić, 1854: 196). Maretićeva gramatika propisuje kako se oblici s nastavkom *-i* upotrebljavaju ako je iz konteksta određenog teksta, zamjenicom, pridjevom, prijedlogom ili glagolskim oblikom jasno naznačeno da je riječ o instrumentalu pa se ne može zamijeniti nekim drugim padežnim oblikom. U zabilježenim je primjerima zaista kontekstom označen padež i u tim je slučajevima nastavak *-i*: sa (...) *Vlasti* (29. 12. 1871. PL), sa *obitelji* (5. 12. 1880. PL).

Množina

Nominativ

U nominativu množine zabilježen je nastavak *-i*: na skulski će kotar preći sve *dužnosti* (14. 3. 1870. PL), učionske će *Vlasti* paziti, smatrati kao česti (29. 12. 1871. PL), te *dužnosti* ostaju netaknute (30. 6. 1908. PL).

Genitiv

Za razliku od ostalih sklonidbi u kojima je zabilježena velika raznolikost u množinskim nastavcima, genitiv *i* sklonidbe ne pokazuje većih otklona od onodobne norme, no potvrđuje da su upravo 1870-e godine period raskida s ilirskom normom. Naravno, taj vremenski element kolidira i s promjenom korpusa, a samim time i urednika, no treba napomenuti da ipak PL i u ostalim vrstama sklonidbi u prvim godinama 1870-ih većinom slijedi još uvijek ilirsku normu.

Genitivni nastavak varira između starijeg ilirskog nastavka *-ih* koji se većinom bilježi u PIZN: glede *stvarih* školskih (11. 7. 1869. PIZN), cerkvenih višjih *vlastih* (25. 5. 1868. PIZN), stupanj *znanostih* izpitanikovih (26. 7. 1868. PIZN) te novoštokavskog nastavka *-i* zabilježenog u PL-u: kod državnih i obćinskih *vlasti* (5. 11. 1881. PL), upotrebljivanje *stvari* (14. 3. 1870. PL), svrhu *okolnosti*, zastupnici (…) *ispovjedi* (29. 12. 1871. PL), tamanjenje *bolesti,* granice redovnih *dužnosti* (20. 7. 1906. PL).

I u PL-u bilježi se ilirski nastavak i to na samom početku korpusa: od *oblastih* (12. 7. 1869. PL), obećanje *pogodnostih* (19. 5. 1871. PL), od *solih* (12. 7. 1869. PL), a u kasnijim godištima prevladava nastavak *-i*.

Dativ

Zbog malog broja zabilježenih primjera, u dativu se u starijim godištima potvrdio samo stari nastavak *-im*: odgovorni su *vlastim* (14. 5. 1869. PIZN), ne bi odgovaralo svojim *dužnostim* (16. 11. 1878. PL), kao i novoštokavski *-ima*: može se samo *dužnostima* (…) oteti (14. 3. 1870. PL) koji se javlja do kraja istraživanog perioda.

Akuzativ

U akuzativu je nastavak izjednačen s nominativnim: zanemaruju (…) *dužnosti* (14. 3. 1870. PL), izraziti (…) *misli* (6. 4. 1870. PL), obaviestiti (…) *Vlasti* (29. 12. 1871. PL), na (…) *okolnosti* (5. 6. 1873. PL), da podpanu pod *kazni* (5) (14. 9. 1881.PL), uračunavajući (…) *propovjedi* (8. 2. 1891. PL), obzirom na

okolnosti (15. 7. 1892. PL), sve odlučne *okolnosti* (...) ima pripoznati (14. 3. 1870. PL).

Lokativ

Manji broj različitih nastavaka u genitivu nadoknađuju čak četiri različita nastavka u lokativu. Naime, već se početkom 1870-ih pojavljuje novoštokavski nastavak *-ima:* o (…) *sposobnostima* (22. 1. 1873. PL), o štetnim *bolestima* (20. 7. 1906. PL).

Nastavak *-i* bilježi se u primjeru: o neopravdanih *odsutnosti* (14. 9. 1881. PL), a početne godine korpusa čuvaju i nastavak *-im*: po (…) *okolnostim* (29. 12. 1871. PL). Zanimljivo je da nastavak *-im* nije svojstven ni lokativu ni instrumentalu iako ga se u tim padežima vrlo često bilježi u imenica muškog i srednjeg roda *a* vrste sklonidbe.[76]

Ilirski nastavak *-ih* pronalazi se samo u prvom dijelu korpusa kojemu je i inače svojstvena norma zagrebačke filološke škole: po istih *vlastih* (14. 5. 1869. PIZN).

Instrumental

Ilirski se nastavak *-mi* čuva u PIZN-u: sa svimi *dužnostmi* (14. 5. 1869. PIZN), oskèrbljivati ih *znanostmi* i vještinami (14. 5. 1869. PIZN), kao i nastavak *-im*: porodicu svoju odhranjivati primiereno miestnim *okolnostim* (14. 5. 1869. PIZN).

Novoštokavski *-ima* čuva se u PL-u: sa (…) *vlastima* (15. 9. 1870. PL), pod istim *okolnostima* (3. 5. 1886. PL).

Analiza pravopisa pokazala je da su se određeni normativni problemi naslijeđivali jako dugo. Takav je slučaj s iekavskim refleksom jata koji se zadržava i u 1880-im godinama gotovo ravnopravno s (i)jekavskim. Nebilježenje asimilacija zadržava se i u 20. stoljeću, no sklonidbena analiza pokazuje da se rješenja zagrebačke filološke škole u pitanjima distribucije nastavaka ipak brže napuštaju. Sličan je tijek u svim sklonidbama, 1870-e godine pokazuju se prijelomnima te se tada prekida s sklonidbenom praksom zagrebačke filološke škole. Iznimku predstavlja samo dativ množine imenica *e* vrste kod kojega se nastavak *-am* zadržava i u 20. stoljeću.

[76] Della Bella koji ga uvodi u svojoj gramatici vezuje ga za dativ množine imenica *a* sklonidbe, a slavonski gramatičari Reljković i Lanosović pa i franjevački gramatičari Jurin i Vinjalić vezuju isključivo za dativ množine *i* vrste deklinacije (Ham, 2013: 387–407, Brešan Ančić, Božanić, 2020: 290).

3.3. Zamjenice

Pristup zamjenicama te metodologija njihove obrade i današnjoj normi predstavljaju izazov. Naime, ni današnji normativni priručnici nisu ujednačeni u pristupu klasifikaciji zamjenica.[77]

Iako pitanja klasificiranja vrsta riječi nisu bila u prvome planu pri raspravama o ujednačavanju i definiciji norme u drugoj polovici 19. stoljeća, ona su ipak postojala te su posredno ipak upućivala na sklonost određenoj jezičnoj koncepciji. Već se i u ondašnjim gramatikama uočava da postoji velik raskorak u pristupu zamjenicama i njihovoj klasifikaciji. Štoviše, čak i s različitim angažmanom i posvećenošću pristupaju pojedinim obilježjima svake od vrsta riječi. Babukić, primjerice predstavljajući normu zagrebačke filološke škole zamjenice klasificira u sedam značenjskih razreda (osobna, povratna, posědovna, pokazna, odnosna, upitna i neopredělјena zaimena) koje naknadno dijeli na „četiri samostavnička i tri pridavnička" (Babukić, 1854: 223). Iako sasvim različitih pogleda na jezično normiranje valja primijetiti da se Babukić i Maretić slažu u klasifikaciji zamjenica jer upravo ovih sedam vrsta spominje i Maretić u svojoj gramatici (1899: 183). Za razliku od njih, dalmatinski gramatičari drugačije pristupaju klasifikaciji zamjenica. Danilo, u prvoj svojoj gramatici inače vjeran sljedbenik Babukićeve jezične doktrine, izdvaja pet vrsta zamjenica (pronomi personali, dimonstrativi personali, relativi, interrogativi, indeterminanti) (Danilo, 1855: 26–29). Danilov se pristup zamjenicama izdvaja i zbog vrlo specifičnog odnosa prema osobnim zamjenicama u koje svrstava zamjenicu *sebe/se* (naziva je osobnom zamjenicom 3. lica), a zamjenicu *on/ona/ono* izdvaja pod nazivom pokaznih osobnih zamjenica (Danilo, 1855: 26–27). Tu istu podjelu zadržava, usprkos okretanju vukovskoj normi, i u svojoj drugoj gramatici (Danilo 1873: 45). Također, u njegovoj klasifikaciji u potpunosti nedostaju prave pokazne zamjenice *onaj/ona/ono* s pridjevsko-zamjeničkom deklinacijom.

[77] Različiti autori zamjenicama pristupaju metodološki različito. Tako Barić i suradnici u *Hrvatskoj gramatici* iz 2003. zamjenice promatraju s trojakog stajališta. Dijele ih po značenju, funkciji te obliku (Barić i dr., 2003: 203–221). Silić i Pranjković pristupaju zamjenicama sa značenjskog stajališta prikazujući sklonidbu svake od vrsta zamjenica zasebno bez obzira na zajedničke sklonidbene oblike (Silić, Pranjković, 2005: 117–133.). Velika hrvatska gramatika sklonidbu zamjenica razmatra s obzirom na funkcionalni i značenjski faktor (Babić, 2007: 471–491), dok Marković (2012: 308–343) prvenstveno kreće od razlikovanja, točnije izdvajanja ličnih zamjenica (i to onih za 1. i 2. lice) od svih ostalih prooblika.

Nešto specifičniju podjelu zagovara Budmani koji opisuje četiri vrste zamjenica (osobne, upitne, odnosne i neodređene) te u osobnim zamjenicama izdvaja njihove podvrste: vlastite, posvojne i pokazne (Budmani, 1867: 53). Budmani ne slijedi Danila i njegov pristup zamjenicama *onaj/ona/ono* koje naziva osobnim zamjenicama te primjećuje razliku između osobnih vlastitih zamjenica u 3. licu *on/ona/ono* od osobnih pokaznih zamjenica *onaj/ona/ono* (Budmani, 1867: 53–56). Sukladno tomu prikazuje i njihove različite sklonidbe.

Od ovih se podjela u samoj osnovi razlikuje ona Đure Daničića[78] po kojoj su zamjenice podijeljene po rodu. Imenice bez roda bile bi neke lične (*ja, ti, mi, vi*), povratna *sebe*, neke upitne i neodređene (*tko, što, netko, nešto*) i druge, a one s rodom jesu posvojne, povratno-posvojna, lične *on, ona, ono*, neke upitne i neodređene *koji, čiji, nekoji, nečiji* (Daničić, 1869: 26).

Ovdje će se zamjenicama pristupiti prvenstveno po funkciji, a zatim po obliku,[79] upotrijebit će se morfološki i funkcionalni kriterij. Razdioba sklonidbenih obrazaca zamjenica uzimajući oblični karakter kao jedini klasifikacijski aparat onemogućena je zbog nedosljednosti analiziranog korpusa. Naime, da bismo stvarali sklonidbene razrede, trebali bismo imati čvrst sklonidbeni sustav na koji se oslanjamo. Kako se u korpusu takav sustav ne može razaznati zbog nedosljednosti u korištenju nastavaka, a i velikog vremenskog odsječka koji promatramo, zamjenice će se analizirati na sljedeći način. U isti će razred ići: lične zamjenice i povratna zamjenica *sebe/se,* zatim imeničke zamjenice *tko/što* te sve stvorene od njih prefiksacijom. U zadnji će razred ići pridjevske zamjenice unutar kojih će doći do raslojavanja određenih kategorija poput imeničke sklonidbe posvojnih zamjenica 3. lica ili nekih zamjeničkih pridjeva. Međutim, u korpusu se tek mogu nazrijeti začetci takve zasebne sklonidbe, međutim u većini se slučajeva te zamjenice sklanjaju poput ostalih pridjevskih zamjenica.

Dominantna je odrednica to da imeničke zamjenice imaju sklonidbu sličnu današnjoj, a sve pridjevske zamjenice imaju zajedničke nastavke (uz neke sitnije otklone). Upravo je to razlog zašto su se funkcionalni i oblični kriteriji nametnuli kao dominantni.

---

[78] Tu je podjelu predstavio u *Oblicima srpskoga ili hrvatskoga jezika* iz 1869. godine.

[79] Pod oblikom smatramo grupaciju istih sklonidbenih oblika.

3.3.1. Imeničke zamjenice

3.3.1.1. Lične zamjenice

Tablica 5. *Sklonidba ličnih zamjenica*[80]

N	*ja*	*ti*	*on*	*ona*	*ono*
G	/	/	*njega*	*nje*	/
D	*mi*	/	*njemu/mu*	*njoj/joj*	/
A	/	/	*ga/nj*	*nju/ju* *je*	/
V	/	/	/	/	/
L	/	/	*njemu/njem*	*njoj*	/
I	/	/	*njim*	*njom*	/
N	/	*Vi*	*oni*	/	
G	/		*njih/jih/ih*	/	/
D	/	*Vam*	*njima/jim/im*	/	/
A	/	*Vas*	*njih/jih/ih/nje*	*ih*	/
V	/	/	/	/	/
L	/	/	*njima/njih*	*njima*	/
I	/	/	*njimi*	/	/

Jednina

Čak i površan pogled na prethodnu tablicu koja pokazuje sklonidbenu paradigmu ličnih zamjenica pokazuje izostanak različitih oblika za 1. i 2. lice. Uzrok se tomu može potražiti u karakteru administrativnih tekstova koji nam sugerira da će se poštivati funkcionalna impersonalnost i neutralnost, stoga će se većina imeničkih zamjenica, barem onih ličnih evidentirati u 3. licu.

Ipak, zanimljivo je da, ako se jave, zamjenice 1. i 2. lica jednine dolaze uz glagolske oblike uz koje su zalihosne. S obzirom na to da primjera nema mnogo, vrlo je teško tvrditi da su takvi postupci namjerni, odnosno da idu u smjeru stvaranje specifičnoga funkcionalnog stila: dodjeli *ti* da koje dijete (…) upišeš (14. 9. 1881. PL) i *ja* se (…) obvezujem (14. 9. 1881. PL).

Oblici zamjenica 3. lica izdvajaju se svojom sposobnošću mocije.

[80] U paradigmama (u zamjenica pa tako i u pridjeva) će se prikazati samo oblici evidentirani u korpusu.

Nominativ 3. lica jednine muškog roda realizira se zamjenicom *on*: *on* ga zastupa (12. 7. 1869. PL), ako *on* kašnje udje (16. 11. 1877.PL), kao što ih *on* mora podupirati (14. 7. 1898. PL), koji je *on* jurve izdao (26. 7. 1868. PIZN).

Genitiv jednine ličnih se zamjenica 3. lica javlja vrlo rijetko. Pronađeno je samo nekoliko naglašenih oblika koji su većinom vezani za prijedlog: iskati od *njega* dozvolu (11. 7. 1869. PIZN), od *njega* odstupaju (3. 6. 1896. PL), izvan *njega* (12. 7. 1869. PL), a mjesto *njega* (18. 7. 1912. PL).

U dativu su, pak, naglašeni oblici zamjenica rijetkost: predjela *njemu* povjerena (14. 7. 1898. PL). U većem dijelu korpusa ipak su zastupljeniji nenaglašeni oblici: u onom kraju što *mu* je opredjeljen (8. 8. 1869. PIZN), priteći *mu* u pomoć (12. 7. 1869. PL), pristojati će *mu* (11. 7. 1895. PL), priopćujuć *mu* duplikat (4. 11. 1897. PL).

Naglašeni oblik akuzativa muškog roda nije zabilježen. Najčešći je oblik za muški rod nenaglašeni oblik *ga* što podržava i ondašnja i današnja norma, ali i dugogodišnja jezična praksa na području Dalmacije (Maretić, 1915: 323): oblasti koja će *ga* (12. 7. 1869. PL), koji bi *ga* mogli s uspjehom podupirati (14. 7. 1898. PL), pozvati *ga* (11. 7. 1869. PIZN), što su *ga* općine dužne da plaćaju (24. 12. 1905. PL), što *ga* se ima zavesti (30. 3. 1906. PL), kao i oblikom *nj*[81] koji i u današnjoj normi uvijek dolazi s prijedlogom. Riječ je o početnim godinama korpusa u kojima se još slijedi norma zagrebačke filološke škole, pa se prijedlog piše zajedno s nenaglašenim oblikom zamjenice: na*nj* (14. 3. 1870. PL), za sud koi će se u*nj* uverstiti (26. 7. 1868. PIZN).

Lokativ muškoga roda u početnim je godinama pa do 1881. izražen starijim oblikom *njem*: po *njem* da ga sudi (26. 7. 1868. PIZN), po *njem* učinjenim (14. 9. 1881. PL), a kasnije se bilježi i oblik *njemu*: po *njemu* će se odmjeriti plaća (18. 7. 1912. PL).

U instrumentalu jednine rabi se oblik *njim*: s *njim* (5. 6. 1873. PL), što je s *njim* sklopljen (14. 7. 1898. PL), š *njim* (tečaj) (26. 7. 1868. PIZN), da se *njim* saznade obćenit stupanj (26. 7. 1868. PIZN).

Načelno se može primijetiti slabija učestalost ličnih zamjenica ženskoga roda, no određene se posebnosti mogu izdvojiti.

---

[81] Iz Budmanijeve se gramatike ne može iščitatati kada se upotrebljava oblik zamjenice *nj*, odnosno je li nužno da ga se, kao danas, vezuje za prijedlog. Ipak, pronađeni primjeri sugeriraju kako je veza prijedloga i ovoga oblika zamjenice bila čvršća nego danas jer su se pisali zajedno što naglašava i Maretić (Maretić, 1899: 185).

Nominativ je realiziran oblikom *ona*: *ona* će ovoj javiti to (14. 3. 1870. PL), *ona* ne pripada (22. 1. 1873. PL), nebude li *ona* imati (30. 12. 1880. PL), ali im se *ona* nema pravo uračunati (18. 7. 1912. PL).

Genitiv ženskoga roda zabilježen je samo jednom i to u naglašenom obliku: ako *nje* nema (22. 2. 1911. PL).

U dativu jednine ženskoga roda, kao i kod muškoga, uobičajeniji je nenaglašeni oblik zamjenice, što potvrđuje mali broj naglašenih oblika zabilježenih u tekstu i to u istome dokumentu: *njoj* će se doznačiti, gdje je *njoj* službu nadomještivati (30. 12. 1880. PL). U ostatku korpusa zabilježeni su nenaglašeni oblici dativa: da *joj* je učitelj zapriečen (8. 8. 1869. PIZN), kad *joj* čista imovina nadmašuje (30. 1. 1873. PL), da *joj* uredba ne sadržava (5. 6. 1873. PL), ne pripada *joj* stan ((24. 12. 1905., 18. 7. 1912. PL).

Akuzativ ženskoga roda obilježen je dvama oblicima: naglašenim (*nju*) koji se mahom upotrebljava uz prijedloge: koji *nju* izdržavaju (29. 12. 1871. PL), na *nju* (30. 1. 1873. PL), u *nju* upisati (14. 9. 1881. PL), u *nju* stupila (14. 9. 1881. PL), zadaće za *nju* (26. 7. 1868. PIZN) te nenaglašenim (*ju*) uz koji je ovdje potrebno iznijeti određene napomene. Naime, novoštokavska je norma vrlo jasno isključivala taj oblik navodeći kako je riječ o obilježju kajkavskoga narječja (Maretić, 1899: 186). Taj je oblik, zaista, vrlo rijedak u današnjoj jezičnoj praksi na području Dalmacije, kao i u standardu i češće ga se može čuti u govorima sjeverne Hrvatske. Koliko je bio snažan utjecaj novoštokavske norme pokazuje i činjenica da je dalmatinska jezična tradicija pa i ona na čakavskom idiomu njegovala ovaj oblik i u najstarijih pisaca.[82] Također, ilirska norma, oblik *je* uopće ne bilježi (Mažuranić, 1859: 65, Babukić, 1854: 227). Bilježi ga Budmani u svojoj gramatici iako u zagradama dopušta i oblik *ju* (Budmani, 1867: 54), a to čini i Danilo (1873: 46). Puno stroži stav zauzima primjerice Daničić koji u svojim *Oblicima* promovira samo oblik *je* (Daničić, 1892: 29). U primjeru jezika koji se ovdje tematizira oblik *ju* jedini je zabilježen sve do 1881. godine: da *ju* dobro protrese (26. 7. 1868. PIZN), gdie *ju* za jezik (8. 8. 1869. PIZN), ostaviti *ju* (29. 12. 1871. PL), ima *ju* predati (9. 5. 1872. PL), *ju* pružaju (5. 6. 1873. PL), neka *ju* djeca redovito pohadjaju (14. 9. 1881. PL), a nisu *ju* još navršila (14. 9. 1881. PL). U kasnijim su godinama neki gramatičari poput Florschütza upravo ovaj

[82] Uvidom u najstarija djela pisana čakavštinom dokazano je kako se od nenaglašenih oblika ženskog roda upotrebljava samo *ju*. To potvrđuju dijelovi *Judite* Marka Marulića, Zoranićeve *Planine*, *Pismo* Petra Hektorovića Mikši Pelegrinoviću, Život sv. Katarine i dr. (sva su djela preuzeta iz Vončina, 1988).

oblik zamjenice prepoznavali kao razlikovni element hrvatskoga i srpskoga jezika (Milinović-Hrga, 2018: 287).

U 20. se stoljeću nenaglašeni akuzativ bilježi samo jednom no i on pokazuje da je u ovom pitanju prihvaćena novoštokavska inačica: što će *je* (instrukcija) izdati (22. 10. 1905. PL).

Lokativ ženskoga roda karakterizira oblik *njoj* koji odgovara i starijoj i novoštokavskoj normi: nastave u *njoj* (11. 7. 1869. PIZN), o *njoj* (14. 9. 1881. PL).

U instrumentalu je zabilježen jedinstveni oblik *njom*: niti se *njom* prekida (5. 12. 1880. PL), s *njom* spojenu (29. 12. 1871. PL), s *njom* (14. 9. 1881. PL).

Množina

Nominativ množine ličnih zamjenica zabilježen je samo u dvama primjerima: *oni* su obvezani (12. 7. 1869. PL), *vi* (…) nijeste (14. 9. 1881. PL).

U ostalim su se množinskim padežima javljale samo zamjenice 3. lica te njihova sklonidba također pokazuje neke zajedničke elemente. Naime, naglašeni se oblici zamjenica javljaju u skladu s paradigmama onodobnih gramatika: genitiv: kod *njih* (14. 3. 1870. PL), te će mjesto *njih* (zakoni i propisi) vrijediti (24. 12. 1905. PL), dativ: da *njima* bude podana (16. 11. 1877. PL). Osim naglašenog oblika, u dativu je zabilježen i nenaglašeni oblik *im*: kad bi *im* bila povjerena (18. 7. 1912. PL), pristoji *im* dalja doplata (18. 7. 1912. PL), pristojat će *im* (učiteljima) (24. 12. 1905. PL).

Takvi nenaglašeni oblici, zajedno s nenaglašenim oblicima za genitiv i akuzativ čuvaju zajedničko pravopisno obilježje koje se u tekstovima javlja vrlo neujednačeno. Riječ je o pojavi protetskoga *j* koje se javlja povremeno u različitim godištima: ide *jih* sama nagrada (20. 1. 1881. PL), zadaće (…) što će *ih* pismeno izradjivati (11. 7. 1869. PIZN), da *im* koji vojeni liekar (…) izda (16. 11. 1877. PL), nego bi *jim* pripadala (11. 7. 1895. PL). Primjeri bez proteze javljaju se već od početka korpusa, a, jasno je, ilirska ih norma dopušta paralelno s primjerima s protezom, no kako novoštokavska norma jača, javlja se sve manje primjera s protezom. Zadnji je zabilježen 1895. godine.

U akuzativu množine zamjenica zabilježeni su i naglašeni i nenaglašeni oblici iako su mnogo češći nenaglašeni: da *ih* vide (11. 7. 1869. PIZN), da utječe na *njih* (14. 7. 1898. PL), ili *jih* samo započeo (22. 1. 1873. PL), ispitivati bolesti i tamaniti *ih* (22. 10. 1905. PL), poboljšati *ih* (radnje) (22. 10. 1905. PL), valja da *ih* potpiše (22. 10. 1905. PL).

Najzastupljeniji je oblik lokativa ilirski lik *njih* evidentiran i u PL-u i PI-ZN-u: da izjave o *njih* svoj sud (26. 7. 1868. PIZN), djecu u *njih* zabavljanu (29. 12. 1871. PL), mogle išto o *njih* kazati (14. 9. 1881. PL). U kasnijim se godištima javlja oblik *njima*: da na *njima* (isprave) bude (22. 10. 1905. PL).

Instrumental množine potvrđen je samo jednom i to pri samom početku, u starijem dijelu korpusa. Zabilježeni primjer š *njimi* (11. 7. 1869. PIZN), potvrđuje sve do sada navedeno, a to je da se u tom dijelu korpusa i u tom periodu još uvijek slijedila norma zagrebačke filološke škole.

3.3.1.2. Povratna zamjenica sebe/se

Tablica 6. *Sklonidba povratne zamjenice*

N	–
G	–
D	*sebi*
A	*se*
V	–
L	*sebi*
I	*sobom*

O povratnoj se zamjenici sa sklonidbenog stajališta ne može puno reći. Naime, razvoj oblika povratne zamjenice bio je poprilično stabilan, stoga ni ovaj korpus ne bilježi većih otklona od norme: sabirati *se* (12. 7. 1869. PL), mora svaki izpitovnik *sobom* donesti (9. 5. 1872. PL), imao ospice na *sebi*, uzimaju na *se*, sami *sobom* služiti (22. 1. 1873. PL), medju *sobom* (11. 7.1869. PIZN).

Ipak, važno je napomenuti da se u korpusu bilježe samo naglašeni oblici u dativu, čak i na mjestima koja naglasno zahtijevaju nenaglašeni oblik: zadržati *sebi* (30. 1. 1873. PL), učenici realke *sebi* pribavili (5. 6. 1873. PL), niesu kadri da *sebi* življenja privrede (3. 2. 1890. PL), priuzdrži *sebi* (29. 12. 1871. PL). Takvo je stanje praktična realizacija Maretićeve norme koja akuzativne nenaglašene oblike puno bolje podnosi od onih dativnih (Maretić, 1899: 183). Stanje je u predlošku vrlo jasno. Akuzativna enklitika *ju* dijelom je sustava, ali dativna zamjenica *si* nije.

3.3.2. Pridjevske zamjenice

3.3.2.1. Uporaba sažetih i nesažetih oblika pridjevskih zamjenica

Prije samoga prikaza sklonidbenog sustava pridjevskih zamjenica nekoliko je riječi potrebno posvetiti uporabi sažetih i nesažetih oblika pridjevskih zamje-

nica. Ta se problematika pokazala iznimno zastupljenom u ovom tipu tekstova te iako norma ne opisuje područnu ili vremensku zastupljenost rijetki članci na tu temu sugeriraju kako je svijest o postojanju područne raslojenosti u uporabi zamjeničkih oblik ipak postojala (npr. Maretić, 1915: 237). Načelno, ovo pitanje i ne treba smatrati obilježjem perioda ni pojedine jezične koncepcije. Više je riječ o odabirima koje vezujemo uz specifičnosti administrativnoga teksta. Naime, vidljivo je da vremenska odrednica nema većeg utjecaja na odabir pojedinog oblika. Doduše, odabir određenog oblika ovisi o padežu, pa su u posvojnih zamjenica i povratno-posvojne zamjenice sažeti oblici češći u genitivu nego dativu: danom *svoga* proglašenja (23. 11. 1871. PL), s privolom (…) otca *moga* (22. 1. 1873. PL), neimajući *svoga* imetka (20. 1. 1881. PL), a primjerice sintagma se „mojemu ministru", koja se javlja gotovo u svakom dokumentu, najčešće javlja u nesažetom obliku: ostaje *Mojemu* Popečitelju (24. 11. 1880. PL), povjereno je *Mojemu* Ministru (27. 1. 1891. PL), povjerena je *Mojemu* ministru (24. 12. 1905. PL, 20. 4. 1911. PL, 22. 2. 1911. PL), naložena je *Mojem* Ministru (3. 5. 1912. PL).

Analiza odnosne zamjenice *koji/-a/-e* pokazuje da se u odnosnoj ulozi rabe i sažeti i nesažeti oblici: sa *kojega* (…) Sveučilišta (25. 5. 1868. PIZN), iz drugog *kojega* od pomenuta tri jezika (8. 8. 1869. PIZN), zamieniti *koga* učitelja (12. 7. 1869. PL), predmeta *koga* sami predaju (12. 7. 1869. PL), tečajem *koga* višjega (8. 4. 1870. PL), za premještaj *koga* djeteta (14. 3. 1870. PL), priko svidočbah *koga* nižjega Gjinazija (13. 7. 1870. PL), kod *koga* višjeg realnog učilišta (8. 5. 1871. PL), udovica *koga* člana (29. 12. 1871. PL), izdanu od *koga* višjeg vojenog liekara (9. 5. 1872. PL), od *koga* vojnoga liečnika (16. 11. 1877. PL).

Sažetim oblicima odnosne zamjenice *koji/-a/-e* ondašnja norma različito pristupa pa i Maretić navodi kako unatoč stajalištu Daničića i Budmanija smatra kako u slučajevima sažetih oblika ove zamjenice nije riječ o zamjenici *koji/koja/koje,* već o sklonidbenim oblicima zamjenice *tko* (Maretić, 1899: 190). Ipak, sve do 1880-ih godina bilježe se podjednako i sažeti i nesažeti oblici, no od 1880-ih zabilježeni su samo nesažeti oblici: od *kojega* (14. 3. 1870. PL), na uživanje *kojega* (29. 12. 1871. PL), pred prošašćem *kojeg* on u zamjenu *kojega* učitelja (30. 12. 1880. PL), kod *kojega* (14. 9. 1881. PL) stupa u krepost onoga dana, *kojega* se objavi (25. 5. 1895. PL), istoga dana *kojega* se obznani (3. 6. 1896. PL).

U genitivu su jednako zastupljeni sažeti i nesažeti oblici, a u dativu su puno češći sažeti oblici: *komu* pripada (9. 5. 1872. PL), onaj, *komu* pristoji (29. 12. 1871. PL), učiteljski zbor *komu* će biti nadležnost (5. 6. 1873. PL), *komu* sam

ipak podložan (16. 11. 1877. PL), na onoga *komu* ide opomena (14. 9. 1881. PL), *komu* će tim povjeriti (26. 7. 1868. PIZN).

3.3.2.2. Sklonidba pridjevskih zamjenica

Muški i srednji rod

U analizi sklonidbenih obrazaca pridjevskih zamjenica neće se raditi razlika u značenju zamjenica jer sve pridjevske zamjenice (uz neke rjeđe iznimke) imaju istu sklonidbu. Također, osim u nominativu i akuzativu, muški i srednji rod imaju jednaku sklonidbu, stoga su prikazani zajedno.

Tablica 7. *Sklonidba pridjevskih zamjenica muškoga i srednjega roda*

	jednina	***množina***
	m.r.	sr.r.
N	*-ø/-i*	*-o/-e*
G	*-oga/-ega/-og* *-a*	
D	*-omu/-emu/ -om/-em/-ome* *-u*	
A	*-ø/-i*	*-o/-e*
V	/	/
L	*-omu/-emu-om/-em-ome* *-u*	
I	*-im*	

	m.r.	sr.r.
N	*-i*	*-a*
G	*-ih/-iju/-iu/-ijuh*	
D	*-im/-ima/-ijem*	
A	*-e*	*-a*
V	/	/
L	*-ih/-im/-ima*	
I	*-imi/-im/-ima*	

Jednina

Nominativ

U nominativu muškoga roda zabilježen je ništični nastavak za posvojne i pokazne zamjenice te zamjeničke pridjeve, *sam* i *takov*:

- da postane *njihov* vjerni savjetnik (25. 5. 1868. PIZN), *moj* otac neće (22. 1. 1873. PL), pričuvano je svakome učitelju njegovo mjesto i *njegov* čin (5. 12. 1880. PL)
- dok *taj* štatut ne bude izradjen (16. 9. 1867. PIZN), *ovaj* izpit imade (26. 7. 1868. PIZN), ima *ovaj* podmiriti (14. 3. 1870. PL), *taj* ima biti imenovan (29. 12. 1871. PL), *ovaj* zakon postaje krepostan (5. 12. 1880. PL), a pa kad bi se *taj* obistinio (6. 3. 1887. PL), *ovaj* zakon postaje (13. 11. 1889. PL), ako *ovaj* delegirani Sud sam bude odmjeriti (4. 11. 1897. PL), netom stupi u krepost *ovaj* zakon (18. 7. 1912. PL), *ovaj* zakon stupa na snagu (24. 12. 1905. PL), bude li to *onaj* zahtjevao (14. 7. 1898. PL), da *taj* namet ne bude pobran (30. 3. 1906. PL)
- pristupi *sam* (29. 12. 1871. PL), *sam* sobom služiti (30. 12. 1880. PL), ako ovaj delegirani Sud *sam* bude odmjeriti (4. 11. 1897. PL), što će *sam* učitelj (…) prekazivati (14. 7. 1898. PL).[83]

U pokaznih se zamjenica pojavljuju i oblici *ovi/oni* čije podrijetlo Maretić vidi u analogiji s određenim pridjevom (Maretić, 1899: 189) te u *Jeziku dalmatinskih pisaca* navodi kako su *ovi* i *oni* jedini postojeći oblici nominativa (Maretić, 1915: 237). Ipak, ovakvi su primjeri obilježje početka istraživanoga perioda jer se u kasnijim godinama više ne bilježe: dok predmet *ovi* (…) ne bude (26. 7. 1868. PIZN), polaziti *oni*[84] razred (22. 1. 1873. PL).

Zamjenički pridjev *svaki* ima nastavak *-i*: *svaki* povjerenstveni član (…) ima (9. 5. 1872. PL), *svaki* težilac ima podniti (22. 1. 1873. PL), *svaki* od četiri člana (…) prima (25. 5. 1895. PL), *svaki* upravitelj učione ima (11. 7. 1895. PL), *svaki* je član (…) dužan (26. 9. 1901. PL).

Zamjenica *koji* javlja se s nastavkom *-i*: za svaki obrt *koji* se ište dalje (25. 5. 1895. PL), koju je izdao javni *koi* gimnazij (16. 9. 1867. PIZN), popis *koi* će imat valjati (26. 7. 1868. PIZN), treba da bude *koi* čoviek (11. 7. 1869. PIZN), da je pregled učinio, licem *koji* svjedočnicu piše (16. 11. 1877. PL), kroz mjesec *koji*

[83] S obzirom na to da postoje različite vrste pridjevskih zamjenica te iako nastavci ne ovise o tim vrstama, ovdje će se one ipak formalno razdvojiti na posvojne i povratno-posvojnu, pokazne, odnosne te zamjeničke pridjeve na kraju.

[84] U ovome je slučaju zamjenica u akuzativu, ali je oblikom izjednačena s nominativom.

sliedi (14. 9. 1881. PL), trošak *koji* bijaše još ostao (6. 3. 1887. PL), no tijekom 1870. i 1871.[85] počinje se pojavljivati oblik *koj*: sredstva onoga *koj* je dužan (14. 3. 1870. PL), sredstva onoga *koj* je dužan (14. 3. 1870. PL), najmanji trošak, *koj* ne smije se (14. 3. 1870. PL), *koj* će se neodgodno (14. 3. 1870. PL), onaj *koj* ima pravo (14. 3. 1870. PL), sredstva onoga *koj* je dužan (14. 3. 1870., 29. 12. 1871. PL).

Ovaj oblik u gramatikama bilježi samo Danilo (1855: 27), no ne navodi pravila o mogućim razlikama u uporabi pojedinoga oblika. Maretić pak evidentira i oblik *čij* (1899: 190) te ga izdvaja kao jedini oblik koji u rječniku navodi Vuk Karadžić. Oblik *čij* nije zabilježen u korpusu.

Srednji rod karakterizira nastavak jednak imenicama srednjega roda koji se evidentira i u pridjevskih zamjenica i u zamjeničkih pridjeva:

- izvršenje *njegovo* naloženo je (13. 4. 1874. PL), bi *njihovo* pohadjanje (…) bilo štetno (16. 11. 1877.PL), dalo bi se opravdati *njihovo* postupanje (14. 9. 1881. PL), *njegovo* veličanstvo se je udostojilo (2.1.1918. PL)
- postupanje biva isto kao *ono* (29. 12. 1871. PL), *ovo* zadnje započimlje (22. 1. 1873. PL), *to* se donosi (15. 4. 1878. PL), učioničkom vijeću, vrijeme jest *ono* sprovedeno (20.4.1911. PL), *ovo* je odobrenje udijeljeno (30. 3. 1906. PL)
- *svako* (…) imenovanje (29. 12. 1871. PL), kada je prestalo *takovo* poučavanje (12. 5. 1893. PL)
- *koje* će paka odrediti (12. 5. 1893. PL), vrieme povratka preko onoga *koje* proiztiče (15. 7. 1895. PL).

Genitiv

U genitivu se jednine javljaju tri nastavka: *-oga/-ega*, *-og* i *-a*. Ondašnje su gramatike poprilično ujednačene oko njihove uporabe. Propisuje sva tri nastavka razlikujući nastavke za nepčane i nenepčane osnove pritom naglašavajući razliku između nastavaka s naveskom i bez njega. Doduše, osim što se navodi da se upotrebljavaju obje inačice, nigdje nisu pojašnjene pojedinosti o njihovoj uporabi. Možda je i to uzrokom što se u analiziranom korpusu pronalaze obje inačice podjednako, i to u svih pridjevskih zamjenica i zamjeničkih pridjeva:

[85] Treba napomenuti kako su ta dva datuma sadržajem usko vezana, kao i dokument iz 29. 12. 1871. koji sadrži dijelove dokumenta iz 14. 3. 1870. te svi sadrže brojna zajednička jezična obilježja. Tako se i oblik zamjenice *koj* analogijom prenio iz jednog oblika u drugi.

- danom *svoga* proglašenja (23. 11. 1871. PL), od dana *moga* unovačenja (16. 11. 1877. PL), neimajući *svoga* imetka (20. 1. 1881. PL), iz *svojega* platili (22. 2. 1911. PL)
- sredstva *onoga* koj je dužan (14. 3. 1870. PL), poslije izmaka *ovoga* roka (14. 3. 1870. PL), osim *toga* (6. 4. 1870. PL), izveršbu *ovoga* zakona (13. 5. 1869. PIZN), izvršenje *ovoga* zakona (24. 12. 1905. PL), osnovu *toga* programa (22. 10. 1905. PL), izvršenje *ovoga* zakona (20. 4. 1911. PL)
- stupa u krepost onoga dana, *kojega* se objavi (25. 5. 1895. PL), u roku *koga* će opredieliti (15. 7. 1895. PL)
- bez *svakoga* temelja (29. 12. 1871. PL), znanje *svegakolikoga* razvoja (8. 8. 1869. PIZN).

Nastavak *-og/-eg* bilježi se rjeđe, no i on se može pronaći u svih zamjenica:

- od *svog* rada (14. 7. 1898. PL)
- po propisim *ovog* zakona (27. 1.1891. PL), upućivanjem *onog* pučanstva (14. 7. 1898. PL), §28 *tog* zakona (3. 5. 1912. PL), djelovanje *ovog* zakona (3. 5. 1912. PL)
- na svršetku *svakog* novog petogodja (29. 12. 1871. PL), glede *takovog* prineska (29. 12. 1871. PL).

Sve ondašnje gramatike uočavaju razliku u sklonidbi posvojih zamjenica trećeg lica. Bilo da ih poput Danila svrstavaju u posvojne pridjeve nastale od zamjenica (1855: 35–36, 1873: 64–65) ili njima pristupaju kao posvojnim zamjenicama (Babukić. 1854: 230,[86] Maretić, 1899: 187), svaki od navedenih naslova uočava kako se posvojne zamjenice trećega lica sklanjaju kao neodređeni pridjevi.

Ovdje se pokazuje da uporaba vrlo dosljedno prati normu pa je imenička sklonidba vrlo česta u posvojnih zamjenica trećega lica: tečajem *njihova* učenja (8. 4. 1870. PL), od dana *njegova* proglašenja (30. 1. 1873. PL), dio *njihova* službenog dohodka (18. 2. 1873. PL) nužda *njihova* neobužena obstanka (5. 6. 1873. PL), učionu *njihova* odpusta (16. 11. 1877. PL), ime *njegova* otca (14. 9. 1881. PL), redom dobe *njihova* rodjenja (14. 9. 1881. PL), prijatelj *njihova* rada (14. 7. 1898. PL), iza *njegova* proglašenja (27. 1. 1891. PL), iza *njegova* proglašenja (2. 2. 1904. PL), način *njihova* izvodjenja (22. 10. 1905. PL), u vršenju *njegova* rada (20. 7. 1906. PL).

[86] Zaimena posědovna: *njeg-ov, a, o; njih-ov, a, o; nje-jin* ili *njez-in, zina, zino* nesklanjaju se kao *moj, tvoj, svoj,* t.j. kao *izvěstna* pridavna nego kao *neizvěstna*… (Babukić, 1854: 230).

Ipak, očito je da nije u potpunosti ušla u uporabu jer se paralelno s ovim oblicima javljaju i oni koji se sklanjaju po pridjevsko-zamjeničkoj deklinaciji: u ime (…) *njenog* položaja (12. 7. 1869. PL), uzrok *njihovog* izostanka (9. 5. 1872. PL), izvan *njihovog* sjedišta (20. 11. 1891. PL), dužnost (…) *njihovog* dobra uzdržanja (15. 7. 1895. PL). No, svijest o sklonidbenoj izdvojivosti posvojnih zamjenica trećega lica bila je dovoljno jaka, pa se nigdje ne bilježe nastavci s naveskom, koji su u ostalih pridjevskih zamjenica jednako zastupljeni kao i nastavci bez navezaka.

Po imeničkoj deklinaciji sklanjaju se i zamjenički pridjevi koji u nominativu imaju nastavak *-ø*: ako *takova* stana neima (29. 12. 1871. PL), neima *nikakova* prava (29. 12. 1871. PL), postignuća *kakova* žitka (29. 12. 1871. PL), ne bi moglo naći *takova* stana (30. 12. 1880. PL), u sastavljanju *takova* popisa (14. 9. 1881. PL), s temeljita *kakva* razloga (14. 9. 1881. PL), naći *takova* stana (11. 7. 1895. PL), bez *ikakova* odgadjanja (20. 7. 1906. PL).

Dativ

Za razliku od nastavaka za genitiv pridjevskih zamjenica oko kojih je ondašnja norma poprilično usuglašena, a nastavci su uglavnom bili jednaki za sve pridjevske zamjenice, u dativu se javljaju razlike između nastavaka posvojnih i pokaznih zamjenica. Naime, iako ilirska norma njeguje nastavak *-emu* u nesažetoj inačici (Babukić, 1954: 228–229), već novoštokavci dodaju i nastavak *-em* te *om-e* i *-om-ø* za nesažete i sažete oblike: *mojem, mome, mom* (Maretić, 1899: 187). Babukić ne navodi oblik *mojem*, u njegovu je slučaju on pridružen *Praepositionalu* (lokativu) što odgovara osnovnoj ilirskoj ideji – raznolikost različitih nastavaka u različitim padežima. Maretić pak ne navodi sažeti oblik posvojne zamjenice *momu,* ali sažeti oblik propisuje u pokaznih zamjenica, pa mu dativ zamjenice *taj* glasi *tomu* (Maretić, 1899: 188). Budmani pak prikazuje sve inačice iako, primjerice, za pokaznu zamjenicu *taj* prednost daje obliku *tome* (Budmani, 1867: 56).

Tako velik broj različitih oblika za dativ, a i činjenica da su Budmani te kasnije Maretić ostavljali veliku proizvoljnost u odabiru pojedinoga nastavka rezultirali su činjenicom da se u dativu pridjevskih zamjenica kao i zamjeničkih pridjeva podjednako javljaju svi nastavci. U svim se godinama bilježi nastavak *-omu/-emu* i u sažetim i u nesažetim inačicama:

- *mojemu* Popečitelju Bogoštovja i Nastave (29. 12. 1871. PL), odgovoriti budućemu *svomu* zvanju (16. 11. 1877. PL), *mojemu* se ministru povjerava (2.

2. 1904. PL), povjerena je *Mojemu* ministru (22. 2. 1911. PL), povjeravam *Mojemu* Ministru (18. 7. 1912. PL)

- po obrazcu priloženom *ovomu* zakonu (14. 9. 1881. PL), pripada *onomu* obrtniku (25. 5. 1895. PL), viešti *tomu* jeziku (26. 7. 1868. PIZN)
- *kojemu* se podučitelj (14. 3. 1870. PL)

te *-om/-em*:

- naložena je *Mojem* Ministru (3. 5. 1912. PL)
- ako je *ovom* slijedilo (6. 3. 1887. PL), podložne *tom* porezu (28. 2. 1905. PL)
- proti *kojem* gojencu (12. 7. 1869. PL), *kojem* izpitovniku bude zanjekana (25. 5. 1868. PIZN)
- *svakom* (…) izpitovniku bude (…) rok odredjen (9. 5. 1872. PL), *takovom* učitelju pripada naknada (20. 11. 1891. PL).

Nastavak *-ome* javlja se samo u sintagmi sa sažetom posvojnom zamjenicom *Mome Ministru* te u zamjeničkom pridjevu *svaki*: naloženo je *Mome* Popečitelju (13. 4. 1874. PL), izvršba je povjerena *Mome* Ministru (5. 12. 1880. PL), naložena *Mome* Ministru (3. 5. 1886. PL), pričuvano je *svakome* učitelju njegovo mjesto (5. 12. 1880. PL), povjereno je *Mome* Ministru (18. 7. 1912. PL).

Objašnjenje tolikom broju različitih nastavaka može se pronaći u Maretića (1899: 198–201) koji navodi da je starija norma u dativu poznavala samo nastavke *-omu/-emu*, a nastavak *-om/-em* upotrebljavao se za lokativ (za nesažete oblike zamjenica). U međuvremenu se ta razlika poništila te je sustavu pridodan i nastavak *-ome*. Također, njegova teza o tome da se nastavak *-omu* tada rjeđe rabio u dativu od ostalih nastavaka (Maretić, 1899: 201) u ovome korpusu nije pronašla opravdanje. Naime, u većini se slučajeva upravo tim nastavkom tvori dativ, a nastavak *-ome* javlja se svega nekoliko puta.

U dativu se rjeđe nego u genitivu čuva zasebna sklonidba posvojnih zamjenica trećega lica te zamjeničkih pridjeva koji završavaju nastavkom *-ø*. Takvi su primjeri zabilježeni samo dva puta:

- providiti *njihovu* uzdržanju (15. 7. 1895. PL)
- bud ma *kakvu* dobivanju (20. 1. 1881. PL).

Akuzativ

Ništični nastavak imaju sve pridjevske zamjenice osim odnosne zamjenice *koji*:[87]

- na *njihov* napredak (14. 3. 1870. PL), da budi interes za *svoj* rad (14. 7. 1898. PL), dobit će *svoj* nalog (26. 7. 1868. PIZN)
- tečaj *ovaj* navršiti (25. 2. 1871. PL), prestaje stoprv *onaj* dan (29. 12. 1871. PL), za *onaj* dio (18. 2. 1873. PL), neuvrsti *taj* porez (13. 4. 1874. PL), pretresavši *taj* popis (14. 9. 1881. PL), u *onaj* naznačeni (27. 1. 1891. PL), ide na *onaj* dio ispita (25. 5. 1895. PL), *taj* dnevnik (…) može u svako doba pogledati (14. 7. 1898. PL), na koliko je dar *taj* jurve razvijo (26. 7. 1868. PIZN), za *onaj* slučaj (11. 7. 1869. PIZN), pokle polože *taj* ispit (18. 7. 1912. PL)
- na *vas* iznosak (29. 12. 1871. PL)
- ne uzmogne li im se dati *takav* stan (24. 12. 1905. PL).

Odnosne zamjenice, kao i zamjenički pridjevi u akuzativu imaju jedinstveni nastavak *-i*:

- i u *koji* viši razred (12. 7. 1869. PL), ni višji *koji* gjinazij ni višje koje realno učilište izučili nisu (8. 4. 1870. PL), do dana u *koji* stupi u život (3. 5. 1886. PL), onaj iznos, za *koji* se (25. 5. 1895. PL), prevesti *koi* odsjek (8. 8. 1869. PIZN), napisnik, *koi* će podnieti (11. 7. 1869. PIZN)
- *svaki* put (29. 12. 1871. PL), za *svaki* spol (13. 4. 1874. PL), na *svaki* kilometar (30. 12. 1880. PL), za *svaki* mjesec (14. 9. 1881. PL), za *svaki* sat (13. 11. 1889. PL), bit će *svaki* put (…) odredjeni (27. 1. 1891. PL), za *svaki* sat (20. 11. 1891. PL), za *svaki* sat (12. 5. 1893. PL), za *svaki* glavni razred (18. 7. 1912. PL).

U srednjem se rodu čuva nastavak *-o*/*-e* ovisno o nepčanom ili nenepčanom završetku osnove:

- na *njihovo* znanstveno izobraženje (8. 4. 1870. PL), iskazati *svoje* obiteljsko stanje (22. 1. 1873. PL), imaju *njihovo* redovito obitalište (8. 2. 1892. PL), a na *svoje* vrijeme (14. 7. 1898. PL), prevali *svoje* zakonito vrieme (25. 5. 1868. PIZN)
- u *ovo* se uračunavaju (12. 7. 1869. PL), ili *to* predlože (12. 7. 1869. PL), sve *to* znati uporabljati (12. 7. 1869. PL), neka *ono* diete u učenike upiše (14. 9. 1881. PL), za *to* poučavanje (27. 1. 1891. PL), na sate za *to* odredjene (12. 5. 1893. PL), uzme *to* dielo (26. 7. 1868. PIZN)

[87] To vrijedi samo za akuzativ. U nominativu koji je sinkretiziran s akuzativom moguće je zabilježiti oblik *koj*.

- preći u *koje* više realno učilište (8. 4. 1870. PL), za *koje* se je vrieme (26. 7. 1868. PIZN), područja, ili inače u *koje* se predsiedniku (11. 7. 1869. PIZN)
- u *takovo* mjesto (14. 3. 1870. PL), neimajuća *nikakvo* oprostno pravo (14. 3. 1870. PL), neimajuća *nikakvo* oprostno pravo (29. 12. 1871. PL), na *svako* diete (30. 12. 1880. PL), pohadjaju *kakovo* više učilište (14. 9. 1881. PL), za *svako* učioničko polugodište (12. 5. 1893. PL), u *svako* doba (14. 7. 1898. PL), za *svako* dalje petogodje (18. 7. 1912. PL).

Lokativ

U lokativu jednine zabilježen je velik broj različitih nastavaka. Svojom se čestotnošću ipak izdvajaju nastavci bez navezaka koji se javljaju u svim godištima iako, primjerice, Maretić navodi da se svi nastavci upotrebljavaju jednako (Maretić, 1899: 201). Analiza pokazuje da su u 20. stoljeću, ne samo u zamjenica, nego i u pridjeva nastavci bez navezaka puno češći:

- u *mom* stanju (22. 1. 1873. PL), u sadašnjem *svom* slogu (13. 4. 1874. PL), u sadašnjem *njihovom* slogu (20. 4. 1911. PL), u sadašnjemu *njegovom* slogu (30. 3. 1906. PL)
- u *tom* jeziku tudjem (8. 8. 1869. PIZN), u *ovom* propisu (26. 7. 1868. PIZN), po *ovom* će se zakonu odmjeriti (24. 12. 1905. PL), u *tom* programu (22. 10. 1905. PL), mjesto u *kojem* se služe (24. 12. 1905. PL)
- u *kojem* ima (9. 5. 1872. PL), u ma *kojem* pravcu (14. 7. 1898. PL)
- u *svakom* predmetu (9. 5. 1872. PL), u *svakom* pogledu (14. 7. 1898. PL).

Vrlo je čest, pogotovo u 20. stoljeću i nastavak *-omu/-emu*:

- u *svomu* sadašnjemu slogu (23. 11. 1871. PL)
- u *ovomu* § (29. 12. 1871. PL), ako se u *tomu* pogledu (22. 10. 1905. PL), pri *tomu* valja (22. 10. 1905. PL), podignuta na *tomu* imanju (22. 10. 1905. PL)
- u *kojemu* bilježi (14. 7. 1898. PL)
- u *svakomu* slučaju (22. 10. 1905. PL).

Nastavak *-ome*, rijedak u dativu, čest je u lokativu i javlja se u svim vrstama zamjenica:

- u *svome* mjestu službe (29. 12. 1871. PL), o *svome* službovanju (14. 7. 1898. PL), u današnjem *svome* slogu (26. 9. 1901. PL), po *ovome* zakonu (13. 4. 1874. PL)
- pri *tome* opredjeljenju (15. 7. 1895. PL), dok će se po *ovome* zakonu (18. 7. 1912. PL)

- pri načelu (…) po *kome* (15. 7. 1895. PL).

Posvojna zamjenica 3. lica, kao i neodređeni zamjenički pridjev *takov* u nekoliko primjera potvrđuje zasebnu imeničku sklonidbu:

- u sadašnjem *njihovu* sadržaju (30. 12. 1880. PL), u *njegovu* zadatku (14. 7. 1898. PL)
- nahode se u *takovu* stanju (14. 9. 1881. PL).

Instrumental

U instrumentalu je u svim primjerima zabilježen jedinstveni nastavak *-im*:

- zadovoljni *svojim* položajem (16. 11. 1877. PL), zadovoljavajućim *svojim* radom (24. 12. 1905. PL), *svojim* su radom zadovoljili (18. 7. 1912. PL)
- donaša se *ovim* do obćeg znanja (25. 5. 1895. PL), zvanih zakonom *ovim* (25. 5. 1868. PIZN), sa *ovim* mjesečnim izvještajem (14. 7. 1898. PL)
- zakon (…) *kojim* se uredjuje (9. 6. 1892. PL), zakon (…) *kojim* se preinačuje (20. 4. 1911. PL), zakon *kojim* se stavljaju (11. 7. 1912. PL)
- dokazati *kakvim* drugim načinom (12. 7. 1869. PL), s *takovim* poslidkom (6. 4. 1870. PL).

Jedinstveni nastavak *-im* rezultat je ujednačenosti gramatičkih priručnika, pa se u ovome slažu i ilirska i novoštokavska norma (Babukić, 1854: 228–229, Maretić, 1899: 206–207).

Množina

Nominativ

U nominativu množine muškoga roda zabilježen je samo nastavak *-i*:

- *njihovi* zamjenici budu (14. 3. 1870. PL)
- *oni* učenici tekničkih nastavah (8. 4. 1870. PL), *ovi* isti (…) upašće (14. 3. 1870. PL), imadu se, istina, *ti* nedostatci izrazito navesti (26. 7. 1868. PIZN), mogu biti opredijeljeni smo *oni* učitelji (28. 2. 1905. PL), kako su *ti* troškovi namireni (22. 10. 1905. PL)
- komade, *koji* spadaju (11. 7. 1869. PIZN), nadzornika *koji* bivaju namješteni (11. 7. 1912. PL)
- nemaju se primati *takovi* (16. 11. 1877.PL), kojim s preinačuju *neki* od zakona (24. 12. 1905. PL).

U srednjem je rodu prisutan nastavak *-a*:

- pripadaju *sva ona* mjesta (24. 12. 1905. PL)
- miestah *koja* će se (…) popuniti (13. 5. 1869. PIZN), se proglasuju *nekoja* razjasnjenja (8. 4. 1870. PL), za mjesta *koja* su središta (18. 7. 1912. PL)
- ako *kakva* druga lica mogu dokazati (22. 2. 1911. PL).

Genitiv

U genitivu množine javlja se nekoliko nastavaka. Najučestaliji je među njima *-ih* čiju uporabu normiraju sve ondašnje gramatike, a zadržao se i u suvremenom sklonidbenom sustavu:

- od *svojih* roditelja i njihovih zastupnika (9. 5. 1872. PL), uzdržavanje *onih* mladića (16. 11. 1877. PL), pogledu *onih* školskih nadzornika (11. 7. 1912. PL), program *tih* kurzova (22. 10. 1905. PL), na osnovi *tih* rezultata (22. 10. 1905. PL), pripadaju škole *onih* mjesta (24. 12. 1905. PL)
- sinovi (…) onih *kojih* su izjednačeni (16. 11. 1877. PL)
- od *svih* premeta (12. 7. 1869. PL), gdje *takovih* ima (14. 7. 1898. PL), u vrhu uredjenja *nekih* pravnih odnošaja (3. 5. 1912. PL), istraživanje *nekojih* predmeta (22. 10. 1905. PL).

Utjecaj je novoštokavske norme, ali i dalmatinske jezične tradicije (Maretić, 1915: 230) nastavak *-iju/-iu* (Budmani, 1867: 58, Maretić, 1899: 210) koji se bilježi tijekom 1870-ih, a u kasnijim godinama u potpunosti nestaje: uz pribiće *sviju* dotičnika (14. 3. 1870. PL), nauka *sviu* razredâ (9. 5. 1872. PL).

Nastavak *-ijuh* Maretić vezuje za starije dalmatinske pisce (Maretić, 1915: 230), međutim u korpusu se iznimno pojavljuje samo jedanput: sinovi *svijuh* državljana (16. 11. 1877. PL).

Lokalno određenje korpusa sugeriralo je da će se u nekim elementima jače ocrtavati dijalektalna obilježja lokalnih govora, no, premda se s tom pretpostavkom možemo složiti u pitanju korištenja ikavice, iako se i ona koristi rubno, umetak *zi* u pridjeva i pridjevskih zamjenica koji norma locira upravo u južno područje[88] pojavljuje se samo jednom i to u dokumentu koji većim dijelom slijedi novoštokavske inovacije: preko *tizih*, mogu još biti predavani (5. 6. 1873. PL). Stoga se i ovdje potvrđuje da je jezični utjecaj regije vrlo slab.

[88] Umetak *zi* tadašnje gramatike označavaju kao karakteristiku južnoga podneblja (Maretić, 1899: 197). Bilježi ga i Babukić napominjući kako „u pokaznih zaimenih, osobito u Dalmaciji, umeće se *zi*“ (Babukić, 1854: 230). Iako ovakve oblike Maretić navodi u *Jeziku dalmatinskih pisaca,* u genitivu ga češće evidentira u zamjenica *ovaj, onaj, koji* (Maretić, 1915: 230), a u zamjenice se *taj* češće nalazi u instrumentalu jednine (Maretić, 1915: 229).

Dativ

Odabir je nastavka u dativu množine uvjetovan prvenstveno položajno. Naime, u slučajevima u kojima pridjevska zamjenica prethodi imenici na koju se odnosi, koristi se isključivo nastavak *-im*:

- odaslan *mojim* roditeljima (22. 1. 1873. PL), *svojim* srodnicima odaslan bio (9. 5. 1872. PL)
- *onim* učenicima (22. 2. 1870. PL), podati će *tim* mladićima (16. 11. 1877. PL)
- učenicima *kojim* dozvoljeno je (8. 5. 1871. PL), *kojim* organom povjeren je nadzor (26. 7. 1868. PIZN)
- podložiti se bezuvjetno *svim* propisima (16. 11. 1877. PL), *svim* će se učiteljicama isplatiti (24. 12. 1905. PL), *svim* će se pučkim nastavnicima dati (18. 7. 1912. PL).

U onim slučajevima u kojima pridjevska zamjenica slijedi imenicu ili se upotrebljava samostalno podjednako se javljaju i nastavci *-im* i *-ima*:

- namienjeni suvierenikom *ovim* ili *onim* (25. 5. 1868. PIZN), *onim* pristoji koji uzdrže (29. 12. 1871. PL), *onim* koji nisu (20. 1. 1881. PL), oznani izpitovni uspjeh *onima* (9. 5. 1872. PL)
- *kojima* bi bile podnesene (16. 11. 1877. PL), na nedostatke *kojima* se mora priteći (14. 7. 1898. PL).

Oblici s nastavkom *-ijem* rjeđi su, što evidentira i Maretić (1899: 208) te napominje kako nije riječ o nastavku svojstvenom Dalmaciji. U analiziranom se korpusu javlja samo dva puta i to oba u kasnijim godištima: natjecateljima (…) povratiće se cijeli iznos, a *onijem*, koji dvenije izjave da ostupaju od ispita polovica ispitne takse (3. 6. 1896. PL), može se i *tijem* licima isplatiti (22. 2. 1911. PL).

Akuzativ

U muškom je rodu zabilježen samo nastavak *-e*:

- *njihove* zamjenike opomenuti (14. 3. 1870. PL), opomenut će (…) *njihove* zamjenike (14. 9. 1881. PL), na *njihove* upite (14. 7. 1898. PL), za *svoje* pokuse uzeti (22. 10. 1905. PL)
- pozivom na *ove* odnošaje (16. 11. 1877. PL), za *one* židove koji imaju (8. 2. 1892. PL), upozori *te* organe (4. 11. 1897. PL), sadržati sve *one* podatke (14. 7. 1898. PL), *one* poslovne komade (…) izradjivati (11. 7. 1869. PIZN), izradjivati *te* pokuse (22. 10. 1905. PL)
- i sati *koje* bi (12. 7. 1869. PL), *koje* jezike zna (22. 1. 1873. PL), oni sati, kroz

koje (12. 5. 1893. PL), uz *koje* uvjete (22. 10. 1905. PL)

- *sve* što poznavati treba (12. 7. 1869. PL), izučio *sve* učevne predmete (8. 4. 1870. PL), za *sve* druge (9. 5. 1872. PL), na *sve* učevne predmete (5. 6. 1873. PL), sadržati *sve* one podatke (14. 7. 1898. PL).

U srednjem se rodu upotrebljava nastavak *-a*:

- zabavljati u *svoja* poduzeća (14. 3. 1870. PL), na *njihova* stručna propitivanja (14. 7. 1898. PL), *njihova* prava odrediti (22. 10. 1905. PL)
- uživaju *ova* pogodovanja (11. 7. 1869. PIZN)
- uživaju *sva* učiteljska beriva (5. 12. 1880. PL).

Lokativ

Vrlo rijetki slučajevi u kojima se koristi nastavak *-ih*, normiran gramatikama zagrebačke filološke škole, sugeriraju da su novoštokavski nastavci *-im*/*-ima* vrlo rano prodrli u jezik javnih glasila:

- u *onih* predmetih (26. 7. 1868. PIZN), postupak po *onih* propisih (14. 9. 1881. PL)
- samo oni, o *kojih* (25. 5. 1868. PIZN).

Ipak, najčešće se rabi *-im* i to većinom u slučajevima u kojima pridjevska zamjenica prethodi imenici:

- na *svojim* predavanjima (14. 7. 1898. PL), na *njegovim* putovanjima (14. 7. 1898. PL)
- po *tim* zakonim (9. 5. 1872. PL), u *ovim* slučajima (16. 11. 1877. PL), što se nalaze u *onim* mjestima (24. 12. 1905. PL)
- učiteljski zavod naznači, na *kojim* (…) ima (9. 5. 1872. PL)
- u *svim* predmetima (9. 5. 1872. PL), poučavanje u *takovim* zavodim (5. 6. 1873. PL), u *svim* pitanjima (22. 10. 1905. PL).

Nastavak *-ima* upotrebljava se u odnosnim zamjenicama *koji/-a/-e*: na *kojima* se može (16. 11. 1877. PL), o *kojima* žele razjašnjenja (14. 7. 1898. PL).

Instrumental

Nastavci u instrumentalu potvrđuju da su upravo 1880-e godine definirale smjer kojim će norma krenuti. Naime, dotada su se još mjestimice bilježili ilirski nastavci, poglavito u PIZN-u:

- sa *svojimi* predlozi (14. 9. 1881. PL)

- *kojimi* se je pomoćnimi sredstvi služio (26. 7. 1868. PIZN), pod *kojimi* (uvjeti) (25. 5. 1868. PIZN).

Nakon 1881. godine u potpunosti se prelazi na novoštokavske nastavke *-im* i *-ima*:

- stručno upravljati *svojim* pokusima (22. 10. 1905. PL)
- propisan u §. 1 ove naredbe *onim* rabinima (23. 12. 1896. PL), s *onim* koj ima pravo (14. 3. 1870. PL), koristiti se *tim* opažanjima (22. 10. 1905. PL)
- s *kojim* će se sudom saobćiti (26. 7. 1868. PIZN), medju *kojima* (16. 11. 1877. PL), s *kojim* troškovima (22. 10. 1905. PL).

Ženski rod

Tablica 8. *Sklonidba pridjevskih zamjenica ženskoga roda*

	jd.	**mn.**
N	*-a*	*-e*
G	*-e*	*-ih*
D	*-oj*	*-im*
A	*-u*	*-e*
V	/	/
L	*-oj*	*-ih/-im*
I	*-om*	/

Analiza je pokazala da je sklonidba zamjenica ženskoga roda u tadašnjim gramatikama bila vrlo ujednačena (Babukić, 1854: 228, Maretić, 1899: 210) i u jednini i u množini te osim lokativa nije bilo prostora za dublje rasprave. Stoga će se ovdje samo tablično prikazati paradigma zamjenica ženskoga roda.

Iznimku predstavlja svega nekoliko primjera i to u starijim godištima korpusa u kojima se zadržava stariji nastavak *-ih* u lokativu. Takvo stanje očekivano čuvaju dokumenti iz PIZN: u *onih* strukah (26. 7. 1868. PIZN), koje je u *tih* zemljah (8. 3. 1869. PIZN), okolnosti po *kojih* će se (26. 7. 1868. PIZN).

Vrlo zanimljivu iznimku predstavlja dokument iz *Pokrajinskog lista* s nadnevkom 3. 2. 1890. godine koji sklonidbeno u potpunosti slijedi postavke zagrebačke filološke škole, pa se u lokativu bilježi: po *svojih* godinah, po *njihovih* godinah, po *svojih* godinah.

3.4. Pridjevi

3.4.1. Nekoliko napomena o vidskoj opreci

Klasifikaciju pridjeva po vidu poznavala je i ondašnja norma pa Babukić dijeli *priděvnike* po vrstama sklonidbe: na one koji se sklanjaju kao *samostavnici* (imenice) i na one koji se sklanjaju kao *zaimena* (zamjenice) te ih kao i Veber naziva *izvjestnima* (određenima) te *neizvjestnima* (neodređenima) (Babukić, 1854: 201). Mažuranić *pridavno ime* ili pridavnike dijeli na *neopredělјene* i *opredělјene* te se njegova definicija određenosti/neodređenosti ne razlikuje mnogo od današnje.[89] „Neopredělјeni pridavnici znače samo kakova je ona stvar, na koju pripadaju, a opredělјeni znače ne samo kakva je, nego i koja je" (Mažuranić, 1859: 49).

Novoštokavska norma na čelu s Maretićem i Budmanijem dijeli pridjeve na određene i neodređene[90] (Budmani, 1867: 42, Maretić, 1899: 194) te uvaživši vidsku opreku, tako dijeli i paradigme.

Ondašnji se gramatičari osvrću i na pitanje uporabe određenoga i neodređenoga vida te se u načelu slažu u osnovnim pravilima poput onoga da će se neodređeni vid pridjeva naći u ulozi predikata (Babukić, 1854: 383, Budmani, 1867: 153, Maretić, 1899: 457), a ne slažu se, primjerice, oko uloge zamjenica pri odabiru pridjevskoga vida. Babukić tako navodi da će pridjev imati određeni vid ako stoji uz pokaznu zamjenicu (Babukić, 1854: 384), a kod Maretića se i uz pokaznu zamjenicu može pronaći neodređeni vid pridjeva (Maretić, 1899: 459).

S obzirom na činjenicu da je i ondašnja norma bila vrlo jasna u pitanju klasifikacije pridjeva, ta će se podjela slijediti i ovdje.

Analizirane pridjeve, osim specifičnosti sklonidbe, karakterizira i specifičan poredak u rečenici. U mnogim slučajevima pridjev dolazi iza imenice na koju se odnosi: u vieću *cesarevinskom*, na učilištu *izvanjskom* (8. 3. 1868. PIZN). Ovakav redoslijed, a vidjet će se to i u kasnijim poglavljima nije obilježje isključivo starijih godišta, već ga se vrlo često može pronaći i u 20. stoljeću.

Ponekad je imenica umetnuta između dvaju pridjeva koji se na nju odnose: *samostalnih* školah *realnih* (8. 8. 1869. PIZN), *niemačkoga* kojega spisa *uzorita* (8. 8. 1869. PIZN). Većina je ovakvih primjera zabilježena u PIZN-u, što sugerira kako je novoštokavska norma ipak više držala do neutralnog reda riječi u rečenici.[91]

---

[89] Mažuranić se ističe i po tome što je uočio kako kategorija određenost/neodređenost nije samo karakteristika hrvatskoga jezika, već je uspoređuje s „njemačkim i talijanskim pridavnikom s neopredělјenim spojnikom" (Mažuranić, 1859: 49).

[90] „Gli aggettivi si qualificativi si presentano sotto due forme, sono cioè *determinati i indeterminati* (određeni i neodređeni)" (Budmani, 1867: 42).

[91] O redoslijedu riječi u rečenici, pa tako i pridjeva, bit će više govora u poglavlju o sintaksi.

Uzevši sve navedeno u obzir, treba naglasiti da se korpus odlikuje iznimno dosljednom uporabom određenog i neodređenog pridjeva u određenim situacijama. Neodređeni se pridjev uvijek upotrebljava kao dio predikata, a određeni kada je dio vlastita imena. Određena kolebanja primjećuju se jedino pri odabiru pridjevskoga vida kada je pridjev dio imeničkoga atributa. U tom se slučaju češće bilježi određeni vid pridjeva: za ovršbu (…) *državnoga* zakona (12. 7. 1869. PL), polovinu (…) plaće *pokojnoga* muža i otca (13. 11. 1889. PL), ima sadržati prietnju *oštrijega* postupka (29. 12. 1871. PL), na temelju § 78 *rečenog* zakona, na predlog učitelja *dotičnog* predmeta (12. 7. 1869. PL), zavisi od *dobrog* uzpieha *dozrelostnog* izpita (9. 5. 1872. PL), za onaj dio njihova *službenog* dohodka (2) (18. 2. 1873. PL), na temelju *državnoga školskoga* zakona (2. 5. 1904. PL), prije položenja *rečenog* ispita (22. 2. 1911. PL).

3.4.2. Sklonidba pridjeva muškoga i srednjega roda

3.4.2.1. Nekoliko napomena o sklonidbi neodređenih pridjeva

Već su u drugoj polovici 19. stoljeća postupno bile ukinute opreke među različitim jezičnim stajalištima, a koje su se mogle uočiti u sklonidbi neodređenoga pridjeva. Tadašnja je norma različito pristupala samo množinskim padežima, a u neodređenom vidu pridjeva ta se razlika svela na pristupanje lokativu i instrumentalu. Bogatstvo različitih sklonidbenih oblika kao imperativ se nametnuo zagrebačkoj filološkoj školi čiji predstavnici i u ovom slučaju lokativni nastavak izjednačavaju s genitivom (*-ih*, *-ieh*), a dativ i instrumental još uvijek imaju različite nastavke (Babukić, 1854: 202). Budmani, i inače sklon „pomirbi“ suprotstavljenih koncepcija dopušta pregršt nastavaka u množini (Budmani, 1867: 45), a Maretić izjednačavanjem dativa, lokativa i instrumentala množine zaključuje sklonidbenu priču neodređenih pridjeva.

Tablica pokazuje sve gramatičke morfeme koji su zabilježeni u sklonidbi neodređenoga vida pridjeva.

Tablica 9. *Sklonidba pridjeva muškoga i srednjega roda*

	jednina
N	*-ø*
G	*-a*
D	*/*
A	*-ø*
V	*/*
L	*-u*
I	*-im*

Jednina

Svi neodređeni pridjevi u nominativu završavaju suglasnikom. Većinom je riječ o glagolskim pridjevima trpnim koji su u službi imenskoga predikata ili predikatnog proširka: nemar valjano *neopravdan* (14. 3. 1870. PL), upravitelj je *dužan* (12. 7. 1869. PL), zakon (…) *kriepostan* (23. 11. 1871., 26. 4. 1874. PL), zakon *valjan* za kraljevinu Dalmaciju (5. 6. 1873. PL), tko ne opravda (…) bit će *smatran*, (14. 9. 1881. PL), trošak koji bi ostao *nepokriven* (6. 3. 1887. PL), vjeronauk bi *predavan* (20. 11. 1891. PL), putujući učitelj (…) je *podvrgnut* (14. 7. 1898. PL), zakon (…) *valjan* za Kraljevinu Dalmaciju (26. 9. 1901. PL).

Imenička se deklinacija neodređenih pridjeva dosljedno provodi, pa se u genitivu bilježi nastavak *-a*: neće imati *odlučna* glasa (12. 7. 1869. PL), za službu *privremena* učitelja (29. 12. 1871. PL), da je tjelesnoga sastava *razvijena* (22. 1. 1873. PL), od dneva *isplatna* naloga (30. 1. 1873. PL), preko dohodka ovim zakonom *odredjena* (13. 11. 1889. PL), glede ustanovljenja mjesta *posebna* vjeroučitelja (20. 3. 1891. PL), 10 % *proračunana* troška (15. 7. 1895. PL), iza *položena* ispita (24. 12. 1905. PL).

Ništični je nastavak zabilježen u akuzativu: upisati u *osobit* zapisnik (14. 3. 1870., 29. 12. 1871. PL), imat će *odlučan* glas (12. 7. 1869. PL), uživati *pokojnikov* stan (29. 12. 1871., 13. 11. 1889. PL), koji bi pokazali očevidno *zakašnjen* razvoj (16. 11. 1877. PL), postići *koristan* uspjeh (14. 7. 1898. PL). Nisu zabilježeni primjeri za živo u kojima je nastavak izjednačen s genitivnim.

U lokativu je zabilježen nastavak *-u*: pri *svjetlu* danu (16. 11. 1877. PL), kao da su u *privremenu* miru (20. 1. 1881. PL), koja se uče u *sukromnu* zavodu (14. 9. 1881. PL).

U instrumentalu su nastavci određenih i neodređenih pridjeva izjednačeni: kako je jedan i drugi bio držan *obveznim* (9. 5. 1872. PL), ovaj zakon postaje *krijeposnim* (26. 9. 1901. PL).

Množina

U množini su nastavci neodređenih pridjeva izjednačeni s nastavcima određenih pridjeva. To se odnosi na čitav analizirani period, a i onodobne gramatike to potvrđuju. S obzirom na to da se oblično takvi primjeri ne razlikuju od određenih pridjeva, ovdje će se prikazati samo nastavci za instrumental množine.

Instrumental množine izdvaja se jer se u njegovoj sklonidbi uočava utjecaj novoštokavske norme. Naime, ilirska je norma propisivala različite nastavke za

neodređeni i određeni vid. Babukićeva gramatika bilježi kako „instr. neizvěstnih svèršuje se na *-í* (dugačko), a izvěstnih na *-imi* ili *-iemi*“ (Babukić, 1854: 202–209) međutim takvi primjeri nisu zabilježeni. Bilježi se samo jedinstveni nastavak *-im*: sinovi onih vojnika (…) koji postaše *nemoćnim* (22. 1. 1873. PL), zajedno sa predlozi po njem *učinjenim* (14. 9. 1881. PL).

Srednji rod

Iako se opreka po vidu u pismu ne evidentira u srednjem rodu, u tekstu se analogijom imenička deklinacija preslikala i na srednji rod.

Takvi se primjeri bilježe u genitivu jednine: premještaj koga djeteta *obvezana*, zbog *zanemarena* polaženja (14. 3. 1870. PL), podieljenje *upražnjena* mjesta, izključenje *izberiva* prava, kad neima nijednog djeteta *pokojnikova* (29. 12. 1871. PL), radi *zločesta* ponašanja (16. 11. 1877. PL) te lokativu jednine: u obučavanju *redovitu* da udioništvovati mogu (14. 3. 1870. PL).

3.4.2.2. Sklonidba određenih pridjeva muškog i srednjeg roda

Pisana norma ne bilježi opreku po vidu u srednjem rodu, a kako je i paradigma muškoga i srednjega roda ukazala na brojne sličnosti, prikazane su zajedno. Ipak, u detaljnoj će se razradi pojedinih padeža pokazati posebnosti koje čuva svaki od rodova.

Tablica 10. *Sklonidba određenog pridjeva muškoga i srednjega roda*

	jednina	***množina***
	m.r.	sr.r.
N	*-i*	*-o*
G	*-oga/-ega/-og/-eg*	
D	*-omu/-emu/-om/-em/-ome*	
A	*-og/-eg/ -i*	*-o/-e*
V	/	/
L	*-omu/-emu/-om/-em*	
I	*-im*	

	m.r.	sr.r.
N	*-i*	*-a*
G	*-ih/-ijeh/-i*[97]	
D	*-im*	
A	*-e*	*-a*
V	/	/
L	*-ih/-im*	
I	*-imi/-im*	

Većina je pridjeva vidski određena neovisno o kontekstu, odnosno, riječ je o pridjevima koji završavaju sufiksima *-ski, -ški, -čki, -ni* te ne mogu tvoriti neodređeni parnjak. O naravi takvih pridjeva govore i ondašnje gramatike te se sve slažu kako je riječ o određenim pridjevima (Babukić, 1854: 219, Maretić, 1899: 459).

Nominativ

Nominativni je nastavak u jednini u svim slučajevima *-i*: čim se koi *naukovni* tekst (…) primi (8. 12. 1869. PIZN), *Pokrajinski* list, (2. 2. 1870. PL), *dalji* iznosak (…) ide na teret (13. 11. 1889. PL), kako da je *preminuli* učitelj navršio (3. 2. 1890. PL), a potvrditi *upravljajući* učitelj (20. 11. 1891. PL), ima *dotični* član učiteljskog osoblja pravo (26. 9. 1901. PL), *saborski* zaključak kojim bi doznačena (24. 12. 1905. PL), ako je pridružen koji *posebni stručni* tečaj (18. 7. 1912. PL).

U srednjem je rodu zabilježen samo nastavak *-o*: Njegovo ces. i kr. *Apostolsko* Veličanstvo dostojalo je (8. 8. 1869. PIZN), može se izdati jedno *obćeno* pravilo (2. 2. 1870. PL), uvjeti primanja jesu: državljanstvo *austrinsko* ili *ugarsko* (16. 11. 1877. PL), neka *mjestno* školsko vieće odmah to dojavi (30. 12. 1880. PL), *proračunivo* vrijeme službe jest ono (22. 2. 1911. PL).

Genitiv

U genitivu jednine zastupljeni su različiti nastavci. Ondašnje gramatike sklonije su nastavcima sa završnim samoglasnikom *-oga/-ega*. Mažuranić tako dopušta nastavak *-og/-eg* isključivo s izostavnikom i ispred riječi koje počinju samoglasnikom smatrajući da takvo ispuštanje *a* pred riječima koje počinju suglasnikom čini jezik tvrdim (Mažuranić, 1859: 51). Takvi primjeri, s izostavnikom, nisu zabilježeni. Novoštokavci, iako dopuštaju oba nastavka, navode pra-

[92] Nastavak je zabilježen samo u muškom rodu.

vilo da, ukoliko se koristi samo jedan pridjev, utoliko je običnije da se koristi nastavak *-oga* (Maretić, 1899: 199).

U PIZN-u se, zbog sklonosti ilirskoj normi, bez obzira koliko je pridjeva u nizu, javlja samo nastavak *-oga/-ega*:

- za učiteljstvo jezika *italijanskoga*, *francezkoga* i *englezkoga* (8. 8. 1869. PIZN), glede *medjusobnoga* im razmierja, predmet *pismenoga* ispita (11. 7. 1869. PIZN), kuće vieća *cesarevinskoga* (13. 5. 1869. PIZN).

U *Pokrajinskom* se *listu* i u muškome i u srednjem rodu sve do 20. stoljeća svi nastavci upotrebljavaju podjednako. U pridjeva čija osnova završava nenepčanikom nastavak je *-oga*, odnosno *-og*:

- za ovršbu (…) *državnoga* zakona (12. 7. 1869. PL), po pokl. odluci (…) *preuzvišenoga* Ministarstva (15. 4. 1878. PL), preko *propisanoga* vremena (30. 12. 1880. PL), od župničkoga Ureda (14. 9. 1881. PL), dužnost plaćanja ovoga školskoga danjka (7. 7. 1897. PL), *državnoga* školskoga zakona (2. 5. 1904. PL)
- nadgledanje *učiteljskog* Obrazovališta (12. 7. 1869. PL), s privolom *pokrajinskog* Sabora (14. 3. 1870. PL), po propisim *navedenog zemaljskog* zakona (3. 2. 1890. PL), bielenje (…) *učiteljskog* stana (15. 7. 1895. PL), paragrafi *pokrajinskog* zakona (2. 5. 1904. PL), sadržaj *hrvatskog* ili *srpskog* teksta (17. 3. 1905. PL), djela *dotičnog učiteljskog* lica (22. 2. 1911. PL), od iznosa svakog *susljednog* povišenja (18. 7. 1912. PL).

U pridjeva čija osnova završava nenepčanikom bilježi se nastavak *-ega*, odnosno *-eg*:

- poznavati što je *najznamenitijega* (12. 7. 1869. PL), mogu doprieti samo do *gornjega* stepena (16. 11. 1877. PL), luku *domaćega* primorja (16. 11. 1877. PL), od *obćega* kaznenoga zakonika (14. 9. 1881. PL), članovi sada *službujućega* učiteljskog osoblja (13. 11. 1889. PL), stan *ravnajućega* učitelja (15. 7. 1895. PL)
- radnja iz *opisujućeg* mjerstva (9. 5. 1872. PL), iz *višjeg* broja (9. 5. 1872. PL), izmedju *dosadanjeg* prihoda (3. 5. 1886. PL), u smislu *sadašnjeg* zakona (13. 11. 1889. PL), za *ravnajućeg* učitelja (15. 7. 1895. PL), na temelju *prediućeg* §.a (15. 7. 1895. PL), službene su dužnosti *putujućeg* učitelja (14. 7. 1898. PL).

Tijekom 20. stoljeća jezična se situacija mijenja te počinju prevladavati nastavci bez navezaka.

U slučajevima nizanja više pridjeva zaredom bila su propisana jasna pravila. Maretić je definirao pravila po kojima „kad se nađu dva ili tri oblika onda je obično da oba ili sva tri oblika izlaze na *ga*“ (Maretić, 1899: 199) ili da „prvi genitiv svršuje na *ga*, a drugi na *g*, ako su tri genitiva, onda se na *g* svršuje treći ili drugi i treći genitiv“ (Maretić, 1899: 199). Nije zabilježeno pravilo po kojem bi prvi pridjev u nizu imao nastavak *-og/-eg*, a sljedeći *-oga/-ega*. Maretićeva se pravila većinom slijede i u korpusu. Najčešće su u nizu dva pridjeva od kojih ili oba imaju nastavak s naveskom ili samo prvi: od *obćenoga pedipsnoga* zakonika (14. 3. 1870. PL), § 176 i 177 *obćenoga gradjanskoga* zakonika (29. 12. 1871. PL) i odnošaji *židovskoga vjerozakonskog* družtva (8. 2. 1892. PL), od *župničkoga* (*parohijalnog*) Ureda (14. 9. 1881. PL), članovi sada *službujućega učiteljskog* osoblja (13. 11. 1889. PL), *državnoga školskog* zakona (2. 5. 1904. PL).

Česti su također slučajevi, iako norma to ne propisuje, u kojima svi pridjevi imaju kraći nastavak, bez naveska: po propisim *navedenog zemaljskog* zakona (3. 2. 1890. PL), za izvršbu *dalmatinskog pokrajinskog* zakona, mjesto *stalnog posebnog* vjeroučitelja (20. 11. 1891. PL), od koga *višjeg vojenog* liekara, s izdanjem jednog *predstavnog* imenika (22. 1. 1873. PL).

Dativ

Slično kao i u genitivu, dativ jednine podjednako je obilježen nastavcima s naveskom i bez njega. S obzirom na to da su gramatike zagrebačke filološke škole ipak inklinirale nastavcima s naveskom, tako ih i stariji dio korpusa češće bilježi: naprama *financijalnomu* zakonu (13. 5. 1869. PIZN), k *unutarnjemu* redu (14. 5. 1869. PIZN), zadovoljiti predlogu, na to *smierajućemu* (8. 12. 1869. PIZN).

Uzmemo li u obzir činjenicu da su novoštokavske gramatike uvele nastavke bez dočetnog samoglasnika, postojala je pretpostavka da će jezične inovacije prevagnuti prema nastavcima bez njih, no i u dativu, a isto je i u genitivu kako se moglo vidjeti, nastavci *-omu/-emu* jednako su učestali kao i nastavci *-om/-em*:

- neobhodno potrebitih *tekničkomu* i *praktičnomu* risaru (9. 5. 1872. PL), moći će (…) *občinskomu* odlomku biti udieljena (15. 7. 1895. PL), pripada jednomu u Dalmaciji *obstojećemu* Sudu (7. 7. 1897. PL), u *sadašnjemu* njegovom slogu (30.3.1906. PL), pripadaju *poljodjelskomu* stališu (20. 7. 1906. PL)
- predložiti *učiteljskom* sastanku (12. 7. 1869. PL), kao stanovište jednom *izpitnom* povjerenstvu (15. 1. 1871. PL), nebi mogli zadovoljiti *budućem* njihovom

zvanju (22. 1. 1873. PL), te je podvrgnut c.k. *zemaljskom poljodjelskom* nadzorniku (14. 7. 1898. PL), podijeliti *putujućem* učitelju dopust (14. 7. 1898. PL), pripadaju *zakonitom* potomstvu (22. 2. 1911. PL), da se učitelji prijave *nadležnom kotarskom školskom* vijeću (18. 7. 1912. PL).

Nastavak *-ome*, nastao analogijom prema zamjeničkim oblicima *mnome, njome*, dok mu se pravo porijeklo ne zna (Maretić, 1899: 201), iznimno se pojavljuje i evidentiran je samo dvaput: vlast udieljena *zemaljskome* Odboru (26. 4. 1874. PL), ostaje pridržano *slobodnome* sporazumu (15. 7. 1895. PL).

Akuzativ

U muškome je rodu oblik akuzativa jednine izjednačen s genitivom za živo: na *zemaljskog* školskog nadzornika (9. 5. 1872. PL), pratiti c.k. *zemaljskog poljodjelskog* nadzornika (14. 7. 1898. PL), a s nominativom za neživo: dokazati na *sliedeći* način (2. 2. 1870. PL), za *sigurni* i *srećni* obstanak (14. 3. 1870. PL), kroz gori *ustanovljeni* rok (14. 9. 1881. PL), primaće *mjesni* doplatak (24. 12. 1905. PL), za svaki *glavni* razred (18. 7. 1912. PL). Zanimljivo je pritom da su za živo uvijek odabrani genitivni nastavci bez naveska te se u akuzativu ne pronalaze nastavci *-oga/-ega*.

U srednjem je rodu zabilježen nastavak *-o* ako osnova završava nenepčanikom: zavoda za *učiteljsko* obučavanje (12. 7. 1869. PL), u drugo *dnevno* doba (30. 12. 1880. PL), u *isto* doba (8. 8. 1869. PIZN), za *službeno* područje (8. 12. 1869. PIZN), odnosno *-e* za osnove na nepčanik: dostaviti *godišnje* izvješće (12. 7. 1869. PL), a pokle dosluži *trogodišnje* zakonito službovanje (22. 1. 1873. PL), što se na *obće* znanje donosi (16. 11. 1877. PL), donosi se na *javno* znanje (17. 3. 1905 PL), za *eventualno* upravljanje (18. 7. 1912. PL).

Lokativ

Iako su u načelu u fokusu istraživanja množinski sklonidbeni obrasci i nastavci u jednini u mnogočemu predstavljaju izazov i zaslužuju pozornost. Naime, čak i površan uvid u ondašnje gramatike pokazuje da je svaka gramatika, bez obzira na koncepcijsko opredjeljenje, primat davala drugom nastavku. Tako Babukić uz lokativ, odnosno njegov *Praepositional* vezuje nastavak *-om/-em* (1854: 208). Taj se nastavak pokazao dominantnim tijekom cijelog proučavanog razdoblja:

- riešavati po redu *poslovnom* (11. 7. 1869. PIZN), u drugom *obćenom* razredu (2. 2. 1870. PL), u *Pokrajinskom* listu (8. 2. 1892. PL), sadržane u *službenom*

govoru (14. 7. 1898. PL), u *hrvatskom* ili *srpskom* tekstu (17. 3. 1905. PL), po *položenom* ispitu (22. 2. 1911. PL)

- u kojem *stranom živućem* jeziku. (14. 5. 1869. PIZN), u *posljedujućem* roku (29. 12. 1871. PL), ostaje u *današnjem* svom sadržaju (30. 12. 1880. PL), koja se ustanovljuje u *jednogodišnjem* i *polugodišnjem* iznosku (13. 11. 1889. PL), stupa u *današnjem* svome slogu (26. 9. 1901. PL), u *sadašnjem* njegovom slogu (22. 2. 1911. PL).

Maretić (1899: 203) ne vidi većih razlika u učestalosti korištenja različitih lokativnih nastavaka te tvrdi da „se ne može reći da je koji od četiri nastavka više ili manje običan od drugoga" pa slijedeći kao uvijek Karadžića i Daničića, navodi da je ipak „u lokativu *-emu* u Vuka običnije od *-em*, a u Daničića *-em* običnije od *-emu*". Zaista, nerijetko se bilježe nastavci *-omu* i *-emu*:

- u 1 i 2 *početnomu* redku (29. 12. 1871. PL), po *redovitomu* unovačenju, ostati će na *učionskomu* brodu (16. 11. 1877. PL), pohadnjanja pučke učione u *školskomu* okolišu (14. 9. 1881. PL)
- u *skrajnjemu* slučaju, osim predjašnjega prineska (29. 12. 1871. PL), naznačen u *prediućemu* § (30. 1. 1873. PL), po *zadnjemu* uredovnom popisu (14. 3. 1874. PL), u *sadašnjemu* njihovom slogu (7. 7. 1897. PL), u *sadašnjemu* njegovom slogu (24. 12. 1905. PL).

Maretić primjećuje i da se za razliku od dativa, u lokativu češće rabe nastavci bez završnih samoglasnika iako je tradicija dalmatinskih pisaca češće bilježila nastavke s naveskom (Maretić, 1915: 228).

Instrumental

Kod instrumentala se javlja samo nastavak *-im*: primierenim *načinom*, osviedočiti se (14. 5. 1869. PIZN), sa *zadnjim* tečajem (2. 2. 1870. PL), utjerivat će se *priekim upravničkim* putem (14. 9. 1881. PL), preinačen *pokrajinskim* zakonom (26. 2. 1888. PL), ustanovljeni su *državnim* zakonom (3. 2. 1890. PL), imadu se (…) načinom *propisanim* (7. 7. 1897. PL), smatrati taj list svojim *službenim* organom (14. 7. 1898. PL).

Iako svi gramatičari bilježe nastavak *-ijem* (*-iem*) (Babukić, 1854: 208, Budmani, 1867: 47, Maretić, 1899: 196), ovdje nije niti jednom zabilježen.

Množina

Nominativ

Muški rod množine u nominativu je realiziran nastavkom *-i*: da se dopuste drugi koji *naukovni* tekstovi (8. 12. 1869. PIZN), *zemaljski* školski nadzornici (…) imadu (11. 7. 1869. PIZN), i *tehnički* uredovnici (…) sudjeluju (29. 12. 1871. PL), na koji se odnosi *zemaljski* zakon (3. 2. 1890. PL), *posebni* učitelji vjere uz nagradu (12. 5. 1893. PL), *nepodmireni* školski danjci imadu se (7. 7. 1897. PL), u kojima stoluju *kotarski* sudovi (24. 12. 1905. PL).

Kod srednjeg se roda javlja *-a*: na koliko *raspoloživa* sredstva dopuštaju (14. 3. 1870. PL), valjadu *sljedeća* pravila (8. 5. 1871. PL), imaju se sva *sbivena* zabacenja (…) priobćiti (9. 5. 1872. PL), *kotarska dopunitbena* Zapovjedništva (…) imadu (22. 1. 1873. PL), te se *veća* beriva ne smiju smanjiti (24. 12. 1905. PL), ona što je *učiteljska* lica uživaju (22. 2. 1911. PL).

Genitiv

U genitivu je zabilježen jedinstveni nastavak *-ih* koji, uz nastavak *-ijeh*, propisuju sve tada relevantne gramatike (Babukić, 1854: 208, Maretić, 1899: 206). Nastavci *-ieh*, odnosno *-ijeh* navode se u svim gramatikama, no s obzirom na ovo istraživanje, očito je da u dalmatinskom javnom diskursu nije pronašao svoju implementaciju. Ipak, on nije nepoznanica u hrvatskoj normi. Ilirska ga norma propisuje, baš kao i duga tradicija na dubrovačkom području.[93] Jezično nasljeđe Dalmacije do Dubrovnika, zahvaljujući višestoljetnoj uporabi ikavskog refleksa vrlo rijetko bilježi ovaj nastavak. To nam potvrđuje čak i površan uvid u neka od kapitalnih djela poput Marulićeve *Judite* ili Zoranićevih *Planina*, ali i Maretićeva *Jezika dalmatinskih pisaca*.

U dalmatinskim je glasilima dominantan nastavak *-ih* i to u oba korpusa: za koji od jezikah *romanskih* (8. 8. 1869. PIZN), da sastavi osobitih *zemaljskih* ili *kotarskih* fondova (14. 5. 1869. PIZN), o znanju *zemaljskih* jezikah (5. 5. 1870. PL), o uredjenju *osobnih* i *službenih* odnošaja (3. 2. 1890. PL), stanova *ravnajućih* učitelja (15. 7. 1895. PL), na 4 do 6 *sedmičnih* sahata (26. 9. 1901. PL), od *stručnih* tečajeva (13. 8. 1908. PL), ako neima *zakonitih* potomaka (22. 2. 1911. PL), a tako je i kod imenica srednjega roda: uvedenje *novih naukovnih* sredstvâ (12. 7. 1869. PL), lišeni su svih *učiteljskih* beriva (5. 12. 1880. PL), stanje *javnih* i

[93] Taj nastavak bilježe djela Džore Držića, Mavra Vetranovića, Ranjinina zbornika, gramatika Jakova Mikalje i drugi, a bilježi ga i Budmani u djelu *Dubrovački dijalekat* (1883).

privatnih učilištah (11. 7. 1869. PIZN), sastoji od *potrebitih uzgrednih* pomješća (24. 12. 1905. PL).

Nastavak -*ijeh* spomenut na početku, bilježi se vrlo rijetko i to samo tijekom 1890-ih godina: o uregjenju *koncesioniranijeh gragjevinskijeh* obrta (10. 7. 1895. PL), o uredjenju *koncesioniranijeh* gragjevnih (3. 6. 1896. PL).

U starijim se godinama mogu pronaći primjeri u kojima se bilježi nastavak -*î*, koji ne bilježi ni jedna gramatika, ali ga se analogijom može dovesti u odnos s gubljenjem dočetnog *h* u genitivu imenica:[94] članovi su *učiteljskî* sastanaka (12. 7. 1769. PL), od dvajuh *zemaljskî* jezikâ (15. 9. 1870. PL).

Dativ

Nastavak -*im* jedinstven je za dativ i muškog i srednjeg roda: nego imade tu osnovu i *zemaljskim* poglavarom svih inih zemalja, po kojih kani putovati, za dobe saopćiti (11. 7. 1869. PIZN), *kotarskim učionskim* Nadzornicim pripada (23. 11. 1871. PL), gdjeno je sjedište *kotarskim političkim* poglavarstvom (30. 12. 1880. PL), *posebnim* vjeroučiteljim (…) ne može nikako usljed ovog zakona smanjena (20. 3. 1891. PL), bi *pučkim* učiteljima doznačena (24. 12. 1905. PL), *učiteljskim* kandidatima pripada (18. 7. 1912. PL).

Akuzativ

U akuzativu je zabilježen jedinstveni nastavak -*e* u muškome rodu: odobriti *sliedeće* propise (8. 8. 1869. PIZN), za nauke *šumske* (2. 2. 1870. PL), na *sporedne* razdiele podieliti (29. 12. 1871. PL), za *višje* razrede (9. 5. 1872. PL), da (…) *potrebite* naputke izdade (13. 11. 1889. PL), na *jednake* dijele (10. 7. 1895. PL), zastupajući *prave* rabine (23. 12. 1896. PL), naputak za *putujuće* učitelje (14. 7. 1898. PL), na sve *ostale zakonite opskrbne* užitke (22. 2. 1911. PL), za *usporedne* razrede ne plaća se (18. 7. 1912. PL).

U srednjem je rodu nastavak -*a*: sastanak ima *sliedeća* prava (12. 7. 1869. PL), koji prose *zaistna* mista (5. 5. 1870. PL), za *višja realna* učilišta (8. 5. 1871. PL), nabaviti (…) *učionska* mjesta (29. 12. 1871. PL), navedeć *riedja* slova (9. 5. 1872. PL), da se prime u *vojena* odhraništa (22. 1. 1873. PL), pripraviti na *viša* učilišta *strukovna* (22. 1. 1873. PL).

---

[94] Treba ipak napomenuti kako se *h* gubi jer se u stvarnosti nije ni izgovarao. Nakon dugogodišnjih vrlo burnih rasprava o toj temi dokazano je kako glasu *h* etimološki nema mjesta u G mn., već je korišten kako bi se naznačila dužina zadnjega sloga.

Lokativ

Do sada se pokazalo da se u lokativu množine pojavljuje najveći broj različitih nastavaka,[95] stoga se pokazuje kao dobro ishodiše za proučavanje vremenskih odrednica pri smjeni jezičnih koncepcija. Kao i u paradigmi već prikazanih imenica i zamjenica, koncepcijski se prijelaz ne događa promjenom korpusa, već tijekom 1870-ih godina. Dotada se, naime, u lokativu množine rabi nastavak *-ih*: u *poslovih* školskih (11. 7. 1869. PIZN), o *kratjih* rokovih (11. 7. 1869. PIZN), u *različitih godišnjih* tečajih (14. 5. 1869. PIZN), na *trgovačkih* brodovih (25. 5. 1868. PIZN), u slučajevih *predvidjenih* (29. 12. 1871. PL), s osudom o *pojedenih* predmetih (9. 5. 1872. PL), u *viših* danjcih (30. 1. 1873. PL), globa udarena po gori *spomenutih* paragrafih (14. 9. 1881. PL).

U srednjem se rodu nastavak *-ih* javlja samo u PIZN-u, ali to se može i objasniti manjim brojem pronađenih primjera: na učilištih *zemaljskih* (8. 3. 1868. PIZN), *ostalih* sredstvih učevnih (11. 7. 1869. PIZN), o *učiteljskih* obrazovalištih (14. 5. 1869. PIZN).

U ostatku se korpusa i u muškom i u srednjem rodu već od 1870-ih godina bilježi nastavak *-im* koji do kraja proučavanoga korpusa ostaje dominantnim: u mjestima *pučnijim* (14. 3. 1870. PL), u *višjim realnim* učilištima (8. 5. 1871. PL), se ima vladati po *dotičnim liečničkim* naputcima (16. 11. 1877. PL), pri *posebnim naukovnim* tečajim (17. 3. 1905. PL), po *dosadašnjim zakonskim* propisima (24. 1. 1905. PL), služe u *ostalim* mjestima (24. 12. 1905. PL), po *zakonskim* propisima (18. 7. 1912. PL).

Instrumental

Slično kao kod lokativa kod kojeg se stariji nastavak *-ih* čuva do 1870-ih godina, i nastavak *-imi* koji pronalazmo u Babukića (1854: 208) javlja se u PIZN-u: *usilnimi* sredstvi (14. 5. 1869. PIZN), s *kotarskimi*, školskimi nadzornici (11. 7. 1869. PIZN), ujedno s gimnaziji *realnimi* (11. 7. 1869. PIZN), ali i u PL-u sve do 1880-ih godina: upravljati *učiteljskimi* sastanci, s *cielimi* brojevi *običnimi* i *desetičnimi* slomci (12.7.1869. PL), a trošak (…) izdrži se *občinskimi* sredstvi (23. 11. 1871. PL), s *potrebitimi pripadajućimi* mjesti (30. 12. 1880. PL).

Od 1870-ih se godina počinje upotrebljavati novoštokavski nastavak *-im*: s' *uzvišenim* Ministarstvima (2. 2. 1870. PL), mogu biti imenovani *stalnim* učiteljima (5. 6. 1873. PL), sa *istim* uvjetima (26. 4. 1874. PL), preinačen *pokrajin-*

[95] To je posebno vidljivo u deklinaciji imenica.

skim zakonima (3. 5. 1886. PL), a nije rijetkost da se uz novoštokavski nastavak pridjeva u instrumentalu vezuje imenica sa starijim nastavkom naslijeđenim iz ilirske norme: s *petogodišnjim* dodatcim (13. 11. 1889. PL), u četvrtim i *višim* razredima (1. 1. 1895. PL), sa *odnosnim* nacrtim i trebovnicim, s *prediućim* paragrafim (15. 7. 1895. PL), sa *poljodjelskim* c.k. kraljevstvim (14. 7. 1898. PL), pod *istim* uvjetima (18. 7. 1912. PL).

3.4.3. Sklonidba pridjeva ženskoga roda

Pridjevska paradigma ženskoga roda u mnogočemu slijedi već opisanu pridjevsku paradigmu muškoga roda. Ovdje je, naime, u jednini također riječ o stabilnom sustavu koji slijedi onodobne gramatike (koje su u tom pitanju poprilično ujednačene), stoga će se analiza usmjeriti na množinske padeže, a nastavci u jednini prikazani su tablično.

Tablica 11. *Sklonidba pridjeva ženskoga roda*

	jd.	**mn.**
N	*-a*	*-e*
G	*-e*	*-ih/-ijeh*
D	*-oj*	*-im*
A	*-u*	*-e*
V	/	/
L	*-oj*	*-ih/-im*
I	*-om*	*-im/-imi/-i*

Množina

Razvoj množinskih padeža te promjene koje su svojstvene analiziranom razdoblju možemo pratiti uvidom u genitiv, dativ, lokativ i instrumental. Ovdje se također pokazalo da će stariji dio korpusa u dativu, lokativu i instrumentalu vjerno čuvati rješenja naslijeđena iz gramatika zagrebačke filološke škole.

U nominativu i akuzativu zabilježen je jedinstveni nastavak *-e*: dade potrebite *ustmene* naputе (11. 7. 1869. PIZN), da zadaće opredielene za *pismene* radnje nebudu (9. 5. 1872. PL), za *pučke* učionice (8. 12. 1869. PIZN), razpoloženost na *strojne* mane (16. 11. 1877. PL), za *petogodišnje* doplate (5. 12. 1880. PL), uporabeći *zakonske* ustanove (23. 12. 1896. PL), da (…) prouči *poljodjelske* prilike (14. 7. 1898. PL), kojim se uvadjaju *nove* odredbe (24. 12. 1905. PL), da li su rentabilne *poljodjelske* radnje (20. 7. 1906. PL).

Genitiv

U genitivu je najčešći nastavak *-ih*: iz zemaljah *zastupanih* u vieću (8. 3. 1869. PIZN), učitelji *znanstvenih* strukâ (12. 7. 1869. PL), ravnateljim *srednih državnih* učiona (14. 11. 1872. PL), o podieljenju *petogodišnjih* doplata (3. 5. 1885. PL), neima *zakonitih* potomaka (20. 4. 1901. PL), tko je sudjelovao kod *poljodjelskih* radnja (20. 7. 1906. PL), učiteljima *općih pučkih* škola (18. 7. 1912. PL), od *samostalnih općinskih* odredbina (2. 1. 1918. PL).

Nastavak *-ijeh* zabilježen je samo jednom: u pogledu *ispitnijeh* taksa (29. 5. 1895. PL). S obzirom na to da se ijekavizirana inačica i u drugim padežima javlja kasnijih godina, možemo ga izravno vezati za novoštokavsku normu te utjecaj Vuka Karadžića koji je ovakav duži oblik genitivnog nastavka puno češće upotrebljavao od kraćeg (Maretić, 1899: 206).

Dativ

U dativu množine zabilježen je samo nastavak *-im*: ima biti temelj *daljnim* odlukama (14. 3. 1870. PL), pripadaju *pučkim* učionam (6. 3. 1887. PL), ostavlja se, uz nagradu, *dotičnim crkvenim* i *vjerozakonskim* družbama (29. 11. 1891. PL), pripadajuća *učiteljskim* osobam (9. 6. 1892. PL), kojim *zemaljskim* vlastima imade se (…) povjeriti (7. 7. 1897. PL), pokoravaju njegovim *službenim* odredbama (20. 7. 1906. PL), pripada *učiteljskim* kandidaticama (18. 7. 1912. PL).

Lokativ

Zajedničko je obilježje lokativu i instrumentalu zadržavanje starijih nastavaka sve do ranih 80-ih godina 19. stoljeća. Tako se u lokativu množine ženskoga roda, unatoč tomu što novoštokavski nastavak *-im* dominira korpusom: u *pojedinim* kućama (14. 3. 1870. PL), u Kraljevinami i zemljami *zastupanim* u (8. 5. 1871. PL), koja ide po *gornjim* odredbama (29. 5. 1895. PL), u *istim* okolinam (11. 7. 1895. PL), u *učionskim* okolinam (15. 7. 1895. PL), u *pučkim* školama (14. 7. 1898. PL), na *javnim pučkim* učionam (17. 3. 1905. PL), u *općim pučkim* školama (24. 12. 1905. PL), o *štetnim* bolestima (20. 7. 1906. PL), u *javnim pučkim* školama (22. 2. 1912. PL), ilirski nastavak *-ih* javlja i u PIZN-u, kao i u početnim godinama PL-a.

U načelu se može zaključiti da stariji nastavak pridjeva dolazi uz stariji nastavak imenice: na školah *realnih* (8. 8. 1869. PIZN), pri *komisionalnih* razpravah (11. 7. 1869. PIZN), po *istih* vlastih (14. 5. 1869. PIZN), tičuća se izpitah

učiteljskih na *pučkih* i *gradjanskih* učionah (15. 1. 1871. PL), na *višjih realnih* učionâ (8. 5. 1871. PL), plaće za učiteljska mjesta u *gradjanskih* učionicah (29. 12. 1871. PL), za poučavanje (…) na *pučkih javnih* učiona (30. 12. 1880. PL), o *neopravdanih* odsutnosti djece (14. 9. 1881. PL).

Instrumental

Nastavcima u instrumentalu množine dominira novoštokavski nastavak *-im*: porodicu svoju odhranjivati primiereno *miestnim* okolnostim (14. 5. 1869. PIZN), zamjenjene *javnim pučkim* učionicama (29. 12. 1871. PL), sa *občim pučkim* učionam (15. 7. 1895. PL), sa *školskim* oblastima (14. 7. 1898. PL), sa *gradjanskim* učionam (17. 3. 1905. PL), sa *javnim pučkim* školam (30. 3. 1906. PL). Međutim, kuriozitet predstavlja činjenica da se novoštokavski nastavak u instrumentalu javlja i u PIZN-u koji tradicionalno naginje ilirskoj normi.

Uz novoštokavski nastavak, javljaju se i ilirski nastavci *-imi* i *-i* koji se vezuju za imenice sa starijim nastavkom *-ami*:

- *ustmenimi* naputami (11. 7. 1869. PIZN), *ustmenimi* primietbami (11. 7. 1869. PIZN), sa *sliedećimi* razlikami (14. 5. 1869. PIZN), dopisuje s *višimi* oblasti (12. 7. 1869. PL), sa *sliedećimi* promienami (15. 1. 1871. PL), okoristivši se *djelatnimi* snagami (23. 11. 1871. PL), četiri ili više pismenih radnjâ bi bile zabilježene *nedostatnimi* (9. 5. 1872. PL), smatrat će se gorispomenute dvije bogoštovne občine *složenimi* (8. 2. 1892. PL)
- s *pojedini* učionicami (14. 5. 1869. PIZN).

Promotri li se sklonidba pridjevskih zamjenica i pridjeva u zajedničkom kontekstu, lako se uočavaju brojne sličnosti. Naime, ondašnje su gramatike predlagale velik broj različitih nastavaka koji su se u jednini najčešće razlikovali samo u odabiru naveska. Vjerojatno su takvi normativni postupci i uvjetovali vrlo raznoliku sklonidbenu sliku zamjenica i pridjeva. U većini se slučajeva podjednako upotrebljavaju i nastavci s navescima i bez njih. Izdvaja se lokativ jednine kod kojega su kod obje vrste riječi češći nastavci bez navezaka. U množinskim su se padežima, za razliku od imenica kod kojih se to događa čak desetljeće ranije, rane 1880-e godine pokazale prijelomnima te se tada prestaje s praksom naslijeđenom iz gramatika zagrebačke filološke škole.

3.4.3. Komparacija pridjeva

Komparativ

Ondašnja je komparacija poznavala dva, odnosno tri sufiksa za tvorbu komparativa. Babukić, Mažuranić i Maretić slažu se kako su *-ji, -iji* i *-ši* sufiksi kojima se tvori komparativ. Iznimku predstavlja Budmani koji tvorbu komparativa sufiksom *-ši* smatra nepravilnom (Budmani, 1867: 52). Njegova je klasifikacija komparativa pridjeva poprilično neprecizna jer pod nepravilne komparative svrstava i komparativ *grub-grublji* vjerojatno zbog drugog oblika *grupši[-bši]* (Budmani, 1867: 52). Nejasan je isključiv stav prema tom sufiksu ako uzmemo u obzir kako taj nastavak poznaju i ilirska i novoštokavska norma. Doduše, iako je Budmani u većem dijelu svoje gramatike naginjao novoštokavskoj koncepciji, razvijao je i vlastita viđenja razvoja gramatičke norme. Stoga otklon od uvriježenih rješenja za njega i nije bio iznimkom.

U oči upada i neravnomjerna uporaba sufiksa *-ji* u pridjeva *visok* i *nizak*. U cijelom je korpusu moguće pronaći komparative ovih dvaju pridjeva u kojih se *j* sažima: i u koji *viši* razred (12. 7. 1869. PL), da učenik bude primljen u *najniži* razred (5. 6. 1873. PL), u četvrtim i *višim* razredima (31. 12. 1894. PL), držati u *višim* razredima (14. 7. 1898. PL).

Premda novoštokavska norma ne spominje oblike koji zadržavaju *j*,[96] a to slijede i ilirske gramatike (Mažuranić, 1899: 52; Babukić, 1854: 215), ovakve primjere nije neuobičajeno naći u dalmatinskoj tradiciji. Literatura ih, doduše, češće vezuje za slavonske idiome.[97] Ova analiza pokazuje kako je ovakav nestopljeni glas *j* vrlo čest u komparativu te je uvjetovan vremenski. Naime, primjeri se s nestopljenim *j* javljaju samo tijekom 1860-ih i 1870-ih godina te potom nestaju: pri *višjoj* tèrgovačkoj (25. 9. 1869. PL), svidočbama *nižjih* Gjinazijah (12. 7. 1869. PL), da su koji *nižji* gjinazij (12. 7. 1869. PL), ili *višju* koju učionicu polaze (14. 3. 1870. PL), *višje* jezikoslovne (…) Nastave (21. 3. 1870. PL), priko svidočbah *nižjih* (14. 3. 1870. PL), jedan *nižji* Gjinazij (6. 4. 1870. PL), *nižjega* Gjinazija (13. 7. 1870. PL), na crkvenu *višju* vlast (15. 9. 1870. PL), na *višjih* realnih učionah (8. 5. 1871. PL), *višja* realna učilišta (8. 5. 1871. PL).

---

[96] Daničić u *Oblicima* napominje da ako pred nastavkom u osnovi bude *ž, dž, đ* i *r*, onda se taj *j* gubi: *težak – teži* (Daničić, 1869: 45).

[97] Maretić navodi kako je zadržavanje glasa *j* u komparativu iza glasova *č, ć, r, š* i *ž* obilježje samo Kneževićeva jezika, u drugih je pisaca rjeđe i to samo iza glasa *ž* (Maretić, 1915: 194), a u slavonskih se pisaca rjeđe bilježi iza glasa *ć* (Maretić, 1910: 177).

Komparativom *-iji* tvoreni su višesložni pridjevi i nije zabilježen niti jedan primjer koji odudara od ondašnje pa ni današnje norme: poznavati *poglavitija* slovnička pravila (12. 7. 1869. PL), poznavati *običnije* prirodoslovne sprave (12. 7. 1869. PL), što je *znamenitijeg* (12. 7. 1869. PL), poznavati *znatnije* dogadjaje (12. 7. 1869. PL), da je *zrelijeg* duha (12. 7. 1869. PL).

Komparativnim sufiksom *-ši* tvoren je oblik pridjeva *lak*: poradi *lakšeg* polaženja (29. 12. 1871. PL).

Superlativ

Rijetki su primjeri superlativa, ali iz pronađenog se može zaključiti sljedeće: superlativ se tvori dodavanjem prefiksa *naj-*[98] komparativu pridjeva i svi primjeri slijede takvu normu: *najrazprostranjenije* kosturnjake (12. 7. 1869. PL), što je *najznamenitijega* od (12. 7. 1869. PL), ne bi prekoračio *najviši* (12. 7. 1869. PL), nabava znanja *najpotrebitijega* (14. 3. 1870. PL), *najmanji* trošak (29. 12. 1871. PL), poznaje *najglavnije* zakone metrike (8. 8. 1869. PIZN), poznaje *najznamenitije* pisce, poznaje *najvažnije* posliedke (8. 8. 1869. PIZN).

U većini se slučajeva prefiks *naj-* piše spojeno s komparativom pridjeva, tako je i propisano ondašnjom normom (superlativ se piše zajedno i u iliraca i u vukovaca). Izuzetak su dva slučaja kada se prefiks piše odvojeno: *naj dalje, naj manja* (14. 7. 1898.PL).

U korpusu je zabilježen i primjer s prefiksom *po-* u superlativu: poznavati što je god *ponajglavnijega* (12. 7. 1869. PL).

3.5. Brojevi

3.5.1. Glavni brojevi

U pisanju nesloženih brojeva nisu zabilježeni otkloni od norme. Složeni se brojevi mahom pišu odvojeno kako je i nalagala tadašnja norma (Budmani, 1867: 59, Maretić, 1899: 217): od *trideset i pet* novčića (12. 5. 1893. PL), na *trideset i pet* novčića (27. 1. 1891. PL), *dvjesta i pedeset* kruna (24. 12. 1905. PL). Više desetice zabilježene su nedosljedno zbog obilježja korpusa po kojima se ponegdje ne bilježe asimilacija ili ispadanje suglasnika: utanačuje se na *petdeset* novčića (27. 1. 1891. PL), na *pedeset* novčića (12. 5. 1893. PL).

[98] Maretić ga u svojoj gramatici naziva rječcom koja je nekoć značila vrlo, veoma (Maretić, 1899: 215).

3.5.1.1. Sklonidba broja jedan

Tablica 12. *Sklonidba broja jedan*

	m.r.	**s.r.**	**ž.r.**
N	*-ø*	*-o*	*-a*
G	*-og*	/	*-e*
D	*-omu/-om*	/	/
A	*-ø/-oga*	/	*-u*
V	/	/	/
L	*-om*	/	*-oj*
I	*-im*	/	/

Posebnosti pridjevsko-zamjeničke sklonidbe koje smo zabilježili u zamjenica i pridjeva preslikale su se i na sklonidbu glavnih brojeva. Dosljednu sklonidbu imali su brojevi *jedan, dva, tri* i *četiri,* a svi su viši brojevi bili nepromjenjivi.

Deklinacija broja *jedan* u skladu je s onodobnom normom te odgovara sklonidbi pridjeva *sam,* samo bez „neodređenih nastavaka za G, D i L jednine muškog i srednjeg roda" (Maretić, 1899: 220).

Zabilježeno je vrlo malo primjera za dativ i to dva u PIZN-u te jedan u PL-u. Međutim, čak i dva primjera zabilježena u početnim godinama analiziranog korpusa, točnije 1869. godine, upućuju na neodlučnost pri odabiru nastavka koja se s nešto više primjera očituje i u drugim vrstama riječi. Riječ je o odabiru između nastavka s dočetnim samoglasnikom i bez njega (u ovome slučaju *-u*, *-e* nije evidentiran). Ovakva se dilema javlja i u rednih brojeva: ako su *jednomu* nadzorniku (11. 7. 1869. PIZN), imadu dati *jednom* učitelju (15. 7. 1869. PIZN), pripada *jednomu* u Dalmaciji obstojećemu Sudu (7. 7. 1897. PL).

Nastavci za ostale padeže prikazani su tablično jer su vrlo ujednačeni. Broj *jedan,* odnosno *jedna* deklinira se kao određeni pridjev.

3.5.1.2. Sklonidba brojeva dva (dvije)/tri/četiri/oba

U drugoj polovici 19. stoljeća sve više jača tendencija da brojevi postanu nedeklinabilne riječi. S jedne je strane zagrebačka filološka škola njegovala raznolikost oblika u sklonidbi glavnih brojeva, pa čak i brojeva *pet*, *šest* itd., a s druge je strane sve jači utjecaj vukovske norme vodio k ujednačavanju oblika u deklinaciji brojeva. Tako Maretić različite padežne oblike (osim u N i A) za brojeve *dva*, *tri* i *četiri* vezuje samo za ženski rod (Maretić, 1899: 22), dok Daničić u *Oblicima srpskoga ili hrvatskoga jezika* propisuje potpunu sklonidbu s oblicima G:

dvájû, D/L/I: *tríma*. Izjednačeni oblici za D, L i I jednine broja *dva* za oba roda u Daničića glase *dvjèma* (Daničić, 1869: 47). Budmanijeva je gramatika, okarakterizirana kao primarno vukovska, dopuštala deklinaciju glavnih brojeva,[99] a već i Babukić navodi kako „u ilirskom književno (što-kavskom) nesklanjaju se nego ako uztreba da koji broj dojde u Gen., Dat, Praep., i Instr., onda se uzima za mužki pol město (…) pet: petorica ili peterica " (Babukić, 1854: 220). Ipak, većina je brojeva u kosim padežima pisana u istom, nominativno-akuzativnom obliku i u muškom i srednjem rodu, kao i u ženskom rodu:

- mogu se postaviti *dva* podučitelja (15. 7. 1869. PIZN), razviditi barem u *dvie* godine dana (11. 7. 1869. PIZN), u ta *dva* slučaja (29. 12. 1871. PL), škola imade *dva* ili tri učiteljska mjesta (15. 7. 1869. PIZN), provesti (…) *dva* semestra (16. 9. 1867. PIZN), izučili *dva* godišnja tečaja (13. 7. 1870. PL), na *dvie* učionice (14. 3. 1870. PL), na *dvie* dnevne polovice (9. 5. 1872. PL)
- u *tri* pèrve česti izpita (25. 5. 1868. PIZN), da su svršili *tri* nižja realna razreda (8. 5. 1871. PL), gdi god učitelja (…) ima više nego *tri* (29. 12. 1871. PL), na *tri* razreda (30. 12. 1880. PL), više nego *tri* razreda (27. 1. 1891. PL)
- imat će trajati *četiri* tjedna, i to u dva dijela (22. 10. 1905. PL), preko *četiri* nedjelje dana (30. 12. 1880. PL)
- izučili *oba* posebna tečaja (2. 2. 1870. PL).

Zabilježeno je samo nekoliko primjera koji zadržavaju različite oblike u sklonidbi. Takvi su primjeri mahom u genitivu: iz *trijû* prirodnih carstvâ (12. 7. 1869. PL), sjedimba *dvaju* razreda (30. 12. 1880. PL), za djecu *dvaju* ili više školskih okoliša (13. 11. 1889. PL).

Ilirska je norma u kosim padežima, osim u akuzativu naravno, propisivala dvojinske oblike: *dvuh/dviuh* i *dvoma/dvama* i *dvěma* (Babukić, 1854: 219). Potvrdu takvim oblicima pronašli bismo zasigurno u PIZN-u, no zbog kratkog razdoblja izlaženja toga lista i općenito nedostatka brojeva uskraćeni smo za podatak koliko su se dugo zasebni oblici za dvojinu zadržali. Nekoliko primjera iz 1870. godine potvrđuje kako još uvijek postoje rudimenti različitih oblika dvojine: na jednome od *dvajuh* zemaljskî jezikâ (15. 9. 1870. PL), učenicima *dvijuh* osebnih tèrgovačkih Nastavah (21. 3. 1870. PL), na rastavljenje ovih *dvijuh* strukah (14. 3. 1870. PL), rastavljenje ovih *dvijuh* strukah službe (5. 5. 1870. PL). Ujedno, u ovim se dokumentima mogu pronaći i druga starija rješenja po-

[99] Budmani u svojoj gramatici navodi samo deklinaciju broja *dva, oba, obadva* (Budmani, 1867:63).

put ikavice ili neprovođenja sibilarizacije u pismu kao i ilirski nastavci u ostalim vrstama riječi, stoga se može zaključiti kako ih je prevodio netko tko je bio pod utjecajem ne samo iliraca i zagrebačke filološke škole, već i štokavske ikavice.

Ženski rod potvrđuje različite oblike u kosim padežima kod deklinacije brojeva *dva, tri* i četiri:

- pridodatkom *dviju* godina (22. 2. 1911. PL)
- preko *triju* godina dielatne službe (16. 11. 1877. PL), preko zakonitih *triju* godina (16. 11. 1877. PL).

Sklanjanju brojeva većih od četiri ondašnje su gramatike pristupale podjednako. Iako Babukić (1854: 220) i Mažuranić, (1869: 59) spominjuju sklonidbu većih glavnih brojeva kao obilježje slavenskih jezika, ne propuštaju napomenuti da se u „ilirsko-književnom", odnosno u „narodu" ti brojevi „sklanjaju samo ako uztreba" (Babukić, 1854: 220). Novoštokavska norma, naravno ne sklanja glavne brojeve veće od četiri, a tako su zabilježeni i u korpusu: imade četiri ili *pet* miestah učiteljskih (15. 7. 1869. PIZN), iz *osam* razredah (15. 7. 1869. PIZN), za *dvanaest* urah (25. 5. 1868. PIZN), za *osam* dana (12. 7. 1869. PL), za prvih četrnaest dana (14. 3. 1870. PL), sa *osam* članova (14. 3. 1870. PL), za *trideset* danah (15. 9. 1870. PL), učilišta od *sedam* razredâ (8. 5. 1871. PL), za susliednih *petnaest* godina (29. 12. 1871. PL), za *deset* godina (9. 5. 1872. PL), iz *sedam* razreda (5. 6. 1873. PL), daće (…) *četrdeset* novčića (30. 12. 1880. PL), navršili *deset* godina (20. 1. 1881. PL), trajati *deset* tjedana (24. 12. 1905. PL), od najviše pet *sati* (14. 11. 1907. PL), šest godina (3. 5. 1912. PL).

3.5.2. Redni brojevi

Sklonidba rednih brojeva jednaka je sklonidbi određenih pridjeva, stoga se pravilnosti zabilježene u toj sklonidbi bilježe i ovdje. U muškom i srednjem rodu[100] to znači da će se u genitivu jednine bilježiti nastavci sa dočetnim samoglasnikom i bez njega:[101]

- iz *drugoga* kojega (jezika) (8. 8. 1869. PIZN), imadu se nadzornici jedan *drugoga* podupirati (11. 7. 1869. PIZN), od *pervoga* ovoga izpita (16. 9. 1867. PIZN), iz ženitbe *prvoga* razreda (9. 5. 1872. PL), u okolinama *prvoga* razreda (11. 7. 1895. PL), za školske okoline *prvoga* razreda, za one *drugoga* razreda (24. 12. 1905. PL)

[100] Zabilježeno je samo nekoliko primjera ženskoga roda i to najčešće u akuzativu, pa se o njima nisu mogli donijeti čvrsti zaključci.

[101] Pogledati str. 123–125.

- poviše (…) koga *drugog* višeg Zavoda (12. 7. 1869. PL), u okolinah prvoga i *drugog* razreda (30. 12. 1880. PL).

U dativu su također zabilježeni različiti nastavci *-omu/-emu,-ome* i *-om*:

- pristati *petomu* godišnjemu tečaju (15. 7. 1869. PIZN), podvèrći se (…) i *drugomu* izpitu (16. 9. 1867. PIZN), *prvomu* će razredu pripadati (30. 12. 1880. PL), *drugomu* razredu pripadaju (24. 12. 1905. PL) *trećemu* razredu pripadaju (24. 12. 1905. PL)
- *četvrtome* razredu pripadaju, *petome* razredu pripadaju (24. 12. 1905. PL)
- k *drugom* izpitu (9. 5. 1872. PL), *prvom* razredu pripadaju (24. 12. 1905. PL).

Akuzativ je nastavkom izjednačen s nominativom za neživo: u *pèrvi* godišnji tečaj (15. 7. 1869. PIZN), položiv *pervi* izpit (16. 9. 1867. PIZN), pristojati će nasljednicim *četvrti* dio (29. 12. 1871. PL), za *drugi* i *treći* razred (30. 12. 1880. PL), što sačinjaju *drugi* razdiel (14. 9. 1881. PL), u *drugo* dnevno doba (30. 12. 1880. PL), će navršiti (…) *šesto* godište (14. 9. 1881. PL), u *prvi* plaćevni razred spadaju (24. 12. 1905. PL), te genitivom za živo: za *drugoga* učitelja, pak i za *tretjega* (15. 7. 1869. PIZN), *jednoga* člana (…) imenovat će (25. 5. 1868. PIZN).

Lokativ s dočetnim samoglasnikom zabilježen je samo u nepčanim osnovama: odregjena u *trećemu* stavku (29. 5. 1895. PL), u ostalih je nastavak *-om*: u *pèrvom* redu (11. 7. 1869. PIZN), u kojem *drugom* jeziku (15. 7. 1869. PIZN), u *pèrvom* slučaju (25. 5. 1868. PIZN), u svakom *drugom* slučaju (12. 7. 1869. PL), u *drugom* (mjestu) (14. 3. 1870. PL), u četvrtom početnom redku (29. 12. 1871. PL), u *sedmom* stupcu (14. 9. 1881. PL), u *prvom* stupnju (26. 2. 1888. PL), odregjeno u *prvom* stavku (29. 5. 1895. PL).

U ženskom je rodu nastavak *-oj*: u *prvoj, drugoj, četvrtoj, petoj* i *šestoj* stavci (24. 12. 1905. PL).

U instrumentalu muškoga roda jednine zabilježen je samo nastavak *-im*: započme *prvim* razredom, dokazati kakvim *drugim* načinom (12. 7. 1869. PL).

U množini su također u svim padežima svih rodova nastavci jednaki pridjevskima. Posebnosti se bilježe samo u dativu koji je uglavnom izražen nastavkom *-im*: *drugim* učiteljim i podučiteljim ne pristoji pravo na stan (29. 12. 1871. PL), *drugim* učiteljim i podučiteljim ne pripada (30. 12. 1880., 11. 7. 1895. PL).

U slučaju kada uz broj ne stoji imenica na koju se odnosi te ima imeničku funkciju, bilježi ga se s nastavkom *-ima*: koji se *drugima*[102] (…) mogu dogodice izniti (9. 5. 1872. PL).

[102] U ovakvim primjerima broj nema kvantifikatorsku uloga jer ne znači koje je što po redu, već je u semantičkoj ulozi pridjeva. U takvoj ulozi može stajati samostalno.

U korpusu se pojavljuje i zanimljiva tendencija sklanjanja brojeva koji nisu napisani slovima, već arapskim, pa čak i rimskim brojevima: da je navršio *15. u* godinu svoje dobe (12. 7. 1869. PL), o svršenom *6. m* razredu (8. 5. 1871. PL), učenici *5. a* i *6. a* razreda, a učenici od *6. a* i *7. a* razreda (8. 5. 1871. PL), u onih *2. a* razreda (29. 12. 1871. PL), prestupiti čas od *8. ome* do *12. te* ure i od *3.* će do *8. me* ure (9. 5. 1872. PL), da je navršila *15. u* a da nije još prešla *17. u* godinu dobe (22. 1. 1873. PL), čim navrše *14. u* godinu dobe (9. 5. 1872. PL), da je stigao *15. o* a ne prešao *17. o* godište dobe (16. 11. 1877. PL), mornari *4. a* razreda (16. 11. 1877. PL), svrše *II. i* tečaj (16. 11. 1877. PL), mornari *IV. a* razreda (16. 11. 1877. PL), do *25. og* svakog mjeseca (14. 7. 1898. PL), u učionskim okolinama *I. oga* razreda,[103] u učionskim okolinama *V. oga* razreda (30. 6. 1908. PL).

3.5.3. Brojevne imenice i brojevni pridjevi

U gramatikama druge polovice 19. stoljeća zabilježeno je da su se ponekad glavni brojevi (osim jedan) zamjenjivali brojevnim imenicama (Maretić, 1899: 2019, Babukić, 1854: 220), posebno u imenica muškog i srednjeg roda. S obzirom na to da je takvo pravilo zabilježeno u gramatikama različitih koncepcija, moglo se pretpostaviti da će broj zabilježenih brojevnih imenica i pridjeva biti veći. Ipak, iako rijetki, svi su ti primjeri dosljedno slijedili imeničku deklinaciju.

U analizi su zabilježeni samo primjeri za genitiv i akuzativ:

- iz *dvojice* do *četvorice* glavnih učiteljah (15. 7. 1869. PIZN), iz *petorice* članovah (26. 7. 1868. PIZN)
- do dvi *trećine* plaće (29. 12. 1871. PL), manji od *četvrtine* ni veći od *trećine* (14. 9. 1881. PL,) na *sedminu* (29. 12. 1871. PL), na *četvrtinu* (29. 12. 1871. PL), tražiti u ime mirovine *četvrtinu* (…) plaće (30. 12. 1880. PL).

Bojevni se pridjevi u zabilježenim primjerima tvore nastavcima *-oje* i *-ero*: više od *četèrdesetero* djece (15. 7. 1869. PIZN), za više nego *troje* djece (14. 3. 1870. PL), kad je *četvero* razredna (24. 12. 1905. PL).

[103] Uočava se nesigurnost u sklonidbi rimskih brojeva, pa se u istome dokumentu bilježi i: u učionskim okolinama *II.a* i *III.a* razreda (30. 6. 1908. PL).

3.6. Glagoli

3.6.1. Vrste i razredi glagola

Klasifikacija glagola na vrste i razrede u drugoj je polovici 19. stoljeća pitanje oko kojeg je većina gramatika usuglašena. Naime, jedini koji značajno odstupa od načelno vrlo slične podjele glagola na šest vrsta koju bilježimo u većine ondašnjih gramatičara (uz naravno sitnije razlike među njima) jest Ivan Danilo. On u svojoj prvoj gramatici (1855.) predstavlja vrlo specifičnu podjelu na vrste i razrede glagola u kojoj im pristupa dijeleći ih prvo na *forme primitive* i *forme derivate*. *Forme primitive* zatim dijeli na pet razreda, a *forme derivate* na četiri (Danilo, 1855: 50). Tako sveukupno ima dvije vrste i devet podvrsta. Oni se, doduše, temelje na sličnim postavkama kao i ostale klasifikacije, polazište im je završetak infinitivne osnove i infinitivni nastavak pa se ponegdje skupine glagola podudaraju sa skupinama u ostalim gramatikama, primjerice kao u glagola *zebsti, vesti i presti* (Danilo, 1855: 56).[104] Ipak, u drugoj se gramatici strukturom više približava klasifikaciji koju propisuju ostale gramatike neovisno o koncepcijskom opredjeljenju. Babukić tako glagole dijeli na šest razreda podijeljenih na vrste (Babukić, 1854: 240–241) i na nekim se mjestima njegova podjela podudara s pristupom u novoštokavskim gramatikama s obzirom na to da je temelji na infinitivnom nastavku te završetku infinitivne osnove kao jedinom kriteriju.

Pristup klasifikaciji glagola koji je zabilježen primjerice u Budmanija i Maretića uvelike se poklapa s današnjom klasifikacijom koju propisuje *Hrvatska gramatika* (Barić, etc. 2003). Razlike u takvim sustavnim prikazima male su, očituju se najčešće u redoslijedu vrsta i razreda, primjerice šestog i sedmog razreda prve vrste i prvog razreda treće vrste.

Uvažavajući manje razlike koje se javljaju u različitih gramatičara, u nastavku ćemo prikazati objedinjene pristupe klasifikaciji glagola u drugoj polovici 19. stoljeća.

1. vrsta

Prvu vrstu karakteriziraju glagoli koji nemaju „nikakve karakteristike[105] (obilježja) pred tvorkom infinitiva *-ti*“ (Babukić, 1854: 240). Maretić, Budmani i

[104] S obzirom na činjenicu je po autoričinu saznanju u pripremi monografija o Ivanu Danilu kao gramatičaru, ovdje se neće detaljnije razraditi njegov gramatički pristup vrstama i razredima glagola.

[105] Jedino Tkalčević imenuje ono što danas zovemo ništičnim ili nultim morfom te navodi da „I. red prima ništa“ dovodeći u vezu tematski morf *-ø* s tematskim morfovima drugih glagolskih vrsta (Marković, 2012: 220).

Danilo (1873.) dijele ovu vrstu na sedam razreda.

1. razred: glagoli koji u infinitivu završavaju na *-sti*, a prezentska im osnova završava na *t/d* ispred prezentskog morfa *-e-*, npr. *plesti/pletem.*

2. razred: glagoli s infinitivom na *-sti*, prezentska osnova završava na *s*/*z* ispred prezentskog morfa *-e-*: *gristi/grizem.*

3. razred: glagoli s infinitivom na *-sti*, prezentska osnova završava na *b*/*p* ispred prezentskog morfa *-e-*: *grepsti/grebem.*

4. razred: infinitiv glagola završava na *-ći*, a prezentska je osnova palatalizirana ispred prezentskog morfa *-e-*: *vući/vučem.*

5. razred: glagoli u infinitivu završavaju na *-(e)ti*, a prezentska osnova završava na *m/n* ispred prezentskog morfa *-e-*: *oteti/otmem.*

6. razred: Maretić i Budmani glagolima šestog razreda smatraju glagole *biti/bijem, piti/pijem.* Ovom se razredu dodaju i glagoli *dati, znati i stati* kao i glagol *vapiti* ako mu je prezent *vapijem*[106] (Budmani, 1867: 83, Maretić, 1899: 250).

7. razred: Budmani i Maretić (1899: 252) u ovaj razred svrstavaju glagole *mrijeti/mrem*, odnosno *trti/trem-tarem*.

Babukić u prvu vrstu[107] pribraja većinu glagola koji prvoj vrsti pripadaju i u novoštokavskim gramatikama, no manji broj podvrsta (samo tri) vjerojatno je posljedica pristupa u kojem nije uključio završetak prezentske osnove. Tako on u prvu vrstu ubraja glagole koji pred infinitivnim nastavkom završavaju samoglasnikom, u drugu vrstu one koji završavaju suglasnikom te u treću one kojima osnova završava na „ustneni suglasnik *b, p, v*" (Babukić, 1854–240).

2. vrsta

Drugoj vrsti u svim gramatikama pripadaju glagoli s infinitivnim morfom *-nu-* te prezentskim morfom *-ne-*: *trunuti/trunem* (Budmani, 1867: 85, Maretić, 1899: 255). Iznimku predstavlja Babukić koji izdvaja dvije vrste, „jednu koja u korenu ima samo glasnik: *mi-nu-ti* i jednu koja u korenu ima suglasnik: *dig-nu-ti*" (Babukić, 1854: 240).

---

[106] Dopušta se, doduše, prezent *vapim,* pa se taj glagol može svrstati u četvrtu vrstu. Kako u korpusu ovaj glagol nije zabilježen, ne može se potvrditi koji se oblik prezenta upotrebljavao.

[107] U njegovoj je terminologiji riječ o razredu (Babukić, 1854: 240).

3. vrsta

Glagolima treće vrste različito se pristupa u gramatikama druge polovice 19. stoljeća. Tako Maretić ovdje ubraja iste glagole koje stoljeće kasnije pribraja i *Hrvatska gramatika,* dakle glagole na *-eti* s morfom *je* i glagole s osnovom na *lje, nje, re* (Maretić, 1899: 259). U trećoj se vrsti očito i novoštokavska norma razilazi, pa joj Budmani još pribraja glagole *umjeti*, *razumjeti* uz napomenu kako infinitivno *je* u prezentu prelazi u *ije,* dok Maretić ove glagole svrstava u šesti razred prve vrste (Maretić, 1899: 250). Budmani ovdje pribraja i glagole koje naziva nepravilnima: *htjeti i mljeti* (Budmani, 1867: 87). Babukić, slično Budmaniju, uz glagole koji „pred tvorkom Inf. *ti* imaju karakteristiku *ě*" dodaje i glagole *uměti* i *razuměti* (Babukić, 1854: 241).

Budmani u drugi razred treće vrste izdvaja glagole *željeti* i *vidjeti* koji u infinitivu završavaju na *-(j)eti*, s prezentskim morfom *-i-*.

Maretić (1899: 261) u drugi razred ubraja glagole koji u infinitivu imaju morf *-a-* te im osnova završava palatalima, a u prezentu imaju morf *-i-*: *držati/držim*.

4. vrsta

Oko četvrte vrste sve su gramatike usuglašene. Uključuju glagole koji u infinitivu i u prezentu imaju morf *-i-*: *moliti/molim*.

5. vrsta

Sve se gramatike slažu da je infinitivni morf pred nastavkom *-a-*. Babukić ovu vrstu dijeli na 3 razreda s obzirom na infinitivni morf (*-a-*, *-ja-*, *-jaja-*/*-vaja-*) (Babukić, 1854: 241). Iz istog razloga zajedno predstavlja glagole koji različito tvore prezent poput glagola *bacati* i *zobati* ili *varati* i *pisati* (Babukić, 1954: 241). Svrstavajući u petu vrstu sve glagole kojima je infinitivni morf *-a-*, Budmani (1867: 91–97) u tri razreda izdvaja sljedeće tipove glagola:

1	*-ati/-im*	*držati-držim*
2	*-ati/-jem* *-(j)ati/-jem* *-(v)ati/-em*	*pisati-pišem* *kajati-kajem* *davati-dajem*
3	*-ati/-am*	*čuvati-čuvam*

Maretić (1899: 267–278) ovu vrstu dijeli na četiri razreda kojima je kriterij razvrstavanja tvorba prezenta, no navodi da je „pred nastavkom *-ti* u infinitivu, samoglasnik *a*". Ono u čemu se razlikuje od prethodno opisanih pristupa jest

u tome što glagole poput *kajati se* i *davati,* odnosno one „čija se osnova ispred *-ti* u neodr. načinu svršuje na *-ja* ili na *-va*“ izdvaja u zaseban razred (Maretić, 1899: 277).

6.vrsta

Novoštokavska se i ilirska norma ujednačavaju oko pristupa šestoj vrsti te joj pridružuju glagole koji u infinitivu imaju morfove *-ova-*, *-eva-*, *-iva-*, a u prezente se javlja morf *-u-*: *darovati-darujem* (Babukić, 1854: 241, Budmani, 1867: 97, Maretić, 1899: 279).

Sličnosti između novoštokavske i ilirske norme postoje. Promotrimo li Babukićevu gramatiku, uočit ćemo kako se glagolski sustav sastoji od šest vrsta, kao i Budmanijev, kako druga, četvrta i šesta vrsta odgovaraju Budmanijevoj drugoj, četvrtoj i šestoj vrsti, ali se razlike uočavaju u pristupu sustavu vrsta i razreda te razradi vrsta na razrede. Naime, Babukić napominje kako „slovničari slavjanski razredjivahu ih navadno po sadašnjem vrěmenu pokaznoga načina (praesens indicativi modi) te tako bi, da su svikolici slovničari ilirski razredjivali glagolje na tri sprege iliti konjugacie i to: I. na *-am*, II. na *-em*, a III. na *-im*.“ Slaveći Josipa Dobrovskog napominje kako kao kriterij za razradu glagola odabire „koren i karakteristiku pred tvorkom infinitiva *-ti*“ (Babukić, 1854: 240).

Zbog takva kriterija koji završetku osnove ispred nastavka *-ti* pristupa prvenstveno sa stajališta podjele na suglasnike i samoglasnike događa se da istom razredu iste vrste pripadaju primjerice glagoli *dati* i *piti* jer im osnova završava na samoglasnik.

Maretić slijedi Budmanijevu gramatiku u šestom i sedmom razredu prve vrste te ima vlastiti dodatak sedmoj vrsti s desetak glagola poput *biti, htjeti/hotjeti, ići, naći, spati, velim, gresti, obresti, pjeti* (Maretić, 1899: 286).

Korpus u većini slučajeva prati stanje ondašnje norme, no zabilježeni su i neki glagoli koji svojim prezentskim oblikom ne odgovaraju vrsti i razredu kojemu pripadaju. Takvi su primjerice glagoli šeste vrste koji bi u prezentu trebali imati prezentski morf *-uje-*, a u korpusu imaju morf *-iv-*: *očekiva se* (11. 7. 1869. PIZN), izpitno povjerenstvo dalje *odlučiva* (9. 5. 1872. PL).[108]

Tendencija da se izabere upravo oblik s prezentskim morfom *-a-* uočava se i u glagolu *izabirati*: učiteljska konferencija *izabira* izmedju (14. 5. 1869. PIZN), nadzornik *izabira* zadaće (9. 5. 1872. PL).

[108] Svi su primjeri u poglavlju o glagolima uspoređeni s Parčićevim *Rječnikom slovinsko-talijanskim* iz 1874. te Broz-Ivekovićevim *Rječnikom hrvatskoga jezika* iz 1901.

Vrlo je česta uporaba glagola pete vrste koji prezent tvore prezentskim morfom *-a-*: momu popečitelju (…) *nalaga* se (23. 11. 1871. PL), popečitelju Bogoštovja i Nastave *nalaga* se (29. 12. 1871. PL, 18. 2. 1873. PL), vlast (…) *predlaga* trojicu (29. 12. 1871. PL), koji ga *predava* (9. 5. 1872. PL), dužnost polaziti učionicu, *počima* se za diete (14. 5. 1869. PIZN). Ovakvi se oblici smatraju tipičnim dubrovačkim značajkama (Lovrić Jović, 2008: 231), a zabilježeni su i u Parčićevu *Rječniku slovinsko-talijanskom* iz 1874. godine.

Glagol *(za)počimati* u korpusu se javlja u dvama različitim prezentskim oblicima: kao glagol prvog razreda pete vrste: učionska godina *počima* (14. 5. 1869. PIZN), učionska godina *počima* i dovršuje (12. 7. 1869. PL) i kao glagol drugog razreda pete vrste (prema Maretićevoj klasifikaciji): uživanje plaće *počimlje* (29. 12. 1871. PL), ovo zadnje *započimlje* (22. 1. 1873. PL), koja *počimlje* (14. 9. 1881. PL), vrieme službovanja (…) *počimlje* (6. 3. 1887. PL). Ove primjere slijede i glagoli *zauzimati* i *ostavljati* zabilježeni u sljedećim oblicima: koji se *zauzimlju* (14. 7. 1898. PL) i *ostavlje se* (25. 5. 1868. PIZN). Ovakvi dvostruki oblici nisu neuobičajeni u onodobnoj praksi te ih se može pronaći u Parčićevu *Rječniku* iz 1874. godine.

Svršeni vid glagola *(za)početi* zabilježen je samo s prezentskom osnovom koja završava na *-m-*: prije nego li se *započme* (12. 7. 1869. PL), da (…) *započmu* prvim razredom (12. 7. 1869. PL), prije nego li *počme* (3. 6. 1896. PL), prije nego *počme* (14. 9. 1881. PL) iako Parčić (1874: 516, 971) bilježi oba oblika.

Glagol *smoći* u korpusu se ponaša kao glagol četvrtog razreda prve vrste dosljedno provodeći palatalizaciju: prihodci toga zavoda ne *smožu* nadomiriti (5. 6. 1873. PL). S obzirom na to da su ovakvi primjeri zabilježeni u ranijim godištima, možemo ih izravno povezati sa starijim jezičnim stanjem. Naime, oblik *smožem* bilježi Parčić (1874: 758), kao i svi važniji rječnici u povijesti, Mikaljin, Belostenčev, Voltiggijev i dr., a oblik je *smognem* uobičajeniji za vukovsku normu (Broz-Iveković, 1901: 435).

3.6.2. Glagolski vid

Kategorija glagolskog vida inače svojstvena slavenskim jezicima s ilirskim je gramatikama dobila svoje znanstveno objašnjenje. Tako Mažuranić u objašnjenju vidskih parnjaka daje pravila za perfektivizaciju, a Babukić za imperfektivizaciju (Tafra, 1993: 119). Novoštokavska norma također uočava odnos svršenosti i nesvršenosti glagola pogotovo u tvorbi prošlih vremena, aorista i imperfekta, ali ga pobliže ne objašnjava (Maretić, 1899: 227). S druge strane, tradicionalno shvaćena kao vukovska, Budmanijeva gramatika u uvodnom dijelu

poglavlja o glagolima navodi kako „slavenski jezici (...) imaju još jednu posebnu i važnu podjelu: na svršene i nesvršene glagole." Za nesvršene glagole kaže kako traju u vremenu i nisu još završili te daje primjere: *govoriti, počinjati, gledati*, a za svršene da je takva radnja gotova bez obzira na to koliko je trajala: *otići, skočiti* (Budmani, 1867: 67).

Zabilježeno je nekoliko glagola koji nesvršeni vid tvore sufiksom *-iv-* iako ih onodobna norma bilježi sa sufiksom *-av-*: *zadovoljivati* (11. 7. 1869. PIZN), *popunjivati* (14. 5. 1869. PIZN), *odgojivaju*[109] (14. 5. 1869. PIZN).

Istovremeno se upotrebljavaju dva oblika nesvršenog vida: *poznavati* poglavite zakone i *poznati* one prirodne pojave (12. 7. 1869. PL). Učestaliji je oblik *poznavati,* a u literaturi se bilježi da se u Dubrovniku i u kajkavaca bilježi oblik *poznati* (Broz–Iveković, 1901: 159).

3.6.3. Prijelaznost glagola

Odnos glagola prema objektu kategorija je koju je onodobna norma poznavala[110] iako su se pristupi i podjele razlikovali od autora do autora. Ilirsku bi se normu moglo promatrati s dvaju stajališta, barem što se tiče promišljanja o prijelaznosti. I Mažuranić i Babukić pristupaju prijelaznosti kao kriteriju podjele glagola, pa Mažuranić ima podjelu jednaku današnjoj (na prijelazne, neprijelazne i povratne koji su u istoj ravni), a Babukić *povratne glagole* (*verba reflexiva*) svrstava u istu skupinu sa *směrajućim glagolima* (*verba objectiva*)[111] koje dijeli na *prelazeće* i *neprelazeće* glagole, odnosno jezikom suvremene gramatike prijelazne i neprijelazne glagole (Babukić, 1854: 233). U pojašnjenju klasifikacije povratne glagole stavlja između prijelaznih i neprijelaznih (Tafra, 1993: 118).

Budmani glagole dijeli na prijelazne (*verbi transitivi*) i neprijelazne (*verbi instransitivi*). Povratne glagole ne spominje (Budmani, 1867: 67).

Glagoli zabilježeni u korpusu u potpunosti slijede onodobnu normu u pitanjima prijelaznosti. Moguće je izdvojiti jedino glagol *sastojati se* koji je u korpusu gotovo uvijek zabilježen kao prijelazni glagol: u ovom slučaju *sastojat će* učionica (14. 5. 1869. PIZN), učiteljsko osoblje (...) *sastojat će* iz direktora (14. 5. 1869. PIZN), izpitna komisija *sastoji* (16. 9. 1867. PIZN), poljodjelska škola *sastoji* od zavoda, personal *sastoji* od direktora (24. 12. 1905. PL).

[109] Broz–Iveković (1901: 857) ne bilježe primjer sa sufiksom *-av-*, već oblik *odgajaju*.

[110] Kategorija prijelaznosti poznata je još od Kašićeve gramatike.

[111] U *směrajuće glagole* Babukić svrstava one koji naznačuju „uvěk činjenje, koje se na někakov predmet preteže" (Babukić, 1854: 233), odnosno kojima se radnja proteže od subjekta na objekt (Tafra, 1993: 116).

S obzirom na to da je ovaj glagol kao prijelazan zabilježen primjerice u Parčića (1874: 725), jasno je da će se u ranijim godištima upravo tako i bilježiti, no zanimljivo je da se taj glagol u kasnijim godinama, pogotovo u 20. stoljeća javlja i u prijelaznoj i u povratnoj inačici: koji *se sastoji* najmanje od dvije (2. 5. 1904. PL).

3.6.4. Glagolski oblici

3.6.4.1. Jednostavni oblici

Infinitiv

Karakter tekstova, odnosno činjenica da pripadaju administrativnom funkcionalnom stilu koji tradicionalno teži neutralnosti, ali i kondenzaciji sadržaja utjecali su na to da je infinitiv, koji je zbog svoje bezličnosti vrlo pogodan za takve tekstove, vrlo čest, bilo samostalno ili u nekoj od konstrukcija o kojima će biti govora u poglavlju o sintaksi, primjerice s modalnim glagolom. Infinitiv se tvori nastavkom *-ti*, odnosno *-ći*:

- *odobriti* (8. 8. 1869. PIZN), *poučavati* (30. 12. 1880. PL), *glasiti* (14. 9. 1881. PL), *biti* (27. 1. 1891. PL), *izračunati* (29. 11. 1891. PL), *odazvati* (14. 7. 1898. PL), *isplatiti* (20. 4. 1911. PL), *stupiti* (2. 5. 1904. PL), *zavesti* (30. 6. 1906. PL)
- *podvrći se* (8. 3. 1868. PIZN), *steći* (8. 8. 1869. PIZN), *poći* (11. 7. 1869. PIZN), *teći* (29. 12. 1871. PL), *podvrći* (9. 5. 1872. PL), *obući* (22. 1. 1873. PL), *izaći* (16. 11. 1877. PL), *naći* (30. 12. 1880. PL), *istaći* (22. 10. 1905. PL), *podvrći* (14. 11. 1907. PL).

  Glagol *donijeti* zabilježen je u obliku *donesti* (9. 5. 1872. PL).

Često se gubi završno *-i*: ima *bit* (8. 12. 1869. PIZN), nije moguće *služit* se (11. 7. 1869. PIZN), imade *obaviestit se* (11. 7. 1869. PIZN), *poslužit se* (11. 7. 1869. PIZN), da će *bit* (11. 7. 1869. PIZN), *imat valjati* (26. 7. 1868. PIZN), treba *podniet* (29. 12. 1871. PL), *izpitovat* ima (…) učitelj (9. 5. 1872. PL), kakav ima *bit* (14. 7. 1898. PL) pa nije rijetkost u istoj rečenici zabilježiti dva različita oblika: *zadobit* ju i *obnašati* može (14. 5. 1869. PIZN).

Prezent

U korpusu nisu zabilježeni svi oblici prezenta. Riječ je o administrativnim tekstovima, pa se 2. lice jednine i množine najčešće iskazuju imperativom u formi uputa ili naredaba. Stoga će se prikazati samo evidentirani oblici.

Prezent se tvori morfovima: *-a-*, *-e-*, *-je-* i *-i-*.

- Morfom *-a-* prezent najčešće tvore glagoli pete vrste o čemu je već bilo riječi u poglavlju o vrstama i razredima glagola:

  jednina

  1. lice: a *znam* (22. 1. 1873. PL, 16. 11. 1877. PL), *povraćam* zaiskani izvadak (14. 9. 1881. PL), *povjeravam* Mojemu Ministru izvršenje (18. 7. 1912. PL).

  3. lice: *pribavlja* kotarska Vlast (23. 11. 1871. PL), pridruženje (…) *smjera* na to (29. 12. 1871. PL), koja *pita* (15. 4. 1878. PL), niti se njom *prekida* petoljetje (5. 12. 1880. PL), *ubraja* se (27. 1. 1891. PL), da što bolje *zna* (14. 7. 1898. PL), zakon *stupa* na snagu (2. 5. 1904 PL), učiona se *stavlja* van (24. 12. 1905. PL).

  množina

  3. lice: da im ona čim većma *uspievaju* (11. 7. 1869. PIZN), u gradovih koji *imaju* (23. 11. 1871. PL), *uporavljaju* se (5. 12. 1880. PL), koji (…) *poučavaju* djecu (30. 12. 1880. PL), neka ju djeca redovito *pohadjaju* (14. 9. 1881. PL), *stavljaju* se van krjeposti (7. 7. 1897. PL), *ukidaju se* (2. 5. 1904. PL), kojom se *uvadjaju* (22. 1. 1906. PL).

- Morfom *-e-* prezent tvori većina glagola prve i druge vrste:

  jednina

  3. lice: *se provede* (8. 8. 1869. PIZN), *postane* (…) težkim (29. 12. 1871. PL), istom (…) *uzmogne* zadovoljiti (22. 1. 1873. PL), godina *mine* (13. 4. 1874. PL), da se tim *postigne* (14. 7. 1898. PL), da ih država *preduzme* (22. 10. 1905. PL), djelovanje *počinje* danom proglašenja (3. 5. 1912. PL).

  množina

  3. lice: ako se *neuzmognu* složiti (11. 7. 1869. PIZN), nadzornici, da *preuzmu* (23. 11. 1871. PL), koji (…) *pristanu* (16. 11. 1877. PL), da se *izvedu* (14. 7. 1898. PL), koji se (…) *pozovu* (9. 5. 1872. PL), da vlasti *podnesu* isprave (24. 12. 1905. PL).

- Morfom *-je-* tvoreni su najčešće prezenti glagola šeste vrste te četvrtog razreda pete vrste:

  jednina

  1. lice: ja se svojim nagonom *obvezujem* (22. 1. 1873. PL), dobrovoljno se *podlažem* (16. 11. 1877. PL), *odredjujem* što slijedi (3. 6. 1896. PL), *naregjujem* što slijedi (8. 6. 1904. PL).

  3. lice: kojom se *izdaje* (11. 7. 1869. PIZN), kojim se *promjenjuje* (23. 11. 1871. PL), osoba koja *službuje* (30. 12. 1880. PL), ne *može* se uračunati (3. 5.

1886. PL), ovime se *ovlašćuje* (23. 12. 1896. PL), kako da se *konštatuje* filoksera (14. 7. 1898. PL), doplate *udjeljuje* vlast (24. 12. 1905. PL), koje *se nalaže* općinam (13. 8. 1908. PL).

množina

3. lice: što ih *zadobiju* (8. 3. 1869. PIZN), medjaši (…) *ustanovljuju* (29. 12. 1871. PL), što *obterećuju* (30. 1. 1873. PL), kojim se *uredjuju* (5. 12. 1880. PL), kojom se *promjenjuju* (14. 9. 1881. PL), *ostaju* netaknute (3. 5. 1886. PL), *utanačuju* se pravila (27. 1. 1891. PL), kojom se *proglasuju* (29. 11. 1891. PL), se *preinačuju* i *popunjuju* njeki propisi (7. 7. 1897. PL), u kojima *stoluju* sudovi (24. 12. 1905. PL).

- Glagoli četvrte vrste te dio glagola prve vrste prezent tvore morfom *-i-*:

jednina

1. lice: *nahodim* da *odredim* (23. 11. 1871. PL), *nalazim* (9. 5. 1872. PL), da *zadovoljim* (22. 1. 1873. PL)

3. lice: kadidat takov koi *želi* (8. 8. 1869. PIZN), da *nepovriedi* ugleda (11. 7. 1869. PIZN), što *sliedi* (23. 11. 1871. PL), u kojem se *nalazi* učiona (30. 12. 1880. PL), što istome *nadleži* (27. 1. 1891. PL), na svojim predavanjima *naznači* (učitelj) (14. 7. 1898. PL), kako *slijedi* (8. 6. 1904. PL), ovaj zakon *ustanovi* (24. 12. 1905. PL), u kojem *vrši* (11. 7. 1908. PL).

množina

3. lice: da jih *rieše* (23. 11. 1871. PL), da se *rastave* (29. 12. 1871. PL), koji se *razdjele* (sati) (9. 5. 1872. PL), u kojoj se *nalaze* (3. 5. 1886. PL), zakoni (…) *vrijede* (6. 3. 1887. PL), koji *odstupe* (3. 6. 1896. PL), okoline *se dijele* (24. 12. 1905. PL), koji *služe* (22. 1. 1906. PL).

Glagol *biti* u korpusu je uglavnom zabilježen u nenaglašenoj samostalnoj uporabi kao dio imenskoga predikata: komu *sam* podložan (16. 11. 1877. PL), da joj *je* učitelj zapriečen (30. 12. 1880. PL), obvezani *su* (5. 12. 1880. PL) ili u tvorbi složenih glagolskih oblika. Korpus bilježi i naglašene prezente glagola *biti* u prezentu: koji *jesu* (9. 5. 1872. PL), uslovi za primanje *jesu* (22. 1. 1873. PL), učevni predmeti u realkama *jesu* (5. 6. 1873. PL), uvjeti primanja *jesu* (16. 11. 1877. PL), najmanji iznosak (…) *jest* (30. 12. 1880. PL) i takvi primjeri nisu rijetkost.

Određene posebnosti mogu se javiti uz niječni oblik prezenta glagola *biti* koji se vrlo često bilježi u svojoj (i)jekaviziranoj inačici: koji *nijesu* častnici (5. 12. 1880. PL), a *nijesu* ju još navršila (14. 9. 1881. PL), vidiv da vi, (…) *nijeste* (14.

9. 1881. PL), oni koji *niesu* navršili (20. 1. 1881. PL), koji *nijesu* obvezni (6. 3. 1887. PL), *nijesu* (22. 1. 1906. PL), što *nijesu* u službi (11. 7. 1908. PL). Maretić obrazlaže ove oblike razlikama u razvoju jata koji se u južnim govorima razvio u *ije,* pa otuda oblik *nijesam* (Maretić, 1899: 283).

Glagoli imati, dati, (sa)znati[112]

U nekih se glagola javljaju dvostruke inačice koje propisuje tadašnja norma[113] u kojima se umeće glas *d* u prezentu, imperfektu i aoristu. Riječ je o glagolima prvog razreda pete vrste i to redom *imati, dati, (sa)znati, upoznati, izdati, priznati*. Maretić objašnjava kako su oblici navedenih glagola nastali analogijom prema oblicima glagola *dati* koji je pak nastao od nekadašnje osnove *dad-* (Maretić, 1899: 268). Specifično je da Maretić izrijekom navodi da se oblik *dadu,* a prema tome onda i *znadu,* pojavljuju samo u 3. licu množine, a u korpusu se bilježe i u 3. licu jednine. Ostali predstavnici novoštokavske jezične koncepcije, poput Budmanija, ovakve oblike propisuje u svim licima (Budmani, 1867: 83, Danilo, 1873: 101).

Analiza pokazuje da se ova pojava najčešće javlja kod glagola *imati*: *imadu* se (8. 3. 1869. PIZN), *imade* u isto doba (8. 8. 1869. PIZN), *imadu* se podnositi (23. 11. 1869. PIZN), *imadu* dokazati (15. 1. 1871. PL), da se (…) *imade* odsele protegnuti (19. 11. 1887. PL), kako se *imadu* izračunati (29. 11. 1891. PL), *imadu* stranke (7. 7. 1897. PL), *imadu* (31. 3. 1905. PL), koji *imadu* (24. 12. 1905. PL).

Istovremeno, cijelim se korpusom protežu i inačice bez umetnutog *-d-*: ali i onda *neima* ničesove razlike (2. 2. 1870. PL),[114] *nemaju* se primati (16. 11. 1877. PL), *imaju* se uporaviti (5. 12. 1880. PL), kojim se *imaju* (29. 11. 1891. PL), *imaju* da dokažu (23. 12. 1896. PL), *ima* se platiti (7. 7. 1897. PL), putujući učitelj *ima* (14. 7. 1898. PL), *neima* zakonitih pomaka (20. 4. 1911. PL).

Ova je pojava evidentirana i u sljedećih glagola:

znati: da temeljito *znade* slovnicu (8. 8. 1869. PIZN), da *znadu* kako su se razvili (8. 8. 1869. PIZN)

---

[112] Dvostruke su inačice zabilježene i u glagola *upoznati, izdati, priznati, valjati* i *smjeti*.

[113] Budmani, P. Имати *imati* avere puo assumere dietro al tema del pres., dell'impf. E dell' aor la lettera *d* e si conjuga allora in que' tempi come i verbi della I. classe: pres. Имам *imam* o имадем *imadem* (Glagol *imati* može poprimiti u prezentu, perfektu i aoristu slovo *d* i onda se u navedenim vremenima konjugira kao i glagoli 1. razreda) (Budmani, 1867: 83).

[114] U niječnom su obliku glagola *imati* podjednako zastupljene sažete i nesažete inačice.

saznati: da *saznade* uspiehe (11. 7. 1869. PIZN)
dati: ako mu se koje *dadu* (11. 7. 1869. PIZN), da dotičnim učiteljima *dade* (14. 7. 1898. PL), presjednik povjerenstva *dade* svoj glas (14. 11. 1907. PL)
izdati: i potrebite naputе *izdade* (29. 12. 1871. PL)
priznati: ako *priznade* (14. 9. 1881. PL)
valjati: *valjadu* sljedeća pravila (8. 5. 1871. PL)
smjeti: da se oba nameta *smjedu* pobirati (20. 7. 1906. PL).

Aorist

Aorist se, a s njime i imperfekt, rijetko bilježi u tekstovima administrativnog stila. Književno-umjetnički tekstovi očekivano će puno duže čuvati starije oblike, a u administrativnima će se, zbog neutralnosti i sažetnosti, češće birati perfekt iako se i u književnim djelima 18. i 19. stoljeća takvi oblici sve više gube pa i Maretić kaže „u svijeh pisaca, koji mnogo pripovijedaju, aorist je veoma običan; a koji pisci malo pripovijedaju, već ponajviše govore o onome što jest ili što bi imalo biti, u ńih je dakako aorist rijedak“ (Maretić, 1915: 243).

Oblikom, zabilježeni se primjeri aorista slažu s onodobnom normom:

koja *nenavršiše* (djeca) (29. 12. 1871. PL), one osobe (…) koje (…) sposobne *biše* za to (22. 1. 1873. PL), gdje prijašnja doplata *bi* svršena (18. 2. 1873. PL), inače *popadoste* pod kazne (14. 9. 1881. PL), kojemu *bi* naloženo (14. 9. 1881. PL), za koje *bi* odredjen poseban vjeroučitelj (29. 11. 1891. PL).

Imperfekt

Imperfekt se, poput aorista, rijetko pojavljuje u korpusu. Zabilježena su samo tri primjera: dok *trajaše* stanje mira (29. 12. 1871. PL), *bijaše* već oženjen (22. 1. 1873. PL), koji *bijahu* već namješteni (23. 12. 1896. PL).[115]

Glagolski prilozi

Glagolski prilozi prošli i sadašnji imaju dvostruku realizaciju koja je podjednako zastupljena u cijelome korpusu. Glagolski prilog prošli zastupljen je dvama oblicima, onima koji se tvori sufiksom *-vši*[116] koji je evidentiran u cijelome korpusu:

[115] Treba navesti da se u 20. stoljeću ne javljaju ni aorist ni imperfekt.
[116] Terminologija po kojoj se *-vši* naziva sufiksom preuzeta je iz Silić, Pranjković, 2005: 94.

prevalivši (14. 5. 1869. PIZN), *okoristivši* (23. 11. 1871. PL), *položivši* (29. 12. 1871. PL), *pretresavši* taj popis (14. 9. 1881. PL), *dovršivši* uredovnu porabu (4. 11. 1897. PL), *ubrojivši* i vjeroučitelja (14. 7. 1898. PL), *platívši* pristojbinu (22. 10. 1905. PL), *položívši* ispit usposobljenja (18. 7. 1912. PL).

Osim navedenih oblika, javljaju se i oni sa sufiksom *-v*:[117]

došav (11. 7. 1869. PIZN), *podvergav* (14. 5. 1869. PIZN), *podnesav* (14. 5. 1869. PIZN), *položiv* (15. 12. 1869. PIZN), *naznačiv* (26. 7. 1868. PIZN), bit će kaženjeni (…), *uvaživ* slučajno položenu opravdu (14. 9. 1881. PL), *vidiv* da Vi (…) nijeste (14. 9. 1881. PL), proviđiti uzdržanju, *ubrojiv* tu periodično bielenje, trošak zaklade, *odbiv* naknadu, sačinjava (30. 6. 1908. PL).

Oblici s nastavkom *-av*/*-iv* rjeđi su, no bilježi ih se rudimentarno i u 20. stoljeću.

Glagolski prilog sadašnji tvori se sufiksima -ući i -eći:[118]

nemorajući tim spojiti (8. 8. 1869. PIZN), *imajući* sviedočbu (14. 5. 1869. PIZN), *želeći* izvèršivati praktiku (15. 12. 1869. PIZN), *neimajući* svoga imetka (20. 1. 1881. PL), *uračunajući* propisane propovjedi (29. 11. 1891. PL), *posiljući* mu iskaz (4. 11. 1897. PL), *uporabeći* zakonske osnove (23. 12. 1896. PL), *zadovoljavajući* svojim radom (24. 12. 1905. PL).

Istovremeno se bilježe i primjeri bez dočetnog *-i*:

buduć da se kandidatu (26. 7. 1868. PIZN), *nemorajuć* se zanimati (14. 5. 1869. PIZN), osvjedočiti se *polazeć* predavanja (11. 7. 1869. PIZN), *izrićuć* karne pedepse (29. 12. 1871. PL), *zamučeć* tu okolnost (9. 5. 1872. PL), *navedeć* riedja slova (9. 5. 1872. PL), *brojeć* uprav od susljednog dneva (30. 1. 1873. PL), *upisivajuć* (14. 9. 1881. PL), *priopćujuć* mu duplikat (4.11.1897. PL), *nastojeć* da se postignu (14. 7. 1898. PL).

U 20. se stoljeću ne bilježe primjeri bez dočetnoga *-i*.

Imperativ

Svi se primjeri imperativa slažu s ondašnjom normom, čak i u korištenju čestice *neka* u 3. licu koju Maretić dovodi u vezu s riječju *nehaj* koja se nalazi u nekim slavenskim jezicima te znači *pusti (da)* (Maretić, 1899: 289). Iako Maretić uočava da Karadžić koristi česticu *da* pri tvorbi imperativa, a na nju se osvrće

[117] Oba su sufiksa uobičajena i u ilirskoj i u novoštokavskoj normi.

[118] I u ovom se slučaju slijedi terminologija iz Silić, Pranjković, 2005: 94–94.

već i Budmani (1867: 102), potvrda za njezinu imperativnu primjenu pronađena je samo u jednom primjeru: najmanja beriva, izpod kojih *da ne silazi* nijedna školska općina (14. 5. 1869. PIZN).

Imperativ se u korpusu realizira sljedećim oblicima:

- 2. l. jd.: *upiši* svu djecu (14. 9. 1881. PL), godine *razlučuj* (14. 9. 1881. PL), *nadostavi* u Maticu (14. 9. 1881. PL), *dodjeli* ti da koje diete (14. 9. 1881. PL), *potegni* perom (14. 9. 1881. PL), *pregledaj* upis (14. 9. 1881. PL)[119]
- 3. l. jd.: *neka se unapredjuje* (14. 5. 1869. PIZN), *neka* se i to u primjedbe *zapiše* (14. 9. 1881. PL)
- 3. l. mn.: *neka prosude* (8. 12. 1869. PIZN), *neka budu* (14. 5. 1869. PIZN), *neka* (…) *prikažu* (29. 12. 1871. PL), *neka* mjestno školsko vieće odmah to *dojavi* (30. 12. 1880. PL), *neka* odmah *imenuje* (30. 12. 1880. PL), *neka* ono diete u učenike *upiše* (14. 9. 1881. PL).

3.6.4.2. Složeni oblici

Perfekt

Perfekt se u većini slučajeva tvori od nenaglašenog prezenta glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog: *je dozvolio* (8. 3. 1868. PIZN), što *je vidio* i *opazio* (11. 7. 1869. PIZN), *nisu dobili* (29. 12. 1871. PL), da *je stigao* (16. 11. 1877. PL), koja *su navršila* (14. 9. 1881. PL), ministarstvo (…) *je naredilo* (19. 11. 1887. PL), da *su izučili* (23. 12. 1896. PL), *je razpravljao* (14. 7. 1898. PL), *je preinačio*, *su se preinačili* (24. 12. 1905. PL), koje *su podučavale* (30. 6. 1906. PL), koji *su navršili* (18. 7. 1912. PL).

Osim nenaglašenim prezentom glagola *biti,* perfekt se rjeđe tvori i naglašenim oblikom: u tom danu *jesu položili* izpit (9. 5. 1872. PL), *jesu odstupili* od ponavljanja (9. 5. 1872. PL). Takvi su primjeri karakterističniji za početak korpusa i s obzirom na to da se njihova uporaba ne može dovesti u vezu s mogućim određivanjem prema pojedinoj normi, vjerojatno je riječ o stilskim razlozima u kojima se odabirom glagolskoga oblika željelo posebno naglasiti izrečeno.

U starijem se razdoblju bilježe dva otklona u tvorbi glagolskoga pridjeva. U prvom se slučaju *ao* stegnuo u *o,* a u drugom je hijat izbjegnut intervokalnim *j: obnašo sam* (23. 11. 1869. PIZN), *je ràzvijo* (26. 7. 1868. PIZN).

U povratnih se glagola u perfektu 3. lica jednine uz pomoćni glagol često zadržava i povratna zamjenica *se*: koja *se je doprinosila* (14. 5. 1869. PIZN), *se*

[119] Ispisani su svi primjeri iz dokumenta 14. 9. 1881. PL jer se samo u njemu pojavljuje imperativ 2. lica.

je bavio, *se je vladao*, *se je popravio* (26. 7. 1868. PIZN), kojim *se je preinačio* (30. 12. 1880. PL), da *se je* (…) *premjestilo* (14. 9. 1881. PL). Ovakva praksa nije zabilježena u novoštokavskoj normi, ali jest u iliraca (Babukić, 1854: 284), a i dokumenti iz kojih datiraju ovi primjeri pokazuju da je riječ o tekstovima u kojima se još uvijek njeguje ilirska norma.

Pluskvamperfekt

Zabilježen je samo jedan primjer pluskvamperfekta i on se ističe po mjestu nenaglašenog glagola *biti* koji se nalazi iza punoznačnog glagola. Takav poredak nije neuobičajen, a o njemu će se detaljnije govoriti u poglavlju o sintaksi kada bude riječi o redu riječi u rečenici: ako *je* pokojnik već *svršio bio* (29. 12. 1871. PL).

Futur prvi

Kada se govori o sukobima u pristupu morfološkoj normi u drugoj polovici 19. stoljeća, u prvi plan gotovo uvijek dođu sklonidbeni oblici, posebno oni množinski. Zaista, praksa pokazuje da su mnoga od tih pitanja svoje rješenje pronašla tek duboko u 20. stoljeću. Ipak, u sjeni su pritom ostala neka od morfoloških pitanja u kojima se također može pratiti smjena u gramatičarskim strujanjima. Jedno je od takvih pitanja upravo i futur prvi te oblici u kojima se javlja. U jeziku se analiziranih dokumenata futur prvi sastavljen od punoznačnog glagola i nenaglašenog prezenta glagola *htjeti* javlja od samih početaka. Kopula se bilježi ispred ili iza punoznačnog glagola, u svakom slučaju odvojeno od njega: *imat će* (8. 8. 1869. PIZN) *obznanit će* (8. 12. 1869. PIZN), će udariti (11. 7. 1869. PIZN), da ću *uči* (16. 11. 1877. PL), njoj će se *doznačiti* (30. 12. 1880. PL), *sastavit* će (14. 9. 1881. PL), te će odsele *glasiti* ovako (20. 1. 1881. PL), *bit* će (29. 11. 1891. PL), *naredit* će im (14. 9. 1881. PL), *glasit* će (7. 7. 1897. PL), te će onda *obznaniti* (4. 11. 1897. PL), što će se *podići* (14. 7. 1898. PL), vlasti će dokazati (24. 12. 1905. PL).

Iako Babukić vrlo jasno normira pravilo po kojem se u slučaju postponirane kopule dočetno *-i* gubi, nerijetko se ono zadržava: *prisustvovati će* (11. 7. 1869. PIZN), *ustanoviti će* (29. 12. 1871. PL), *utjerati* će se (30. 1. 1873. PL), *opredieliti* će se (5. 6. 1873. PL), *podati će* (16. 11. 1877. PL), *imati će* pravo (14. 9. 1881. PL), *glasiti* će (3. 5. 1886. PL), *biti* će (27. 1. 1891. PL), *proslediti* će (29. 11. 1891. PL), *glasiti* će (7. 11. 1901. PL), *sastaviti će se* zapisnik (14. 11. 1907. PL), *glasiti će* ovako (22. 2. 1911. PL).

Ovo pitanje može imati određene pravopisne karakteristike, no ne određuje oblike futura s obzirom na jezikoslovnu situaciju. U tom se pogledu već tijekom sedamdesetih godina primjećuje utjecaj novoštokavske norme tendencijom postavljanja kopule iza punoznačnog glagola te asimilacije *t* u ć. Ilirska norma takvih oblika nije poznavala,[120] međutim njih opisuje Budmani,[121] a u analiziranim tekstovima supostoje s oblicima u kojima je kopula odvojena: *dozvoliće* mu se rok (22. 1. 1873. PL), *utjeravaće* se (30. 1. 1873. PL), *vriediće* (5. 12. 1880. PL), *postupaće* se (30. 12. 1880. PL), *biće* joj doznačena (30. 12. 1880. PL), *daće* joj se (30. 12. 1880. PL), *podpašće* (14. 9. 1881. PL), *bićete* porubani (14. 9. 1881. PL), *podpašćete* (14. 9. 1881. PL), *povratiće* se (3. 6. 1896. PL), *obavjestiće* o delegaciji (4. 11. 1897. PL), *vrijediće* (24. 12. 1905. PL), *odmjerivaće* (22. 1. 1906. PL).

Maretić (1899: 287) jasno propisuje da se futur prvi tvori kopulom odvojenom od punoznačnog glagola te na taj način potire Budmanijevo pravilo o spajanju kopule s glagolom tako da i tijekom 20. stoljeća supostoje primjeri u kojima je kopula odvojena: *izgubit će* pravo (24. 12. 1905. PL), *vrijedit će*, *nagradjivati će se* (30. 8. 1908. PL), *primjenjivati će se* (27. 4. 1909. PL). Povratkom odvojene kopule vraća se i problem dočetnoga *-i* koji se ponovno upotrebljava neujednačeno.

Futur drugi

Zabilježeno je samo nekoliko primjera futura drugog koji su tvoreni od svršenog prezenta glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog: *bude imala* (14. 5. 1869. PIZN), *nebude dokazalo* (25. 5. 1868. PIZN), *bude prosudjivao* (26. 7. 1868. PIZN), da *bude svršio* (5. 6. 1873. PL), da se ne *budu našli* (16. 11. 1877. PL), da *bude držala* izpite (15. 4. 1878. PL), ako roditelji ili njihovi zamjenici *nebudu* (…) *prikazali* (14. 9. 1881. PL), ne *bude* li putujući učitelj *vršio* (14. 7. 1898. PL), što se *budu činili* (22. 10. 1905. PL), da *budu mogli* biti namješteni (14. 11. 1907. PL), dok *budu podučavali* (11. 7. 1908. PL).

---

[120] Babukić primjerice u svojoj gramatici spominje samo oblike s odvojenim pomoćnim glagolom (Babukić, 1854).

[121] Takvu tvorbu futura prvog bilježi i Budmani u svojoj gramatici pa navodi: „Spesso l'ausiliare viene posposto al verbo; in tal caso si suole ommettere l' *i* dell'infinito ed assimilare quindi il *t* alla cons. *ć* dell'ausiliare (…) љубиħу *ljubiću* [*-bit ću*] amerò (Često pomoćni glagol dolazi nakon glagola; u tom slučaju može se otpustiti slovo *i* u infinitivu te asimilirati slovo *t* suglasniku *ć* iz pomoćnog glagola: *ljubiću*)" (Budmani, 1867: 103).

Kondicional prvi

Kondicional se u korpusu uvijek tvori aoristom glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim, što potvrđuju i ondašnje gramatike (Babukić, 1854: 292, Maretić, 1899: 290) uz iznimku da Babukić pri tvorbi kondicionala dodaje i česticu *da*. Takvi primjeri nisu zabilježeni u korpusu. No zabilježeno je da, iako ondašnje gramatike u 1. licu jednine propisuju oblik *bih,* u korpusu se često bilježi krnje *bi*: ako *bi* ja (…) *imao* (22. 1. 1873. PL), ja se obvezujem (…) ako *bi bio* primljen (16. 11. 1877. PL).

U ostalim licima kondicional slijedi primjere koji su u skladu s tvorbom kondicionala u ondašnjim gramatikama: *nebi mogle* (8. 12. 1869. PIZN), *bi bile* zabilježene (9. 5. 1872. PL), a kad ga se ne *bi poslušalo* (5. 6. 1873. PL), kad *bi* se *dogodilo* (30. 12. 1880. PL), kad *bi* kotarska učionska vlast *sudila* (14. 9. 1881. PL), trošak koji *bi* još *ostao* (6. 3. 1887. PL), *imao bi* (vjeroučitelj) (27. 1. 1891. PL), *bio bi* pozvat jedan sud (4. 11. 1897. PL), kad *bi bilo* moguće (14. 7. 1898. PL), *bi* im *pripadala* (24. 12. 1905. PL), kad *bi odstupile* (30. 6. 1908. PL), kad ne *bi uživali* (18. 7. 1912. PL).

U slučajevima korištenja 2. lica kondicionala prvog, aorist se uvijek zapisuje odvojeno iako se takva uputa ne može pronaći ni u jednoj onodobnoj gramatici: molim Vas da *bi ste* (…) *povratili* (14. 9. 1881. PL), molim vas da *bi ste dali* uručiti (14. 9. 1881. PL). Takav primjer nije zabilježen u gramatičara zagrebačke filološke škole, a ni kasnije u Budmanija i Maretića.

Kondicional drugi

Rijetki zabilježeni primjeri kondicional drugog tvore se kondicionalom prvim glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim. Isto bilježe i ondašnje gramatike (Babukić, 1854: 286, Budmani, 1867: 104): ne *bi bili izplatili* (29. 12. 1871. PL), *bi bili izvršili* (9. 5. 1872. PL), *bi bili nastavili* (9. 5. 1872. PL).

3.7. Prilozi

3.7.1. Podrijetlo priloga

Zabilježeni prilozi vuku podrijetlo od imenica, pridjeva, zamjenica, brojeva, glagola i priloga. Najčešće se bilježe oni nastali od pridjeva i zamjenica:

- *premilostivo* potverditi (16. 9. 1867. PIZN), *neposredno* nadgleda (25. 5. 1868. PIZN), *općenito* uvedeni (26. 7. 1868. PIZN), *slobodno* prelaziti mogu (28. 9. 1868. PIZN), *točno* poznavati (12. 7. 1869. PL), *ugovorno* (…) ustanovio je

(14. 11. 1872. PL), da je *stalno* zdrava (22. 1. 1873. PL), kojemu je obično sjedište *daleko* po kopnu (8. 12. 1891. PL), *stalno* ili *privremeno* namještene (9. 6. 1892. PL), *tvrdo* ostajući pri načelu (15. 7. 1895. PL), njegovo se veličanstvo *premilostivo* udostojilo (15. 9. 1906. PL), kad podučava vjeronauk *ponajmanje* (8. 4. 1908. PL), *tvrdo* ostajući pri načelu (13. 8. 198. PL)

- *kako* se je vladao (26. 7. 1868. PIZN), *ondie* (28. 9. 1868. PIZN), *tada* se ima svagda utemeljiti (29. 12. 1871. PL), *kad* hoću položiti (9. 5. 1872. PL), za *toliko* godina (22. 1. 1873. PL), od (…) Dalmacije *tamo* prelaze (18. 2. 1873. PL), imaju se *svakako* (16. 11. 1877. PL), *gdjeno* je sjedište (30. 12. 1880. PL), ne smie se *nikada* (15. 7. 1895. PL), iza *kako* dozriju (24. 12. 1905. PL), *kada* bez prekida slijedi (8. 4. 1908. PL), *toliko* predujmova (13. 8. 1908. PL).

Rjeđe se bilježe prilozi nastali od akuzativnih i instrumentalnih oblika imenica: što ih *stranom* utemelji (25. 5. 1868. PIZN), ćudoredno ponašanje kojih moglo bi *zlo* djelovati na njihove sudruge (22. 1. 1873. PL) te od glagola koji se najčešće tvore sufiksom *-ce*: mogu *dogodice* izniti (22. 1. 1873. PL). Istim se sufiksom tvore i prilozi nastali od priloga *zasebno* i *neprestano*: *zasebice* (12. 7. 1869. PL), koji su (…) *neprestance* (…) služili (3. 5. 1886. PL).

Od brojeva su nastali sljedeći prilozi: *jednom* (15. 7. 1869. PIZN), probave *drugdie* (15. 7. 1869. PIZN), barem *triput* kroz nedjelju dana (29. 12. 1871. PL), kada se roditelji *drugamo* presele (14. 5. 1869. PIZN).

Stupnjevanje priloga jednako je stupnjevanju pridjeva: *kašnje* (11. 7. 1869. PIZN), *najkašnje* (11. 7. 1869. PIZN), *najprije* (16. 9. 1867. PIZN), ima se učiniti, što *nejberže* (26. 7. 1868. PIZN), ograničeno je *najviše* (24. 12. 1905. PL).

Uz navedene oblike moguće je zabilježiti i uporabu ekscesiva:[122] ako srednjih školah imade *premnogo* (11. 7. 1869. PIZN) i *premilostivo* potverditi (16. 9. 1867. PIZN), međutim takvi se primjeri bilježe samo u početnim godinama analiziranoga korpusa.

Složeni se prilozi u većini slučajeva pišu zajedno: *jedanput* (11. 7. 1869. PIZN), *svakiput* (11. 7. 1869. PIZN), *sasvim* (15. 7. 1869., 25. 5. 1868. PIZN, 29. 12. 1871. PL, 14. 9. 1881. PL), *odtuda* (28. 9. 1868. PIZN), *odsele* (23. 11. 1871. PL, 19. 11. 1887. PL), ne uzdržava *usve* i *posve* (29. 12. 1871. PL), platiti *iznova* (18. 2. 1873. PL), ima biti *namah* oznanjeno (16. 11. 1877. PL), te će *unapried* glasiti ovako (30. 12. 1880. PL), *unutra* upisanim (14. 9. 1881. PL), te će *unaprijed* služiti (10. 5. 1906. PL), ne smije se *nikako* (13. 8. 908. PL), no bilježe se i primjeri u kojima se pišu odvojeno.

[122] Ekscesivom se izražava prekomjerno svojstvo (Marković, 2012: 299).

U takvim je slučajevima uvijek riječ o prijedložnom izrazu koji u rečenici može stajati i odvojeno ne mijenjajući značenje: *iz jutra* (15. 7. 1869. PIZN), *na dalje* (15. 7. 1869. PIZN), *za zvagda* (15. 7. 1869. PIZN), naplaćuju se (…) *u napried* (29. 12. 1871. PL), *za svagda* (29. 12. 1871. PL), *na pamet* naučene uzgredne česti (9. 5. 1872. PL), povjerenstvo sastave: zemaljski školski nadzornik (…) *za tim* oni strukovnjaci (9. 5. 1872. PL), *pri tom* koliko moguće (22. 1. 1873. PL), može još i *na čas* zatvoriti (5. 6. 1873. PL), *jedan put za vazda* (20. 1. 1881. PL), trajat će *od prilike* deset dana (24. 12. 1905. PL).

3.8. Prijedlozi

3.8.1. Podrijetlo prijedloga

Osim neizvedenih prijedloga, poput *bez, do* i *iz,* prijedlozi u korpusu najčešće vuku podrijetlo od okamenjenog oblika imenice u akuzativu: **mjesto**: *mjes'o* pomenute nagrade (20. 1. 1881.PL), *mjesto* podporâ (29. 12. 1871.PL), a *mjesto* istoga (24. 12. 1905. PL), **svrhu**: *svèrhu* nastavljanja (15. 7. 1869. PIZN), *svrhu* okolnosti (29. 12. 1871. PL), *svrhu* vojenih odhranilišta (22. 1. 1873. PL), odnosno instrumentalu: **koncem, prilikom, putem**: *koncem* svakog mieseca (14. 9. 1881. PL), *prilikom* pokretanja (5. 12. 1880. PL), primještaju *putem* pedepse (29. 12. 1871. PL), opredieljena *putem* naredbe (5. 6. 1873. PL).

Složeni prijedlozi tvore se slaganjem prijedloga *iz*, *po* i prijedloga *medju*, *pod*, *van*, *vrh*, *radi*: *izmedju* dopuštenih (15. 7. 1869. PIZN), *izmedju* dopuštenih učevnih knjigah (15. 7. 1869. PIZN), *izmedju* dosadanjeg (3. 5. 1886. PL), *izmedju* dosadašnjeg prihoda (29. 12. 1871. PL), *izmed* premetah (26. 7. 1868. PIZN), *izpod* kojih (15. 7. 1869. PIZN), *izvan* tih zemaljah (8. 8. 1869. PIZN), *izvan* sjedišta (12. 5. 1893. PL), *izvan* Dalmacije (7. 7. 1897. PL), *poradi* kojih (15. 7. 1869. PIZN), *porad* lakšeg polaženja (29. 12. 1871. PL) te prijedloga *po* i skamenjenog oblika akuzativa *vrh*: *povèrh* toga (16. 9. 1867. PIZN).

3.8.2. Značenje prijedloga

Prijedlozi redovito dolaze ispred riječi na koju se odnose, osim sljedećih: *protivno* i *radi*. Ovi su prijedlozi zabilježeni i iza riječi na koju se odnose, što primjećuje i Budmani:[123] imat će tad toga *radi* (8. 8. 1869. PIZN), koja toga *radi*

[123] „Si noti che *radi* (non *rad*) si puo posporre al nome da lui retto…" (Primjećuje se kako se *radi* (ne *rad*) može staviti nakon imenice koju prati) (Budmani, 1867: 188).

(11. 7. 1869. PIZN), toga *radi* (15. 7. 1869. PIZN), imatrikulacije *radi* (16. 9. 1867. PIZN).

S više se padeža slažu sljedeći prijedlozi:

medju se slaže s akuzativom i instrumentalom:

- akuzativ: *medju* predmete (26. 7. 1868. PIZN), *medju* pojedine članove (23. 11. 1871. PL), *megju* koje spada (22. 10. 1905. PL)
- instrumental: *medju* sobom (11. 7. 1869. PIZN), *medju* polaženjem (26. 7. 1868. PIZN), *medju* kojima (9. 1. 1878. PL), *medju* učiteljim (29. 12. 1871. PL)

na se slaže s lokativom i akuzativom:

- akuzativ: *na* književnost (8. 8. 1869. PIZN), pustiti se *na* stroge ispite (28. 9. 1868. PIZN), *na* uru (29. 12. 1871. PL), *na* pogodnost (8. 5. 1871. PL), *na* predlog (3. 2. 1890. PL), *na* dane (12. 5. 1893. PL), *na* uhar (31. 12. 1894. PL), *na* ostavštine (7. 7. 1897. PL), *na* obće znanje (14. 7. 1898. PL), donosi se *na* javno znanje (17. 3. 1905. PL), *na* prijedlog (8. 4. 1908. PL)
- lokativ: *na* kojem učilištu (8. 8. 1869. PIZN), *na* kojem (8. 12. 1869. PIZN), *na* temelju (16. 9. 1867. PIZN), *na* brodu (9. 1. 1878. PL), *na* rečenim naucima (5. 6. 1873. PL), *na* temelju (23. 12. 1896. PL), *na* poljodjelskom polju (22. 10. 1905. PL).

po se slaže s akuzativom i lokativom:

- akuzativ: *po* komad zemlje (15. 7. 1869. PIZN), *po* ćudorednost (9. 1. 1878. PL), *po* jedan put (29. 12. 1871. PL), *po* sve vrieme (22. 1. 1873. PL)
- lokativ: *po* redu poslovnom (11. 7. 1869. PIZN), *po* tom (13. 5. 1869. PIZN), *po* dobi i tjelesnoj sposobnosti (22. 1. 1873. PL), *po* kojim (27. 1. 1891. PL), *po* priklopljenom obrascu (12. 5. 1893. PL), *po* kopnu (31. 12. 1894. PL), *po* kome (15. 7. 1895. PL), *po* vlastima (7. 7. 1897. PL), *po* mogućnosti (14. 7. 1898. PL), *po* dosadašnjim zakonskim propisima (24. 12. 1905. PL), *po* mogućnosti (22. 10. 1905. PL).

pod se slaže s akuzativom i instrumentalom:

- akuzativ: *pod* večer (15. 7. 1869. PIZN), *pod* koju (9. 1. 1878. PL), *pod* iste one kazni (14. 9. 1881. PL), *pod* opomene (29. 12. 1871. PL)
- instrumental: *pod* i nad Anižom (8. 8. 1869. PIZN), *pod* svojim (11. 7. 1869. PIZN), *pod* predsiedom (15. 7. 1869. PIZN, 9. 5. 1872. PL), *pod* kojimi (25. 5. 1868. PIZN), *pod* neprekidnim (26. 7. 1868. PIZN), *pod* istim (3. 5. 1886.

PL), *pod* uslovom (8. 5. 1871. PL), *pod* uvjetom (18. 2. 1873. PL, 5. 6. 1873. PL), *pod* obsluženjem (27. 1. 1891. PL), *pod* pečatom (22. 10. 1906. PL).

s se slaže s genitivom i instrumentalom:

- genitiv: *s* kojih (8. 12. 1869. PIZN), *sa* kojega (16. 9. 1867. PIZN), *sa* aritmetičke i geometričke (26. 7. 1868. PIZN), *s* razloga (22. 1. 1873. PL), *sa* strane (7. 7. 1897. PL), *sa* jedne, (…) *sa* druge strane (15. 7. 1895. PL).

Osim s genitivom, prijedlog *s* tradicionalno se vezuje za instrumental s prototipnim značenjem društva ili sredstva. Kako se može vidjeti iz primjera u nastavku, navezak *a* dodaje se prijedlogu bez obzira na glas kojim počinje iduća riječ. Takvo je stanje vjerojatno i rezultat preširoko postavljenih pravila. Tako, primjerice, Budmani ne donosi cjelovita pravila, već navodi kako se *a* umeće ponekad na kraju riječi ako iduća počinje konsonantom. Da bi oprimjerio rečeno, uzima prijedloge *s* i *pod* (Budmani, 1867:11), a Babukić u poglavlju o prijedlozima daje šturu napomenu da se *s* izjednačava s prijedlogom *sa* „radi blagoglasja" (Babukić, 1854: 334) također ne ulazeći u dublje rasprave o ovoj problematici.

S obzirom na to da su i neka druga pravopisna pravila u analiziranom korpusu poprilično široko shvaćena, tako je i u pitanju prijedloga *s* koji se ponekad javlja s naveskom, a ponekad bez njega: *sa* istim uvjetima (15. 4. 1874. PL), *sa* okolnostima (9. 5. 1872. PL), *sa* jednom (13. 11. 1889. PL), *sa* visokim (29. 5. 1895. PL), *sa* potrebitim pripadajućim mjestim (11. 7. 1895. PL), *sa* učionskim pomješćim (15. 7. 1895. PL), *sa* čistom ostavštinom (7. 7. 1897. PL), *sa* poljodjelskim zastupstvima (14. 7. 1898. PL), *sa* gragjanskim učionam (17. 3. 1905. PL).

Po većini se zabilježenih slučajeva ipak može zaključiti da se navezak dodaje ispred riječi koje počinju glasovima *s* i *z*: *s* talijanskim jezikom (8. 8. 1869. PIZN), *sa* svom pozornostju (11. 7. 1869. PIZN), *sa* zakonom (25. 5. 1868. PIZN), *sa* svjedočbom (24. 12. 1905. PL), *s* ministarstvom (26. 7. 1868. PIZN), š njim (26. 7. 1868. PIZN), *s* ovim staležima (9. 1. 1878. PL), *s* potrebitimi pripadajućimi (30. 12. 1881. PL), *sa* službenim propisima (22. 1. 1873. PL), *s* ispitom (29. 5. 1895. PL), *sa* zemljištem (15. 7. 1895. PL), *s* njim sklopljen (14. 7. 1898. PL), *s* preslikom (26. 9. 1901. PL), *s* ispitom zrelosti (18. 7. 1912. PL).

U konstrukciji s brojem koji je u akuzativu, odnosno u skamenjenom akuzativu, u dokumentu iz 5. lipnja 1873. PL-a pojavljuje se prijedlog *su*:[124] niže realke *su* četiri razreda i više realke *su* tri razreda.

[124] Prijedlog *su* evidentiran je i u Budmanija, ali ne uparuje ga nužno s akuzativom (Budmani, 1867: 195).

Prijedlog *u* slaže se s genitivom, akuzativom i lokativom:

- genitiv: ishoditi dozvolu *u* ministra (8. 8. 1869. PIZN), *u* predsiednika (11. 7. 1869. PIZN), ako *u* izpitanika (26. 7. 1868. PIZN)
- akuzativ: *u* isto doba (8. 8. 1869. PIZN), *u* koju god (8. 12. 1869. PIZN), *u* tu učionu (9. 1. 1878. PL), *u* nju (14. 9. 1881. PL), *u* tu će svrhu (31. 12. 1894. PL), *u* najam uzetih (15. 7. 1895. PL), *u* korist (7. 7. 1897. PL), da stupi *u* krepost (24. 12. 1905. PL)
- lokativ: *u* vieću (8. 8. 1869. PIZN), *u* novoj ustanovi (16. 11. 1877. PL), *u* pogledu (22. 1. 1873. PL), *u* nijednom slučaju (30. 1. 1873. PL), *u* učionskim okolinam (15. 7. 1895. PL), *u* komadu (17. 3. 1905. PL), *u* mjestu (30. 6. 1908. PL).

Prijedlog *za* slaže se s genitivom, akuzativom i instrumentalom:

- genitiv: *za* toga vremena (26. 7. 1868. PIZN), *za* prvih četrnaest danâ (29. 12. 1871. PL), *za* kojih je dotična vlast primila (22. 1. 1873. PL)
- akuzativ: *za* bogoštovje (8. 8. 1869. PIZN, 8.2.1892. PL), *za* potrebito opravljanje (23. 11. 1871. PL), *za* natjecatelje (29. 5. 1895. PL), *za* ravnajuće osoblje (15. 7. 1895. PL), *za* koje (7. 7. 1897. PL), *za* svaku metričku centu (20. 7. 1906. PL), *za* svako dalje petogodište (18. 7. 1912. PL)
- instrumental: *za* onom u kojoj (29. 12. 1871. PL).

Zanimljivo je da se tijekom 1870-ih godina pronalaze i primjeri u kojima se prijedlog *za* veže s infinitivom: gdi se nadalje vježbaju *za dobiti* jedno mjesto (22. 1. 1873. PL), da usposobljen budem *za stupiti* (22. 1. 1873. PL), da udara prirez na izravne poreze jedne Općine *za providjeti* ućerivanje (15. 4. 1874. PL).

O podrijetlu ovakvih konstrukcija literatura ima podijeljena mišljenja. Premda ih još Maretić smatra kalkom iz romanskih i germanskih jezika (Vela, 2019: 63), Pranjković ih smatra inherentnim obilježjem razvoja hrvatskoga jezika (Vela, 2019: 62). Iako neka istraživanja potvrđuju da je riječ o konstrukciji koja se smatra obilježjem publicističkog stila 19. stoljeća (Rišner, 2015: 284), ovdje ih se bilježi vrlo rijetko.

Neki se prijedlozi vezuju samo za jedan padež. Tako se uz genitiv vezuju sljedeći prijedlozi:

bez: *bez* njihova sudielovanja (11. 7. 1869. PIZN), *bez* razlike (15. 7. 1869. PIZN), *bez* obzira (9. 5. 1872. PL), *bez* temeljita (14. 9. 1881. PL), *bez* prekida (6. 3. 1887. PL), *bez* povratka (15. 7. 1895. PL), *bez* otezanja (14. 7. 1898. PL), *bez* obzira (24. 12. 1905. PL), *bez* povratka (30. 6. 1908. PL)

do: ako *do* toga dodje (15. 7. 1869. PIZN), *do* toga (16. 9. 1867. PIZN), *do* gornjega stepena (9. 1. 1878. PL), *do* dana (3. 5. 1886. PL), *do* obćeg (29. 5. 1895. PL), *do* daljega (23. 12. 1896. PL), *do* potrebe (22. 10. 1905. PL)

glede: *glede* sviedočbah (1) (8. 8. 1869. PIZN), *glede* medjusobnoga (11. 7. 1869. PIZN), *glede* troška (13. 11. 1889. PL), *glede* uredjenja (8. 2. 1892. PL), *glede* držanja (29. 5. 1895. PL), *glede* porabe (15. 7. 1895. PL), *glede* mjere (23. 12. 1896. PL) *glede* vina uvedenog (20. 7. 1906. PL), *glede* porabe (30. 6. 1908. PL)

iz: *iz* zemaljah (8. 8. 1869. PIZN), *iz* učionice (15. 7. 1869. PIZN), *iz* koje (5. 6. 1873. PL), *iz* službenih obzira (8. 6. 1892. PL)

iza: *iza* opomene (9. 1. 1878. PL), *iza* položena izpita (3. 5. 1886. PL), *iza* proglašbe (29. 12. 1871. PL), *iza* redovitog primanja (22. 1. 1873. PL), *iza* otvorena natječaja (5. 6. 1873. PL), *iza* njegova proglašenja (2. 5. 1904. PL)

izim:[125] *izim* Galicije (8. 12. 1869. PIZN), *izim* ure poludnevne (15. 7. 1869. PIZN), *izim* slučajeva (14. 9. 1881. PL), *izim* odštete (24. 12. 1905. PL)

izmedju: *izmedju* dopuštenih (15. 7. 1869. PIZN), *izmedju* dopuštenih učevnih knjigah (15. 7. 1869. PIZN), *izmedju* dosadanjeg (3. 5. 1886. PL), *izmedju* dosadašnjeg prihoda (29. 12. 1871. PL), *izmed* premetah (26. 7. 1868. PIZN)

izpod: *izpod* kojih (15. 7. 1869. PIZN)

izvan: *izvan* tih zemaljah (8. 8. 1869. PIZN), ostaju *van*[126] kreposti (30. 12. 1880. PL), prebivaju *vanka* učionske okoline (29. 12. 1871. PL), *van* Dalmacije (30. 1. 1873. PL), *van* sjedišta (27. 1. 1891. PL), *izvan* sjedišta (12. 5. 1893. PL), *izvan* Dalmacije (7. 7. 1897. PL)

kod: *kod* kandidatah (8. 8. 1869. PIZN), *kod* kojih (11. 7. 1869. PIZN), *kod* njih (29. 12. 1871. PL), *kod* savršne realke (5. 6. 1873. PL), *kod* pojedinih osoba (4) (14.9.1881. PL), *kod* inih pučkih učionica (27. 1. 1891. PL), *kod* općih pučkih škola (24. 12. 1905. PL), *kod* koje javne učione (22. 2. 1911. PL)

koncem: *koncem* svakog mieseca (14. 9. 1881. PL)

mjesto: *mjes'o* pomenute nagrade (20. 1. 1881. PL), *mjesto* podporâ (29. 12. 1871. PL)

od: *od* strane vukovaca (8. 8. 1869. PIZN), *od* dužnosti (9. 1. 1878. PL), *od* istog dana (8. 2. 1892. PL), *od* toga (29. 5. 1895. PL), *od* dana proglašenja (20. 7. 1906. PL), *od* zemaljske učionske vlasti (30. 8. 1908. PL).

---

125 Sa značenjem *osim*.

126 Pri analizi nisu se zasebno razlikovali prijedlozi *izvan*, *van* i *vanka*.

Prijedlog *od* često se upotrebljava uz skamenjeni akuzativ: *od* dva mjeseca (26. 9. 1901. PL), *od* dvie sobe (15. 7. 1895. PL).

oko: *oko* filoksere (14. 7. 1898. PL), rad *oko* pokusa (22. 10. 1905. PL)

osim: *osim* toga (15. 7. 1869. PIZN), *osim* toga (5. 12. 1880. PL), *osim* predjašnjeg prineska (29. 12. 1871. PL), *osim* podpune rodovnice (9. 5. 1872. PL), *osim* naslova (22. 1. 1873. PL), za obvezne predmete, *izim*[127] učitelja vjeronauka, namješta se (5. 6. 1873. PL), *osim* gradjanskih (11. 7. 1895. PL), *osim* pomenutih općenitih zadataka (14. 7. 1898. PL), beriva učiteljica *izim* odštete (24. 12. 1905. PL)

polag: *polag* spola (15. 7. 1869. PIZN), *polag* njihovih gospodarskih okolnosti (29. 12. 1871. PL), *polag* godišnjih činitba (9. 5. 1872. PL)

poradi: *poradi* kojih (15. 7. 1869. PIZN), *porad* lakšeg polaženja (29. 12. 1871. PL)

pored: *pored* jednakih uslova (22. 1. 1873. PL)

poslie: *poslie* proglasbe (15. 7. 1869. PIZN), *posli* izmaka (29. 12. 1871. PL), *poslje* uredbe (29. 12. 1871. PL), *poslje* svršetka (9. 5. 1872. PL), *posli* stavljenja (22. 1. 1873. PL)

povèrh: *povèrh* toga (16. 9. 1867. PIZN)

preko: *preko* godine danah (26. 7. 1868. PIZN), *preko* triju godina (9. 1. 1878. PL), *preko* propisanoga vremena (30. 12. 1880. PL), *preko* svjedočbe (29. 12. 1871. PL), *preko* tizih (5. 6. 1873. PL), *preko* onoga (15. 7. 1895. PL), *preko* svoga obilaženja (14. 7. 1898. PL)

prije: prije redjenja (16. 9. 1867. PIZN), *prije* početka nove učionske godine (14. 9. 1881. PL), *prije* valjanosti (27. 1. 1891. PL), *prije* dosudjenja (7. 7. 1897. PL), *prije* dana proglašenja (23. 12. 1896. PL), *prije* umirovljenja (22. 2. 1911. PL)

prilikom: *prilikom* pokretanja (5. 12. 1880. PL)

putem: primještaju *putem* pedepse (29. 12. 1871. PL), opredieljena *putem* naredbe (5. 6. 1873. PL)

radi: imat će tad toga *radi* (8. 8. 1869. PIZN), koja toga *radi* (11. 7. 1869. PIZN), toga *radi* (15. 7. 1869. PIZN), imatrikulacije *radi* (16. 9. 1867. PIZN), prijavljivanje *radi* izpita (26. 7. 1868. PIZN), *radi* obiteljnih odnošaja (9. 1. 1878. PL), *radi* dobrovoljačkoga ulazka (9. 1. 1878. PL), *radi* nedostatka (9. 5. 1872. PL), *radi* pripusta (22. 1. 1873. PL), *radi* karne kazne (18. 7. 1912. PL)

---

[127] Prijedlog *izim* u morfološkoj je analizi izjednačen s prijedlogom *osim*.

sbog: sbog bolesti (20. 1. 1881. PL), *sbog* siromaštine (14. 9. 1881. PL), *sbog* presudjivanja (9. 5. 1872. PL)

svèrhu: *svèrhu* nastavljanja (15. 7. 1869. PIZN), *svrhu* okolnosti (29. 12. 1871. PL), *svrhu* vojenih odhranilišta (22. 1. 1873. PL)

unutar: unutar okoline (29. 12. 1871. PL)

uslied: uslied previšnje dobivene povlasti (26. 7. 1868. PIZN), *uslied* odpisa (9. 1. 1878. PL), *uslied* odsude (29. 12. 1871. PL), *usljed* uspieha (9. 5. 1872. PL), *usljed* poštovanog odpisa (8. 5. 1871. PL), *usljed* odpisa (29. 5. 1895. PL), *uslied* očitog zahtieva (15. 7. 1895. PL), *usljed* uoblašćenja (14. 7. 1898. PL), *uslijed* karne kazne (18. 7. 1912. PL), *uslijed* otpisa (2. 1. 1918 PL)

van: van krjeposti (24. 12. 1905. PL, 8. 4. 1908. PL)

vrhu: vrhu same plaće (…) *vrhu* dodataka (14. 11. 1872. PL), *vrhu* svog djelovanja (14. 7. 1898. PL)

zbog: *zbog* tielesne kakve mahne (14. 9. 1881. PL), *zbog* zanemarena polaženja (29. 12. 1871. PL), *zbog* navrnutih ospica (22. 1. 1873. PL), *zbog* držanja (4. 11. 1897. PL).

S dativom se slažu sljedeći prijedlozi:

k: *k* istim (11. 7. 1869. PIZN), *k* unutarnjemu redu njihovu (15. 7. 1869. PIZN), *k* spisom izpitnim (26. 7. 1868. PIZN), *k* učionici (29. 12. 1871. PL), *ka* zakonično opredjeljenoj mjeri (9. 5. 1872. PL), *k* činitbam (9. 5. 1872. PL), *k* mornarskom skupu (22. 1. 1873. PL), *k* ispitu (29. 5. 1895. PL), *k* istim (15. 7. 1895. PL)

napram: *napram* kojima (22. 1. 1873. PL).

Ondašnja je norma podijeljena oko uloge prijedloga *prema* kada je dio prijedložnog izraza. Iako ga stariji gramatičari Babukić, Veber i Mažuranić vezuju za dativ, vukovska ga norma vezuje za lokativ.[128] Eventualnu čvrstu potvrdu bilo kojoj od inačica u korpusu nemoguće je pronaći jer ga obilježava raznoliko i vrlo neprecizno korištenje različitih nastavaka za dativ i lokativ pa potvrdu svrstavanja prijedloga *prema* uz dativ možemo iščitati iz samo jednoga primjera: u odnošajih, koji odtuda potiču *prema* sveučilištem (28. 9. 1868. PIZN), koji uz prijedlog koristi jedinstveni stari sufiks za dativ *-em*. Kako je riječ o dijelu korpusa koji i inače slijedi normu zagrebačke filološke škole, tako se u ovome primjeru ona slijedila doslovno. U ostalim je primjerima po nastavku nemoguće

[128] Budmani prijedlog *prema* i njegove inačice *prama* i *spram* vezuje za genitiv i lokativ (Budmani, 1867: 137, 200).

odrediti značenje prijedloga: *prema* Cèrkvi (25. 5. 1868. PIZN), *prama*[129] gospodarskim okolovštinam (15. 7. 1869. PIZN), *prama* njihovim gospodarskim okolovštinam (30. 12. 1880. PL), *prama* učionskoj godini (14. 9. 1881. PL), *prema* roditeljima (29. 12. 1871. PL), *prema* dobi (22. 1. 1873. PL), *prama* dotičnim obstojećim propisima (15. 7. 1895. PL), *sprama* naredjene dobe (9. 1. 1878. PL), *prama* propisima (24. 12. 1905. PL), *prama* dotičnim opstojećim propisima (30. 6. 1908. PL).

U slučaju prijedloga *protivno*, *protiv*, *proti,* norma se razilazi. Budmani *protiv* vezuje i za genitiv i za dativ, a Babukić, a tako je i u Vebera (Veber, 1859: 55) isključivo za dativ. U drugoj polovici 19. stoljeća u korpusu se u ovom pitanju slijedi norma zagrebačke filološke škole te ih se vezuje isključivo uz dativ: koji se vladaju dužnosti svojoj *protivno* (15. 7. 1869. PIZN), *proti* odsudam (14. 9. 1881. PL), *proti* odlukam (29. 12. 1871. PL), *proti* česovnoj pedepsi (29. 12. 1871. PL), *proti* čijem namještenju (23. 12. 1896. PL), no prelaskom u novo stoljeće prijedlog *protiv* počinje se vezivati uz genitiv: *protiv* njezinih odluka (24. 12. 1905. PL).

uzprkos: *uzprkos* opetovanim pedepsama (29. 12. 1871. PL).

S akuzativom se, sukladno Budmaniju i Babukiću, slažu sljedeći prijedlozi:

kroz: kroz minulu učionsku godinu (14. 9. 1881. PL), *kroz* vrieme (5. 12. 1880. PL), *kroz* nedjelju dana (29. 12. 1871. PL), *kroz* sve višje razrede (9. 5. 1872. PL), *kroz* ženidbu (22. 1. 1873. PL), *kroz* povjerenstvo (15. 7. 1895. PL), *kroz* dotično vrijeme (14. 7. 1898. PL)

uz: *uz* čitavu jednu godinu (8. 12. 1869. PIZN), *uz* privolu (15. 7. 1869. PIZN), *uz* put (14. 9. 1881. PL), *uz* pribiće (29. 12. 1871. PL), *uz* stalnu plaću (27. 1. 1891. PL), *uz* uvjet (27. 1. 1891. PL), *uz* označenje (14. 7. 1898. PL), *uz* izričitu dozvolu (22. 10. 1906. PL).

S lokativom se vezuju sljedeći prijedlozi:

o: *o* sposobnosti (8. 8. 1869. PIZN), *o* ovlašti (15. 4. 1878. PL), *o* njih (14. 9. 1881. PL), *o* uredjenju (28. 9. 1868. PIZN), *o* zavodim (13. 11. 1889. PL), *o* uzdarju (31. 12. 1894. PL), *o* nabavi (15. 7. 1895. PL), *o* istraživanju (22. 10. 1905. PL), *o* pravilima (8. 4. 1908. PL).

Prijedlog *o* zabilježen je i u nešto starijem obliku *ob*: *ob* uredjenju (6. 3. 1887. PL).

---

[129] U morfološkom se dijelu ovoga rada prijedlozima *prema*, *prama* i *sprama* pristupa kao istoznačnicama.

pri: *pri* ovom radu (8. 8. 1869. PIZN), *pri* ruci (26. 7. 1868. PIZN), *pri* potvrdjivanju (29. 12. 1871. PL), *pri* načelu (15. 7. 1895. PL), *pri* svom službenom obilaženju (14. 7. 1898. PL), *pri* posebnim naukovnim tečajim (17. 3. 1905. PL), ostajući *pri* načelu (30. 6. 1908. PL).

S instrumentalom se vezuju prijedlozi *nad* i *pred*:

nad: pod i *nad* Anižom (8. 8. 1869. PIZN), *nada* tim (11. 7. 1869. PIZN), *nada* tim (15. 7. 1869. PIZN), *nad* svomkolikom (25. 5. 1868. PIZN)

pred: pred bogoslovnom (16. 9. 1867. PIZN), *pred* izpitnom komisijom (26. 7. 1868. PIZN), *pred* svršetkom (9. 5. 1872. PL), *pred* državom (5. 6. 1873. PL).

3.9. Veznici

S obzirom na to da se o veznicima s oblikoslovnog stajališta u ovome korpusu ne može puno zaključiti, o njima će biti više govora u dijelu o sintaksi.[130]

[130] O njima će se govoriti unutar poglavlja o nezavisnosloženim i zavisnosloženim rečenicama.

4. SINTAKSA

Dugo je godina sintaktičkim istraživanjima najveću prepreku predstavljao nedostatak metodologije istraživanja povijesne sintakse. Razlog tomu može se tražiti i u kasnom uvrštavanju sintakse kao discipline u gramatike. Sve je potencirano i činjenicom da se sintaksu dugo proučavalo sa stajališta sintagme, a zatim i rečenice, a pristup se većim jedinicama poput teksta ostvaruje tek danas. U ovom je razdoblju uvid u sintaksu ipak olakšan jer već ilirski gramatičari, Babukić i Veber, problematici pristupaju sa stajališta rečenice (Stolac, 2004: 40) uvažavajući aspekte veće od uloge riječi u rečenici ili odnos unutar sintagmema, što je dugo vremena bio fokus većini sintaktičkih pristupa.

Danas se sintaktičkim istraživanjima poklanja više pozornosti,[131] pa je moguće metodološki jasnije pristupiti odeđenim korpusima. U ovome je korpusa bilo nužno vrednovati neke značajke svojstvene prvenstveno slavenskim jezicima, primjerice povijesne jezične kontakte s drugim jezicima poput njemačkoga ili latinskoga (Stolac, Vlastelić, 2017: 646), stoga je trebalo uvažiti činjenicu da analizirani dokumenti ipak nisu izvorni radovi, već su nastali prijevodom njemačkoga izvornika. Na drugim gramatičkim razinama veza dvaju jezika ne mora igrati odlučujuću ulogu, ali je u sintaksi, posebno u dijelu o redoslijedu riječi u rečenici ili specifičnim rečeničnim konstrukcijama karakterističnima za administrativni stil, njemački izvornik mogao utjecati na jezik hrvatskih prijevoda.

Pristup je sintaksi komparativan u odnosu na sintaktičku normu ondašnjih gramatika. Razdoblje nastanka ovih dokumenata poklapa se s nastankom prvih gramatika koje pojačano proučavaju sintaksu, stoga na nekim mjestima stanje u tekstovima pronalazi i svoju potvrdu u tadašnjim gramatikama. Posebice se to odnosi na Veberovu *Skladnju* iz 1859. godine te Budmanijevu gramatiku iz 1867., kao i Maretićevu iz 1899. godine. Premda Budmani sintaksi poklanja manje pozornosti, Maretić velik dio svoje gramatike posvećuje upravo toj disciplini potkrepljujući svaku tvrdnju mnogim primjerima, najčešće onima iz djela Vuka Karadžića.

---

[131] Pogotovo u okviru dijakronijske sintakse, pa se referiramo na članak autorica Diane Stolac i Anastazije Vlastelić (2017) u kojemu detaljno razrađuju metodologiju istraživanja povijesne sintakse.

S obzirom na velik obim korpusa, ovdje će se prikazati samo pojedina specifična mjesta. U poglavlju se o oblikoslovlju fokus zadržavao najčešće na normativnim neujednačenostima, kao i na jezičnokoncepcijskim sklonostima pojedinoga dijela korpusa, u poglavlju o sintaksi interes će se zadržati na fukcionalnosti tekstova. Naime, ondašnje su gramatike, ali i jezikoslovci manje pozornosti poklanjali sintaksi. Razloge, naravno, možemo potražiti u činjenici da je riječ o razdoblju u kojem se intenzivno promatra pravopisna i oblikoslovna norma, a sintaktička nije u tolikoj mjeri aktualizirana. No, s obzirom na to da je riječ o specifičnim dokumentima, administrativnim glasilima, analizirat će se ona pitanja koja su se pokazala zanimljivima s jezičnopovijesnog stajališta, ali češće i s onog funkcionalnog.

4.1. Kategorija načina

Pravni je karakter analiziranih tekstova sugerirao da će se imperativnost, vrlo prikladna za specifičan stil tekstova zakonodavnog karaktera, pokazati dominantnim vidom modalnosti. Zaista, nekoliko je predikatnih tipova kojima se, u različitim intenzitetima, ovaj način izražava. Vrlo su se učestalim pokazale veze modalnoga glagola i infinitiva. Prethodna istraživanja ovoga korpusa uputila su na činjenicu da potreba za sažimanjem značenja i impersonalnost kojoj administrativni tekst teži nužno generiraju uporabu infinitiva kao bezličnoga glagolskog lika. Upravo je najveći broj infinitiva zabilježen uz modalne glagole i to najčešće glagol *imati*:

- koje će kod kuće *imat izradit* (26. 7. 1868. PIZN)
- tko prosi da bude primljen *mora prikazati* (12. 7. 1869. PL)
- djelatnost ispitnog povjerenstva *imade se* odsele *protegnuti* na uprosnike (19. 11. 1887. PL)
- poučavanje i odgajanje gluhonieme i sliepe djece *ima slieditи* putem zavoda (13. 11. 1889. PL) (Brešan Ančić, 2019a: 291).

Osim glagola *imati,* u takvim se konstrukcijama vrlo često javlja i glagol *trebati*:

- *na koliko treba diecu razstaviti* (14. 5. 1869. PIZN)
- *treba povremeno zamieniti koga učitelja* (12. 7. 1869. PL) (Brešan Ančić, 2019a: 291–292).

Zanimljivo je da konstrukcije s modalnim glagolom i infinitivom, vrlo uobičajene i česte u drugoj polovici 19. stoljeća, u 20. stoljeću bivaju zamijenjene

drugim načinima, najčešće indikativom. Naime, uočava se velika razlika u stilu kojim su pisani tekstovi. Iako je druga polovica 19. stoljeća obilježena konstrukcijama naredbodavnog karaktera koje bivaju upućene čitatelju i provodiocu zakona, 20. stoljeće donosi zaokret pa se najčešće koristi indikativ i to izražen prezentom, primjerice: četvrtome razredu *pripadaju* škole onih mjesta (24. 12. 1905. PL) ili futurom prvim:

- učitelji *užívaće* samo 1400 K (24. 12. 1905. PL),
- te će unaprijed *glasiti* ovako (30. 3. 1906. PL).

U slučajevima kada način i dalje ostaje imperativan, umjesto modalnog glagola i infinitiva sve se češće upotrebljava konstrukcija *da* + *prezent*. Iako u nekih istraživača (Brozović 1953: 13–18) nailazimo na objašnjenja u kojima bi se razlika u uporabi infinitiva i prezenta zasnivala na semantičkim razlozima: primjerice, trajno stanje uključivalo bi infinitiv, a trenutačno prezent: *ne mogu ustati* (stanje nepokretnosti)/ *ne mogu da ustanem* (trenutačno, sada), analizirani korpus, kao i ranija istraživanja (Kravar, 1953: 43–47; Brešan Ančić, 2019a: 293) ne opravdavaju takve semantičke nijanse.

U našoj su se analizi sveze čestice *da* i prezenta pokazale vrlo čestima. Javljaju se u svim analiziranim dokumentima što sugerira da je ova konstrukcija od polovice 19. stoljeća[132] snažno prisutna i na dalmatinskom području:

- treba *da dèrži* konferenciju (11. 7. 1869. PIZN)
- *daće da se postara* (15. 7. 1869. PIZN)
- *poslati ga u takovo mjesto da nauk predaje* (29. 12. 1871. PIZN)
- *občine su dužne da nabave* (29. 12. 1871. PIZN)
- što prositelji treba *da podnesu* (29. 12. 1871. PIZN) (Brešan Ančić, 2019a: 294).

Ovakve su konstrukcije ipak više obilježje 20. stoljeća gdje vrlo često mijenjaju spojeve modalnoga glagola i infinitiva:

- *imaju da glase* (17. 3. 1905. PL)
- *dužne su da plaćaju* (24. 12. 1905. PL)
- *udostojilo se da odobri* (20. 7. 1906 PL)
- *udostojilo da odobri* (2. 1. 1918. PL).

[132] Ovakav se zaključak donosi isključivo na temelju ovoga korpusa. Naravno, moguće je da su ovakve sveze postojale i ranije, no takvi bi zaključci uključivali i analizu drugih korpusa koji su prethodili ovomu.

Ipak, uvid u cjelovit korpus otkriva da se uz modalne glagole ipak češće javlja infinitiv nego konstrukcija *da* + *prezent,* stoga se zaključuje da ovakve inovacije ipak ostaju sekundarnima. Čak i Maretić nekoliko godina kasnije navodi da „nije nikakva pogreška uzimati prezent s veznikom *da* mjesto infinitiva iza nekih glagola (…), ali je pretjerano samo tako pisati i tako zatirati u književnom jeziku infinitiv" (Maretić 1924: 12). Zaključak da konstrukcija *da* + *prezent* nije dijelom dominantnih inovacija kod hrvatskih novoštokavaca potvrđuje i uvid u Budmanijevu gramatiku u kojoj se navodi da infinitiv vrlo često dolazi uz modalne glagole dok se sveza *da* + *prezent* uopće ne spominje (Budmani 1867: 236–237).

Maretić ovakve primjere vezuje samo za imperativ napominjući kako Karadžić ne poznaje vlastita oblika za 1. lice množine imperativa, pa umjesto *neka pletemo* rabi *da pletemo* (Maretić, 1899: 231). Takav se primjer, doduše ne za 1. lice, bilježi samo jednom: najmanja beriva, izpod kojih *da ne silazi* nijedna školska općina (14. 5. 1869. PIZN).

U većini se slučajeva još od 1867. godine u 3. licu jednine i množine imperativa upotrebljava čestica *neka*:

- *neka se unapredjuje* (14. 5. 1869. PIZN)
- *neka prosude* (8. 12. 1869. PIZN)
- *neka* (…) *prikažu* (29. 12. 1871. PL)
- *neka* mjestno školsko vieće odmah to *dojavi* (30. 12. 1880. PL)
- *neka* ono diete u učenike *upiše* (14. 9. 1881. PL).

Osim modalnih glagola, u konstrukcijama s infinitivom vrlo se često javlja i pridjev *dužan/vlastan*:

- *dužan je* točno poznavati (12. 7. 1869. PL)
- koj *je dužan* utemeljiti i uzdržavati ovu učionicu (PL, 24. 1. 1870.)
- učitelj *je dužan* izplatiti (PL, 6. 3. 1887.)
- mjestna vlast skulska, *vlastna je* djecu oprostiti (PL, 24. 1. 1879.).

U starijem dijelu predloška vrlo je česta i konstrukcija *moć je:*

- sposobnost za učiteljstvo (…) *moć je* (…) zadobiti (8. 8. 1869. PIZN)
- s osobitim obzirom na potreboće kojega miesta, *moć* je s pojedinimi učionicami skopčati (14. 5. 1869. PIZN)
- *moć je* tretjinu istih popuniti (15. 7. 1869. PIZN).

U *Pokrajinskom listu* sličnu ulogu ima konstrukcija *trieba je:*

- da učenik bude primljen u najniži razred, *trieba je*, da bude svršio desetu godinu svoje dobe (5. 6. 1873. PL)
- pri liečničkom pregledu *trieba* je spomenuti se (15. 4. 1874. PL).

Takve su konstrukcije ipak obilježjem 19. stoljeća jer se u 20. stoljeću više ne javljaju.

U skladu s pretpostavkama da su ovi tekstovi pokušaj ustavljivanja administrativnoga stila u Dalmaciji, valja navesti da se u naredbodavnom konteksu često koristi i futur prvi. U takvim slučajevima zapovjedni je ton nešto slabijeg intenziteta, no infinitiv kao dio futura prvog ponovno potencira neutralnost tekstova:

- skulska vlast *ustanoviće* trošak… (14. 3. 1870. PL)
- svjetovnjačkim učiteljima *udijeliti će* se nagrada (31. 12. 1894. PL)
- dužnosti, *udovoljit će se* poglavito nabavom (30. 6. 1908. PL).

Zanimljivo je da se zapovijed najrjeđe izriče upravo imperativom i to samo u 2. i 3. licu jednine te 3. licu množine:

- *upiši* svu djecu (14. 9. 1881. PL)
- *neka* (…) *prikažu* (29. 12. 1871. PL)
- *neka* se i to u primjedbe *zapiše* (14. 9. 1881. PL)
- *neka prosude* (8. 12. 1869. PIZN)
- *neka* odmah *imenuje* (30. 12. 1880. PL).

Većinom se imperativ gubi u 1880-im godinama, a imperativ se 2. lica jednine više puta javlja samo u jednom dokumentu. Sve to sugerira da je izravno obraćanje (2. lice imperativa) očito karakteristika samo jednoga dokumenta te kao takvo i iznimka, a izostanak imperativa u kasnijim godinama i sve češće izražavanje zapovjednog načina drugim već navedenim konstrukcijama mogu predstavljati svjesne pokušaje ustavljivanja administrativnoga stila.

Slično se događa i u suvremenom administrativnom stilu gdje i recentna literatura primjećuje nestanak imperativa (Stolac, 2019: 166).

Osim imperativnosti često je i izražavanje pogodbe koja se najčešće izražava pogodbenim rečenicama s kondicionalom:

- *u isto vrieme postavlja se, na koliko tiče se službe* (5. 5. 1870. PL)
- *svjetovnjačkim učiteljima udijeliti će se nagrada, ako im je c. kr. pokrajinsko učionsko vijeće dozvolilo* (31. 12. 1894. PL)
- *ako je upravljateljica gradjanske škole* (…) *ne pripada joj* (17. 3. 1905. PL).

S obzirom na to da se već u nekima od radova koji tematiziraju sintaksu pravnih tekstova uočila učestalost pogodbenih rečenica u ovakvu tipu korpusa (Kuzmić, 2009: 436, Stolac, 2019: 171), i ovo istraživanje ide u smjeru takvih zaključaka. Iako će se o pogodbenim rečenicama više reći u poglavlju o zavisnosloženim rečenicama, može se zaključiti kako dolaze najčešće u inverziji, uvedene veznikom *ako* ili *ukoliko* te da nisu zabilježeni primjeri irealne pogodbe.

4.2. Kategorija stanja

Iako su glagoli u zakonima najčešće u aktivnome stanju, što je pokazala većina primjera u prethodnim poglavljima, tijekom 20. stoljeća javlja se veći broj pasivnih konstrukcija koje također mogu upućivati na jačanje karakteristika administrativnoga stila. To se pogotovo odnosi na ona mjesta na kojima je naznačen vršitelj radnje u konstrukciji *od* + *genitiv* ili *sa* + *genitiv*:

- zavodi koji *su imenovani od države* (30. 3. 1906. PL)
- *bit će potpisana od predsjednika, sa strane ispitnog povjerenstva biti pripušten, pripoznata od c.k. Ministarstva* (14. 11. 1907. PL)
- *ima biti odobrena od zemaljske školske vlasti* (30. 6. 1908. PL).

U slučajevima u kojima je vršitelj radnje neživ, izražen je instrumentalom:

- paragrafi *preinačeni zakonom* (24. 12. 1905. PL),
- ostaju *netaknute propisim* ovog zakona (30. 6. 1908. PL).

4.3. Slaganje

Pridjevi, pridjevske zamjenice te redni brojevi u svim su primjerima sročni s imenicom koju pobliže označuju. U slučajevima slaganja imenica s glagolom, iznimke se javljaju samo u zbirnim imenicama posebice u imenice *djeca*. Vukovska je norma (Maretić, 1899: 401) zbirne imenice na *-a* vezivala za predikatni glagol u množini. To čini i Budmani bilježeći: „isključuju se *braća, gospoda, vlastela,* kao i *djeca* i zbirne imenica na *-ad*. Oni zahtijevaju glagol u množini" (Budmani, 1867: 150). S time slažu i gramatike zagrebačke filološke škole: „Kad je skupno ime: *četa*, *puk*, *narod*, *svět*, onda glagolj stoji obično u jedinstvenome broju (...) Iznimlju se odavle rěči: *bratja, dětca, čeljad, živad*, te se š njimi slaže glagolj u množt. broju" (Babukić, 1854: 353). Veberova *Skladnja* također vezuje „skupna imena" za predikat u „višebroju" (Veber, 1859: 11).

Od zbirnih imenica na *-ad,* u korpusu je zabilježena samo imenica *čeljad* za koju Maretić tvrdi da joj ponekad glagol stoji u jednini (Maretić, 1899: 402). S takvim je glagolom zabilježena i u korpusu:

- bude držala ispite čeljadi koja se *ima* staviti (15. 4. 1878. PL)
- da drže izpite čeljadi koja *pita* (15. 4. 1878. PL).

Imenica *djeca* u većini se slučajeva slaže s glagolom u množini:

- da *djeca koja su dužna* (15. 7. 1869. PIZN, 14. 5. 1869. PIZN)
- poučavanje *diece, koja* još *nisu dužna* (14. 5. 1869. PIZN)
- 40 *djetce obvezane* na polaženje učionice, *koja* bi drugčije *imala* polaziti učionicu (29. 12. 1871. PL)
- ona *djeca koja su* u zadnjih godinah (14. 9. 1881. PL)

Samo se u dokumentima s početka 1880-ih godina slaže s glagolom u jednini:

- koji ne bi nagonili *djecu*, što *je* kod njih na radnji (14. 9. 1881. PL)
- izvadak neopravdanih odsutnosti *djece* koja *pohadja* (14. 9. 1880. PL).

S obzirom na to da ondašnje gramatike zbirnu imenicu *djeca* nedvojbeno vezuju s glagolom u množini, u ovim se primjerima upotrijebila jednina preslikavši se vjerojatno analogijom s imenicom *čeljad*.

Imenice *dijete* i *djeca,* vrlo su česte u dokumentima s početka 1880-ih godina, stoga daju vrlo jasan uvid u gramatičke osobine navedenih imenica. Naime, očito je da u tim dvjema imenicama pitanje slaganja s predikatom, ali i odnosnom zamjenicom nije jedinstveno. Tako se, kao što smo prethodno naveli, zbirna imenica *djeca* može javiti i s predikatom u jednini i množini, a imenica *dijete* ponegdje se javlja uz odnosnu zamjenicu *što*:

- *dijete* njezina okoliša, *što* je dužno pohadjati (14. 9. 1881. PL)
- *dijete*, *što* je obvezano pohadjati (14. 9. 1881. PL).

Takva je uporaba odnosne zamjenice *što* poznata onodobnoj normi ako „se govori o tretjoj osobi" iako se načelno koristi za „stvar" (Babukić, 1854: 231).

4.3. Sintaksa padeža

Poglavlje o sintaksi padeža uključuje samo prototipna značenja svakoga padeža. Posebna se pozornost posvećuje upravo genitivu zbog širokog opsega značenja, ali i određenih normativnih problema koji iz njih izviru. Također, ovdje

će se uputiti samo na besprijedložna padežna značenja jer se o prijedložnima govorilo u poglavlju o prijedlozima.

4.3.1. Nominativ

Nominativ se uvijek javlja u funkciji subjekta ili kada je dijelom imenskoga predikata: *ovaj zakon stupa* u krijepost (2. 5. 1904. PL) ili u koje *je podložan* (22. 1. 1873. PL). U funkciji se imenskoga predikata, nešto rjeđe, doduše, može pronaći i genitiv: da je *tjelesnoga sastava* (22. 1. 1873. PL).

4.3.2. Genitiv

Genitiv ima najširi raspon značenja i uloga u rečenici. Može se javiti kao objekt, dio predikata, atribut, može iskazivati posvojnost, vrijeme, način i dr., stoga će se ovdje opisati samo neke, njegove najistaknutije uloge. Njegova je primarna funkcija, ako govorimo o besprijedložnom genitivu, adnominalna, odnosno ona koja je „zavisna od imenske riječi" (Stolac, 1992: 168), pa razlikujemo nekoliko kategorija.[133]

Posvojni genitiv

Imenički se atributi u svojem posvojnom obliku često upotrebljavaju označavajući konkretnu ili apstraktnu posvojnost: *tegobe, prijave* i *želje učiteljah* (11. 7. 1869. PIZN), *privolom* pokrajinskog *Sabora* (29. 12. 1871. PL), *molbenice osobâ* (29. 12. 1871. PL), na *realkama kraljevina* (9. 5. 1872. PL), *sinovi osoba* (22. 1. 1873. PL), preko *vremena učiteljâ* (30. 12. 1880. PL), *sinovi podčastnika* (16. 11. 1877. PL), po *propisim* navedenog zemaljskog *zakona* (3. 2. 1890. PL), *plaće učitelja* (24. 12. 1905. PL), *učitelj škole* (8. 4. 1908. PL).

Položaj posvojnoga genitiva aktualiziran je devedesetih godina 20. stoljeća mnogim raspravama o njegovoj postojanosti i opravdanosti uporabe u svim situ-

[133] Kategorije imeničkih genitiva razlikuju se najčešće samo imenom, a funkcija se zadržava. Tako Stolac razlikuje: *subjektni, objektni, posvojni, dijelni, eksplikativni, kvalitativni i gradivni genitiv* (Stolac, 1992: 168), Ivšić *partitivni, posesivni, genitiv svojstva, genitiv građe, genitiv definitivus* i *genitiv uz glagolske imenice* (*subjektni i objektni*) (Ivšić, 1970: 362). Ovdje će se slijediti klasifikacija koju propisuju *Hrvatska gramatika* autora Barić i dr. (2003: 556), Katičićeva *Sintaksa hrvatskoga jezika* (2002: 444–466) i Vlastelić (2020: 79–83) navode *posvojni genitiv, genitiv cjeline, dijelni genitiv, genitiv sadržaja, objasnidbeni genitiv, genitiv subjektni i objektni* te *genitiv svojstva*, a Silić i Pranjković uvode i *vremenski, ablativni, emfatični, genitiv podrijetla, zaklinjanja, cijene i obilja* (Silić-Pranjković, 2005: 203).

acijama. Suvremena norma dopušta posvojni genitiv, međutim u duhu je jezika, u situacijama gdje je to moguće, zamijeniti imenički atribut pridjevskim. Ondašnja je norma također usklađena oko ovoga pitanja. Dopuštaju se oba oblika posvojnosti, i imenički i pridjevski, ali se primat ipak daje pridjevskom. Tako Maretić navodi da se „posvojni genitiv često može ili upravo mora zamijeniti posvojnijem pridjevom; na pr. mjesto vidio sam kuću *Petra* ili krunu *careva* mnogo je običnije: kuću *Petrovu*, krunu *carsku*" (Maretić, 1899: 522). Veber se nešto dublje bavi ovom problematikom definirajući pravila o uporabi imeničkih atributa; vezuje ih za sintaktičke ketagorije: „kod subjektivnoga se ime osobe ili stvari, koja što posěduje, te koje bi u aktivnoj izreci kano subjekt imalo stati u nominativu, metje u genitiv: n. p. *Ljubav otca* usrećuje sina" (Veber, 1859: 27) ili druge gramatičke kategorije: "kada je posědovnik u pluralu, kada ima više posědovnika spojenih spojnim veznikom, itd." (Veber, 1859: 29).

Ako pogledamo noviju jezičnu prošlost i razdoblje od 1990-ih naovamo, primijetit ćemo kako su postojala suprotstavljena stajališta oko opravdanosti uporabe posvojnoga imeničkog atributa te njegove zamjene pridjevskim. Jedan od argumenata „eliminiranja" posvojnoga genitiva bila je svakako i pojavnost takva atributa u našoj jezičnoj povijesti prije učvršćenja vukovske norme, a kasnije i jugoslavenske države. Ako bismo ovaj korpus željeli iskoristiti za potvrdu bilo kojega od stajališta, zaključit ćemo da su se podjednako koristili i imenički i pridjevski atributi. Naime, stariji dio korpusa (PIZN), koji je u cijelosti temeljen na normi zagrebačke filološke škole, na mnogim mjestima na kojima je imenički atribut moguće zamijeniti pridjevskim to ne čini: uglavljuju *načela nastave* (14. 5. 1869. PIZN), uvažiti *želje učiteljah* (11. 7. 1869. PIZN), najglavnije *zakone metrike* (8. 8. 1869. PIZN).

Uz imeničke su atribute jednako često zastupljeni i pridjevski iako treba primijetiti da se određene sintagme vezane za školsku terminologiju češće javljaju u svojem pridjevskom obliku: ali i po vlastih *školskih* (14. 5. 1869. PIZN), o jeziku *nastavnom* (14. 5. 1869. PIZN), po jedan *nastavni* stupanj (14. 5. 1869. PIZN), nadzornik *gimnzijalni* (11. 7. 1869. PIZN). U ovim ponavljajućim konstrukcijama imenički atributi *vlasti škole*, *jezik nastave, stupanj nastave* ili *nadzornik gimnazija* nisu zabilježeni.

Dijelni genitiv

Zabilježeni primjeri dijelnoga genitiva najčešće označavaju količinu i u takvim je slučajevima glavni član najčešće broj: *dvanaest urah* na nedielju (14. 5.

1869. PIZN), od pomenuta *tri jezika* (8. 8. 1869. PIZN), *šest godina* (20. 7. 1906. PL).

Ako glavni član nije broj, onda je najčešće riječ o imenici koja označava neku mjeru ili nebrojivi dio: od *sredine* 16. *stoljeća* (8. 8. 1869. PIZN), da nabave (...) *komad zemlje* (29. 12. 1871. PL), *paragraf* zemaljskog *zakona* (23. 11. 1871. PL), na *koncu* onog školskog *ljeta* (9. 5. 1872. PL), u prvoj *polovici mjeseca* (15. 1. 1871. PL), *četvrtinu* godišnje proračunive *plaće* (20. 1. 1881. PL), veći od *trećine* godišnje uračunive *plaće* (3. 2. 1890. PL), i drugoj *stavci* ovoga *paragrafa* (26. 9. 1901. PL), *centa žita* (20. 7. 1906. PL), *stranica teksta* (24. 8. 1912. PL).

Osim ove adnominalne funkcije, dijelni se genitiv javlja i u adverbalnoj funkciji (kao izravni objekt) te će se više o tome reći kasnije.

Eksplikativni i kvalitativni genitiv

Definicije eksplikativnog i kvalitativnog genitiva razlikuju se ovisno o izvoru, no ovdje će se slijediti Stolac (1992: 170) koja definira eksplikativni imenički atribut kao onaj atribut koji bliže određuje imenicu, odnosno sužava njezino značenje, a kvalitativni je genitiv njegova podvrsta koja u sebi sadržava i pridjevski atribut. O zastupljenosti eksplikativnoga i kvalitativnoga genitiva nezahvalno je govoriti. Naime, u tekstovima koji su predmet ovoga istraživanja, a s obzirom na njihov karakter, u mnogim su primjerima zastupljeni nazivi pojedinih ministarstava i ustanova, stoga se one ponavljaju te onemogućujuću objektivnu procjenu učestalosti. Isto se događa i s dijelnim genitivom koji prednjači svojom zastupljenošću u vidu sintagmi poput *paragraf zakona, stavka paragrafa, članak zakona* itd.

- **Eksplikativni genitiv**: imade *ravnatelj školah* obznanjivati (14. 5. 1869. PIZN), da poznaje najglavnije *zakone metrike* (8. 8. 1869. PIZN), pokrajinski *list zakonâ i naredbâ* (29. 12. 1871. PL), koje imadu *pravo javnosti* (9. 5. 1872. PL), o tjelesnoj *sposobnosti težioca* (22. 1. 1873. PL), 6 sedmičnih *sahata poučavanja* (26. 9. 1901. PL), *svjedočba osposobljenja* (24. 12. 1905. PL), *dan proglašenja* (30. 6. 1906. PL), *pravila uzdarja* (8. 4. 1908. PL).
- **Kvalitativni genitiv**: *starešinstva občinah* židovskih (14. 5. 1869. PIZN), *pozorište* političkih, narodnih i vierozakonskih *spletakah* (11. 7. 1869. PIZN), *uzdržavanje* javnih pučkih *učionica* (29. 12. 1871. PL), na *temelju* pokrajinskih *zakona* (9. 5. 1872. PL), *ravnateljim* srednjih državnih *učiona* (14. 11. 1872. PL), o *učioni* malih *mornara* (22. 1. 1873. PL), *uredjenje* pravnih *odnošaja* (30. 12. 1880. PL), o *nadležnosti* sudbenih *vlasti* (7. 7. 1897. PL), *para-*

grafi pokrajinskog *zakona* (2. 5. 1904. PL), *ministarstvo utarnjih posala* (5. 12. 1914. PL).

Subjektni i objektni genitiv

U subjektnog je genitiva riječ o specifičnom odnosu u kojem se atribut (iz površinske strukture) odnosi prema svojem glavnom dijelu kao subjekt prema predikatu (Stolac, 1992: 168). Takvih je imeničkih atributa, za razliku od onih kojima je imanentan odnos objekt – predikat, relativno malo te ih odlikuje karakteristika da je u glavnom članu sintagme gotovo uvijek riječ o odglagolskoj imenici. Tako predikat iz dubinske strukture postaje glavni član sintagme: č*initbah* djaka (9. 5. 1872. PL), pod *upravljanjem* kotarskoga školskoga *nadzornika* (14. 5. 1869. PIZN), *zahtievanje predsiednika* (11. 7. 1869. PIZN), s *odobrenjem* Pokrajinskog Školskog *Vieća* (26. 9. 1901. PL), *zaključak Sabora* (20. 7. 1906. PL), *zaključak Odbora* (2. 1. 1918. PL).

Kao što je već navedeno, u korpusu su češći objektni genitivi u kojima je također glavni član u većini slučajeva odglagolska imenica: zavodah za (...) *poučavanje diece* (14. 5. 1869. PIZN), pri *vizitaciji gimnazijah* (11. 7. 1869. PIZN), *pometenje* skulskih *mjesta* (14. 3. 1870. PL), što se tiče *produljenja dužnosti* (16. 11. 1877. PL), *uredjenje* pravnih *odnošaja* (20. 1. 1881. PL), *poučavanje* gluhonieme i sliepe *djetce* (13. 11. 1889. PL), *odmjerenje* učionskog *danjka* (7. 7. 1897. PL), pobrinuti i za *porazdieljenje* općinskih *zemalja* (14. 7. 1898. PL), *izvršenje* ovoga *zakona* (2. 5. 1904. PL), *širenje znanja* (22. 10. 1905. PL), *predavanje vjeronauka* (8. 4. 1908. PL), *ispravak oblika* (24. 8. 1912. PL), *pobiranje poreza* (2. 1. 1918. PL).

Genitiv se u sklopu imeničkih atributa dosljedno javlja u konstrukcijama koje sačinjavaju dvije imenice ponegdje razdvojene pridjevom, zamjenicom ili brojem. Specifičnošću se može smatrati nekoliko primjera u kojima se imenički atribut javlja u konstrukciji s prijedlogom *od*: nazivlja *česticah od broda* (26. 7. 1868. PIZN), č*astnikom od broda* (26. 7. 1868. PIZN), dva druga *člana od komisije* (26. 7. 1868. PIZN), *duhovnikah od onih vierah* (25. 5. 1868. PIZN), *vlastnici od tvornicah* (14. 5. 1869. PIZN), imadu *gospodari od tvornicah* (14. 5. 1869. PIZN), napisnike *od konferencijah učiteljskih* (11. 7. 1869. PIZN), imenovat će *ravnateljem (direktorom) od iste komisije* (8. 8. 1869. PIZN). Takvih je primjera malo i javljaju se samo u PIZN-u te su od velike važnosti ako ih se uklopi u širu jezičnu sliku proučavanih dokumenata. Naime, konstrukcija *od* + *genitiv* kojom se izriče posvojnost obilježje je jezika ranijih stoljeća te izravan utjecaj Della

Bellina rječnika i talijanskog jezika[134] (Rišner, 2006: 128). Smatra se sintaktičkim talijanizmom već ustaljenim u jeziku čakavskih i štokavskih pisaca sve do 19. stoljeća (Horvat, 2015: 398–400). Maretić navodi kako ponekad prijedlog *od* može stajati uz posvojni genitiv, a ponekad ne, međutim ne navodi podrobnijih pravila (Maretić, 1899: 528). Genitiv s prijedlogom *od* ne javlja se kasnije u PL-u, već je pripadnost, odnosno posvojnost izražena posvojnim pridjevom ili nesročnim atributom bez prijedloga. Takvo nam jezično stanje šalje signal kako je direktnom promjenom tiskovine napravljen zaokret u jezičnom smislu te se prekinula dotadašnja jezična tradicija.

Do sada je u kontekstu genitiva bilo riječi samo o adnominalnoj genitivnoj funkciji, no genitiv se javlja i u adverbalnoj funkciji. U takvoj se funkciji, kada je riječ o dijelnom i slavenskom genitivu, javlja u ulozi izravnoga objekta. Dijelni genitiv kao izravni objekt uz prijelazne glagole nešto je češći: moći će dobiti *štipendijah* (14. 5. 1869. PIZN), naredit će ministar bogoštovja i nastave *osobitih komisijah* (14. 5. 1869. PIZN), *naročitih naputah (poukah)* može gimnazijalni nadzornik dati (11. 7. 1869. PIZN), *iznimakah* može ministar (…) dozvoliti (14. 5. 1869. PIZN), doznačeno je bilo *osobitih dohodaka* (14. 3. 1870. PL), da sastavi *osobitih zemaljskih ili kotarskih fondovah* (14. 5. 1869. PIZN), izdavati *dèržavno-valjanih sviedočbah* (14. 5. 1869. PIZN), ne morajući izkazati *onoga* što se zahtieva (8. 8. 1869. PIZN) i to najčešće u početnim godinama te se kasnije gubi dok je pojava slavenskog genitiva vrlo rijetka: ne svrše *nastavnoga tečaja* (14. 5. 1869. PIZN), koji istina nisu još prevalili *četernaeste godine* života (14. 5. 1869. PIZN), da neima *tjelesnih betegah* (22. 1. 1873. PL), nebude li imati *nijedne* od pomenutih svjedočaba (30. 12. 1880. PL). Slavenski su genitivi očito obilježje ranijih godina analiziranoga korpusa jer se u 1890-im godinama i u 20. stoljeću ovakvi primjeri više ne javljaju.

4.3.3. Dativ

Dativ je općenito vrlo rijedak u analiziranu korpusu. Većinom označava usmjerenost radnje: dojavit će to *upravljatelju* (14. 9. 1881. PL), dostaviti (…) *Popečiteljstvu* (*Ministarstvu*) (12. 7. 1869. PL), *mojemu se Ministru* (…) povjerava (2. 5. 1904. PL).

Osim uobičajenih sredstava izražavanja posvojnosti, a to su u slučaju apstraktne posvojnosti najčešće imenički atributi, a u konkretne posvojni pridjevi

[134] Takvi su primjeri vrlo česti i u razgovornom jeziku te književnim djelima pisanim dijalektom (Šimunković, 2009: 101)

i zamjenice, posvojnost se često izriče i posvojnim dativom. Takva je posvojnost nastala preoblikom imeničkoga predikata ishodišne rečenice koji sada u novoj složenoj rečenici postaje posvojni dativ: počamši od pérvih početakah *joj* (8. 8. 1869. PIZN), sa aritmetičke i geomatričke *joj* strane (26. 7. 1868. PIZN), u zemaljskom *mu* i astronomičkom dielu (26. 7. 1868. PIZN), svih sastavinah od broda i opreme *mu* (26. 7. 1868. PIZN), pod predsiedom miestodéržca ili namiestnika *mu* (25. 5. 1868. PIZN), gdje je *njoj* službu nadomješćivati (30. 12. 1880. PL), povratiti isprave prispjele *mu* zbog odmjerenja (4. 11. 1897. PL). Ovakvi su oblici posvojnosti, a u ovom su slučaju svojstveni samo zamjenicama, ipak više obilježjem starijega dijela korpusa, a u 20. se stoljeću više uopće ne bilježe.

4.3.4. Akuzativ

Funkcija izravnoga objekta uz prijelazne glagole smatra se gotovo prototipnom za akuzativ (uz već navedene rijetke primjere genitiva dijelnog i slavenskog) te se u toj funkciji najčešće i javlja u analiziranom korpusu: *roditelje* (…) opomenuti na svoju dužnost (29. 12. 1871. PL), pobirati *učionski danak* (30. 1. 1873. PL), ispunjuje jedan *godišnji tečaj* (5. 6. 1873. PL), učiteljski kandidati uživaće *godišnju nagradu* (24. 12. 1905. PL).

Akuzativ je čest i u izražavanju vremena, no tu je mnogo rjeđi i načelno se radi o prijedložnom akuzativu: služiti *u sve vrieme* (22. 1. 1973. PL), služiti *za svaku godinu* (16. 11. 1877. PL).

Bliskim vremenskom akuzativu pokazao se i akuzativ mjere jer se najčešće javlja u konstrukcijama koje izražavaju vrijeme: zaposli na *godinu* dana (24. 1. 1870. PL), za jednu *godinu* danah (2. 2. 1870. PL), kroz *nedjelju* dana (14. 3. 1870. PL), preko nedjelje *dana* (30. 12. 1880. PL).

4.3.5. Vokativ

Vokativ je zabilježen isključivo u ulozi obraćanja na početku svakoga dokumenta: *Poštovani* (14. 9. 1881. PL). S obzirom na to da je riječ o tekstovima administrativnoga karaktera, ostale se funkcije vokativa nisu ni očekivale.

4.3.6. Lokativ

Temeljno je lokativno značenje prostorno i u takvim ga se ulogama najčešće bilježi u analiziranom korpusu: imadu se na *učilištih* zemaljah (8. 3. 1868.

PIZN), koje se nalaze u *gradovima* (22. 1. 1906. PL), u *mjestima*, koja se zabavljaju u *shraništima* (14. 3. 1870. PL). Uz prostorno značenje, bilježi ga se i u vremenskom: po *položenom ispitu* učenik će (22. 2. 1911. PL). U takvim primjerima on najčešće služi kao priložna oznaka mjesta ili vremena.

Osim ovih gotovo prototipnih značenja lokativ se bilježi i u načinskoj ulozi: vladati se *po dotičnim liečničkim naputcima* (16. 11. 1877. PL).

S obzirom na činjenicu da je riječ o administrativnim tekstovima, vrlo se često lokativ upotrebljava u primjerima pobližeg određivanja, odnosno eksplikacije. U takvim je slučajevima najčešće riječ o lokativu u svezi s prijedlogom o: pobližje *propise o izpitih* (16. 9. 1867. PIZN.), prinesak o *utemeljenju, uzdržavanju i polaženju* (15. 4. 1874. PL), zakon o *utemeljenju* (24. 12. 1905. PL).

4.3.7. Instrumental

Među svim značenjima koje instrumental može imati najčešća su značenje društva i sredstva. Ta gotovo prototipna značenja najučestalija su i u analiziranim tekstovima: općine sudjeluju *prineskom* (29. 12. 1871. PL), bićete porubani *prekim upravničkim putem* (14. 9. 1881. PL), opozivlju se odredbe izdane *naredbom* (31. 12. 1894. PL), a svojim su *radom* zadovoljili (18. 7. 1912. PL), ako se sporazumi *sa mjestnom učionskom Vlasti* (29. 12. 1871. PL), *sa svojimi predlozi* (14. 9. 1881. PL), stanuje *s mužem* (18. 7. 1912. PL).

Osim u ovim značenjima, instrumental se često bilježi kao dopuna glagolima kao što su *imenovati, postati, propisati*: mogu biti imenovani stalnim *učiteljima* (5. 6. 1873. PL), podučitelji postavši *učiteljim* (3. 5. 1886. PL), propisana *ministerijelnom naredbom* (29. 5. 1895. PL), kao dio predikata u konstrukcijama s *kao*: što bi im pripala *kao učiteljima* (18. 7. 1912. PL).

Osim navedenih, instrumentalom se izražava i vremensko značenje, no u tom je slučaju uvijek riječ o instrumentalu imenice *dan*: ovaj zakon stupa u krijepost *danom* proglašenja (22. 2. 1911. PL), započimlje *s danom* (22. 1. 1873. PL), *danom* kojim bude proglašen (20. 1. 1881. PL).

4.4. Vrste rečenica

U ovom će se poglavlju raspravljati o vrstama nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica. Naime, uvažavajući činjenicu da je riječ o pravnim tekstovima, pokušat će se odgovoriti na pitanje ima li rečenična razina, a pritom se misli na vrstu i redoslijed surečenica, utjecaja na konstrukciju tekstova. Točnije, raspravljat će se o tome možemo li u vrsti i redoslijedu surečenica uvidjeti početke svjesnoga stvaranja administrativnoga stila.

Već su prethodna istraživanja pravnih tekstova (Stolac, 2019: 170) pokazala da pravni tekstovi zahtijevaju „preciznost, stoga jednostavne rečenice nisu česte". Do istog se zaključka dolazi i ovdje. Jednostavne se rečenice mogu smatrati iznimkom i najčešće se bilježe u nabrajanjima različitih paragrafa pojedinih zakona.

U analiziranom su korpusu češće nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice, od kojih su ipak u većem broju zavisnosložene i to najčešće višestrukosložene.

Ako se uzme u obzir da se ovo istraživanje temelji na 51 godini zakona i naredaba, prebrojavanje vrsta rečenica postavlja se kao gotovo nemoguć zadatak. No, ipak, u svrhu oprimjerenja razlike u broju zavisnih i nezavisnih rečenica uzeto je nekoliko nasumično odabranih zakona kako bi se i brojčano potvrdila teza o čestotnosti pojedine vrste rečenica. Tako primjerice dokument datiran 16. 11. 1877. (PL) broji 11 nezavisnosloženih i 35 zavisnosloženih rečenica, dokument iz 24. 12. 1905. (PL) broji 12 nezavisnosloženih rečenica te 37 zavisnosloženih, a dokument iz 14. 11. 1907. (PL) broji 18 nezavisnosloženih te 43 zavisnosložene rečenice. Iz ovih je podataka jasno da se udio nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica ne mijenja previše s obzirom na vremensku odrednicu, stoga se kreće od pretpostavke da se i u ostalim tekstovima javlja slična situacija.

4.4.1. Nezavisnosložene rečenice

U nezavisnosloženim rečenicama vrlo su česti rečenični nizovi, i to vezani točkom sa zarezom:

- *mogu biti imenovate samo one osobe* (…) *koje dokazuju da imaju* (…)*; koje su barem podučavale dvie godine* (6. 3. 1887. PL), *rok poslovanja traje pet godina; na mjesto onih učitelja* (…) *biti će imenovani* (14. 11. 1907. PL).

Osim rečeničnoga niza, česte su i suprotne rečenice uvedene veznikom *a*:

- *ako nebi bilo uvjeta propisanih* (…) ***a*** *dalje bi njihovo pohadjanje učione bilo štetno* (16. 11. 1877. PL), *ovaj zakon postaje kriepostan* (…) ***a*** *izvršba je naložena*

(3. 5. 1886. PL), *ukidaju se paragrafi zakona* (…), ***a*** *imaju sada glasiti* (2. 5. 1904. PL), *stavlja se van kreposti zakon* (…), ***a*** *mjesto njega odredjuje se* (18. 7. 1912. PL).

Ostale su nezavisnosložene rečenice vrlo rijetke.

Pogled na vezna sredstva nezavisnosloženih rečenica pokazuje da se u njihovu spajanju mogu zabilježiti različiti veznici.

Od sastavnih se veznika bilježe *i* i *te* odnosno *ter* u starijem dijelu korpusa:

- *upisati poljodjelske škole* ***i*** *razgledati pokušališta* (22. 10. 1905. PL) *i te: ima da se protegne* ***te*** *da taj namet ne bude pobiran* (22. 10. 1905. PL), *nadziranju njihovu,* ***ter*** *nastojati* (11. 7. 1869. PIZN).

Suprotne se rečenice uvode veznicima *a*, *ali*, *no*, *nego*:

- *da spoji inih strukah,* ***nego*** *koje su ovdie pomenute* (8. 3. 1869. PIZN), *od početka 17. stolietja,* ***a*** *za jezik englezki* (8. 3. 1869. PIZN), *ima biti namješten* (…) ***no*** *može biti* (27. 1. 1891. PL), *stavlja se van krjeposti,* ***a*** *mjesto istoga vrijediće* (24. 12. 1905. PL), *koji nisu u vezi sa zakonom,* ***no*** *njihova prava* (22. 10. 1905. PL), *obvezane na pohadjanje,* ***ali*** *ustanovljenje slijedi* (30. 6. 1908. PL).

Rastavni je veznik *ili*:

- *radnje koje postoje* ***ili*** *koje će se tek urediti* (22. 10. 1905. PL).

Zaključni je veznik *stoga* koji se u korpusu piše odvojeno:

- ***s toga*** *sviedočbe dozrelosti* (…) *mogu* (8. 3. 1869. PIZN).

4.4.2. Zavisnosložene rečenice

Analiza zavisnosloženih rečenica usmjerena je na dva osnovna problema, s jedne se strane promatra broj i vrsta zavisnosloženih rečenica, a s druge redoslijed njihova uvrštavanja.

Prethodno istraživanje zavisnosloženih rečenica na dijelu ovoga korpusa (Brešan Ančić, 2019b: 351) donijelo je podatke o čestotnosti pojedine vrste zavisnosloženih rečenica, pa se na dijelu dokumenata pokazalo da su najzastupljenije atributne (159), pogodbene (58) i objektne (27) surečenice. Nakon toga slijede namjerne (24), a ostalih je manji broj. Osvrnemo li se na udio odnosnih (137) i izričnih (28) rečenica u korpusu, može se zaključiti da su češće odnosne rečenice i to one uvedene odnosnom zamjenicom *koji/-a/-e*.

U 20. je stoljeću zastupljenost vrsta zavisnosloženih rečenica vrlo slična. Tako primjerice u dokumentu iz 14. 11. 1907. (PL) od moguće 43 zavisnosložene rečenice čak je 31 atributna, od kojih su 22 uvedene veznikom *koji*. Slijede

objektne (5) i pogodbene (3). Unatoč velikom broju atributnih rečenica, treba navesti da u nekim zakonima velik broj čine i pogodbene rečenice koje u ovom dokumentu nisu toliko zastupljene. Pokazuje se kako njihova učestalost ipak ovisi o tipologiji zakona te će ih u obznanama biti nešto manje, a u naredbama više. Također, primjećuje se da je njihov broj tijekom 19. stoljeća nešto veći nego tijekom 20. stoljeća.

4.4.2.1. Vrste zavisnosloženih rečenica i vezna sredstva

Već je u uvodnome dijelu rečeno da je prethodno istraživanje zavisnosloženih rečenica u drugoj polovici 19. stoljeća pokazalo da su najbrojnije atributne zavisnosložene rečenice (Brešan Ančić, 2019b: 351). Dokumenti iz 20. stoljeća utvrđuju jednako stanje.

Pregled rečenica s eksplicitnom subordinacijom[135] pokazuje da je najveći broj atributnih rečenica uvedenih upravo odnosnom zamjenicom *koji/-a/-e* koja slijedi odmah iza antecedenta:

- *priznaje se pravo na dobrovoljnu službu* (…) *onim učenicima* (…) ***koji*** *svidočbama dokažu da su sposobni…* (25. 9. 1869. PL), *kada se* (…) *nalazi barem 40 djetce,* ***koja*** *bi drugčije imala polaziti…* (29. 12. 1871. PL), *podučavanje u predmetim,* ***koji*** *se kao obvezni predavaju* (17. 3. 1905. PL), *ustanovi* (…) *u mjestu* ***koje*** *u zakonimitim granicam nema broja djece* (30. 6. 1908. PL), *ovaj zakon stupa u krijepost prvim mjeseca* ***koji*** *slijedi proglašenje* (18. 7. 1912. PL).

Odnosna zamjenica *koji/koja/koje* vrlo se često upotrebljava pri izražavanju posvojnosti u zavisnosloženim rečenicama:

- *za pučku javnu učionu, za* ***koje*** *uzdržanje zemaljska zaklada ništa ne plaća* (29. 12. 1871. PL), *od kojega višjega vojenog liekara* (…) ***koja*** *svjedočba ima sadržati naznačenje stasa* (22. 1. 1873. PL).

Gramatičari joj zagrebačke filološke škole, primjerice Babukić, pa ni Veber, ne poklanjaju pozornost, a Maretić navodi kako se takvi primjeri vezuju samo za „mušku čeljad u jednini“ (Maretić, 1899: 468).

Ipak, velik broj zabilježenih primjera pokazuje kako se zamjenica *koji/koja/koje* nalazi i uz imenice koje označavaju ne samo mušku osobu, već i predmet pa čak i zamjenicu:

---

[135] Već spomenuto istraživanje zavisnosloženih rečenica pokazalo je da je implicitna subordinacija iznimno rijetka javljajući se u dijelovima tekstova s nabrajanjima i natuknicama, pa se formalno ne može govoriti o rečenicama (Brešan Ančić, 2019b: 352–353). Stoga će se ovdje analizirati samo primjeri eksplicitne subordinacije.

- *da se razbere iznosak, na uživanje* ***kojega*** *učiteljsko mjesto daje pravo* (29. 12. 1871. PL), *oni, ćudoredno ponašanje* ***kojih*** *moglo bi zlo djelovati* (22. 1. 1873. PL).[136]

U korpusu se, u 20. stoljeću, ovakvi primjeri ne bilježe.

Obilježje je ovakvih rečenica i mjesto odnosne zamjenice koja je ponekad u posponiranom položaju iako ondašnje gramatike propisuju drugačije (Kordić, 1995: 132).

Osim zamjenicom *koji,* atributne su rečenice uvedene i veznikom *da,* no takvi su primjeri iznimno rijetki:

- *u neniemačkih gradjanskih učionicah ima se dati takodjer prilika,* ***da*** *se dieca mogu naučiti jezik niemački*. (14. 5. 1869. PIZN), *ove nagrade bit će doznačene* (…) *uz uvjet,* ***da*** *je svjetovnjački učitelj zaista pomoćno poučavao nauk vjere* (1. 1. 1895. PIZN), *zemaljska učionska vlast ima podmiriti potreba* ***da*** *se na pristojni način nabave* (30. 6. 1908. PL).

Uloga zamjenice *što* najčešće je subjunktorska u odnosnim rečenicama:

- *odsuda ustanovit će i red,* ***što*** *se ima odrediti u napredak…* (29. 12. 1871. PL), *ako zadnja plaća,* ***što*** *je koji član umrši uživao, neiznosi 500 fiorinâ…*(29. 12. 1871. PL), *ili joj pripadaju beriva* ***što*** *ih je dotle birala* (11. 7. 1908. PL), *primaju beriva* ***što*** *bi im pripadala* (18. 7. 1912. PL), *po zakonskim propisima* ***što*** *su do sada vrijedili* (18. 7. 1912. PL),

dok se, rijetko doduše, može pronaći i u ulozi relativne zamjenice kao u primjeru:

- ***Što*** *se školskih taksa tiče, to se učionice razdieljuju* (24. 1. 1870. PL) (Brešan Ančić, 2019b: 354).

Uz atributne, brojnošću se izdvajaju i objektne rečenice koje se gotovo u svim slučajevima uvode veznikom *da*:

---

[136] Iako problem izražavanja posvojnosti nije izravna tema ovoga rada, može se izdvojiti činjenica da je u ovom korpusu zamjenica *čiji* rijetkost te je uvijek zamijenjena zamjenicom *koji* i to u svim kosim padežima: *za pučku javnu učionu,* ***za koje*** *uzdržanje zemaljska zaklada ništa ne plaća* (29. 12. 1871. PL), *od kojega višjega vojenog liekara (...)* ***koja*** *svjedočba ima sadržati naznačenje stasa* (22. 1. 1873. PL), *od svake ostavštine sa čistom imovinom od preko 50 fiorina, raspravljanje* ***koje*** *(...) pripada jednomu* (7. 7. 1897. PL). Takva jezična situacija postaje još zanimljivijom ako uzmemo u obzir literaturu (Kordić 1995: 132) u kojoj se navodi da se u sličnom razdoblju posvojnost češće izražava zamjenicom *čiji* nego *koji* (zaključak se donosi na temelju normativnih priručnika, a ne nekog korpusa) te se zaključuje kako je takav tip izražavanja posvojnosti uobičajeniji za stariji period (Brešan Ančić, 2019b: 354).

- *mogli bi dati bojati se* ***da*** *se ne budu našli zadovoljni svojim položajem* (16. 11. 1877. PL), *ako im je ck. vijeće dozvolilo* ***da*** *mogu poduzeti pomoćno podučavanje* (12. 5. 1893. PL), *pošto se je konštatovalo* ***da*** *uvod i prva stavka* (…) *ne odgovaraju* (17. 3. 1905. PL), *zemaljska školska vlast ima nastojati* ***da*** *u učionskim okolinam zgrada bude spojena* (30. 6. 1908. PL).

Karakter administrativnih tekstova na samom je početku implicirao kako će u velikom broju biti zastupljene i pogodbene rečenice. Uvedene su najčešće veznikom *ako* i u tome je slučaju vrlo često, a o tome će biti riječi u kasnijim poglavljima, pogodbena rečenica u antepoziciji:

- ***Ako*** *lučko Morovojstvo pristane na primljenje, težaoci imadu* (22. 1. 1873. PL), ***Ako*** *se ima graditi nova zgrada, ima biti odobrena* (30. 6. 1908. PL).

Osim veznika *ako* pogodbene se rečenice uvode i česticom *li*:

- ***Bude li*** *osoba* (…) ***imati*** *svjedočbu usposobe* (…) *biće joj doznačena plaća* (30. 12. 1880. PL), *Ne uzmogne* ***li*** *im se dati takav stan pripadaće im odšteta* (24. 12. 1905. PL).

Od ostalih veznika pogodbenih rečenica, zabilježeni su *u koliko* i *kad*:

- *Prestaje valjanost sviju zakona* (…) ***u koliko*** *protislove odredbam…* (29. 12. 1871. PL), ***Kad*** *se nebi moglo naći takova stana, pristojat će mu nagrada u novcu…* (11. 7. 1895. PL), ***Kad*** *bi nadomjestnik bio* (…), *namirit ćemu se putni troškovi* (11. 7. 1908. PL).

Veznik *da* u pogodbenim se rečenicama upotrebljava vrlo rijetko te se javlja samo u jednom dokumentu:

- ***Da bi*** *tko oteo diete od upisa* (…) *kaznit će se globom od jednoga do dvadeset fiorina* (20. 1. 1881. PL).

Naime, s obzirom na to da je *da* subjunktor najčešće irealnim pogodbenim rečenicama, a takvih u ovom tipu tekstova gotovo da i nema (Brešan Ančić, 2019b: 355), pogodbene se rečenice gotovo uvijek uvode ostalim veznicima.

O ulozi zavisnosložene rečenice u stvaranju administrativnoga stila govore i binarne strukture u pogodbenim rečenicama, a uključuju međusobnu uvjetovanost dvaju elemenata: *ako/to*, *li/to*. Uobičajena anteponiranost pogodbene surečenice, kao i element *to*,[137] u ovakvim primjerima imaju dvojaku ulogu. Evidentna je njihova uloga u formiranju ritmičke cjeline, a inverzija ima snažnu kohezivnu ulogu te funkcionira kao vezno sredstvo na razini teksta (Brešan Ančić, 2019b: 356).

[137] Na ovom mjestu element *to* ne možemo smatrati zamjenicom već kohezivnim elementom.

- ***Ako*** *je utjecatelj oprošten od djemičnoga teoretičkog ispita* (…), ***to*** *ispitna komisija iznosi*… (29. 5. 1895. PL), ***Ako*** *je natjecatelj oprošten od djelomičnog ispita* (…) ***to*** *ispitna taksa iznosi*… (29. 5. 1895. PL), ***Ako*** *se ispitna komisija mora umnožiti* (…) ***to*** *im gornji iznos pripada*… (29. 5. 1895. PL).

Namjerne su rečenice najčešće uvedene veznikom *neka*, *da* ili *e da*:

- *Zemaljski Odbor dostavlja ove upisnike Općinam,* ***nek*** *jih mogu uvrstiti*…(PL, 29. 12. 1871.), (…) *ima se pozvati* ***da*** *na zakletvu pristupi sam*…(PL, 29. 12. 1871.), *u svezi s praktičnim pokusima* ***e da*** *se uklone opažene mane* (30. 3. 1906. PL), što se mora zahtijevati od jednog učitelja ***e da*** *njegova djelatnost uzmogne biti uspjehom okrunjena* (14. 11. 1907. PL).

Ostalih je zavisnosloženih rečenica manji broj, a njihova učestalost ovisi o pojedinom zakonu pa se primjerice u pojedinim zakonima ciklički ponavlja veći broj vremenskih rečenica kojih u ostalim zakonima gotovo da i nema. Ipak, ostaje zaključak da je 20. stoljeće donijelo manju raznolikost u vrstama zavisnosloženih rečenica. Tako, primjerice, namjernih rečenica, vrlo brojnih u drugoj polovici 19. stoljeća, u 20. stoljeću gotovo da i nema, a zakoni se sastavljaju najčešće atributnim i pogodbenim rečenicama.

4.5. Redoslijed rečeničnih članova i surečenica

4.5.1. Redoslijed rečeničnih članova

Poredak riječi u rečenici u hrvatskome je jeziku relativno slobodan, a tako su mu pristupale i gramatike u drugoj polovici 19. stoljeća (Budmani, 1867: 240, Maretić, 1899: 419). Veber smatra da postoje dva načela „po kojih se poredjuju i rěči i izreke: naravni i umětni; naravni smatra, kako se misli radjaju, a umětni, kako se silnije može koja misao izreći“ (Veber, 1862: 148).

Najvažnijim mjestima u rečenici smatra se „pèrvo i zadnje, sredina se dèrži manje važnom; pa po tom trěba da se i poredaju rěči“ (Veber, 1862: 148). Ipak, nešto čvršća pravila postavlja pri određivanju redoslijeda nenaglasnica (Veber, 1862: 150–152). U velikom broju pravila koja i ilirska i vukovska norma postavljaju za svaku vrstu riječi zasebno, uopćeno se pravilo ipak može istaknuti: „riječi se namještaju prema važnosti što je imaju u rečenici“ (Maretić, 1899: 419) ili prema Veberu: “Što se prije misli, i što je piscu važnije, to se metje na važnije město“ (Veber, 1862: 153).

Analiza reda riječi u hrvatskome jeziku ovoga korpusa pokazuje da se stanje na kraju 1860-ih i početku 1870-ih godina uvelike razlikuje od prijelaza u novo

stoljeće. Osamdesete su se godine pokazale prijelomnima te se u njima uspostavlja red riječi gotovo identičan današnjem. Tako se tijekom 20. stoljeća red riječi u rečenici, kao i enklitika, gotovo uopće ne razlikuje od današnjega. To se ne odnosi samo na rečenične članove, već i na redoslijed surečenica, posebno u inverziji nekih zavisnih rečenica čiji položaj ima ulogu u stvaranju specifičnoga stila administrativnih dokumenata.

4.5.1.1. Položaj nenaglasnica

Iako je već navedeno da je poredak riječi u rečenici relativno slobodan, a što, vidjeli smo, uočavaju i ondašnje gramatike, jedno od stabilnijih mjesta unutar rečenice imaju nenaglasnice koje po svojoj definiciji moraju biti na nenaglašenom mjestu, vezane za koju drugu riječ s kojom čine naglasnu cjelinu. Najčešće je riječ o drugom mjestu u rečenici ili rečeničnoj cjelini, ali o njezinu položaju odlučuju i kontekst, sastav rečenice ili rečenični naglasak koji odgovara određenoj situaciji (Jonke, 1953: 150). Stabilan položaj nenaglasnica uočavaju i ondašnje gramatike, pa Maretić primjećuje kako „za to ima malo sigurnijeh pravila (…). Ovamo idu pravila za namještaj enklitika“ (Maretić, 1899: 419). Većim se dijelom pravilo o drugom mjestu u rečenici ili rečeničnoj cjelini čuva u zamjeničkim i glagolskim enklitikama:

- učionske *će* Vlasti paziti (29. 12. 1871. PL), razvijati *im* sile duševne (14. 5. 1869. PIZN), dovesti *ga* u doticaj (...) i pokazati *mu* radnju (14. 7. 1898. PL) prostojat će *im* (24. 12. 1905. PL), donaša *se* na opće znanje (14. 11. 1907. PL), dijele *se* također (18. 7. 1912. PL).

  Iza naglašene riječi uvijek je i upitna čestica *li:*

- koju *li* je umjetnost (22. 1. 1873. PL), umi *li* težioc (22. 1. 1873. PL), ne uzmogne *li* im se dati (24. 12. 1905. PL).

Ipak, glagolske ili zamjeničke zanaglasnice (češće glagolske) često se javljaju na naglašenom mjestu u rečenici:

- koja u naznačeno vrieme *su* upisana (29. 12. 1871. PL), pri prevodima i radnjam iz matematike *je* dopuščeno staviti (15. 1. 1871. PL), izpitnomu povjerenstvu *će* biti prosto (15. 1. 1871. PL), i *se* sposobnim dokazati da prevede (9. 5. 1872. PL), na račun oskrbe za pomorstvo *je* svake godine ustanovljeno (22. 1. 1873. PL).

Ovakvi su primjeri zabilježeni samo tijekom 1870-ih godina te se kasnije ne javljaju. To navodi na zaključak da raspored nenaglasnica, a koji je u većini

slučajeva bio vrlo stabilan, prije 1880-ih godina ipak pokazuje još uvijek određena kolebanja, no nakon 1880-ih godina nenaglasnice na naglašenim mjestima mogu se smatrati isključivo izuzetkom. Mogući je razlog tomu činjenica što se u gramatikama prije 1870-ih godina tomu pitanju ne posvećuje mnogo pozornosti. Naime, i u Babukića (1854: 399) i u Danila (1855: 126) jasno je da primjećuju slobodan redoslijed članova rečenice, a Danilo čak uočava položaj nenaglašenih zamjenica u dativu i akuzativu (1855: 127), no ne daje detaljnih uputa. To ispravlja u svojoj sljedećoj gramatici (Danilo, 1873: 176) gdje ipak u nekoliko redaka obrazlaže „pravila za dostavke i pokratice". Podrobnija pravila ipak donosi Maretić (1899: 434 – 438) koji vrlo detaljno opisuje pravila redanja nenaglasnica.

Ako se 3. lice jednine nenaglašenog prezenta glagola *biti* ne gubi, zbog povratnosti glagola u većini se primjera bilježi sljedeći poredak: zamjenička enklitika + glagolska enklitika:

- za koje *se je* vrieme *bavio* izklopno matematikom (26. 7. 1868. PIZN), kako *se je* nadarenik *vladao* (26. 7. 1868. PIZN), budući da *se je* na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu *zaveo* (28. 9. 1868. PIZN)

iako se takav poredak ne može uvijek potvrditi: kojom *je zavelo se* za zemaljsko školsko vieće (14.5.1869. PIZN), doznalo da *se je* koje diete (...) *premjestilo* (14. 9. 1881.PL).

Iako se ovakvi se primjeri bilježe većinom u starijim dokumentima koji su još pod jakim utjecajem ilirske norme, može ih se pronaći i u 20. stoljeću: pošto *se je* konštatovalo (17. 3. 1905. PL).

4.5.1.2. Položaj atributa

U analiziranim su pravnim tekstovima pronađeni mnogi primjeri sročnih i nesročnih atributa. O nesročnim je atributima više rečeno u poglavlju o sintaksi padeža, no ovdje ćemo se osvrnuti na sročne atribute, posebno na njihov poredak u odnosu na imenicu s kojom se slažu. Na mjestima sročnih atributa zabilježeni su pridjevi, pridjevske zamjenice te redni brojevi. Iako suvremeni administrativni stil ne trpi postponiranost sročnih atributa (Stolac, 2019: 167), ovdje se potvrđuje da je takav redoslijed vrlo uobičajen u administrativnom diskursu 19. stoljeća. Postponiranost se atributa češće bilježi u pridjeva:

- na kojem *učilištu izvanjskom* (8. 3. 1869. PIZN), nižjih realnih *Učilištah neodvisnih* (21. 3. 1870. PL), u svakom *kotaru učionskom* (29. 12. 1871. PL), uvest će se kao takov „*jezik nastavni*" (15. 1. 1871. PL), sadrže *pravila sliedeća*

(22. 1. 1873. PL), ili *učitelja nevaljala* (5. 6. 1873. PL), kao da se radi o *učioni nuždnoj* (15. 7. 1895. PL)

dok je kod zamjenica nešto rjeđi: što spada k unutarnjemu *redu njihovu* (14. 5. 1869. PIZN), *osoblje to* imenovat se ministar (14. 5. 1869. PIZN), da zadobije *kandidat takov* (8. 8. 1869. PIZN), povierena *nadziranju njihovu* (11. 7. 1869. PIZN), udarati im *temelje takove* (14. 5. 1869. PIZN).

Ovakav je poredak karakterističan za početne godine zakona. Kasnije se takvi primjeri javljaju samo iznimno. Redoslijed riječi bio je sredstvom izražavanja i naglašavanja određenih dijelova rečenica, o čemu govori Veber u svojoj *Skladnji*: „Epitet se metje za samostavnikom, ako neću da govorim toliko o njem, koliko o samostavniku; n. p. Što pišeš? Slovnicu *latinsku*" (Veber, 1862: 153). Maretić pak mjesto pridjevskih riječi vezuje uz značenje pa tvrdi: „iza imenice svoje mogu stajati pridjevi, koji znače pripadanje, a nastavci su im: *ski, ov, in* i dr". Za ostale pridjeve kaže da rjeđe dolaze u postponiranom položaju (Maretić, 1899: 421), ali „nekoje stoje vrlo često i iza nje, osobito u jeziku Vukovu. Među takve riječi idu posvojne zamjenice *moj, tvoj* itd." (Maretić, 1899: 420). Ipak, obilježje je ranijih godišta postponirani položaj pokaznih zamjenica i zamjeničkih pridjeva o čemu tadašnja norma ne govori.

Između pridjeva[138] i imenice koju taj pridjev određuje ponekad se javlja zamjenica: višju *koju* učionicu polaze (14. 3. 1870. PL), na drugi *koi* način (14. 5. 1869. PIZN), što ne možemo smatrati obilježjem jezika ni stila administrativnih dokumenata. Maretić o tome kaže: "Veoma se rijetko u Vuka i Daničića između pridjeva i njegove imenica nalazi umetnuta druga koja riječ (koja nije enklitika). To je karakteristika narodnih pjesama" (Maretić, 1899: 423).

Iako glavni brojevi u načelu imaju stabilno mjesto ispred imenice na koju se odnose, ponegdje se bilježe primjeri u kojima se nalaze iza imenice. Takvi su primjeri zabilježeni samo nekoliko puta: *fiorina petnaest* na mjesec (30. 12. 1880. PL), pripada *fior. 200* (30. 12. 1880. PL), *fiorina četri* na godinu (30. 12. 1880. PL), najmanje *fiorina 450* (13. 11. 1889. PL).

4.5.1.3. Položaj glagola

U imenskom se predikatu ili tvorbi futura drugog glagolski dio često zna naći iza imenske riječi, posebno ako je riječ o svršenom prezentu glagola *biti*:

[138] U jednom je primjeru umjesto pridjeva redni broj *drugi* koji je značenjski zamjenjiv pridjevom *ini*.

- da *moguće bude* pronaći (8. 8. 1869. PIZN), da *primljen bude* (14. 5. 1869. PIZN), kad mu se god *svidilo bude* (12. 7. 1869. PL), da *osiguran bude* oskérbni trošak (14. 5. 1869. PIZN), ako *primljen budem* (22. 1. 1873. PL), *pitana bude* privolja učionskoga vieća (5. 6. 1873. PL), da će doktori (...) *déržani bit* tražiti, da *primljeni* i *uvéršteni budu* (15. 12. 1869. PIZN), da *podmirena bude* veća ona potreba (13. 5. 1869. PIZN), onda će mjestna Vlast učionska *dužna biti* roditelje (29. 12. 1871. PL), kad bi za kraće vrieme *zapriečen bio* (30. 12. 1880. PL).

I vukovska je norma takve primjere evidentirala, pa Maretić bilježi: „U složenijem vremenima rijetko drugi kakav glagolski oblik (koji nije enklitičan) stoji iza pridjeva glavnoga glagola, kao što je u primjerima: dotle se buna već *utišala bila*“ (Maretić, 1899: 429).

Isto vrijedi i za glagol *moći*, za koji navodi „glagole *mogu*, *ne ću* stavlja Vuk vrlo rado iza neodređenoga načina, koji o njima zavisi: ne bih povoljnije službe *imati mogao*“ (Maretić, 1899: 428):[139]

- koje se *uvesti mogu* (8. 12. 1869. PIZN), toga radi *naznačiti valja* (11. 7. 1869. PIZN), koi bi redovito diecu *obučavati mogao* (14. 5. 1869. PIZN), učenik *provesti imade* barem godinu (16. 9. 1867. PIZN), u koju se podučitelj *odpraviti ima* (29. 12. 1871. PL), sigurno *primiti mogu* (29. 12. 1871. PL), kojim bi *prižívjeti mogli* (20. 1. 1881. PL).

Iako je ovakvih primjera mnogo, ne javljaju se nakon 1880-ih godina te kasnije prevladavaju oblici s anteponiranim modalnim glagolom:

- da *mogu* redovito *udioništvovati* (29. 12. 1871. PL), *ima predočiti* posebne knjige (15. 7. 1895. PL), *ima predočiti, ima nastojati* (30. 6. 1908. PL).

Vrlo je čest slučaj u kojem glagol dolazi na kraju rečenice ili fraze što možemo smatrati izravnim utjecajem njemačkoga izvornika. Naime, u njemačkome jeziku u zavisnim rečenicama predikat mora doći na kraju (Duden, 2016: 873). Kako su ovi dokumenti nastali prijevodom njemačkoga izvornika, tako se u hrvatski tekst prenijela ova njemačka karakteristika, doduše isključivo u početnim godinama izlaženja:

- veličanstvo dostojalo je (...) sliedeća obćenita *načela* za obrazovanje (...) premilostivo *potvérditi* (16. 9. 1867. PIZN), nego imade tu *osnovu* i zemaljskim poglavarom svih inih zemaljah, po kojih kani putovati, za dobe *saobćiti* (11. 7. 1869. PIZN), uzmognu svu svoju snagu zvanju svomu *posvetjivati* (14. 5.

[139] Korpus bilježi ovakav red riječi i s glagolom *imati*.

1869. PIZN), vlastitim očima u svakom obziru *razviditi i promotriti* (11. 7. 1869. PIZN), poslati ga u takovo mjesto, da nauk *predaje* (29. 12. 1871. PL), na sporedne razdiele *podieliti* (29. 12. 1871. PL), ili ostale prihode Općine *zapremiti* (29. 12. 1871. PL), svako po propisu učinjeno imenovanje (...) *konačno jest* (29. 12. 1871. PL), od trajućeg izpit *odpraviti* (15. 1. 1871. PL), da se takove prošnje dokaznicami *podkripe* (22. 1. 1873. PL).

4.5.2. Redoslijed surečenica

Iako je u poglavlju o vrstama surečenica već bilo riječi o redoslijedu ovdje će se tomu posvetiti malo više pozornosti. U analizi zavisnosloženih rečenica u korpusu primijećeno je kako se na nekim mjestima sustavno narušava uobičajen redoslijed surečenica o kojem se ponešto već govori i u ondašnjoj literaturi. Uopćeno pravilo po kojemu je glavna rečenica na prvome mjestu, a zavisna na dugom objasnio je već Veber koji navodi da „sastavljenu izreku trěba tako udesiti, da se ona izreka, koja se prije misli, najprije izreče; zato ide glavna izreka prije uzporedne i podredne; zato i prispodoba prije stvari, koja se s njom prispodablja, pogodba prije stvari pogodjene, uzrok prije poslědka, dopustna izreka prije druge…" (Veber 1862: 157). Narušavanje takva „uobičajenog" reda surečenica ide u smjeru isticanja važnosti izrečenoga, stoga navodi „kako je koja izreka važnija, onako se može metnuti pred drugu, te se red može naopako proměniti" (Veber 1862: 159). Za razliku od Vebera ostale ilirske gramatike nisu posvetile dovoljno pozornosti redoslijedu surečenica, a posebno njegovoj obavijesnoj ulozi, pa Babukić navodi da „pobočni stavci mogu stajati: 1) pred svojim glavnim stavkom, 2) za svojim glavnim stavkom, 3) medju čestmi svojega glavnoga stavka" (Babukić 1954: 410), a Budmani (1857: 230–241) govori o redoslijedu rečeničnih članova, ali ne i surečenica (Brešan Ančić, 2019b: 357).

Suvremena je literatura ovoj problematici posvetila mnogo prostora, posebno ako se rečenicu promatra u okviru šire cjeline – teksta (Badurina, 2013., Silić, 1984.). Redoslijed surečenica, pa i rečenica u tekstu, rezultat je specifičnih komunikacijskih i logičko-semantičkih čimbenika, a slijedeći još Vebera, zaključuje se da se zavisna rečenica javlja iza glavne upravo zato što se u njoj sažima rematski dio obavijesnoga ustrojstva.

Gledajući korpus u cjelini, može se zaključiti da do remećenja uobičajenog redoslijeda surečenica više dolazi u drugoj polovici 19. stoljeća, a u 20. su stoljeću takve situacije rijetke.

U prvom se dijelu korpusa najviše ističe anteponiranost namjerne surečenice koja se jednako učestalo javlja i u antepoziciji i postpoziciji. Tu se posebno ističe

dokument iz PIZN-a (14. 5. 1869) u kojemu se zbog specifičnog ponavljanja takve anteponirane namjerne rečenice veznik pretvara u sredstvo unutartekstne veze i snažno sintaktističko sredstvo administrativnoga stila (Brešan Ančić, 2019b: 357–358):

- ***Da*** *nepomanjka nikada potrebitih učiteljah i učiteljicah, izobražavat će se mladići i dievojke*… (14. 5. 1869. PIZN),
- ***Da*** *se pitomci praktično izobraziti mogu, bit će* (…) *po jedna pučka učionica*… (14. 5. 1869. PIZN),
- ***Da*** *se zavedu i dèrže produžni tečaji za roditelje, imade pomenuti nadzornik* (…) *činiti potrebite predloge*… (11. 7. 1869. PIZN).

Takvi se primjeri, rjeđe doduše, bilježe i u 20. stoljeću:

- ***D****a se kandidatima pruži ipak prigoda* (…) *obdržavat će ispite c.k. Namjestništva u Zadru* (14. 11. 1907. PL).

Ovakve gotovo ritmičke cjeline služe i da bi se preglednije i sustavnije izložio ponegdje vrlo zamršen sadržaj. Također, one nisu svojstvene samo namjernim rečenicama, već i mjesnima iako ih u tekstovima nema mnogo:

- ***Gdie*** *je škola dievojačka povierena mužkarcem, ima za nastavu* (…) *naredit se posebna učiteljica*. (14. 5. 1869. PIZN)
- ***Gdie*** *samostalnih djevojačkih škola neima, imadu se za dievojke* (…) *zavesti osobite radne škole*…(14. 5. 1869. PIZN)

U 20. se stoljeću ovakvi postupci javljaju u vremenskim rečenicama koje se također javljaju u vrlo ritmičkim „rečeničnim blokovima“ te doprinose sustavnijem i jasnijem iščitavanju sadržaja:[140]

Kad *bi nadomjesnik bio učiteljski kandidat dužan služiti, namirit ćemu se*…

Kad *bi učiteljski kandidat pitao da mu se povjeri* (…) *nemaju mu se namirivati putni troškovi.*

Kad *bi nastavnik imao da podučava* (…) *davat će mu se za to stalna mjesečna nagrada* (11. 7. 1908. PL).

U ranijem se dijelu korpusa javljaju i anteponirane izrične i odnosne rečenice iako takvih primjera nema mnogo (Brešan Ančić, 2019b: 359):

- ***Koje*** *se učevne knjige i koje čitanke mogu dopustiti, odlučuje ministar*… (14. 5. 1869. PIZN)

[140] Također, u ovim slučajevima rečenice se nižu jedna ispod druge, pa i grafički doprinose preglednijem iznošenju sadržaja.

- ***Da*** *je pitomac u istinu privojio si ovu pèrvu obrazovanost, imade dokazati*…(14. 5. 1869. PIZN)
- ***Da*** *namieravaju poći na put* (…)*, imadu predsieniku zemaljske školske oblasti* (…) *javiti* (11. 7. 1869. PIZN).

U 20. se stoljeću ipak redoslijed atributnih rečenica (i odnosnih i izričnih) stabilizira te se bilježe uvijek u antepoziciji poslije antecedenta:

- *spadaju učitelji,* ***koji*** *nijesu navršili* (24. 12. 1905. PL),
- *ima podmiriti sve stvarne potrebe,* ***da*** *se na pristojni način nabave učionska pomješća* (30. 6. 1908. PL).

Izrične se atributne rečenice gotovo uvijek javljaju u postpoziciji:

- *Imadu bditi nada tim,* ***da*** *se škola neizvèrgne*… (11. 7. 1869. PIZN)
- *Ove nagrade bit će doznačene* (…) *uz uvjet,* ***da*** *je svjetovnjački učitelj zaista pomoćno poučavao nauk vjere*… (1. 1. 1895. PL)
- *Pošto je se konštatovalo* ***da*** *uvod i prva stavka ne odgovaraju* (17. 3. 1905. PL).

Pogodbene su rečenice također gotovo uvijek u antepoziciji (Brešan Ančić, 2019b: 360):

- ***Ako*** *u kojoj školi imade četiri ili pet miestah učiteljskih, mogu se postaviti dva podučitelja*… (PIZN, 14. 5. 1869.)
- ***Bude li*** *osoba* (…) imati s*vjedočbu usposobe* (…) *biće joj doznačena plaća* (PL, 30. 12. 1880.)
- ***Kad*** *se nebi moglo naći takova stana, pristojat će mu nagrada u novcu*… (PL, 11. 7. 1895.)
- ***Ako*** *je upraviteljica žena upravitelja, ne pripada joj* (24. 12. 1905. PL),

a rijetko se bilježe u postponiranoj poziciji:

- *prestaje valjanost sviju zakona* (…) ***u koliko*** *protislove odredbam*… (29. 12. 1871. PL)
- *biti će uračunano i ono privremeno namještenje* ***ako*** *je ovom sljedilo bez prekida, stalno imenovanje.* (6. 3. 1887. PL)
- *izradjivati te pokuse,* ***ako*** *se u tome pogledu drukčije ne odredi* (22. 10. 1905. PL).

Osim odnosa koji postoje između surečenica, valja primijetiti da se na nekim mjestima javlja logičko-semantični odnos među rečenicama temeljen na konektorima. Iako je takvih mjesta malo, snažno markiraju tekst, pa ih je potrebno spomenuti.

Ovakvi se postupci vide u korištenju konektora *nego*:

- *U ovom slučaju sastojat će učionica iz osam razreda.* ***Nego***$_1$ *mogu se zavesti i samostalne trorazredne učionice* (…). ***Nego***$_2$ *izstupiti iz učionice može diete samo onda, ako imade*… (PIZN, 14. 5. 1869.).
- (…) *davat će se takova i unapredak u popriečnom iznosu one svote k dotičnoj zakladi* (…). ***Nego***$_3$ *pri proračunavanju ovoga iznosa imadu se odmah odbiti one svote* (…). (PIZN, 14. 5. 1869.).

Iz navedenih je primjera vidljivo kako je forma administrativnoga stila važnija od logičkih odnosa između rečenica. Naime, *nego*$_1$ ima ulogu konektora te rastavlja značenja dviju rečenica, a veznici *nego*$_2$ i *nego*$_3$ imaju isključivo ekspresivnu ulogu postizanja ritmičnosti teksta čemu doprinosi i činjenica da su napisane u obliku natuknica jedna ispod druge (Brešan Ančić, 2019b: 361).

Može se raspravljati zbog čega autor zakona nije na ovome mjestu upotrijebio nezavisnosloženu rastavnu rečenicu koje u korpusu nisu rijetkost. Mišljenja smo da je takav postupak napravljen svjesno kako bi se pojačala uniformiranost zakona ponavljanjem samostalnih rečenica koje počinju veznikom *nego* te tako pojačala metodičnost izloženoga.

5. ZAKLJUČAK

Analizom jezika službeno-upravnih novina za Kraljevinu Dalmaciju u razdoblju od 1867. do 1918. nastoji se izbistriti odgovore i pronaći tumačenja za njegove forme, tvorbu, mijene, kao i samooblikovanje, za preneseno i sačuvano do današnjih dana. Riječ je o specifičnome jeziku, dokumentima naredbodavne intonacije, svojevrsnim naputcima za provedbu koji problematiziraju tek dio društvene zbilje i interesa. Ovim se djelom pokušalo posredno posvjedočiti o vitalnosti i samosvojnosti jezika, svojevrsnome stupnju emancipacije kojom se hrvao, različitim utjecajima okružja, presijama vlasti, dnevne politike i povijesnim okolnostima, ali i samovolji pojedinaca, utjecaju lingvističkih škola te naposljetku životu, koji uz sva nastojanja ipak ima neke svoje trase i zakonitosti. Zato se na koncu ovoga i sličnih istraživanja te dobivenih spoznaja logično zapitati, pa i zaključiti, koliko je omeđeni period bio značajan i utjecajan na konačnicu kojoj je bit još bolje upoznati genetiku vlastita jezika, ponajprije kroz fenomenološke značajke dvaju meritornih izvora *Prevoda ilirskih zakonah i naredbah ilirskih* i *Pokrajinskoga lista,* odnosno jezičnom analizom službeno-upravnih novina, s povijesnog aspekta gledano, tijekom jednoga tako turbulentnoga vremena kao što je period od 1867. do 1918. godine, a vezujući se za tadašnju Kraljevinu Dalmaciju. Ma koliko god sve izgledalo neprikladno za sažimanje, u konačnici se, na osnovi stečenoga uvida, trebalo odrediti radi li se o homogenom jezičnom sustavu ili je riječ o kolažu različitih utjecaja i jezičnih koncepcija. U korištenim se tekstovima tako mogu pronaći rješenja iz starih ilirskih gramatika baš kao i utjecaj vukovaca, koji je sve jači što se bliži 20. stoljeće.

Dalmatinska je jezična tradicija također ostavila traga. Odnosi se to prvenstveno na ikavski refleks jata koji se kratko pojavljuje u dokumentima iz 1870-ih godina signalizirajući kako je riječ o kratkotrajnoj i vjerojatno subjektivnoj odluci prevodioca ovih zakona. Dalmacija, kao specifičan regionalni pojam, ponešto sa zakašnjenjem provodi pravila već ranije implementirana u Hrvatskoj i Slavoniji. Sve do 1892. godine i pojave Brozova pravopisa, a time i afirmacije vukovske jezične ideje u analiziranom se korpusu normativne postavke ne provode dosljedno. Polaganom jezičnom evolucijom stvoren je na početku 20. stoljeća u Dalmaciji normiran i polifunkcionalan jezik u kojem nepravilnosti postaju iznimke, a ne pravilo.

Može se sa sigurnošću reći kako *Prevodi ilirski zakona i naredbah* čuvaju veći broj starijih gramatičkih rješenja što je i očekivano s obzirom na to da je riječ o starijem periodu. U tom je dijelu korpusa zastupljen isključivo iekavski refleks jata kao i dosljedna uporaba popratnog samoglasnika uz glas *r* što nas sve vodi do zaključka kako se ipak do 1870-ih godina u Dalmaciji očuvalo jezično stanje normirano gramatikama zagrebačke filološke škole.

Vidljivo je da se u korpusu najduže zadržava nebilježenje asimilacije po zvučnosti i ispadanje suglasnika. U oba se korpusa vrlo rijetko, gotovo iznimno, mogu pronaći takvi primjeri, a što se ne mijenja ni nakon izlaska Brozova pravopisa. Starija se rješenja i to ona pravopisna mogu zabilježiti i u zapisivanju *ć* i *đ* koje je u PIZN-u dosljedno *tj* i *dj*. Grafem *đ,* doduše, nije zabilježen ni u PL-u sve do 1918. iako ga Đuro Daničić prvi put upotrebljava već 1878. godine.

Kako se u *Pokrajinskom listu* proučava nešto dulji period, logično se nametnula pretpostavka kako će pravopisni i gramatički problemi rezultirati nešto različitijim rješenjima. Tako je za refleks jata moguće razlučiti tri vremenska odsječka, svaki sa svojim dominantnim refleksom. Sedamdesetim godinama dominira iekavski refleks uz vrlo često pojavljivanje ikavskog refleksa tijekom 1870. i 1871. godine. To su ujedno i jedini dokumenti u kojima se pojavljuje ikavski refleks, što sugerira kako je odabir pravopisne koncepcije uvelike ovisio i o odabiru prevodioca dokumenata. Godine 1880. pa sve do izlaska Brozova pravopisa obilježava neujednačen refleks jata što svjedoči o tome kako su upravo osamdesete godine na području Dalmacije bile prijelomne u kodifikacijskim nastojanjima. Nakon izlaska Brozova pravopisa norma se ustaljuje te se provodi ijekavski refleks u dugim slogovima, a u kratkim jekavski. Takvo je stanje ostalo do danas.

Glas *r* u starijem se dijelu korpusa uvijek javlja s popratnim samoglasnikom, no to se mijenja prelaskom na *Pokrajinski list* u kojem postaje nositelj sloga. Iznimku predstavljaju dokumenti iz 1870-ih godina, inače skloni normi zagrebačke filološke škole. Pokušamo li ovaj korpus uzeti kao etalon za prikaz odnosa jezika u Dalmaciji s promjenama u morfonološkoj normi, zaključit ćemo kako bilježenje asimilacija predstavlja izuzetak sve do izlaska Brozova pravopisa. Tek ulazak u 20. stoljeće predstavlja pravi prijelaz na fonološki pravopis jer bilježenje asimilacija postaje pravilom tek nakon 1903. godine.

S obzirom na to da je odabir perioda sugerirao kako će se fokus usmjeriti na pitanje oblikoslovlja, u ovom su se poglavlju nastojali prikazati sklonidbeni oblici ne bi li se uočila brzina usvajanja novoštokavskih inovacija.

Čak i letimičan pogled na osnovne gramatičke kategorije imenica navodi na zaključak da su se i rod i broj već uvelike izjednačili sa situacijom kakvom je bilježe i ondašnji rječnici, ali i onim što bilježimo danas, u suvremenom standardnom jeziku. Dvojina je, iako je ilirske gramatike bilježe, ipak stvar prošlog vremena. Stoga iznenađuju čak i oni rijetki primjeri jasne dvojine s nastavkom *-uh* koja se javlja u brojeva. Takvo se inzistiranje na gramatičkoj kategoriji koja je nestala može isključivo dovesti u vezu s namjerom prevodioca da se koncepcijski i jezično odredi. Time je dano na znanje kako se novoštokavske inovacije još uvijek u potpunosti ne prihvaćaju pa se hrvatska jezična tradicija, čak i ona starija, zadržava i u administrativnim dokumentima. Očito je kako politika i vrijeme čine svoje pa je, što korpus dalje odmiče, sve manje takvih ostataka starijeg jezičnog stanja.

Sklonidbeni je sustav obilježje čitavoga jednog vremena i u hrvatskoj je, ali i dalmatinskoj jezičnoj stvarnosti, bio puno više od pukoga jezičnog odabira. Značio je i koncepcijsku odrednicu te prevlast jednog od jezičnih usmjerenja.

Analiza imeničkoga sklonidbenog sustava pokazala je da nastavci u jednini svih rodova odgovaraju ondašnjoj normi. Jedninski se sustav padeža u proučavanom periodu nije mijenjao, barem ne u onolikoj mjeri kao što su te promjene obilježile množinski sustav padeža.

Množinske je padeže vrlo nezahvalno uspoređivati s ondašnjom normom jer se postavlja pitanje što bismo uopće mogli smatrati normom. Riječ je o periodu u kojem se jezične prakse neravnomjerno smjenjuju, od ilirske do vukovske, tako da se o jedinstvenoj normi u praksi ne može govoriti. Ipak, može se zaključiti kako se kod imenica već od sedamdesetih godina 19. stoljeća osjeća snažniji prijelaz k novoštokavskoj normi, dok se kod zamjenica i pridjeva nestanak nastavaka zagrebačke filološke škole može locirati tek u 1880-ima.

Kada bi se stvarao sklonidbeni obrazac jezičnog sustava u Dalmaciji druge polovice 19. stoljeća, zaključili bismo da je već od početka sedamdesetih godina jasno kako u hrvatski jezik polako ulaze novoštokavski nastavci. Naravno, takva promjena sustava nije bila nagla, pa dvojni nastavci supostoje tijekom sedamdesetih te nešto rjeđe i osamdesetih godina. U devedesetima se pak stariji nastavci mogu pronaći u iznimnim slučajevima. Očekivano, u 20. je stoljeću sklonidbeni sustav u potpunom skladu s novoštokavskom normom. Ipak, odabir korpusa odigrao je važnu ulogu u ovom istraživanju. Prvo, riječ je o korpusu sastavljenom iz dvaju dijelova, koji se i vremenski i sadržajno nastavljaju jedan na drugi, pa je bilo jasno da će PIZN koji izlazi do 1869. godine sačuvati starije gramatičke

oblike. Uostalom, dotada ni u ostalim dijelovima Hrvatske novoštokavska norma nije bila dovoljno jaka. Već nam početna godišta *Pokrajinskog lista* pokazuju da su te dokumente prevodili oni koji su vukovcima bili nešto skloniji, pa bi se time mogao objasniti nagli prelazak na nove nastavke. Taj nam korpus možda bolje od ičega može sugerirati kako je odabir jezične koncepcije ponekad bio više volja pojedinca, nego prirodan tijek u povijesti kodifikacije hrvatskoga jezika u Dalmaciji. Naime, površinski, sustav sklonidbi postupno i vrlo ravnomjerno iz norme zagrebačke filološke škole prelazi u novoštokavsku tijekom posljednjih četiriju desetljeća, ali se u toj naoko vrlo homogenoj i stabilnoj slici uočavaju određeni otkloni. Takvi su otkloni, skloni smo vjerovati, češće utjecaj pojedinca, prevodioca ili urednika pojedinog broja.

Sintaktička je analiza najveći odmak od norme pokazala u pravilima slaganja riječi u rečenicu. Postoponirani položaj pridjeva i zamjenica, neuobičajen za administrativni stil, pokazao se glavnim sintaktičkim obilježjem, a u istraživanju se sintagmi izdvaja učestala uporaba imeničkih atributa.

Zanimljiva je česta uporaba infinitiva koji je prepoznat u literaturi kao sredstvo za postizanje impersonalnosti teksta, stoga se i ovdje „gomila" ne bi li se postigla bezličnost i neutralnost stila.

U sintaktičkoj se analizi velik prostor dao proučavanju subordinacije. Naime, velik broj zavisnosloženih rečenica omogućio je dovođenje u vezu broja i rasporeda surečenica s izgradnjom administrativnoga stila jer se uočava brojčana nadmoć pojedinog tipa rečenica. Prvenstveno se pod tim misli na atributne te pogodbene i namjerne rečenice svojstvene administrativnom stilu. Osim tipologije zavisnosloženih rečenica, zanimao nas je i njihov poredak. Naime, krenuvši od pretpostavke da se bilo kakav upliv u ono što bi se smatralo neutralnim redoslijedom surečenica mogao smatrati ciljanim stvaranje specifičnoga administrativnoga stila, došli smo do zaključka da je primjerice anteponiranost namjerne rečenice upravo takav signal pokušaja da se stvore obilježja karakteristična za naredbodavne tekstove.

Uza sve navedeno, na sintaktičkom se planu jasno uočava začetak stvaranja konstrukcija svojstvenih impersonalnim tekstovima kakvi su zasigurno dokumenti i zakoni te svi tekstovi administrativnog funkcionalnog stila. Takve su konstrukcije, s infinitivom koji kondenzira količinu informacija u tekstu, kao i ustaljene sintagme *moć je*, *trieba je* i druge koje se javljaju, gotovo u svakome dokumentu.

Hrvatski je jezik druge polovice 19. stoljeća u Dalmaciji, pokazuje to ovo istraživanje, bio duboko koncepcijski podijeljen. S jedne strane začuđuje brzina

kojom se odvijaju promjene na određenim jezičnim granama. S druge strane, bez obzira na utjecaj vukovaca koji je vidljiv od početka istraživanja, intenzivno se zadržava tradicija. Stoga se ne može govoriti o koherentnom sustavu ponajprije kada iščitavamo utjecaj i iliraca i vukovaca, ali i starijih jezičnih koncepcija i gramatičkih rješenja. Pedeset godina ipak pokazuje polaganu promjenu od starijeg jezičnog sustava k novomu pa na početku 20. stoljeća zatječemo jezik gramatički i pravopisno vrlo sličan današnjem suvremenom standardnom jeziku. Od 1867. godine i vrlo čvrste koncepcije zagrebačke filološke škole pa do 1918. godine taj je jezik postao precizan prikaz vukovske jezične koncepcije.

Jezična je analiza pokazala kako su mnogi pokušaji normiranja književnog jezika u Dalmaciji stvorili stanje u kojemu ne postoji jedinstven sustav normi. Načelno gledano, ponegdje izgleda kao da se jezik korpusa distancira od vremenom nametnutih pravila, očekivanih tvorbi i normiranja. Bila je to posljedica marginalizacije jezičnih rasprava u Dalmaciji, pa i svojevrsne dezorijentiranosti kao recidiva prilika, necjelovitosti i nehomogenosti sustava te kasnog ujednačavanja pravopisa. Na hiperboli kakvoće kao da je pojava Brozova naslova stvari promijenila osjetno nabolje. Bila je to svojevrsna točka infleksije od pravopisne anarhije ka dosljednoj kodifikaciji.

Konačno, svjedočimo kako je hrvatski jezik u Dalmaciji sintetizirao najbolje od jezičnih promjena. U pedeset godina proučavane administrativne pismenosti jezik je iz nedosljednog neujednačenog idioma prerastao u stabilan, standardiziran, gramatički i leksički normiran polifunkcionalan idiom koji se s pravom mogao nazvati hrvatskim standardnim jezikom. Jezik službeno-upravnih novina u Kraljevini Dalmaciji rezultat je svjesnih napora u kodificiranju i stvaranju hrvatskog kao službenog jezika, napora koji su potaknuti sa sjevera Hrvatske, koji je fizički, formalno i pravno bio odvojen, ali u jezičnom smislu očito vrlo povezan s jugom.

6. POPIS KRATICA

KD – *Kraglski dalmatin*, prve novine tiskane na hrvatskome jeziku. Novine su izlazile dvojezično, na talijanskome i hrvatskome jeziku. Prvi je broj izašao 12. srpnja 1806. godine u Zadru, a posljednji 1. travnja 1810.

NL – *Narodni list*, dnevne novine utemeljene 1. siječnja 1869. u Zadru. Službeno glasilo *Narodne stranke*.

PIZN – *Prevodi ilirski zakonah i naredbah kriepostnih za Dalmaciju*. Službeni list Namjesništva za Dalmaciju koji je izlazio u Zadru od 1860. do 1869. godine.

PL – *Pokrajinski list*. Službeni list Namjesništva za Dalmaciju koji je izlazio u Zadru od 1853. do 1920. godine.

ZD – *Zora dalmatinska*. Hrvatski preporodni časopis koji je izlazio u Zadru od 1844. do 1849. godine.

7. LITERATURA

Izvori:

PIZN: Prevodi ilirski zakona i naredaba kriepostnih za Dalmaciju obnarodovanih sredstvom Deržavnoga lista Zakonah

PL: Pokrajinski list

Bibliografija:

Babić, Stjepan i sur. (2007). *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Badurina, Lada (2015). Hrvatski slovopis i pravopis u 19. stoljeću. U: Lisac, Josip, Pranjković, Ivo i Samardžija, Marko (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće* (str. 403–429). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Barić, Eugenija i sur. (2003). *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga: Zagreb.

Babukić, Vjekoslav (1854). *Ilirska slovnica*. Zagreb: Tiskovnica Dra. Ljudevita Gaja.

Beroš, Josip (1972). Preludij u Dalmaciji 1860/61. sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom – za sjedinjenje i protiv njega. U: Foretić, Dinko (ur.), *Dalmacija 1870.* (str. 101–124). Zadar: Matica hrvatska.

Bolonić, Mihovil (1972). O životu i radu Dragutina A. Parčića. U povodu 70. obljetnice smrti. *Bogoslovska smotra*, 42, 4, 413–433.

Brešan, Tanja i Galić, Josip (2014). Sklonidbeni sustav imenica u Budmanijevoj Grammatica della lingua serbo-croata (illirica). *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku,* 52, 2, 499–520.

Brešan Ančić, Tanja (2015). German Language in Dalmatia in the Early 20th Century. *Zeitschrift für Slawistik*, 60, 1, 18–32.

Brešan Ančić, Tanja (2019a). Konstrukcije s infinitivom u tiskanim tekstovima administrativnoga i publicističkoga stila 19. stoljeća u Kraljevini Dalmaciji. *Fluminensia,* 31, 1, 287–301.

Brešan Ančić, Tanja (2019b). Zavisnosložene rečenice u administrativnome stilu Kraljevine Dalmacije u drugoj polovici 19. stoljeća. *Rasprave,* 45, 2, 347–364.

Brešan, Ančić, Tanja i Božanić, Petra (2020). Imenički sklonidbeni sustav u Vinjalićevoj gramatici *Principi della grammatica*. U: Lozić Knezović Katarina i Runjić-Stoilova, Anita (ur.), *Navigare necesse est* (str. 275–294). Split: Filozofski fakultet u Splitu.

Brlobaš, Željka (2015). Hrvatske gramatike u 19. stoljeću. U: Lisac, Josip, Pranjković, Ivo i Samardžija, Marko (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće* (str. 431–467). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Broz, Ivan (1904). *Dra Ivana Broza Hrvatski pravopis* (prir. D. Boranić). Zagreb: Trošak i nakl. Kr. hrv.-slav.-dalm zem. vlade.

Brozović, Dalibor (1953). O vrijednostima infinitiva i prezenta s veznikom „da". *Jezik,* 1, 2, 13–18.

Brozović, Dalibor (2006). *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.

Budmani, Pietro (1867). *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Vienna: autorova naklada.

Budmani, Pero (1883). Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad JAZU*, knj. 65, 154–179.

Daničić, Đuro (1869). *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika*. Zagreb: Štamparija Dragutina Albrehta.

Danilo, Ivan (1855). *Grammatica illirica*. Zadar: braća Battara.

Danilo, Ivan (1873). *Slovnica za srednja učilišta nižega reda*. Zadar: Tisak Narodnog lista.

Duden (2016). *Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch.* Mannheim: Dudenverlag.

Foretić, Dinko (1972). Izbori za sabor Dalmacije 1870. U: Foretić, Dinko (ur.), *Dalmacija 1870.* (str. 125–158). Zadar: Matica hrvatska.

Gabrić–Bagarić, Darija (1995). O problemima razvoja glagolskoga priloga sadašnjega i prošloga. *Rasprave,* 21, 51–65.

Ham, Sandra (1993). *Jezik Josipa Kozarca. Sklonidbeni sustav.* Doktorski rad (rukopis). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

Handel, Erazmo (2007). *Sjećanja* (prir. M. Trogrlić). Zagreb: Dom i svijet.

Horvat, Marijana i Štebih Golub, Barbara (2016). Aktivni particip prezenta u hrvatskim tekstovima 17. – 19. stoljeća. U: Kuštrović, Tanja i Žagar, Mateo (ur.), *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* (str. 181–199). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Horvat, Marijana, Hudeček, Lana i Mihaljević, Milica (2015). Jezik hrvatskih znanstvenih tekstova u 19. stoljeću. U: Lisac, Josip, Pranjković, Ivo i Samardžija, Marko (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće* (str. 303–369). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Horvat, Marijana (2016). Imenske skupine u čakavskim i štokavskim tekstovima 15. – 18. stoljeća. *Jezikoslovlje*, 17, 1–2, 397– 412.

Horvat, Marijana i Perić Gavrančić, Sanja (2019). Akuzativ u djelima hrvatskih pisaca, leksikografa i gramatičara dopreporodnoga razdoblja. *Fluminensia*, 31, 1, 201–222.

Ivšić, Stjepan (1970). *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Jonke, Ljudevit (1953). O pomicanju enklitike prema početku rečenice. *Jezik,* 2, 2. 149–150.

Jonke, Ljudevit (1964). *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Nakladni zavod Znanje.

Katičić, Radoslav (2002). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Kordić, Snježana (1995). Izražavanje posvojnosti zamjenicama koji i čiji. *Jezik*, 42, 5, 130–138.

Kravar, Miroslav (1953). O 'razlici' između infinitiva i veze 'da + prezent'. *Jezik*, 2, 43–47.

Kuzmić, Boris (2009). Jezik hrvatskih srednjovjekovnih pravnih spomenika. U: Bičanić, Ante (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek* (str. 405–455). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Lisac, Josip (2003). *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja.* Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Lisac, Josip (2009). *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Lovrić Jović, Ivana (2008). Morfološka svojstva jezika hrvatskih dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. st. *Rasprave,* 34. 217–237.

Maretić, Tomo (1899). *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutch).

Maretić, Tomo (1910). Jezik slavonskijeh pisaca. *Rad JAZU*, knj. 180, 146–233.

Maretić, Tomo (1915). Jezik dalmatinskih pisaca XVIII. vijeka. Drugi prilog istoričkoj gramatici našega jezika. *Rad JAZU*, knj. 209, 177–240.

Maretić, Tomo (1924). *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*. Zagreb: Naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli).

Marković, Ivan (2011). Mihovil Pavlinović i Dragutin A. Parčić. Još jedna plodna veza iz 19. stoljeća. *Filologija*, 56, 51–82.

Marković, Ivan (2012). *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.

Maštrović, Vjekoslav (1954). *Jadertina croatica: bibliografija knjiga, časopisa i novina izdanih na hrvatskom ili srpskom jeziku u Zadru.* Zagreb: JAZU.

Maštrović, Vjekoslav (1972). Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor. U: Foretić, Dinko (ur.), *Dalmacija 1870.* (str. 159–178). Zadar: Matica hrvatska.

Mažuranić, Antun (2008). *Slovnica hervatska*. Zagreb: Institut za jezik i jezikoslovlje. (pretisak).

Milinović-Hrga, Anđela (2018). Jezik i pravopis Priča iz davnine između tradicije zagrebačke jezikoslovne škole i načela hrvatskih vukovaca. *Libri & liberi,* 7, 2, 277–296.

Moguš, Milan (1977). *Čakavsko narječje. Fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.

Moguš, Milan (1995). *Povijest hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

M[razović], L[adislav] (1877). Ob ustanovi hrvatskog pravopisa. *Vienac,* 11: 176–179, 13: 210–211, 14: 217–221.

Novak, Grga (2004). *Prošlost Dalmacije*. *Od Kandijskog rata do Rapalskog ugovora*. Split: Marjan tisak.

Parčić, Antun (1874). *Rječnik slovinsko-talijanski*. Zadar: braća Battara.

Partaš, Josip (1850). *Pravopis jezika ilirskoga*. Zagreb: Tisak bratje Župan.

Pavlinović, Marin (1962). Odnosi između Natka Nodila i Mihovila Pavlinovića od 1852. – 1887. *Historijski zbornik*, 15, 121–139.

Pintarić, Ana (1998). Josip Forko o Relkovićevoj i Lanosovićoj slovnici. *Jezikoslovlje,* 1, 1, 89–106.

Pliško, Lina (2000). *Govor Barbanštine.* Pula: Filozofski fakultet.

Pranjković, Ivo (1999). *Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.

Pranjković, Ivo (2013). Raspoređivanje suznačnih riječi. *Rasprave,* 39, 2, 593–602.

Rišner, Vlasta (2007). Sintaktička obilježja hrvatske periodike na prijelazu stoljeća („Jeka od Oseka" i „Vjesnik Županije virovitičke"). U: Kuna, Branko (ur.), *Sintaktičke kategorije: zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Hrvatski sintaktički dani, Osijek, 11. i 12. svibnja 2006.* (str. 199–219). Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.

Samardžija, Marko (1995). *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika.* Zagreb: Školska knjiga.

Samardžija, Marko (1999). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Samardžija, Marko (2001). *Franjo Iveković, Ivan Broz, Tomo Maretić, Vatroslav Rožić, Milan Rešetar, Antun Radić, Dragutin Boranić: Jezikoslovne rasprave i članci*. Zagreb: Matica hrvatska.

Samardžija, Marko (2015). Hrvatski leksik i leksikografija u 19. stoljeću. U: Lisac, Josip, Pranjković, Ivo i Samardžija, Marko (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće* (str. 9–35). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Samardžija, Marko (2018). Hrvatski jezik od početka 20. stoljeća do godine 1945. U: Pranjković, Ivo i Samardžija, Marko (ur.), *Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće* (str. 9–57). Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica.

Savić, Jadranka (1999). Prijedožno-padežne sveze u hrvatskim gramatikama 19. i 20. stoljeća. *Jezikoslovlje*, 2–3, 2, 57–72.

Silić, Josip (1984). *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Sočanac, Lelija (2004). *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri s riječnikom talijaniza-*

ma u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Stolac, Diana (1992). Sintaktičke funkcije genitiva u jeziku Tituša Brezovačkoga. *Rasprave,* 18, 165–176.

Stolac, Diana (2004). Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama. *Fluminensia*, 16, 1–2, 31–43.

Stolac, Diana (2017). Metodološki izazovi suvremenih istraživanja povijesne sintakse hrvatskoga jezika. U: Genis, René, de Haard, Eric i Lučić, Radovan (ur.), *Definitely Perfect Festschrift for Janneke Kalsbeek* (str. 641–658). Amsterdam: Uitgeverij Pegasus.

Stolac, Diana (2019). Sintaktičke raznolikosti u dijakroniji i sinkroniji (na primjeru pravnih tekstova). *Fluminensia,* 31, 1, 157–181.

Šidak, Jaroslav, Gross, Mirjana, Karaman, Igor i Šepić, Dagovan (1968). *Povijest hrvatskog naroda 1860. – 1914.* Zagreb: Školska knjiga.

Šimunković, Ljerka (2009). *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri u Dalmaciji*. Split: Dante Alighieri.

Šimunović, Petar (2008). Ranosrednjovjekovna toponimija splitskog poluotoka. *Archaelogica Adriatica,* 2, 2, 587–599.

Škuljić, Abdulah (1973). *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Tafra, Branka (1993). *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska.

Tafra, Branka (1995). *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska.

Tafra, Branka (1999). Povijesna načela normiranja leksika. U: Samardžija, Marko (ur.), *Norme i normiranje hrvatskoga stanardnoga jezika* (str. 260–281). Zagreb: Matica hrvatska.

Tomelić Ćurlin, Marijana (2008). *Fonologija i morfologija govora središnjeg dijela poluotoka Pelješca*. Doktorska disertacija (rukopis). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Tonkić, Danijel (1999). Polemički članci Ante Kuzmanića u „La voce Dalmatica" 1862. – 1863. *Čakavska rič*, 28, 1, 43–62.

Trogrlić, Marko i Šetić, Nevio (2015). *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću.* Zagreb: Leykam international.

Turk, Marija (2001). Tvorbene značajke kalkiranih imenica. *Rasprave,* knj. 27, 267–280.

Veber, Adolfo (1862). *Skladnja ilirskoga jezika za nižje gimnazije*. Beč: Naklada školskih knjigah.

Vela, Jozo (2019). Hrvatski za-infinitiv: izvanjsko posuđivanje ili unutarnji jezični razvoj. *Fluminensia,* 31, 1, 61–83.

Vince, Zlatko (1971). Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga. *Zadarska revija,* 20, 4, 285–300.

Vince, Zlatko (1972). Leksikografski pokušaji u Dalmatinskoj Hrvatskoj 19. stoljeća. *Forum,* 11, 1–2, 272–296.

Vince, Zlatko (1972. – 1973.). O nekim jezično-kulturnim problemima u Dalmaciji 70-ih godina XIX. stoljeća. *Historijski zbornik,* 25–26, 135–161.

Vince, Zlatko (1991). Mjesto i značenje Kušarove knjige nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom ili etimologijskom). *Jezik*, 38, 4, 97–105.

Vince, Zlatko (2002). *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvistički-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Vidović, Radovan (2004). *Život pod jedrima*. Split: Književni krug.

Vlastelić, Anastazija (2020). *Opis atributa u hrvatskim gramatikama od početaka do kraja 19. stoljeća*. Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Vončina, Josip (1988). *Jezična baština*. Split: Književni krug.

Vrandečić, Josip (2000). Nacionalne ideologije u Dalmaciji u 19. stoljeću. U: Fleck, Hans Georg i Graovac, Igor (ur.), *Dijalog povjesničara-istoričara (4)* (str. 77–94). Zagreb : Zaklada Friedrich Naumann.

Zelić-Bučan, Benedikta (1972). Ekonomska osnova političkog programa Narodne stranke u Dalmaciji. U: Foretić, Dinko (ur.), *Dalmacija 1870.* (str. 37–55). Zadar: Matica hrvatska.

Bilješka o autorici

Dr. sc. Tanja Brešan Ančić (1981.) rođena je u Splitu gdje je završila osnovnu i srednju školu. Studirala je na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost te Odsjeku za južnoslavenske jezike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje je diplomirala 2005. godine. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s temom *Jezik službeno-upravnih novina u Kraljevini Dalmaciji u periodu od 1867. do 1903. godine*. Danas radi kao docentica na Odsjeku za hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Splitu. Područja su njezina znanstvenog, ali i nastavnog rada pitanja jezičnoga standarda, morfologija, sintaksa te novija povijest hrvatskoga jezika.

Autorica je dvadesetak znanstvenih radova objavljenih u domaćim i međunarodnim časopisima te je sudjelovala na petnaestak znanstvenih konferencija u Hrvatskoj i inozemstvu.

Članica je Hrvatskog društva za primijenjenu lingvistiku, Hrvatskog filološkog društva te je članica uredništva časopisa *Mogućnosti*.

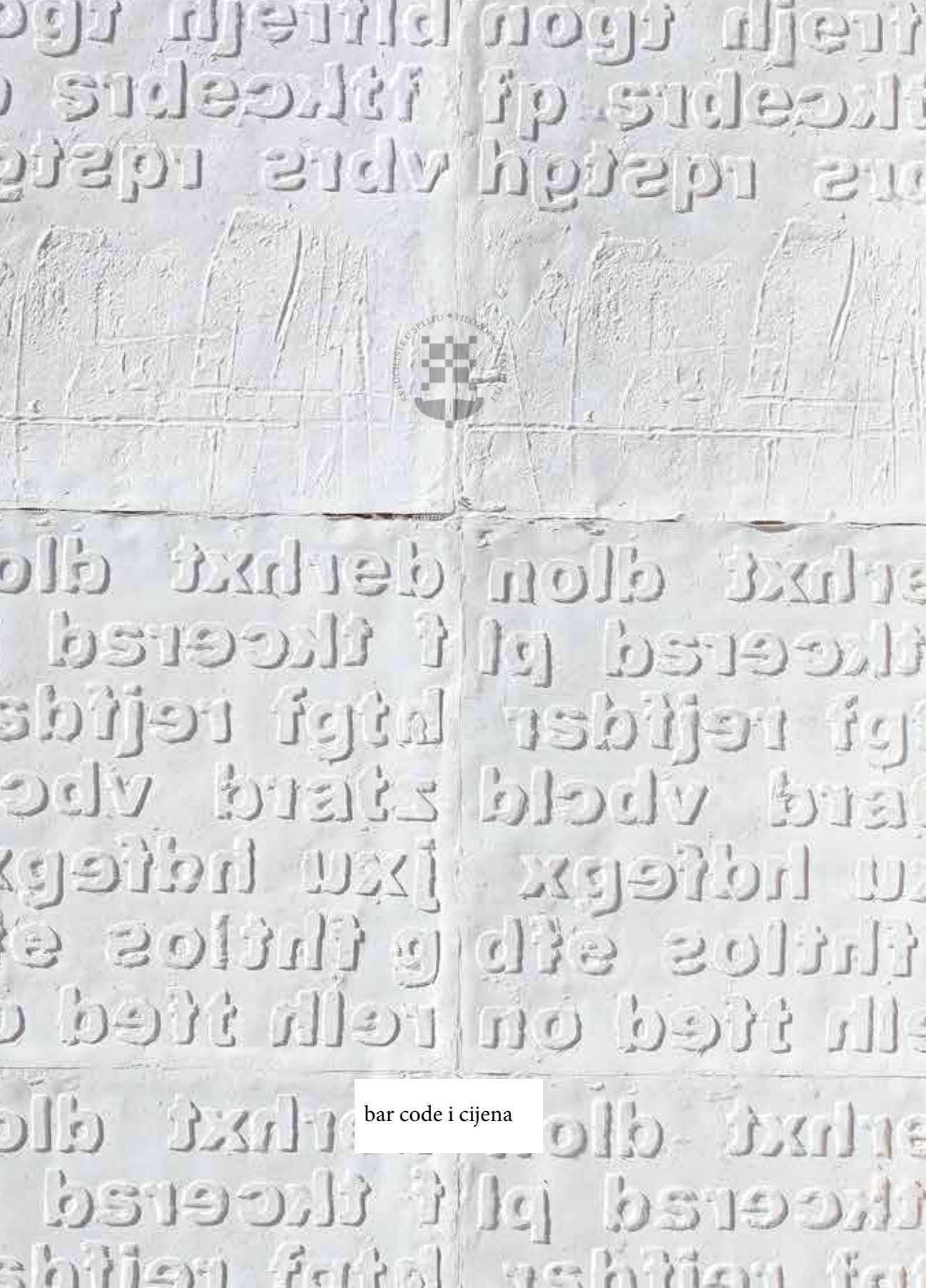

bar code i cijena